

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 10 Sayı: 2 Aralık 2008

TRAKYA UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 10 No: 2 December 2008

Trakya Univ J Sci

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 10 Aralık 2008 Sayı: 2

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 10 December 2008 No: 2

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Cilt: 10 Sayı: 2 Aralık 2008

Volume: 10 Number: 2 December 2008

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İlker ALP

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İlker ALP

Üyeler / Members

Prof. Dr. İlker ALP
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Yrd. Doç. Dr. Ayhan GENÇLER

Dizgi / Design

Arş. Gör. Esmâ TUNALI
Arş. Gör. Sedef YAŞ
Arş. Gör. Dilek AKBAŞ
Arş. Gör. İlknur GÜL

İletişim Adresi / Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr
tusobeeditor@yahoo.com

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

DANIŐMA KURULU

Prof.Dr.	İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Hasan Berke DİLAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Atilla SAĞLAM	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Sevinç Sakarya MADEN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Recep DUYMAZ	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr.	Barış MATER	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Nilüfer TAPAN	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Bengü DERELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Mahmut KARAKUŐ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.	Ahmet TAŐAĞIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof.Dr.	Hayati DEVELİ	İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof.Dr.	Şahamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr.	Mustafa AKSU	Haliç Üniversitesi
Prof.Dr.	Hayati AKTAŐ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.	Mesut ÇAPA	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr.	Ali ÖZTEKİN	Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr.	İrfan ARIKAN	Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr.	Kıymet ÇALİYURT	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	İbrahim SEZGİN	Trakya Üniversitesi
Doç.	Süleyman Sırrı GÜNER	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr.	Hüseyin TUROĞLU	İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr.	Kamil Ahmet KÖSE	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Uğur ALPAGUT	Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ATATÜRK'ÜN DEVLET ADAMLIGI VE GELECEĞİ ÖNGÖRÜSÜ İlker ALP	1-25
HİLAFAFETİN TANINMASINDA HAKANIN STATÜSÜ: DEĞİŞİM VE ETKİLER Ömer Soner HUNKAN	26-33
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA İNGİLİZ KÜRT İLİŞKİLERİ Mohammed ARAFAT	34-52
TRANSFORMASYON SÜRECİNDE ÖZBEKİSTAN'DA SİYASAL PARTİLER VE ÖZBEK MUHALEFET LİDERLERİNİN TÜRK-ÖZBEK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ Fahri TÜRK	53-81
NOBEL ÖDÜLLÜ YAZARIMIZIN ROMANINDA AMERİKAN SİGARASI REKLAMI Celal KARLIKAYA, Esin KARLIKAYA	82-96
IMPLICATIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS IN TERMS OF CORPORATE GOVERNANCE: THE CASE OF LEHMAN BROTHERS Süleyman Gökhan GÜNAY	97-107
İŞLETMELERDE KATMA DEĞERİN İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ Fevzi ER	108-120
ÜLKELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE OLMADAKİ ETKİSİNİN İSTATİSTİKSEL TEKNİKLERLE BELİRLENMESİ Yasemin KOLDERE AKIN, Selay Giray TURGAN	121-140
MOBBING AMONG EMPLOYEES IN BURSA, TURKEY: A CROSS-SECTIONAL SURVEY STUDY Ayse UNAL, Elif KARAAHMET	141-157
TÜRKİYE'DEKİ OTEL İŞLETMELERİNE BİR FİNANSMAN MODELİ OLARAK TEŞVİKLER K.Derman KÜÇÜKALTAN, İlknur ESKİN	158-172
İSTANBUL İLİNDE GÖREV YAPAN KAMU VE ÖZEL İLKÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ TATMİN DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA Mustafa Anıl ÇITAK, Yasemin KOLDERE, Sinan ÜNSAR, Gözde ERGİN	173-189
TÜRKİYE'DE ÇEVRECİ HAREKETE SAĞLANAN DESTEK VE YEŞİL SİYASET A. Baran DURAL	190-216
GELENEKSEL PERİYODİK TİCARET MEKANLARI OLARAK PANAYIRLAR: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ Vedat ÇALIŞKAN	217-245
HAFTANIN GÜNÜ ETKİSİ'NE YENİ BİR YAKLAŞIM: İMKB ÖRNEĞİ Ahmet Kamil TUNÇEL	246-271
EXPRESSIONISTISCHE ZEITSCHRIFTEN VORSTELLUNG EINER PUBLIZISTISCHEN VIELFALT Hikmet ASUTAY	272-286
TRANSFER IN DER GESPROCHENEN SPRACHE IN DER KLASSENKOMMUNIKATION Seyyare DUMAN	287-301
L.V. BEETHOVEN'NİN KEMAN-PİYANO SONATLARININ KEMAN ÇALMA TEKNİKLERİ AÇISINDAN GENEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ Ahmet Hamdi ZAFER	302-311
SANAT EĞİTİMİNDE BİR DUAYEN SANATÇI BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU VE 10'LAR GRUBU Evren BOLAT AYDOĞAN	312-326

ATATÜRK'ÜN DEVLET ADAMLIĞI VE GELECEĞİ ÖNGÖRÜSÜ

Prof. Dr. İlker ALP*

Özet

Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasî bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu varlığa devlet denir. Devlet adamı ise, ileriye görebilen, çağdaş, zeki, dürüst, azimli, dirayetli, vatanını milletini seven, milli kültürüne sahip çıkabilen, engin bir tarih bilgisi ve şuuruna vâkıf olan kişidir. Bütün bu özellikleri haiz Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin çağdaş toplumlar seviyesine yükselmesi için, başta lâiklik olmak üzere her alanda köklü ve radikal değişiklikleri hayata geçirmiştir. Özellikle Türk dilini, tarihini, kültürünü öğretmek ve Türk gençliğinin milli şuurunu güçlendirmek üzere yaptığı yenilikler, bu köklü değişikliklerin ana nüvesini oluşturmuştur. Onun takip ettiği eğitim-öğretim ve kültür politikası, Türk tarihinin bölünmez bütünlüğü fikrini genç kuşaklara aşılmiş ve yaptığı yeniliklerle Türk milletinin çağdaş dünyada hak ettiği yeri almasının yolunu açmıştır. Şu halde bize düşen görev, eşsiz devlet adamı Atatürk'ün açtığı yoldan sapmadan yürümektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Çağdaşlaşma, Devlet Adamı, Lâiklik, İnkılâplar

ATATURK AS A STATESMAN AND HIS FORESIGHT

Abstract

The entity formed by a nation or nations based on territorial unity is called a "state". Statesman is the person who is foresighted modern, intelligent, honest, resolute, strong, patriotic. He should also be equipped with national culture and knowledge of history and historical consciousness. Atatürk, who had all those qualities made many fundamental and radical reforms in every field so that Turkish nation could rise to the level of modern states. His innovations to teach Turkish language, history and culture and to develop national consciousness among Turkish youth form the main core of those reforms. The educational and cultural policy he pursued gave the idea of non-dividable anity of Turkish history to young generations. He also paved the road to its deserved place in the modern world for Turkish nation. Therefore it is a duty for us to follow the path that Atatürk, the unmatched statesman, opened.

Keywords: Atatürk, Modernisation, Statesman, Secularism, Reforms.

* Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Bir devlet; millet, toprak, millî hâkimiyet ve siyasî teşkilâtlanma gibi ana unsurlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla devlet, toplumların siyasî yönden ulaştıkları en yüksek aşamadır. Devlet yönetimi; siyasî, iktisadî, malî, askerî, içtimaî, sosyo-kültürel olarak birçok alanda faaliyette bulunmaktadır. Söz konusu alanlarda yetişen ve çalışan elemanlar, devlet sektörünü meydana getirmektedir. Bu elemanlardan yetkili makamlarda bulunanlar, özellikle Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Bakanlıklar, kuvvet komutanlıkları gibi görevleri üstlenenler, ne kadar vatanperver, ileri görüşlü, dirayetli, ehliyetli, dürüst, çalışkan, enerjik, aktif ve aynı zamanda yüksek zekâ seviyesine sahip, tarih, dış siyaset ve milletlerarası ilişkilere vâkif olurlarsa devlet yönetiminin işleme de o nispette verimli ve başarılı olmaktadır.

Atatürk, Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biridir. O, tarihî görevini tamamlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında baş mimarlık görevini üstlenmiştir. Atatürk, her şeyden önce Türk vatanını düşman işgâlinde kurtaran bir millî kahramandır. Meydana getirdiği Türkiye Cumhuriyeti'nden ise O'nun Mete Han, Bilge Kağan, İltiş Kağan, Selçuk Bey, Osman Bey gibi devlet kurucusu vasfını taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca devleti kurduktan sonra, onu çağdaş devletler seviyesine ulaştırmak, modern, güçlü ve dinamik yapıya kavuşturmak için bir dizi ıslahat ve inkılâbı gerçekleştirmiştir. Özgüveni sarsılmış ve içtimaî yapısı zedelenmiş milletle, yanmış, yıkılmış, tahrip edilmiş ülkede, bu ıslahatlarla inkılâpların başlatılıp gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Bunun için, uygun bir ortamın sağlanması lâzımdı. Yani mükemmel iç politikanın uygulanması ve tavizsiz bir dış politikanın takip edilerek barış döneminin yaşatılmasına ihtiyaç duyuluyordu. Bu ise, dirayetli devlet adamı niteliğine sahip olmakla, ileri görüşlülüğe, yüksek teşkilâtçılığa ve ince

diplomasiye dayalı, kararlı, şahsiyetli iç ve dış siyasetin uygulanmasıyla mümkündür. Atatürk bu konuya değinirken:

“... *Haricî siyaset bir heyet-i ictimaiyenin* (sosyal topluluğun) *teşekkül-i dâhilisi* (iç oluşumu - iç kuruluşları) *ile sıkı surette alâkardır. Çünkü teşekkülü dâhiliye istinat etmiyen* (dayanmayan) *haricî siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir heyet-i ictimaiyenin* (sosyal topluluğun) *teşekkül-i daimisi* (devamlı oluşumu) *ne kadar kuvvetli, metin* (sağlam) *olursa, siyaset-i hariciyesi* (dış siyaseti) *de o nispette kavi* (güçlü) *ve rasîn* (dayanıklı) *olur.*”¹

“... *Siyaset-i hariciye* (dış siyaset), *teşkilât-ı dâhiliye* (iç teşkilâtlanma) *ve siyaset-i dâhiliyeye* (iç siyasete) *istinat ettirmek* (dayandırılmak) *zaruretindedir* (mecburiyetindedir), *yani teşkilât-ı dâhiliyesinin tahammül edemeyeceği derece-i vüs’atte* (genişlik derecesinde) *olmamalıdır. Yoksa hayalî, haricî siyasetler peşinde dolaşanlar, nokta-i istinatlarını* (dayanak noktalarını) *kendiliğinden kaybederler.*”²

demek suretiyle iç politikayla dış politikanın bir bütünün ayrılmaz parçaları olduklarını, dış politikadaki başarının ise iç yapılanma ve iç politikaya bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Böylece, akılcı ve gerçekçi olan Gazi Mustafa Kemal, dışa yönelik hedeflerin hayalî ve devlet gücünün üzerinde olmaması gerektiğini, aksi hâlde bu teşebbüslerin dayanağı bulunmadığından başarısızlıkla sonuçlanacağını hatırlatmaktadır.

Türk İstiklâl Harbi’nin kazanılmasından sonra, Atatürk’ün kararlı tutumu sonucunda, 29 Ekim 1923 günü saat 20:30’da, TBMM, yeni Türk Devleti’nin bir Cumhuriyet olmasına karar vermiştir. Aynı tarihte Gazi Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile yeni Türk Devleti’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir³. Ancak Mustafa

¹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 166.

² **A.g.e.**, s. 105.

³ **Türk İnkılâp Tarihi**, Kara Harp Okulu, Ankara 1986, s. 370-371.

Kemal Paşa'nın devlet adamlığı bu yüce görevle başlamamıştır. O, Harp Akademisi öğreniminden sonra, 1905'ten 1923 yılına kadar önemli mevkilerde görev yapmıştır. Örneğin Osmanlı Ordusu'nun çeşitli kademelerinde, Merkezi Şam'da olan 5. Ordu kıtalarında, Selânik'teki 3. Ordu Kurmay Heyeti'nde, katıldığı Trablusgarp Harbi'nde, Sofya ateşemiliterliği gibi diplomatik görevlerde, I. Dünya Savaşı'ndaki cephelerde, olağanüstü yetkilerle donatılmış 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmesiyle birlikte başlayan Millî Mücadele döneminin ağır şartları içinde, Erzurum ve Sivas kongreleri başkanlıkları, TBMM Başkanlığı gibi görevlerde yetişerek tecrübe kazanmıştır. Demek ki, daha önceki ortam ve siyasî şartlar, Atatürk'ün bir devlet adamı olarak yetişmesinde başlıca etkenler olmuştur. Atatürk'ün büyük devlet adamlığı, O'nun Türkiye'nin meselelerine bakış açısıyla ve bunların çözümüne dair yaklaşım tarzıyla görülmektedir. Bu durum devletimizin çağdaş bir yapıya ulaşması için köklü değişikliklerin yapılması ile Türk milletinin mutluluk ve refahına yönelik alanlarda direktifler vermesiyle daha açık bir tarzda belirmektedir. Atatürk'ün devlet kuruculuğu ve devlet adamlığı vasfı O'nun askerî yönünden ayrı değişik bir özelliğidir. Hele O'nun profesyonel alanda askerliği seçmiş oluşu göz önünde bulundurulduğunda, “devlet adamlığı” yönünün önemi daha fazla artmaktadır.

Devlet adamlarında bulunması gereken vasıfların en önemlilerinden biri, yapılması düşünülen işlerin, önceden hazırlanacak plân ve programa göre yürütülmesidir. Ayrıca alınacak tedbirlerin öncelikle halkın acil ihtiyaçlarına çare bulacak tarzda olmasıdır. Atatürk, buna uygun bir liderdir. Devlet işlerini plân ve program dâhilinde yapmaktaydı ve öncelikle halkın menfaatlerini düşünmekteydi. Henüz cumhuriyetin kurulmasından önce, 6 Aralık 1922'de Ankara'da, gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Çalışmalarımız, senelerce takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmadıkça başarısızlığa mahkûmdur. Objektif olduğu kadar, milletimizin acil

*ihyaılarına çare bulacak bir programa dayanmayan ıslahat teşebbüsleri, şahsî ve keyfî olmaktan kurtulamaz. Herhangi bir programın uzun bir çalışma devresine rehber olması için, memlekette bütün vatanseverlerin ona yardımcı olmaları gerekir.*⁴

Atatürk, milletimizi çağdaş toplumların, ülkemizi de gelişmiş devletlerin düzeyine çıkarmayı temel hedef olarak tespit etmiştir. Söz konusu hedefe en kısa zamanda ulaşmak amacıyla ise yoğun bir faaliyete başlayarak siyasî, idarî, sosyo-kültürel, iktisadî, hukukî ve diğer alanlarda köklü değişiklikler yapmıştır. Bu çerçevede, geleneksel Türk devlet idare etme tarzına uygun olan “lâiklik” ilkesini benimsemiştir. Bunun sonucunda **5 Şubat 1937** tarihinde, (3115 Sayılı Kanun ile) Anayasamızın ikinci maddesine “**Türk Devleti’nin lâik olduğu**” ifadesi eklenerek bu ilke resmileştirilmiştir. Bu suretle lâiklik ilkesi, anayasamıza Türk İnkılâbı’nın temel taşı olarak girmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin idarî yapısını belirleyen ana unsurlar arasında yer almıştır⁵. Böylece devlet yönetimi ile dinî işler kanunlarla birbirinden ayrılmıştır. Halkımız da kendi dinî inanışlarını uygulamada serbest bırakılmıştır. Fakat son yıllarda olduğu gibi, Atatürk döneminde de kökleri dışarıda bulunan bazı aşırı dinî unsurlar, ateistler veya Marksist Leninistler gibi yabancı ideoloji mensupları, “lâikliğin dinsizlik olduğu”(!) imajını vererek konuyu istismar etmeye çabalamışlardır. Bu yüzden Atatürk, çeşitli tarihlerde, farklı yerlerde yaptığı konuşmalarla lâiklik anlayışıyla din konusuna açıklık getirmeye, yanlış anlamaları gidermeye ve tahriklere sed çekmeye çalışmıştır. 1923 ile 1930 yılları arasında din ile lâikliğe dair yaptığı konuşma ve açıklamalardan bazıları şöyledir:

⁴ Muzaffer Erendil, **İlginç Olaylar ve Anekdotlarla Atatürk**, Ankara 1988, s. 308.

⁵ Ayferi Göze, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi**, İstanbul 1989, s. 467; Cemal Avcı, “Atatürk, Din ve Lâiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, S. 18, Ankara Temmuz 1990, s. 491.

*“Lâiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir.”*⁶

*“Lâiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin (gelişmenin) ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz.”*⁷

*“Din vardır ve lâzımdır. Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır.”*⁸

*“Türkiye Cumhuriyeti’nde, her reşid dinini intihabda (seçmekte) hür olduğu gibi, muayyen (belirli) bir dinin merasimi de serbesttir. Yani, ayin hürriyeti masundur (koruma altındadır). Tabiatı ile ayinler, asayiş ve umumî adaba mugayir (aykırı) olamaz; siyasî nümayiş (gösteri) şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hallere, artık Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez.”*⁹

*“Din, bir vicdan meselesidir. Herkes, vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve tefekküre (düşünce ve düşünmeye) muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamağa çalışıyor, kaste ve fiile dayanan taassupkâr (tutucu) hareketlerden sakınıyoruz. Mürtecilere asla fırsat vermiyeceğiz.”*¹⁰

⁶ Atatürkçülük, Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, (Birinci Kitap) Genelkurmay Başkanlığı, (Millî Eğitim Basımevi), İstanbul 1988, s. 110-111.

⁷ A.g.e., s. 110-111.

⁸ A.g.e., s. 452-453.

⁹ A.g.e., s. 110-111.

¹⁰ A.g.e., s. 110-111.

*“Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi, ne bir din, ne de bir mezhep kabulüne icbar edebilir (zorlayabilir). Din ve mezhep hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz.”*¹¹

Yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü gibi Atatürk, lâikliğin bilimsel ve çağdaş tanımını yaparak konuyu millet ve devlet açısından ele almıştır. O'nun anlayışına göre lâiklik, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve vatandaşların din, vicdan ve ibadet özgürlüğüne sahip olmasıdır. Lâiklik asla dinsizlik değildir. Tam tersine gerçek dindarlığın gelişmesine, bireylerin özgürce din seçebilmesine ve halkın dinî ibadet ile merasimlerini yerine getirmesine imkân vermektedir. Hatta dinsiz milletlerin varlıklarını sürdürmekte zorluklarla karşılaşacaklarını, dolayısıyla dinin gerekli bir müessese olduğunu da belirtmektedir.

Ancak din ve mezheplerin; hiç bir zaman siyasî vasıta olarak kullanılmalarına, istismar edilmelerine, gerici faaliyetlere zemin teşkil etmelerine, ibadetlerin de genel asayiş ve ahlâk kurallarına aykırı olmalarına veya siyasî gösteri şeklinde yapılmasına izin verilmeyeceğini belirtmektedir. Özetle millet ve devlete zarar verecek nitelik kazanmalarına, diğer bir ifade ile “dinin siyasallaştırılmasına” müsaade edilmeyeceğini kararlı bir tarzda vurgulamaktadır.

Memleketimizdeki kıyafet kargaşalığına son vermek ve Batı medeniyetindeki gelişmeleri bir bütün olarak ülkemize aktarılabilmek için, çağdaş toplumların kullandığı medenî kıyafeti de benimsemek gerekliydi. Bu amaçla Ulu Önder, **Kıyafet Kararnâmesi**'ni yürürlüğe koymuş ve **Kıyafet İnkılâbı**'nı gerçekleştirerek bugünkü modern giyime öncü olmuştur. Türklerin taktığı fes, Avrupalılar tarafından bir başlıktan ziyade Osmanlıların ve değişmez doğu zihniyetinin bir sembolü olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden Ulu Önder, öncelikle

¹¹ A.g.e., s. 110-111.

fesin değiştirilmesine dair talimat vermiştir. Zaten Atatürk, **25 Ağustos 1925**'te **Kastamonu** ve **27 Ağustos 1925** tarihinde **İnebolu**'ya yaptığı seyahatlerde halkı başı açık ve elinde şapkayla selâmlamıştır. Böylece şapka inkılâbının ilk işaretini kamuoyuna vermiştir.

Büyük Kurtarıcı, **27 Ağustos 1925** tarihinde, **İnebolu**'da, söylemiş olduğu nutukta, giyilmesi uygun olan kıyafet ve şapkaya dair fikrini şöyle ifade etmiştir:

*“Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye (canlandırmaya) mahal (gerek) yoktur. Medenî ve beynelmilel (milletlerarası) kıyafet bizim için çok cevherli (değerli), milletimiz için lâyük bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, üstünde pantolon, yelek, gömlek, kravat, ceket ve tabii bunların tamamlayıcısı olmak üzere siperli serpûş (başlık), bunu açık söylemek isterim, bu serpûşun ismine şapka denir.”*¹²

25 Kasım 1925'te “Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu tarihten sonra şapka ve kasket, Türk milletinin başlıkları olmuştur. Bu yenilik ve medenî kıyafet değişimi halk arasında kısa bir zaman içinde benimsenmiştir. Bundan sonra cübbe, sarık ve fesin giyilmesi de yasaklanmıştır.

30 Kasım 1925 tarihinde (677 Sayılı Kanun'la) tekke, zaviye, türbe ve benzerleri kapatılmış, bunlarla ilgili ünvanların kullanılması yasaklanmıştır. Aynı şekilde milletin inancının istismarının önlenmesi için bütün tarikatlarla birlikte, şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, gaipten haber vermek, murada kavuşturmak

¹² Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri (1925)*, Ankara 1959, s. 46; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1990, s. 284; *Türk İnkılap Tarihi*, s. 454.

maksadıyla muskacılık gibi ünvan ile sıfatların kullanılması, bunlara ait hizmetlerin yapılması ve bu ünvanlarla ilgili elbiselerin giyilmesi engellenmiştir¹³.

Bu arada kadınların çarşaf ve peçeyi atarak modern bir kıyafete geçmeleri, inkılâpların genel gelişimi içinde ve halkı zorlamadan olmuştur. Kadınlarımız, haklarına kavuştukça, ortaçağ kıyafetini atmışlardır. Modern ve rahat edebilecekleri biçimde giyinerek ülkenin kalkınması ve toplum yapısının gelişmesi için yürütülen çabalarda erkeklerin yanındaki yerlerini almışlardır. Bu da Türk İnkılâbı'nın akılcı, gerçekçi ve modern yönünü gösteren başka bir somut örnektir¹⁴.

3 Aralık 1934 tarihli kanunla, din adamlarının, dinî kıyafetlerini yalnız ibadet yerlerinde ve dinî törenlerde giyebilecekleri belirtilmiştir. Bu kanuna istinaden İslâm, Hıristiyan ya da Musevî din adamları, dinî kıyafetlerini her günkü hayatta kullanamayacaklardı. Yalnız her dinin en yüksek dinî temsilcisi, örneğin Diyanet İşleri Başkanı veya Patrik, dinlerinin kıyafeti ile dolaşabilecekti. Böylece lâik devlet anlayışıyla, hem dine karşı olan saygı gösterilmiş, hem de kıyafet kargaşası kesin biçimde sona erdirilmiştir¹⁵.

Büyük Önder Atatürk'ün direktifiyle, milletlerarası ilişkilerde zorluklara yol açan, iktisadî ve ticarî işlemlerde uyumsuzluk yaratan uzunluk ve ağırlık ölçüleri, tarih ve saat birimleri de değiştirilmiştir. Yerlerine gelişmiş devletler tarafından kullanılan ve milletlerarası ilişkilerde benimsenen esaslar getirilmiştir. Örneğin:

26 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen kanunlarla, Hicrî ve Rumî takvimler kaldırılarak Milâdî takvim getirilmiş ve alaturka saat yerine milletlerarası saat usulü

¹³ Tekke, zaviye ve tarikatların Şeyh Sait isyanında rolü olduğu görülmüş ve Şark İstiklâl Mahkemeleri bunların kapatılmasına karar vermiştir. Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁴ **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Atatürk İnkılâpları**, 1/2, Yüksek Öğretim Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 80; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara 1974, s.177-178.

¹⁵ Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 177; **Türk İnkılap Tarihi**, s. 456.

uygulanmıştır. Ayrıca **1 Haziran 1935**'te yürürlüğe giren bir kanunla hafta sonu tatili Perşembe ve Cuma'dan, Cumartesi ve Pazar'a alınmıştır.

20 Mayıs 1928'de Arap rakamları terkedilerek milletlerarası ilişkilerde kullanılan rakamlar kabul edilmiştir.

1 Nisan 1931 tarihinde eski ağırlık ve uzunluk ölçüleri değiştirilmiştir. Öyle ki; arşın, okka, endaze, dönüm, kantar, çeki, batman, kile gibi belirli olmayan ve bölgeden bölgeye farklılık gösteren eski birimler kaldırılmıştır. Çağdaş ölçü birimleri olan ve onlu usule göre düzenlenmiş metre ile kilo esas kabul edilmiştir. Böylece hem ülke dâhilinde ağırlık ve uzunluk ölçülerinde tek bir sistemin uygulanması sağlanmış, hem de milletlerarası ilişkilerde ticarî ve iktisadî işlemlerde mevcut olan zorluklar ortadan kaldırılmıştır¹⁶.

Milletimizin gelişmesi ile çağdaşlaşması, elbette ki yalnız ağırlık ve uzunluk ölçüleri gibi bazı birimlerin alınması veya dış görünüş ve kıyafet değişikliğiyle gerçekleşemezdi. Esas itibarla kültür ve bilgi düzeyinin yükseltilmesi gerekiyordu. Bu ise ancak Türk dilinin, Türk tarihinin, Türk kültürünün öğrenilmesi ve millî şuurun güçlenmesiyle mümkündü. Atatürk bu yönde köklü çalışmaların yapılması için talimat vererek **15 Nisan 1931**'de **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** (Türk Tarih Kurumu)'ni ve **12 Temmuz 1932** tarihinde **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** (Türk Dil Kurumu)'ni kurdurmuştur. Ancak bugün olduğu gibi, o dönemde de, sosyal alanlardaki çalışmaların, özellikle dil ve tarihin, milletimiz ve memleketimiz için önemini anlayamayacak seviyede bulunanlar vardı. Aynı şekilde millet ile devletimize zarar vermeyi hedefleyenler, yüksek bilgi düzeyinin, gelişmiş millî şuurun, güçlü millî birlik ve beraberliğin, kendi art niyetli emellerine engel teşkil ettiğini düşünerek karşı gelmişlerdir. Bunların yersiz tenkitleri üzerine, Gazi Mustafa

¹⁶ Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 286.

Kemal 29 Ekim 1933 tarihinde, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nde yaptığı bir konuşmada Türk dili ve tarihiyle meşgul olmasındaki amacını şöyle açıklamıştır:

*“İşitiyorum, benim dil ile tarih ile uğraştığımı gören bazı kısa düşünceli vatandaşlar, ‘Paşa’nın işi yok, dil ile, tarih ile uğraşmaya başladı.’ Diyorlarmış ... Yağma yok ... Benim işim başımdan aşkın... Ben bugün ileri bir Türkiye kurmaya ne kadar çalıştıyorsam, yarının Türkiye’sinin temellerini atmaya da o kadar dikkat ediyorum.”*¹⁷

Mustafa Kemal; din, coğrafi bölge, rejim veya hanedana bağlı olan tarih anlayışının kaldırılmasını, bunun yerine ilmî esaslara dayalı ve Türk milletini temel alan millî tarih bakış açısının getirilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Türk tarihinin, anavatanımız olan Orta Asya’dan başlatılarak, Büyük Hun İmparatorluğu, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular, Osmanlılar, Türkiye Cumhuriyeti paralelinde, bir bütünlük içinde, ele alınmasının gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

*“Bizim milletimiz derin bir maziye maliktir. Bu düşünce bizi elbette altı, yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğünden, Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine müsavi olan büyük Türk devletlerine kavuşturur.”*¹⁸

Atatürk, atalarımızın tarih boyunca kurdukları devletleri ve yarattıkları büyük medeniyetleri tetkik ederek Türklüğe ve dünyaya bildirmenin bir borç olduğuna işaret etmiştir. Çocuklarımızın zengin tarihî geçmişimizi ve ecdâdımızın başarılarını öğrendikçe gelecekte daha büyük işler yapmak için kendilerinde manevî kuvvet bulacaklarını da belirtmiştir. Ayrıca “Türk’ün unutulmuş büyük medenî vasfı ve kabiliyeti”nin bundan sonraki gelişmesi ile geleceğin yüksek medeniyet ufkundan yeni bir medeniyet güneşi gibi doğacağını şu sözlerle dile getirmiştir:

¹⁷ İsmet Bozdağ, *Atatürk’ün Sofrası*, İstanbul 1975, s. 142-143.

¹⁸ Aydın Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 30.

“Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümûllü medeniyetlere de sahip olmuşlardır. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdâdını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendisinde kuvvet bulacaktır.”

“Asla şüphem yoktur ki, Türk’ün unutulmuş büyük medenî vasfı ve kabiliyeti bundan sonraki inkişafı ile âtinin yüksek medeniyet ufkundan yeni bir güneş gibi doğacaktır... Ne mutlu Türküm diyene.”¹⁹

Yukarıdaki ifadelerden de Atatürk’ün takip ettiği kültür politikasının, “*Türk milletinin, Türk tarihinin ve Türk kültürünün Türklerin tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren günümüze kadar bölünmez bir bütünü*” teşkil ettikleri temeline dayandığı açıkça görülmektedir. Nitekim bu görüşünü ebedileştirmek amacıyla, tarihte kurulan Türk devletlerinin sembolü olarak, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı Forsu**’nun yürürlüğe girmesini emretmiştir. 1934 yılında kanunlaşan bu forsta tarihte kurulan Türk devletleri (*Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Akhun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur Devleti, Karahanlılar Devleti, Gazneliler Devleti, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harezşahlar Devleti, Altınordu Devleti, Büyük Timur İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu*) 16 yıldızla ve *Türkiye Cumhuriyeti güneşle* gösterilmişlerdir²⁰.

Atatürk’ün talimatıyla, eğitimle öğretimin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması için, 23 Mayıs 1928’de Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir “dil

¹⁹ Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, (MEB 1000 Temel Eser), İstanbul 1971, s. 111; **Atatürk’ün Söylev ...**, C. II, s. 319; **Atatürkçülük ...**, s. 358-359; **16 Türk Devleti**, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1 Ekim 1984.

²⁰ Bahaeddin Ögel, “‘16 Türk Devleti’ Hakkında”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 4, İstanbul 15 Nisan 1987, s. 53-54.

encümeni” kurulmuştur. Bu bilim heyeti, Türkçe’nin özellikleri ile ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran incelemeler yapmıştır. Sonuçta kullanımı zor olan ve Arap harflerinden meydana getirilen Osmanlıca’nın yerine, yeni bir **Türk Alfabeti** hazırlanmıştır. Türkçe’nin yazılıp okunması için daha elverişli olan bu **Türk Alfabeti**, Latin esasına dayalı olmakla birlikte, Türk dilinin özelliklerini karşılayan harf ve işaretleri de içermiştir. Böylece **1 Kasım 1928**’de (1353 Sayılı Kanun’un TBMM’de kabul edilmesiyle) yeni **Türk Harfleri Hakkındaki Kanun** yürürlüğe girerek **Harf İnkılâbı** gerçekleşmiştir. Kanun uyarınca bütün devlet yazışmaları **1 Ocak 1929**’dan itibaren yeni Türk harfleri ile yapılacak ve **1929 Haziran** ayından sonra da ülkemizde Arap harfleri kullanılmayacaktı. Böylece büyük başarılar elde edilen okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Ocak 1929’da açılan (16-45 yaş arası herkesin katılabileceği) **Millet Mektepleri** sayesinde bir milyona yakın vatandaşımız aynı yıl içerisinde okuma yazma öğrenmiştir. Türk harflerinin kabulü, büyük inkılâbımızın en önemli gelişmelerinden birisidir. *Türkçe’nin zenginleşmesi, okuma-yazma kolaylığının sağlanması, basılan kitap sayısının birden bire artması* hep bu inkılâbın sayesinde.

Türkçe’nin sesli yapısına uygun bir şekilde hazırlanan yeni Türk Alfabeti, dilimizdeki yabancı kelimelerin arındırılmasında da etkili olmuştur. Millî tarih anlayışıyla birlikte, kültürümüzün temelini, meydana getiren, ifade ve düşünce tarzını oluşturan dilin de millîleştirilmesi zorunluydu. Dildeki millîleşme, inkılâp anlayışına da güç kazandıracaktı. Bu yüzden dil inkılâbı, Türk İnkılâbı’nın temel prensiplerine de uygundur. Gazi Mustafa Kemal, dilimizi büyük ölçüde etkileyen ve halkımız tarafından benimsenmeyen Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden gelen kelimelerin yerine, Türkçe karşılıklarının kullanılması taraftarıdır. Çünkü O’na göre, Türkçe en zengin dillerden biridir. Her çeşit ilmî metin Türkçe’nin üstün ifade gücü ve akıcı üslûbuyla yazılabilir. Ayrıca dilin millî ve zengin olması millî duyguların

gelişmesini de sağlamaktadır. Bu çerçevede, Türk milletine, dilini bütün yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmasına dair talimat vermiştir. Böylece 1932 yılında gerçekleştirilen **dil inkılâbı** ile *millî bir dil politikası* takip edilmeye başlanmıştır. Bu konuda, Gazi M. Kemal imzasını taşıyan ve Atamızın kendi el yazısı ile kaleme aldığı (Sadri Maksudî Arsal'ın "**Türk Dili İçin**" başlıklı çalışmasına dâhil edilen) 2 Eylül 1930 tarihli görüş ve direktifleri şöyledir:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında (gelişmesinde) başlıca müessirdir (etkendir). Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin.

Ülkesinin yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

Gazi M. Kemal"²¹

Atatürk, dildeki bağımsızlığın, bilim ve kültürün gelişmesini sağladığını, bu gelişmenin ise siyasî bağımsızlığı pekiştirdiğini bilmektedir. Dolayısıyla dilde yapılacak inkılâpla, tam bağımsızlığa kavuşmanın mümkün olacağı kanaatindedir. Bu yüzden 1 Kasım 1932 tarihinde TBMM'nin "Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılına Açarken" yaptığı konuşmada:

*"Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz."*²² şeklinde verdiği talimatla, anadilimizin yabancı kelimelerden arındırılarak aslındaki güzelliği ile zenginliğine kavuşturulması için, yasama ve yürütme organları dâhil olmak üzere, bütün kamu kurum ve kuruluşlarını görevlendirmiştir.

²¹ **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, 1994/2, S. 515, Kasım 1994, s. 379; Ömer Asım Aksoy, **Dil Gerçeği**, Ankara 1982, s. 130.

²² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 390.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu 1923 yılından itibaren, millî menfaatlerimiz doğrultusunda bağımsız ve tarafsız bir dış politika takip etmiştir. Ancak bu politikada, diğer devletlerin tutum, davranış, siyasî tercih ve hedeflerinin değişebileceğini göz önünde bulundurarak sadece kendi milletine ve devletinin gücüne güvenmiştir. Konuyla ilgili olarak:

“... Bu dakikada güvenmeye değer olan politika, kendi varlığımıza dayanmaktadır ...” diyerek devletimizin kuvvetli bulunmasının gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim NATO çerçevesinde yer almamıza rağmen, 1990'lı yıllardan itibaren müttefiklerimizin ülkemize karşı takip ettikleri politikadaki değişiklik, kendi varlığımıza dayanarak millî menfaatlerimizi savunabilecek güce ulaşmamızın zorunlu olduğu tarzındaki Atatürk'ün değerlendirmesini doğrulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin açılışı nedeniyle 1 Mart 1922'de yaptığı diğer bir konuşmada:

*“... Dış politikamızda, başka bir devletin haklarına bir saldırı yoktur. Ancak halkımızı, yaşayışımızı, memleketimizi, namusumuzu savunuyoruz. Savunacağız ...”*²³ ifadesini kullanarak bütün milletlere dostluk elini uzatmıştır. Dost olmayanlara da boyun eğilmeyeceğini, memleketimizi, vatandaşlarımızı ve millî çıkarlarımızı her ne pahasına olursa olsun koruyacağımızı belirtmiştir.

9 Eylül 1922 tarihinde, Yunan Ordusu'nun İzmir'de denize dökülmesiyle sonuçlanan İstiklâl Savaşı, bugünkü millî sınırlarımızın temel hatlarını belirlemiştir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla ise askerî alanda kazanılan zafer, milletlerarası platformda tasdik edilmiş ve Türk milleti siyasî, iktisadî bağımsızlığını kazanmıştır.

²³ Muzaffer Erendil, a.g.e., s. 309.

Atatürk'ü lider ve büyük devlet adamı yapan en belirgin özelliklerinden birisi mantığını, heyecanının önüne alabilmesidir. Nerede durulacağını çok iyi bilen Atatürk, maceralara atılmadı, gerçekleşmesi şüpheli olan ve zararlı sonuçlara yol açabilecek hedeflere yönelmedi. O, bütün imkânları kullanarak ve yalnız kendi milletin gücüne dayanarak **Mîsâk-ı Millî** sınırlarımızı gerçekleştirmeye çalışmış, ülkemizin siyasî bağımsızlığını sağlamış ve birçok alanda baskı unsuru olan kapitülasyonların kaldırılmasında etkili rol oynamıştır²⁴.

Gazi Mustafa Kemal, ülkesini kalkındırmak, halkının iktisadî seviyesini yükseltmek, milletine daha mutlu bir hayat ve daha güvenli bir gelecek temin etmek için komşu ve diğer devletlerle dostluk antlaşmaları yapma taraftarıdır. Bu çerçevede Türkiye, 1921'de Afganistan, 1923'te Arnavutluk, 1921 ve 1925'te Sovyetler Birliği, 1925'te Bulgaristan ve Yugoslavya, 1926'da Fransa, 1926 ve 1930'da Yunanistan ile dostluk anlaşmaları imzalamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kurulduğundan itibaren, dünya barışının sağlanması amacıyla milletlerarası işbirliğine aktif bir tarzda katılmıştır. Bu politikanın etkisi ile ülkemiz, **1932** yılında **Milletler Cemiyeti**'ne üye olmuştur. Böylece devletimiz için milletlerarası platformda en önemli gelişmelerden biri gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin barışsever ve iyi ilişkiler kurma yönünde takip ettiği aktif dış politikasının sonucunda ise, **1934**'te (Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında) **Balkan Antantı** ve **1937**'de (Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında) **Sadabad Paktı** da imzalanmıştır²⁵.

²⁴ Fahir Armaoğlu, "Tarihî Perspektif İçinde Mîsâk-ı Millî'nin Değerlendirilmesi", **Mîsâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 20-21.

²⁵ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara 1975, s. 654-655, 665.

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurduktan sonra, 1938 yılına kadar takip ettiği barışçı, tutarlı, yapıcı millî siyaset ile ülkemizi bölgesinde ve dünyada güvenilen, sözü dinlenen, saygı duyulan bir devlet haline getirmiştir. Türkiye'yi dünya devletleri arasında itibarlı, onurlu bir üye yapmış ve devletin sonsuza kadar yaşaması için gerekli olan önlemleri almıştır.

Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma süreci gibi, Türk tarihinin en buhranlı dönemlerinden birinde eğitim-öğretimini tamamlamış ve önemli görevlerde bulunmuştur. Bu yüzden, ülkeyi felâkete sürükleyen, halkını hüsrana boğan savaşlardan daima kaçınmıştır. Hayat tecrübesi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında yaşanan (1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1911-12 Trablusgarb Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-18 I. Dünya Savaşı gibi) feci mağlubiyetler ve büyük acılar, O'na bu konuda tedbirli olmasını öğretmiştir. Bu yüzden, bütün anlaşmazlıkların barış yolu ile çözümü, Atatürk'ün takip ettiği temel ilke olmuştur. Bu ilke doğrultusunda "*Yurtta sulh, cihanda sulh için çalışıyoruz.*"²⁶ anlayışına önem vererek diğer devletlerle olan anlaşmazlıkları öncelikle barış içinde, ama millî menfaatlerden taviz vermeden, millî politikalar çerçevesinde çözüme çalışmıştır. Bununla birlikte, milletin bağımsızlığı ve yüksek çıkarlarının gerektirmesi hâlinde, savaşı göze almaktan dahi çekinmemiştir. Örneğin ülkemizin can damarını teşkil eden Boğazlar ile yurdumuzun ayrılmaz bir parçasını oluşturan Hatay'ın devletimize dâhil edilmesinin aşamaları incelendiğinde bunu açıkça görmekteyiz. 1923'te Lozan Barış Antlaşması'yla Boğazlara konulan bütün sınırlamalar, Atatürk'ün yürüttüğü dâhiyane siyaset ve üstün gayretleri sonucunda, 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kaldırılmış ve Türkiye'nin bölge üzerindeki hâkimiyeti kabul edilmiştir. Aynı şekilde Atatürk'ün talimatı doğrultusunda sürdürülen faaliyetler sonucunda, 23 Haziran 1939'da Fransa

²⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 608.

ile yapılan Ankara ve Paris antlaşmalarına istinaden Hatay da Anavatan'a katılmıştır. Böylece, Büyük Önder Atatürk'ün barışçı, azimli, kararlı tutumu ve yüksek dış politikası sayesinde, tam bağımsızlık ile çelişen bu ihtilâflar barışçı yollarla, ama Mîsâk-ı Millî ilkeleri ve millî menfaatlerimiz doğrultusunda çözümlenmiştir²⁷.

Mustafa Kemal Paşa, XIX. ve XX. yüzyıllarda (Enver Paşa gibi), ileri gelen bazı önemli şahsiyetlerden farklı olarak, devletimizi ilgilendiren hususlarda hissî hareketlerden kaçınmıştır. O, Türkiye'nin siyasî, iktisadî, malî, askerî ve diğer imkânlarıyla orantılı olarak kararlar alıp yürürlüğe koymuştur. Devlet gücünün üzerindeki emellerin peşinde koşmanın veya uygulanamayan politikaları uygular gibi görünmenin milletimizi perişan edebileceğini ve vatanımızı felâketlere sürükleyebileceğini bilmektedir. Bu konuda Atatürk, 1 Aralık 1921'de, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkisini belirten kanun teklifi münasebetiyle yapılan görüşmelerde:

“Efendiler;... Büyük hayaller peşinden koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler; büyük ve hayalî şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husûmetini (düşmanlığını), garazını (nefretini), kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik (çektik). Biz Panislâmizm yapmadık. Belki ‘yapıyoruz, yapacağız’ dedik. Düşmanlar da, ‘yaptırmamak için bir an evvel öldürelim!’ dediler. Panturanizm yapmadık! ‘Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik’ ve yine ‘öldürelim’ dediler! Bütün dâva bundan ibarettir. Efendiler, bütün cihana havf (korku) ve telâş veren mefhûm (kavram) bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız mefhûmlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyîkâtı (baskıları) tezyîd etmekten ise (arttırmaktansa) haddi tabîye (tabîî duruma), haddi

²⁷ İlker Alp, “Mîsâk-ı Millî”, Mîsâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 217-219.

meşrua (meşru duruma) *rücu edelim* (dönelim). *Haddimizi bilelim. Binaenaleyh* (bundan dolayı) *Efendiler, biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı ibzâl ederiz* (esirgemeyiz!)”²⁸ şeklinde yaptığı konuşmadan akılcı, mantıklı ve gerçekçiliğiyle bir devlet adamında bulunması gereken en önemli hasletlere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte tespit edilecek millî hedefler ve millî siyaset çerçevesinde hareket edilmesinin gerektiğini de her vesilede vurgulamıştır. Ayrıca millî siyasetimizin; hırslı emellerden kaçınarak, dâhili teşkilâtlanmaya uygun, kendi kuvvetimize dayalı ve milletimizle ülkemizin menfaatleri doğrultusunda belirlenerek uygulanmasının mecburiyetine işaret etmektedir. O, daha 1920 yılında:

“*Bizim vuzûh* (açık) *ve kabiliyet-i tatbikiye* (uygulanabilme kabiliyeti) *gördüğümüz meslek-i siyasî* (siyasî yol), *millî siyasettir. Dünyanın bugünkü umumî şerâiti* (şartları) *ve asırların dimağlarda* (hafızalarda) *ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler* (biriktirdiği gerçekler) *karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.*”

“*Milletimizin, kavi* (güçlü), *mesut ve müstakarr* (istikrar içinde) *yaşayabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi ve bu siyasetin, teşkilât-ı dâhiliyemize tamamen mutâbık* (uygun) *ve müstenid* (dayalı) *olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kasedtiğim mâna ve medlûl* (kavram), *şudur: Hudûd-ı milliyemiz dâhilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden* (dayanarak) *muhafaza-i mevcudiyet ederek* (varlığımızı koruyarak) *millet ve memleketin hakiki saâdet ve umrânına* (bayındırlığına) *çalışmak ... Alelülak* (genel olarak) *tûl-i emeller* (hırslı, hayalî emeller) *peşinde milleti işgâl ve*

²⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 216.

izrâr (zarar) *etmemek ... Medenî cihandan, medenî ve insanî muâmeleye ve mütekabil* (karşılıklı) *dostluğa intizâr etmektir* (bakmaktır).²⁹ sözleri ile inkârı mümkün olmayan bu gerçekleri dile getirerek millî siyasetin oluşturulmasında temel alınması gereken ana prensipleri kamuoyuna ve yeni nesillere aktarmaktadır.

Ancak Atatürk, 1919'da başlattığı Millî Mücadele'nin, hem Türkiye'nin geleceğini belirleyeceğini, hem de bütün mazlum milletlere örnek teşkil edeceğini bilmektedir. Dolayısıyla emperyalistlerin, kendi sömürgelerine emsâl teşkil etmemesi için, bütün güçleriyle direnecekleri kanaatindedir. Bu görüşünü 1922 yılında şöyle ifade etmiştir:

*“Türkiye'nin bugünkü mücadelesi, yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi ... Çünkü savunduğu fikirler, bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun davasıdır.”*³⁰

Atatürk, yalnız devletine bağlı, milletini seven, hayatını Türk varlığı için adayan bir lider değil, aynı zamanda gerçekçi, önder ve dirayetli bir devlet adamıdır. O, bilgili, ileri görüşlü, hadiseleri önceden tahmin edebilecek ve gelişmeler karşısında sağlıklı değerlendirmeler yaparak çözümler üretebilecek yüksek zekâ seviyesine sahiptir. Nitekim Atatürk, toplumların sosyo-kültürel yapılarını, milletlerin psikolojik durumlarını ve ülkelerin jeopolitik-jeostratejik konumlarını incelemiş, siyasî ve iktisadî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bunun sonucunda, XX. yüzyılın sonlarında meydana gelebilecek, hatta XXI. yüzyılda da devam edebilecek gelişmeleri öngören Atatürk, II. Dünya Savaşı'nın çıkacağını ve bu savaşın galip taraflarını çok önceden tahmin etmiştir. Hatta bu savaşta Almanya'nın ikiye bölüneceğini ve Sovyetler Birliği'nin en kazançlı çıkacağını söylemiştir. Örneğin, Amerika'lı **General Mc. Arthur**, yayınladığı **“Hatıralarında”**, **“Büyük**

²⁹ Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, s. 436-437.

³⁰ Muzaffer Erendil, **a.g.e.**, s. 310.

devlet adamlarından biri” olarak tanıdığını ifade ettiği Atatürk’le, **1933**’te **Ankara**’da yaptığı görüşmeden bir kısmını şöyle anlatmaktadır:

*“Atatürk, Ankara’da karşılaşmamızda bana: ‘Almanya’ya dikkat edin, eğer diğer devletler akıllı davranmazlarsa bu haliyle Almanya ikiye bölünecek ve bundan en fazla Rusya kazançlı çıkacak.’ dedi.”*³¹

Tarihî gelişim içinde, devletlerle imparatorlukların dağılma sürecine girebileceklerini veya ortadan kalkabileceklerini ve dünyada yeni dengelerin oluşabileceğini de çok iyi bilmektedir. Buradan hareket ederek, 1930’lu yıllarda, Rus İmparatorluğu bünyesinde 60 yıl sonra meydana gelecek gelişmeleri de görebilmiştir. Ayrıca bu gelişmeler karşısında yetkililerin, ülkemizin millî menfaatleri doğrultusunda, soydaşlarımızla ilgili nasıl bir plân, politika ve strateji takip etmelerinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Yani devletimiz açısından isabetli bir millî hedef, millî politika ve millî stratejiyi tespit ederek bunların hassasiyetle uygulanmasının mecburiyetini de vurgulamıştır. Bu konuya dair şu örneği vermek faydalı olacaktır:

1933 yılının **29 Ekim** gecesi yaşıyordu. Cumhuriyetimizin kuruluşunun onuncu yıldönümü büyük şenliklerle kutlanıyordu. Türkiye bir sevinç havasına bürünmüştü. Ankara’ya bu önemli günü kutlamak için yabancı ülkelerden heyetler gelmiş, oteller, elçilikler bunlarla dolup taşıyordu. Ankara Palas’ın koca salonları, Ziraat Bankası’nın giriş holü, Türk Ocağı (bugünkü Etnografya Müzesi)’nin salonu kutlama vesilesiyle yerli ve yabancı davetlilerin ağırlandığı mekânlardı. Atatürk önce Türk Ocağı’nın salonunda, bunu takiben Ziraat Bankası’nın holünde yapılan kutlamalara katıldı. Sonra Ziraat Bankası Genel Müdürü’nün odasına geçti. Burada beraberindekilerle oturdu. Odada, Atatürk’ün başı üzerinde bir Türkiye haritası vardı. Karşısında oturanlara haritayı ve kuzey komşumuzu göstererek:

³¹ Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, (4. Baskı), İstanbul 1990, s. 52-53.

“Benim başımın üstündeki haritayı görüyor musunuz?” diye sordu.

“Evet Paşam ...” cevabını alınca:

“O haritada Türkiye’nin üstüne abanmış bir blok var, onu da görüyor musunuz?” diye ekledi. Bu sorusuna da:

“Evet, görüyoruz, Paşa Hazretleri ...” cevabını alınca konuşmasına şöyle devam etti:

“Hah, işte o ağırlık benim omuzlarımın üstündedir. Omuzlarımın üstünde olduğu için ben konuşmam. Düşünün bir kere, Osmanlı İmparatorluğu ne oldu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ne oldu? Dünyayı ürküten Almanya’dan bugün ne kaldı? Demek ki hiç bir şey sürgit değildir. Bugün ölümsüz gibi görünen nice güçlerden ilerde belki pek az şey kalacaktır. Devletler ve milletler, bu idrakin içinde olmalıdırlar. Bugün Sovyet Rusya dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını hiç kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler, avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşır. O zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dil bir, inanç bir, öz bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız.

Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprülerini sağlam tutarak! Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Bugün biz bu kitlelerden dil bakımından, gelenek, görenek, tarih bakımından ayrılmış, çok uzağa düşmüşüz. Bizim bulunduğumuz yer mi doğru, onların ki mi? Bunun hesabını yapmakta fayda yoktur. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız

gerekli ... Tarih bağı kurmamız lâzım, folklor bağı kurmamız lâzım ... Bunları kim yapacak? Elbette biz! Nasıl yapacağız? İşte görüyorsunuz, dil encümenleri, tarih encümenleri kuruluyor. Dilimizi, onun diline yaklaştırmaya ve böylece birbirimizi daha kolay anlar hâle gelmeye çalışıyoruz ... Tarihimizi ona yaklaştırmaya çalışıyoruz, ortak bir mâzi yaratmak peşindeyiz. Bunlar açıktan yapılmaz, adı konarak yapılmaz, bunlar devletlerin ve milletlerin derin düşünceleridir.

İşitiyorum, benim dil ile tarih ile uğraştığımı gören bazı kısa düşünceli vatandaşlar, 'Paşa'nın işi yok, dil ile, tarih ile uğraşmaya başladı.' Diyorlarmış ... Yağma yok ... Benim işim başımdan aşkın... Ben bugün ileri bir Türkiye kurmaya ne kadar çalışıyorsam, yarının Türkiye'sinin temellerini atmaya da o kadar dikkat ediyorum .*

Bu yaptıklarımız hiç bir millete düşmanlık değildir. Barıştan yanayız, barıştan yana kalacağız... Ama durmadan değişen dünyada, yarının muhtemel dengeleri için hazır olacağız...»³³

Atatürk'ün gerçekleri yansıtan bu sözleri, XX. yüzyılın sonlarında cereyan eden hadiseler ve milletlerarası ilişkiler hakkında bizleri büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Yaptığı değerlendirmelerin isabet derecesinin büyüklüğü ise, bu bilgiye ulaşanlarda adetâ bugünleri yaşamış ve olaylarla gelişmeleri görmüş gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Soydaşlarımızla bütünleşmeyi sağlamak üzere *dil, inanç, tarih* ve *sosyo-kültürel* sahalardaki temasların kurulmasını önermesi de ilmî bir yöntemi teşkil etmektedir. Nitekim dil, inanç, sosyo-kültürel yapı ve tarih anlayışı gibi hususlar milletleri yaratan temel özelliklerdir. Bugün gelişmiş devletlerin, bu

* Bu paragraf, Atatürk'ün tarih anlayışından söz edilirken önceki sayfalarda kullanılmıştır. Bununla birlikte, yukarıdaki metnin ifade ve anlam bütünlüğünün korunması için aynı paragrafa yeniden yer verilmiştir.

³³ İsmet Bozdağ, a.g.e., s. 139-143, (Atatürk'ün bu konuşmasına şahit olanlar arasında dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras, Dönemin Emniyet Genel Müdür Yardımcısı İhsan Sabri (Çağlayangil) ve dönemin Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Sebati Atman yer almaktadır).

alanlardaki faaliyetlerini sürdürmek için özel enstitü veya araştırma merkezleri kurduklarını ve büyük çaba harcadıklarını görüyoruz. Ayrıca 1991 yılında bağımsızlıklarını ilân eden Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan cumhuriyetleri ile Türkiye arasında, yıllarca, hatta asırlarca birbirinden ayrı kalmış Türklerin ortak bağlarını kuvvetlendirmek için, ilk adımlar Türk dili ve tarihi üzerine atılmıştır. Yani söz konusu çalışma; bütün Türkler tarafından tek alfabenin kullanılması, Türk ağız, şive ve lehçelerinin tamamını kapsayacak bir sözlüğün hazırlanması ve Türkçe'ye ortak niteliğin kazandırılması yönünde yoğunlaşmıştır. Aynı şekilde ortak tarihin yeniden yazılmasına ve sosyo-kültürel temasların en yüksek bir seviyede sürdürülmesine de önem verilmiştir. Buradan da, Atatürk'ün tavsiye ve talimatlarından bir kısmının 60 yıl sonra uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

Atatürk'ün 1933 yılında yaptığı söz konusu değerlendirmesinden ise şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Atatürk, konuşmasını yaptığı 1933 yılında, 60 yıl sonra Sovyetler Birliği'nde meydana gelecek gelişmeleri ve bu imparatorluğun dağılabileceğini tahmin etmiştir.

2. Muhtemelen cereyan edecek gelişmelerin karşısında nelerin yapılması gerektiğini ve soydaşlarımızla ilgili yürütülecek temaslarda öncelikle hangi tedbirlerin alınmasının lâzım olduğunu açıklamıştır.

3. Dış ilişkilerin ve soydaşlarımızla ilgili politikaların, iç kamuoyuna yönelik propaganda tarzında değil, millî amaçlara ulaşmak için, hedef toplum ve devletlere karşı yürütülmesinin gerektiğini işaret etmiştir.

4. Milletlerarası faaliyetlerin açıkça değil, gereken gizlilik derecesinde ve devlet ciddiyeti çerçevesinde sürdürülmesinin mecburiyetini vurgulamıştır.

Bu hususlar ise Ulu Önderimizin ileri görüşlülüğünü, büyük devlet adamı niteliğini ve yüceliğini inkâr edilemeyecek tarzda yeniden gözler önüne sermektedir.

Atatürk'ün 1933 yılında işaret ettiği gibi, devlet yetkilileri tarafından, milletimizin geleceği düşünülerek iç ve dışa yönelik millî amaç ve millî hedefler belirlenmelidir. Bunlara ulaşmak için ise millî politika ve millî stratejiler sağlıklı bir tarzda tespit edilerek uygulanmalıdır. Dünyadaki gelişmeleri yabancı radyo, televizyon, gazete haberlerinden öğrenmek, medyanın yönlendirmesine göre politikalar takip etmek veya gelişmeler karşısında sadece seyirci kalmaktan kaçınmalıyız. Devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde, komşularımız ve soydaşlarımızla ilgili meydana gelebilecek muhtemel gelişmeler karşısında, varsayımlardan hareket ederek çeşitli çözümler düşünülmeli, bunlara göre tedbirler alınmalıdır. Türkiye, değişen şartlar karşısında, ihtimaller dâhilinde önceden ne yapacağını belirlemelidir. Millî menfaatlerimizi ilgilendiren olaylar karşısında gafil avlanacak yerde, diğer devletleri yönlendirebilecek ve inisiyatifi elinde tutacak duruma gelmelidir. Türk milletinin kurtarıcısı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ve Türk İnkılâbı'nın önderi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün icraatları, direktifleri ve değerlendirmeleri dikkate alınır ve uygulanırsa, Türkiyemiz, XXI. yüzyılda dünyanın önde gelen devletlerinden biri olacaktır. Bunun için de, başta Ulu Önder Atatürk'ün ülkü ve ilkelerinden aldığımız ilham ve büyük Türk milletinin tarihî derinliklerinden gelen bitmez tükenmez enerjisi olmak üzere her şeyimiz mevcuttur.

HİLAFETİN TANINMASINDA “HAKAN”IN STATÜSÜ: DEĞİŞİM VE ETKİLER

Ömer Soner HUNKAN*

Özet

Eski Türk inanç sisteminde Türk hakanları, idare hakkını (kut) yani meşruiyetlerini doğrudan Tanrı'dan almakta idiler. Ancak, numizmatik verilere göre H. 381 / M. 991-992 yılından itibaren Türk hakanları, “Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn (halifenin kölesi) unvanı kullanarak hilafeti tanıdılar. Böylece, meşruiyeti doğrudan tanrıdan değil, tanrı ile hakan arasındaki hilafet makamından almaya başladılar. Bu durum, bir taraftan onların halk üzerindeki mutlak otoritesini zayıflatırken diğer taraftan, halk üzerinde tesirli olan ve kaynağını İslam'dan alan Bürokrat-ulema sınıfı arasında hakanlığın yıkılmasına kadar varan çatışmalara kaynaklık etti. “Kut” ise en azından hukukî zeminde eski anlamını kaybederek, yerini “baht, talih, saadet ve devlet” gibi anlamlara bıraktı.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Halifelik, Türk İdarî Unvanları, Karahanlılar, Orta Asya

STATUTE OF THE “HAKAN” IN RECOGNISED THE CALIPHATE: CHANGING AND EFFECTS

Abstract

In the past Turkish belief system , Turkish khans used to take their right of ruling(kut) or their legality directly from the God. But ,according to the numismatic datum, in Hegira 381 /P.C.991-992 Turkish khans recognised the caliphate with using the title of “Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn (slave of caliph). Thus, they began to take the legality from the position of caliphate between a caliphate and the god, not directly from the God. This situation weakened khans' absolute power that was over the people. On the other hand, this occasion was the reason of the conflict between bureaucrat-ulema classes which were arised from Islam. This conflict was about maket he hakaniate collapse. “Kut” lost its meaning on the legal ground at least and left its place to the meanings of “good luck ,good fortune,happiness”.

Key Word: caliphate, caliph, Turkish titles, Qarakhanids, central Asia

* Yrd. Doç. Dr. / Trakya Üniversitesi / osonerhuncan@trakya.edu.tr

HİLAFETİN TANINMASINDA “HAKAN”IN STATÜSÜ: DEĞİŞİM VE ETKİLER

Giriş

İslam'ı kabulün Türk toplumunun en alt tabakasından devletin zirvesine kadar her alanda değişimi zorunlu kılması tabiidir. Bu çerçevede, özellikle hilafetin tanınmasının bir sonucu olarak piramidin en üstündeki hakanın statüsünde de değişiklik olmuştur. Dolayısı ile bu çalışmada, İslam kaynaklarının izin verdiği ölçüde hilafetin tanınmasının Türk idarî mekanizmasının başındaki hakanın statüsünde nasıl bir değişikliğe sebep olduğu, bunun toplumsal ve siyasî etkileri ana hatlarıyla irdelenmektedir.

Hilâfetin İlk Kez Tanınmasına Dair Bazı Kayıtlar

Abbasîlerin Seyhûn boylarına dayanmalarından sonra bazı Türk yöneticilerin Abbâsî halifesine itaat arz ettikleri yönünde bilgiler İslam kaynaklarında yer almaktadır. Mesela, Halîfe Mehdî (775-785) gönderdiği elçiler vasıtası ile İslam'ın doğusundaki hükümdarları itaate davet edince, itaat edenler arasında Karluk yabgusu da sayılmaktadır.¹ 920 yıllarına gelindiğinde, Hazar hakanına bağlı olan Bulgar ilteberi (valisi) Almuş'un, Hazarlara karşı Abbâsî halifesi Muktedir Billah (908-932)'a Abdullah b. Baştû el-Hazerî adında bir elçi göndererek, adına hutbe okutmak sureti ile itaat arz edeceğini bildirdiğinden haberdar olmaktadır.² Gerek Yabgu gerekse İlteber'in hilafeti tanımalarını, onların hem hakan mevkiinden daha aşağıda olmaları hem de dönemleri hakkında yeterli bilgi olmaması nedeni ile sonuçlarını bilemediğimiz yerel mahiyette siyasî gelişmeler olarak değerlendirmek mümkündür.

Abbâsî halifesinin İlteber Almuş'a 921 yılında gönderdiği elçilik heyeti daha Bulgar vilayetine gelmeden, Abbâsîlerin doğusundaki en güçlü komşuları Balasagun merkezli Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda Bazir Arslan Han'ın oğlu Satuk, Müslüman olarak Kaşgar ve havalisini İslam adına amcasından ele geçirmiş ve “Buğra Han” unvanı almış bulunuyordu.³ En geç 960 yılında oğlu Baytaş Arslan

¹ Yakûbî, *Târihü'l-Yakûbî*, II, Beyrut, Dârü Sâdır, 1995, s.397.

² İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, (Trc. R. Şeşen), İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975, s.20.

³ Karşî, *Mülhakâtü's-Surâh*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg, 1898, s.132; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), VIII, İstanbul, Bahar Yayınları, 1991, s.106-107.

Han, ülkenin esas merkezi Balasagun'u ele geçirerek İslam merkezinde bütün ülkede siyasî birliği yeniden tesis etti. Uygur Kaganlığı'ndan sonra 965 yılında Hazar Kaganlığı'nın da tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte, "dokuz tuğlu" bir devlet yani hakanlık statüsünde ve Müslüman bir devlet kimliğini haiz hakanlık olarak Seyhûn boylarına kadar geniş bir bölgeye hakim Türk Hakanlığı'nın bu tarihlerde Abbâsîler ile ilişkisinin en azından hukukî zeminde mevcut olması muhakkaksa da İslam coğrafyasının en doğusundaki bu hakanlığa İslam kaynaklarının ilgisiz kalmaları nedeniyle hakanların 992 yılına kadar olan dönemde Abbâsî hilafetini tanıdığına işaret eden bir kaynağa sahip değiliz.

Ancak, hakanlığın batısını yöneten Buğra Han Hârûn'un 381 / 991-992 yılında ele geçirdiği Fergana'da "hakan" unvanı ile adına bastırıldığı sikkede Hâlîfe et-Tâî Lillah (974 – 991)'ın adına yer vermesi nedeni ile, hakanlık statüsündeki Müslüman bir Türk devletinin hilafeti ilk kez en geç 381 / 991-992 yılında tanıdığını nümizmatik bir veriden öğrenebilmekteyiz.⁴

İslamî metinlerde ise hilafetin tanınmasına dair bilgiler, Mâverâünnehr'in Türk Hakanlığı tarafından alınması sürecinde bölgede Abbâsî hilafetini yakından ilgilendiren el-Vâsıkî olayı nedeniyle tarihçi Hilâlü's-Sâbî ve Se'lâbî tarafından kaydedilmiştir. Buna göre; Halife el-Vâsık (842-847) soyundan gelen Ebû Muhammed Abdullah b. Osman el-Vâsıkî, Mâverâünnehr'de Sâmânîlerden beklediği itibarı göremeyip, onların rakibi Türk Hakanlığı tarafına geçerek Buğra Han Hârûn'un sarayına yerleştiği sırada Bağdâd'da hilâfet makamında değişiklik meydana gelmiş, Şîî Büveyhî Bahâü'd-Devle tarafından Halîfe et-Tâî Lillah hal edilerek yerine el-Kâdir Billah halife ilan edilmişti (991). Bu şartlarda halife olmayı hayal etmeye başlayan el-Vâsıkî, amacına ulaşmak için her zaman görüşlerine itibar eden Buğra Han Hârûn'u Mâverâünnehr ve Horasân'ı almaya teşvik etmiş, bu nedenle Buğra Han Hârûn yeni halifenin adı yerine eski halife et-Tâî Lillah'ın adına paralarında yer vermeye devam etmiştir. Buhârâ'nın alınmasından sonra ümitleri artan ve etrafında küçük bir askerî birlik de oluşturmayı başaran el-Vâsıkî, Buğra Han Hârûn'un hastalanarak Buhârâ'yı terk etmesi üzerine Irâk tarafına kaçmak

⁴C. İshanhanov ve B. Koçnev, "Drevneyşie Karahanidskie Monety", *İMKU*, Vıpusk 15, Taşkent, 1979, 146.

zorunda kalmış, ancak burada Halife Kâdir Billah'ın sıkı takibatına maruz kalınca tekrar Mâverâünnehr'e dönmeye mecbur olarak, Togan Han Ahmed (998-1018)'e sığınmıştır. Halife el-Kâdir Billah da Togan Han Ahmed'e bir mektûp yazmış ve el-Vâsıkî'yi yakalamasını istemiş, artık bölgede şartlar değiştiğinden Halife'nin talebi yerinde görülmuş ve gözden çıkarılan el-Vâsıkî Mâverâünnehr'den atılmıştır.⁵ Kesin tarihi verilmeyen bu kayıtların, 391 /1000-1001 tarihli hakanlığa ait paralarda Halife Kâdir Billah'ın adına rastlanmaya başladığına bakılırsa en erken bu tarihe ait olduğu söylenebilir.⁶

“Hakan”ın Yeni Statüsü: Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn

Hem Halife et-Tâî Lillah'ın adının geçtiği 381 / 991-992 tarihli sikkede hem de Halife Kâdir Billah'ın adına yer veren 391 / 1000-1001 tarihli sikkelerden itibaren özellikle Mâverâünnehr'de basılan hakanlık paralarında hakanın ya da alt tâbiinin kendi adından sonra “Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn⁷” (müminlerin emirinin kölesi, başka bir ifade ile halifenin kölesi)” ibaresini kullanarak, halifeye itaat arz ettikleri ve bu şekilde İslam dairesinde meşruiyet kazandıkları görülmektedir.⁸ Bu durumda, İslam öncesi Türk idarî anlayışına göre doğrudan Tanrı tarafından verilen idare etme hakkı (kut)⁹ ile siyasî iktidarına meşruiyet kazandıran Türk hakanı, hilafeti tanıyarak en azından hukukî anlamda tanrısal gücünden vazgeçmiş gözükmektedir. Zira tanrısal hükümdarlık, “Halifetullah” (Allah'ın halifesi) ya da “Halifetü Resûlillah” (Allah elçisinin halifesi) olarak nitelenen Abbâsî halifesinin elindedir.¹⁰ “Hakan”ın meşruiyetini yani idare hakkını doğrudan Tanrı'dan değil de Tanrı ile kendisi

⁵ Hilâl es-Sâbî, *Kıt'atü min Târîhi Ebi'l Hüseyin Hilâl b. el-Muhsin b. İbrâhîm es-Sâbî el-Kâtîb* (İbn Miskeveyh, *Kitâbü Tecâribi'l-Ümem*, H. F. Amedroz, I-II, *Zahîrû'd-Dîn Ruzrâverî, Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III, IV) Kahire, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, s.93-97; Se'âlebi, *Yetîmetü'd-Dehr fi Mehâsini Ehli'l-Asr*, IV, (Nşr. M. Muhyü'd-Dîn Abdü'l-Hamîd), Kâhire, Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1375 / 1956, s.192-193.

⁶M. Federov, “Klad Karahanidskih Dirhemov Naçala XI v. İz Taşkenta”, *İMKU*, 1964, s.103, no:7701; M. Federov, “Politiçeskaya İstoriya Karahanidov v Kontse X- Naçale XI v.”, *NE*, c. X, 1972, s.146.

⁷“Müslümanların emiri” ibaresini ilk kez ikinci halife Hz. Ömer'in kullandığı ileri sürülmüştür. Buna göre; İlk halife Hz. Ebubekir'in “Allah'ın elçisinin halifesi” unvanını taşıması ve ikinci halifenin de “halifenin halifesi” olacağı düşünüldüğü için, Hz. Ömer aynı terimi peşi sıra kullanmamak üzere bu kısa unvanı ihdas etmiştir. Daha sonra kaynaklarda Emevî ve Abbâsî halifeleri için de kullanılarak yaygın bir hal almıştır (Daha geniş bilgi için bkz. V. V. Barthold, *İslâm'da İktidarın Serîveni Halife ve Sultan*, İstanbul, 2006, s.41-42.).

⁸ M. Federov, “Klad Karahanidskih ...”, s.97-103.

⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s.236-239.

¹⁰ Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s.539.

arasındaki hilafet makamından alması, öncelikle, hakanın halkı üzerindeki mutlak otoritesini zayıflatarak onu son karar veya son hüküm mercii olmaktan çıkarmaktadır. Diğer taraftan “kut” ise eski anlamını yitirerek, yerini kutluluk ve devlet (talih, baht, saadet) anlamlarına bırakmış olmalıdır.¹¹

Esasen Abbasî hilafeti, Şîh Büveyhîlerin idaresi altına girmesi ile birlikte 946 yılından beri dünyevî hakimiyetini kaybetmiş bulunuyordu.¹² Dolayısı ile, hakanın meşruiyetinin tanınması karşılığında halifeye itaat arz etmesinin hakanın siyasî hedefleri açısından kaybettirdiği bir şey yoktu. Ancak bu tanıma, hakanlığın bürokrasisini oluşturan ve bir anlamda halifenin şemsiyesi altında bulunan medrese eğitilmiş bürokrat-ulema sınıfı karşısında onun elini hayli zayıflatmakta ve halk üzerindeki otoritesini sarsmakta idi. Sonuçta bürokrat-ulema sınıfının temel dayanağı İslam ve onun da temsil edildiği en üst merci hilafetti. Nitekim Türk Hakanlığı nümizmatı Koçnev, bürokrat-ulema sınıfının güçlü olduğu merkezî Mâverâünnehr’de hakanların paralarında sıklıkla “Emîrû’l-Mü’minîn” unvanının görülmesine rağmen, bu bölgeden uzaklaştıkça halifenin unvanının pek az parada rastlanmasını, hakanların din adamlarına (bürokrat-ulema sınıfına) nüfuz etmek gayesini taşımasına bağlar.¹³ Bu çerçevedeki iktidar mücadelesi, “devlet ile din arasında ideal bir birlik”¹⁴ oluşumunu engelledi. Uzun süren çatışma, hakanlığı hem içerden parçaladı hem de dış istilaya açık hale getirdi.¹⁵

Her ne kadar hakanlar kendilerini “halifenin kölesi” olarak nitelemekte iseler de uygulamada hakan ve halife arasındaki ilişkinin tarzını, karşılıklı menfaatlere gösterilen saygı belirlemekte idi. Halifenin hakanı taltif için gönderdiği menşurlar, hakanın siyasî mevkiini göstermesi açısından taşıdığı önemin dışında, sarayda

¹¹Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti’t-Türk*, (Trc. B. Atalay), I, Ankara, TDK Yayınları, 1992, 320; Sencer Divitçioğlu, “Karluklardan Karahanlılara” *TB*, sa. 50, İstanbul, 1990, s.17.

¹² V. V. Barthold, a.g.e., 54.

¹³ B. D. Koçnev, *Karahanidskie Monety: Istočnikovedčeskoe i İstoričeskoe İssledovanie*, Moskova, 1993, s.9.

¹⁴ V.V. Barthold, Bîrûnî’nin devlet ile din arasındaki birliğin, insanlığın erişebileceği son merteye olduğu yönündeki kaydından bahisle, Sâ mânîler, Gaznelîler, Türk Hakanlığı ile Selçukluların, Bağdâd’da hakimiyeti ele geçiren Büveyhîlerin aksine din bayrağını yükselttiklerini, ancak kendilerini halifenin güvenilir tebası olarak kabul eden hükümdarlar olarak İslamiyet’te devlet ile din arasında ideal bir birlik oluşturduklarını söylemektedir; Bkz. V.V. Barthold, a.g.e., s.56.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Ö. Soner Hunkan, ““Türk Hakanlığı (Karahanlılar)’nda Hanedan ve Bürokrat-Ulema Çatışması: İlk Bürokrat-Ulema İhtilali”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006, Ankara.

çocukların elinde oyuncak olacak kadar önemsizdi.¹⁶ Ceyhûn'un batısında "hakan"ın karşılığı olan "sultan", menfaatine ters düştüğü zaman halifeyi, dârü'l-hilâfe'yi fillerin ayağı ile yıkarak toprağını fillerin sırtında Gazne'ye getirmekle tehdit edebilmekte idi.¹⁷

Kuruluş yıllarından itibaren kendilerini "halifenin mevalisi" olarak gören Selçuklu sultanları, Sünnî Abbâsî hilafetini Şîî tahakkümünden kurtarmakla birlikte, hilafetin dünyevî hakimiyetten feragati devam etmiş ve bu, bizzat halife tarafından Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e tevdi edilmişti.¹⁸ Hal böyle iken, "Sultan" ve "Halife" unvanlarının tek kişide toplanmasına yönelik sıhrî akrabalık girişimleri iki hakimiyet alanı arasındaki iktidar çatışmasını tamamen ortadan kaldıracak bir çözüm olarak devrin bazı yöneticilerini harekete getirmiş olabilirdi.¹⁹ Ancak, Selçukluların dağılmaya yüz tutması ile birlikte hilafetin dünyevî hakimiyetini yeniden kurmaya ve geliştirmeye çalışmasıyla alevlenen çatışmaların, Selçukluların yerini alan Hârizmşâhlar döneminde de devam etmesi, İslam coğrafyasının önce Haçlılara sonra Moğol istilasına karşı direnme gücünü kıran önemli sebeplerden biri olarak tarihteki yerini aldığı söylenebilir.

Sonuç

İslam öncesi Türk idarî ve inanç yapısına göre gücünü ve meşruiyetini doğrudan Tanrı'dan alan Türk hakanının, "Mevlâ Emîrû'l-Mü'minîn" ibaresini kullanarak meşruiyetini İslam'ın en üst mercii olan hilafetten almaya başlaması, toplum ve devlet işlerinin düzenlenmesinde kaynağını İslam'dan alan bürokrat-ulema sınıfı üzerindeki mutlak otoritesini zayıflattığı görülmüştür. Bu durumda ortaya çıkan çatışma süreci, devlet ile din arasında ideal bir birliğin oluşmasının önüne geçerek toplumda kaos ortamı yaşatırken, devletin iç ve dış tehlikelere karşı direncini kırmıştır. Diğer taraftan, Türk hakanının tanrısal idare hakkı olan "kut", uygulamada değilse de en azından hukukî zeminde kutluluk, baht, devlet, talih ve saadet gibi anlamları ifade eder olmuştur.

¹⁶ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Hzr. M. A. Köymen), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s.111.

¹⁷ Keykâvûs, *Kâbüsnâme*, (Nşr. G. Yûsufî), Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1378, s.209.

¹⁸ İbnü'l-Esir, IX, s.480; M. A. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 168.

¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, 1993, s.217.

Kaynakça

- AVCI, Casim. “Hilâfet”, *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s.539.
- BARTHOLD, V. V. *İslâm'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer. “Karluklardan Karahanlılara” *TB*, sa. 50, İstanbul, 1990, s.5-48.
- FEDEROV, M. “Klad Karahanidskih Dirhemov Naçala XI v. İz Taşkenta”, *İMKU*, 1964.
- FEDEROV, M. “Politiçeskaya İstoriya Karahanidov v Kontse X- Naçale XI v.”, *NE*, c. X, 1972.
- HİLÂL ES-SÂBÎ, *Kıt'atü min Târîhi Ebi'l Hüseyin Hilâl b. el-Muhsin b. İbrâhîm es-Sâbî el-Kâtîb* (İbn Miskeveyh, *Kitâbü Tecâribi'l-Ümem*, H. F. Amedroz, I-II, *Zahîrû'd-Dîn Ruzrâverî*, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III), IV Kahire, *Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî*.
- HUNKAN, Ö. Soner. ““Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda Hanedan ve Bürokrat-Ulema Çatışması: İlk Bürokrat-Ulema İhtilali”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006, Ankara.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), I-XII, İstanbul, Bahar Yayınları, (ofset), 1991.
- İBN FADLAN, Ahmed b. Fadlân. *İbn Fadlan Seyahatnâmesi*, (Trc. R. Şeşen), İstanbul, Bedir Yayınevi, 1975.
- İŞANHANOV, C. ve B. KOÇNEV. “Drevneyşie Karahanidskie Monety”, *İMKU*, Vıpusk 15, Taşkent, 1979: 142-152.
- KAFESOĞLU, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.
- KÂŞGARLI, Mahmûd. *Divânü Lügâti't-Türk*, (Trc. B. Atalay), I-IV, Ankara, TDK Yayınları, 1992.

KARŞÎ, Cemal. *Mülhakâtü's-Surâh*, (Nşr. V. Barthold), *Turkestan*, I, Petersburg, 1898.

KEYKÂVÛS, Unsuru'l-Meâlî. *Kâbûsnâme*, (Nşr. G. Yûsufî), Tahran, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1378.

KOÇNEV, B. D. *Karahanidskie Monety: Istočnikovedčeskoe i İstoričeskoe İssledovanie*, Moskova, 1993.

KÖYMEN, M. A. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989.

NİZÂMÜ'L-MÛLK, *Siyâset-Nâme*, (Hzr. M. A. Köymen), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

SE'ÂLEBÎ, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr*, I-IV, (Nşr. M. Muhyü'd-Dîn Abdü'l-Hamîd), Kâhire, Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1375 / 1956.

TURAN, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.

YAKÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakûb el-Kâtîb. *Târihü'l-Yakûbî*, I-II, Beyrut, Dâru Sâdır, 1995.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA İNGİLİZ KÜRT İLİŞKİLERİ

Mohammed ARAFAT*

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler Khanikin'in de dahil olmak üzere Osmanlı topraklarına girmişlerdir. İngilizlerin, Süleymaniye şehrinin lideri sayıların Şeyh Mahmut ile bu dönemde zaten ilişkileri bulunmaktadır. Ancak İngilizler, Kifri bölgesindeki Kürt reislerinin, Talabani ailesinin ve bölgenin dini lideri Seyit Ahmet'in İngiliz taraftarı olduğunu öğrenince bölgeye daha çok önem göstermeye başlamışlardır. Buna Şeyh Mahmut'un İngiliz Hükümetine Kürdistan için gönderdiği mektupta eklenince İngilizler bölgede tecrübesi olan Binbaşı Noel'i Güney Kürdistan'a göndermiştir. Ayrıca İngilizlerin Ermenilerin durumuyla da yakından ilgilenmeye başlamaları bölgede İngiliz, Kürt ve Ermeniler arasında ilişkilerin doğmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada Washington Sekreterliğine gönderilen ve Kürtlerle İngilizler arasındaki ilişkiyi temel alan rapor üzerinden Kürt İngiliz ilişkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Kürt, Ermenistan, Binbaşı Noel

BRITISH – KURDISH RELATIONS DURING THE WORLD WAR I

Abstract

During the World War I, British troops entered the Ottoman lands including the Khanikin. British government already had relationship with Sheik Mahmut, called as the leader of "Suleymanian", at that time. But British government had started to show more importance to this area when they learnt that Kurdish chiefs in Kifri, Talabani family and Seyit Ahmet – religious leader of the area – are British supporter. With the letter to British government sent by Sheik Mahmut for Kurdistan, British government had sent Noel – the experienced major – to Southern Kurdistan. Furthermore, British government's paying attention on Armenians' conditions had caused to create the relationships between British, Kurds and Armenians.

In this study, British – Kurdish relations will be examined by taking the report sent to Washington Embassy and which considered the British – Kurdish relation as a base into consideration.

Key Words: Britain, Kurd, Armenian, Major Noel

* Doç Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Bağdat, 30 Ağustos, 1920.

SAYIN WASHINGTON SEKRETERLİĞİ

Bay:

Bağdat'ta İngiliz politik zekâsına dayanan, Kürtlerle İngiliz ilişkilerini rapor etmekten onur duyarım.

Bu raporla, Kürdistan'da özellikle 1918 ve 1919 yıllarında Güney Kürdistan'daki olaylara, şimdiye kadar Büyük Britanya'nın ilgilendiği çıkarlara ışık tutabileceği umuluyor.

Süleymaniye'deki Şeyh Mahmut ile ilişkilerin büyük ölçüde ele alındığı gözlemlenecek. Hiç şüphesiz ki, kendisine atfedilen etkiye Şeyh Mahmut asla sahip olamadığı için, Britanya tarafından ona verilen destek ciddi bir politik hataydı. Ancak bu hata, kayda geçen veriler resmi olduğundan belki de Bağdat'taki yönetim tarafından bu özel problemin ele alınmasındaki eleştiride yeterince açık değildir.

Emrinize amade olmaktan onur duyarım Bay(ım)
Logation sekreterliği

(İngiliz Siyasi Raporlarından)

Musul vilayetinin işgali, İngiliz Hükümeti'nin Kürtlerle doğrudan ilişki kurmasını sağlamıştır. Türk – İran sınırının diğer bir tarafında; Khanikin'in güneyindeki dağlardan Ağrı dağına doğru Kürt aşiretler yaşamakta, bunlar doğuya doğru İran'a ve batıya doğru Asya'nın yüksek dağlık yerlerine, Kilikya ve Suriye'ye uzanmaktadır.

Asya ve Avrupa arasında köprü görevi gören Anadolu, birçok istilacının saldırısına maruz kalmıştır, sahip olduğu sıra dağları çeşitli insanlara yaşam alanı oluşturur ve muazzam bir fethin dalgalarıyla Mezopotamya düzlüklerinden kovulmuş topluluklara barınak sunmuş ve çok sayıda insan için korunaklı bir yerleşim alanı sağlamıştır. Bu topraklarda yaşayanlar, eski imparatorluk kalıntıları olan Ermeni Hıristiyanları muhtemelen Med'lerin torunları olan Kürtler, Muhammedizmi farklı

biçimde icra edenler, Sünniler ve yarı İslamlaşmış tarikatlar, neredeyse tamamı Sünni olan, kökenleri Selçuklu ve Osmanlı istilasına yada Selçuklu döneminden önce başlayan göçebe Türk kabilelerinin bölgeye gelişlerine dayanan Türkler gibi ırk ve din açısından büyük bir çeşitlilik göstermiştir. Dağların güneydoğu köşesinde, Sasani imparatorluğunun torunları olan, sayıca az fakat cesur Nasturiler ya da Süryaniler yaşamaktadır.

19.y.y. ortalarına doğru Osmanlı Hükümeti, kanunsuzluğun en sert unsuruna ek olarak bağımsız olan Kürtler üzerindeki egemenliğini yeniden sağlamak için ciddi bir girişim başlattı. Türkler, çok sayıda silah desteğiyle Ortaçağ zalim otoritesini birleştiren aşiret reislerinin gücünde yatan zorluğun kökünü doğru bir şekilde teşhis ettiler. Onlar sadece Hıristiyan nüfus ve hükümet için değil aynı zamanda Aghvat'ta yaşayan ve kölelerden biraz daha iyi durumda olan kendi yerleşik kabile üyeleri için de bir felaketti. Türkler, Türk üslubundan sonra komşularının gücünü kesmek için birini kullanarak diğerlerinin üzerine gizli eller uzatarak gücünü yaymak adına para yardımıyla bulunarak bu soylu sınıflarla ilişkilerini sürdürdü. Bu üslupta, onlar kuzeyde Umarlı Bedir Kahanı İstanbul'a getirirken sürgünü durdurmak için Shamsdınan ve Neri'nin yönetim merkezinin başı olan Abdülkadir'i itaat altına alırken Neri Dağ Millisinde İbrahim Paşayı cesaretlendirerek ve daha sonra karşıtlarını yok ederken Baban ailesini Güney Kürdistan'daki Süleymaniye'den Bağdat'a yerleştirdiler.

Vahşi dağ bölgelerindeki askeri baskı “gerçekte bir felaket görünüşte bir zaferin dışında nadiren bir şeylere yol açan Osmanlı ordusunun içerisinde” çok azdı. Kürtlerin savaş kabiliyetleri kabul edilerek kanallar içerisinde ‘düzensiz bir at vücudu’ inşa ederek Hamidiye’yi kurma fikrini ilk olarak düşünen Abdülhamit’ti. Daha iyi bir organizasyon altında bu şema önemli avantajların üreticisi olabildi hatta Türk ellerinde hükümet için bazen yararlı oldu.

Ama Ermenileri yok etme girişimi sistematik olarak Abdülhamit zamanında başladı ve - birlik ve ilerleme komitesi tarafından devam ettirildi-Anadolu'daki kanunsuz zulümlere resmi zulümler de eklendi. Kürtler Anadolu'daki yıkımlar ve

düzensizlik için kullanıldı, Ağalar kedi milletine davrandıkları kötü muameleden biraz daha kötü şekilde Hıristiyanlara davrandılar. Bu konudaki sebepleri kişisel çıkarlar, topraklar,kadınlar ve çeşitli ganimetleri elde etme olasılığıydı.İslam öğrenimi ihmal edilemeyecek kadar önemsenmeye başlandı.Çar Ermeni politikasını zirveye çıkardı.1898 ve 1909'daki katliamlar 1915 ve sonrasındaki yıllarda söylenmeden anlaşılan Ermeni desteği ile gerçekleştirilen katliamlarla karşılaştırılmaz.

Kürtler köylere ve onların ölmüş yurttaşlarının olduğu toprakları miras edindiler ama oralara yeterince ait olamadılar. Ermeni mültecileri ve Rus Kafkasya'sındaki Ermeniler Rus ordusuna katıldılar ve Ruslar Türk sınırını geçtiklerinde, Ermeniler fırsatı yakaladıkları anda Kürtlere karşı misillemede bulunup kendilerine yapılanları onlara yaptılar.

Süryaniler olarak adlandırılan Türk Nesturiler sistematik olarak katledilmediler ama Van ve Urmiye arasında komşu Şikâr aşiretinin başı Kürt ağa Simko onların patriklerini 1916'da öldürdü ve Süryaniler öç almak için Simko aşiretine saldırdılar. Daha sonra büyük bir baskı altında kaldılar ve topluca göç edip, İran'da Urmiye düzlüklerinde kendi dinlerinden olanlara katıldılar. Hep birlikte, 1918'e kadar Türklere ve Kürtlere büyük bir direnç gösterdiler. Tüm komite, erkeler, kadınlar ve çocuklar hep birlikte yaşadıkları yerleri terk edip Ramadan'ın güneydoğusuna yürüyüşe geçtiklerinde 1918 yılına kadar Kürtler ve Türklere geri çekilme teklifinde bulundular. Burada İngiliz otoritesi tarafından karşılandılar ve kendileri için hazırlanan Bağdat yakınlarındaki Bakuba mülteci kampına gönderildiler. Buradaki sayıları Süryanilerden kaçan Van sınırındaki 10 000 Ermeni de eklenince yaklaşık 40 000 idi.

1918 sonbaharında müttefiklerin zaferi sonucunda her ikisi de Kuzey Kürdistanla alakalı olan Hıristiyanlarla bağlantılı olduğu düşünülen iki farklı problem ortaya çıktı:

- 1) Ermeniler için hangi hazırlıklar yapılmalı
- 2) Süryanileri ülkelerine geri göndermek için hangi önlemler alınmalı?

Birinci problem daha büyük ve daha karmaşık, ve müttefiklerin Ermenilere karşı yardımsever niyetleri, gerçekleştirmenin mümkün olup olmadığı hakkında tam kesinlik olmadan belirtilmiş ve dağıtılmış olmalıdır. Ermeniler bu konuyu açıkça konuşmaktan ya da çeşitli şekillerde tanımlanan ama sıklıkla – 1915 öncesine kadar – Ermenilerin bulunduğu Sivas, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van'dan oluşan 6 Anadolu vilayetinde oluşturacakları Ermeni devleti için besledikleri büyük umutlardan bahsetmekten çekinmekteydiler. Bu bölgelerin çoğunda büyük topluluklar halinde yaşayan Kürtler paniğe kapıldılar ve güçlü milliyetçi duyguları Batılı güçlerin nefret edilen Ermenilerin boyunduruğu altına almayı tasarlaması korkusuyla depreşti.

Zorba ırkın veya geri kalanların zorla geri gönderilmesi, kanuna uygun görünmese de onlara karşı kurulmuş olan çirkin suçlar için ceza ödemeleri ihtimali güç kazandı. Bu da Kürtlerin Büyük Britanya'ya karşı olan arkadaşça bakış açılarını büyük bir kaygıya dönüştürmüştü. Diğer Batılı güçler de Ermenilere karşı hak kazanmak için zorunlu yetki sağlamalıydılar. Bu kaygı Kuzey Kürdistan'ı Türk propagandası için uygun kıldı. Ateşkes ile Türkiye ile barışa veya bir sonuca bağlama arasında gerçekleşen bu uzun ve korkunç erteleme sırasında Türkler yerel şartları sömürme fırsatı avantajını elde ettiler.

Aynı zamanda bu fırsat Suriye'deki Arap müttefiklere de sağlandı ve (Arap kıtalarını da kapsayan) Avrupa sözleşmeleri Aralık 1919'da yönetim altında tutulacak ve herhangi bir Batılı güç tarafından yardım sağlanmayacak bağımsız Avrupa devleti kurmayı dikte etti.

İzmir bölgesindeki hükümeti kurma ve düzenli bir şekilde yönetme görevi, Osmanlı propagandasına elverişli bir örnek verdi ki bu örnek yabancı kontrolü altındaki İslam pozisyonunu ilgilendiren tahmin edilebilen en kötü şey, gerçeğe kafi gelmemeye başladı ve her ne kadar bir çok nokta Amerika'da basılabilir olsa da ya da Avrupa'daki İsrail bildirimleri, Batı'nın geçmişi hükmü altına alma niyeti, ulusal istekler hariç , sallantıda / askıda kaldı. Türklerin yanı başında yer alan Rusya isyanda

Bolşevik hareketi ile yardımını dünyanın var olan düzenine karşı olanlara yapmaya hazır ve olduğunu ve bunun insan ilişkilerinin düzenlenmesi için yetersiz olduğunu ilan eder.

Hıristiyan problemlerin neredeyse hiç olmadığı Güney Kürdistan'da, bu tehlikeler kuzeye göre daha az göze çarpıyordu. Ve İngiliz politik alanına ilk giren Güney Kürdistan idi.

1917'nin kışında İngilizler Khanikin'i işgal etmiş ve bir yönetim kurmakta hiç zorluk çekmemiştir. 1918'deki son gelişmeden önce, Kifri bölgesindeki Kürt reislerinin, Talabani Ailesinin ve dini lider Seyit Ahmet Hanakin'in İngiliz taraftarları olduğunu öğrendiler ve Süleymaniye lideri Şeyh Mahmut ile zaten ilişkileri vardı.

Şeyh Mahmut, Kürt hacıların sık sık ziyaret ettiği bir türbede gömülü olan namılı bir Kürt din adamının torunudur. Onun neslinden gelen Barzindji ya da Karadağlı aileleri atalarının erdemlerine dayandılar ve bu onlara bir üstünlük kazanmalarını sağlamada yeterli olmuş gibi görünmektedir.

Dini prestiji dışında Şeyh Mahmut'un konumu esas olarak savaş öncesi empoze ettiği terör saltanatına ve adına yapılan toplu cinayet ve yağmacılığa dayanıyordu. Onun sınırsız gücünü, yönetimi altındaki Süleymaniye'nin Osmanlı İmparatorluğunun en tartışmalı bölgelerinden biri olması kanıtladı ve 1918'deki düşüşte Mütessarif ve Türk birliklerinin kuşatılması onu bölgede tek otorite yaptı.

Kısa bir süre sonra İngiliz Hükümetine, Kürdistan'ı özgür olan milletlerin listesinden çıkarmamaları için itenlikle seslenen mektuplarla Bağdat'a iki temsilci gönderdi. Ve yerel politikada en güçlü faktör olarak görüldüğünden onu görmezden gelmek çok zor olurdu. Onun bu dostça tavrı anarşiyi ve kargaşayı kontrol altına almak için İngilizlerin varlığına büyük bir arzu duyulan Süleymaniye bölgesine doğru yönetimin genişlemesini ve bunun askeri birlikler olmadan yapılabilmesini sağladı.

Bu nedenle, İran'da pek çok tecrübe kazanmış olan Binbaşı Noel, Güney Kürdistan'a bir görevle gönderilmişti. Aşağıdakiler ise aldığı emirlerdi:

'1 Kasım'da (1918) başlamak üzere Kerkük bölgesine politik görevli olarak atanmış bulunmaktasınız. Kerkük bölgesi Küçük Zap'tan Diallah'a ve kuzeydoğuda Türk-İran sınırına kadar uzanmaktadır. Majesteleri hükümetinin incelemesine göre Kerkük bölgesi Musul vilayetinin bir parçasını oluşturur. Günümüzde askeri işgal altında derebeyleriyle pazarlık bir kayıp olarak düşünülebilir. Unutulmamalıdır ki askeri yetkililerin birlikleri Süleymaniye'ye veya şuan ki sınırın doğusundaki diğer bölgelere çıkarmaları imkânsızdır. Askeri alanın dışındaki bölgelerde derebeyliklerin restorasyonu ve hükmünün devamı amaç edinilmelidir.

Sizin yanınızda yer alan aşiret liderlerine yabancı bir yönetimin alışkanlıklarına ve isteklerine zorlanma niyetinin olmadığı açıklanmalıdır. İngiliz subaylarının rehberliğinde aşiret liderleri kendi halkının iskânı için konfederasyon oluşturmaları konusunda cesaretlendirilmelidir. Türk kanunları kapsamında vergi sistemini yasal bir şekilde sürdürebilecekler, kendi ülkelerinin gelişmesi ve gücün sürdürülmesi için gerekli olan değişimler yapılabilir.

Özerk Güney Kürdistan yaratma meselesi 1918 Haziranında Marsilya'da bir toplantıda General Şerif Paşa'nın Bay Porcy Cox ile görüşmesinde ortaya çıktı. Süleymaniye'nin Kürt kökenli Djaf kabilesinden olan Şerif Paşa kendi vatanından çocukluğundan beri ayrıydı ve Türkler tarafından sürgüne gönderilmişti ve bazen de Paris'te ikamet ettirilmişti.1914'te Kürtleri bastırma fikri ile Mezopotamya'daki güçlerini kullanmada İngiltere'ye teklifte bulundu ve karşılığında İngilizler bir daha onlarla ilişki kurmayacaktı ancak teklif kabul edilmedi. Paris'teki barış konferansında uzun yıllar ülkesinden ayrı kalmasına ve fikirlerinin oldukça akademik olmasına rağmen kendisini Kürt hakları için sözcü ilan etti.

Binbaşı Noel 1918 Kasım ortasında Süleymaniye'ye ulaştı ve orada alkışlarla karşılandı. Binbaşı bölgenin Türkler tarafından inanılmaz bir şekilde mahvedilip fakirleştirildiğini, şehrin yarı yarıya harabe hale geldiğini ve ticaretin zar zor ayakta

durduğunu gördü. Bölge halkının bir Kürt yönetimi için umutlarını memnun kılan ve halk tarafından kabul edilebilir kalıcı bir hükümet sistemini tanıtmayı başardı. Şeyh Mahmut bölgenin yöneticiliğine atandı ve İngiliz Hükümeti rehberliği altında çalışmak üzere her bir alt bölge için Kürt yetkililer ayarlandı. Şehirdeki Türk yetkililer ve birlikler Bağdat'a gönderilirken aynı zamanda mümkün olan her yerde Türk ve Arap yetkililer derhal uzaklaştırıldı ve yer değiştirildi.

Benimsenen sistem hepsi İngiliz yetkililer tarafından kontrol edilen ve yönlendirilen her bir bölge şefini kendi kabilesinin hükümet sorumlusu yapan ve bölge şefini gerektiği gibi hükümet sorumlusu olarak atanmış tanıyan, hemen hemen feodal bir sistemdi. Sadece ani kıtlık tehlikesiyle başa çıkmak için değil ticaretin yeterli şekilde canlanması için de yiyecek, tohum ve tahıl ithal etmek için düzenlemeler yapıldı. Aynı zamanda insanların dini istekleri de göz ardı edilmedi. Bir yandan insanların dini göreneklerini yerine getirebilmesi için ödenek ayrılırken önemli camilerin tamiri için de hükümet girişimiyle düzenlemeler yapıldı.

Kısa bir süre içerisinde "Sıgn'lar **barış** içinde yaşamaya ilişkin kaygı duydukları Süleymaniye'de konuşulan Kürt lehçesinin sınırlarını oluşturan Güney Kürdistan'ın kuzeyini ve Erbil'den Rowanduz'a kadar olan kısmı ve daha da ötesinde Şeyh Mahmut'un kontrolü altındaki Güney Kürdistan Konfederasyonuna girmeyi ve İngiliz Hükümeti tarafından teklif edilen finansal yardımı istemiyorlardı. Kerkük ve Kifri başkanları vurgulu bir şekilde kendilerine amirlik taslama niyetini reddettiler ve direk olarak İngiliz yönetimini talep ettiler.

1 Kasım 1918'de Mezopotamya'daki sivil halk komiseri Lt. Col. K.T. Wilson Süleymaniye'yi ziyaret etti ve Sennah, Sakiz ve Kuman'dan İranlı kabile temsilcilerinin yer aldığı Güney Kürdistan'ın önde gelen yaklaşık 60 kabile liderlerinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Kendisi toplantıda Şeyh Mahmut ile birçok konuda tartışma içindeydi ve bir araya toplanan kabile şeflerine bu şefleri de ilgilendiren politik durumu açıkladı. Rus ve Türk uygulamalarından acı çeken Kürtler arasında Avrupa Güçlerinin bir kısmının, Türklerin geri dönmesini sağlamalarına karşı sonuna kadar direnme konusunda tamamıyla bir oy birliği vardı

ve eğer ileride başarılı olacaklarsa İngiliz korumasına ilişkin bir ihtiyacın olduğu genel bir kabul söz konusuydu. Bazı liderler Kürdistan'ı etkin bir İngiliz yönetimi altına sokma düşüncesine karşı dururken, diğerleri Kürdistan'ın Irak'tan ayrılmasını ve gözlerini Londra'dan İstanbul'a çevirmeleri gerektiğini iddia ediyordu.

Birkaç tartışmadan sonra bu etkiye yönelik bir belge hazırlandı:

Majestelerinin hükümeti onların savaşta ki niyetlerinin Türk baskısındaki doğu halklarının özgürlüğü ve bağımsızlığını kazanmalarına ilişkin yardım olduğunu belirtti, Kürdistan temsilcileri olan liderler Majestelerinin hükümetinden kendilerini Majesteleri hükümetinin kontrolü altına kabul etmelerini ve birlikteliğin yararlarından yoksun kalmamak için kendilerini Irak'a yerleştirmelerini istedi; ve Mezopotamya halk komiserinden kendilerine, İngiliz desteği altında Kürt halkının uygarlaşmış çizgiler üzerinde ilerlemesini sağlayabilmek için gerekli yardımla birlikte bir temsilci göndermelerini istedi. Majesteleri Hükümeti onlara olan yardımlarını ve korumasını genişletti, onlar da Majesteleri Hükümetinin emirlerini ve tavsiyelerini üstlendiler.

Wilson, Şeyh Mahmut liderliğini kabul eden birçok Kürt kabilesinin, Büyük Zap'tan Dialeh'e (İran'da bulunanlar dışındakiler) göç etmelerine izin veren bir belge imzaladı ve ondan sonra gelen de İngiliz Hükümeti adına yukarıdaki bölgelerin kontrol edilmesinde İngiltere'nin manevi desteğini kabul edecekti. Kifri ve Kerkük bölgeleri yerli halkı ve kabileleri Şeyh Mahmut yönetimi altına girmede istekli olmadıklarından Wilson'dan sonra gelen de yerli halk ve kabilelerin Şeyh Mahmut yönetimi altına girmeleri konusunda ısrar etmemekte karar kıldı.

İran'daki Kürt kabilelerinin temsilcilerine, İngiliz taahhütlerinin, İngiliz koruması altındaki güney Kürdistan'dan öteye gitmeyeceği açıklandı. İran'a bağlı kalmaları, arkadaşça davranıp, diğer Kürtlerle iyi geçinmeleri gerektiği açıklandı. Bu durumu sevinçle ve rahatlıkla karşıladılar.

Şeyh Mahmut devlet adına İngiliz yetkililerden hükümetin alt kademesinde çalışanların mümkün mertebe Arap değil Kürt olması şartını da istedi.

Buluşmadan sonra birçok kabile 1 Ocak 1919'da konfederasyona katıldı, binbaşı Noel Rowanduz'a gitti ve halkın Şeyh Mahmut yanlısı olduğunu gördü. Ancak, İngiliz temsilcisi olarak atanması aynı zamanda şüpheyle karşılandı. Türk subaylarının sınır ötesindeki hareketliliği ve Osmanlı garnizonunun yakınlığı nedeniyle Türklerin tam bozguna uğratılması konusunda büyük şüpheler vardı.

İngiliz yetkililer Sahajak ve Renia bölgelere atandılar. Süleymaniye'de uygulanmaya başlanan yönetim sistemi bu bölgelere ve Rowanduz'a da kaydırıldı. Rowanduz şiddetli bir kıtlık felaketi yaşıyordu. Bombardıman sonrası şehir merkezindeki 2000 evden sadece 60'ı ayakta kalabilmişti. Çevre bölgelerde son iki yılda tarım faaliyetleri durmuş, savaş öncesi döneme göre %75 oranında azalmıştı. Kıtlık öyle şiddetliydi ki bazı bölgelerde insanlar otlarla yaşamaya çalışırken bazıları kedi, köpek ve hatta insan eti yemek zorunda kalıyordu. Öncelikli adımlar kıtlıkla mücadele yönünde atıldı. Erbil'den tahıl getirildi, tarım teşvikleri başladı ve bu konuda kanuni tedbirler alındı.

Küçük nüfuslu olmalarına rağmen iyi silahlandırılmış olan kabileler, Rowanduz'un kuzeyinin kontrol altına alınabilmesi büyük bir problem haline getiriyordu. Sarp dağları da bu gruplara karşı olası bir askeri harekâtı engelliyordu çünkü böyle bir bölgeye jandarma göndermek (sağlam bir kuvvet olsa bile), bu kuvvetleri sadece yem emek olur ki böyle bir bozgun durumunda verilebilecek makul bir cevap yoktur. Ancak İngilizlerin varlığı bu grupları beklenenden iyi davranmaya, barışçıl görünmeye, talandan ve yağmadan uzak durmaya itiyordu. Bu bölgede zorluklar, kuzeydoğusu tamamen karmaşa içinde bulunan vilayet Azerbaycan'ın İran sınırı iken, kuzeybatıda Türk işgal bölgelerine yakınlığı nedeniyle arttı.

Urumiye'de, ayrıca Azerbaycan'ın tamamında, İran idaresi altında ciddi düzensizlikler yok değildi ve bu düzensizlikler İngiliz kontrolü altındaki bölgelere yansımıştı. Orada meydana gelen karmaşa o kadar büyüktü ki kesin bir sonuca ulaşmak zordu. 2 temel faktörün bu karmaşaya neden olduğuna dair küçük şüpheler olduğu görüldü. Birincisi, Paeriz'deki bir çeşit Pan-İslamik hareket tarafından hızlandırılan ve bir noktaya kadar İran yetkileri tarafından cesaretlendirilen

Süryanilerin dönüşüne dair kesin bir düşmanlık duygusu, ikincisi herhangi bir hukuk ve düzen kurmada yetersiz kalan İran idaresini zayıflatan Kürtlere karşı büyük bir hoşnutsuzluk.

1919 Şubat'ında İran otoritesine karşı ayaklanma konusunun tartışıldığı bir toplantı, sınırın İran tarafında, ileri gelen yöneticilerin çoğunluğunun katılımıyla ele alındı. Toplantıda bir ayaklanmanın yapılması gerektiğine karar verildi. Fakat yapılması gerekenlerin başında ilk olarak beklemek ve "rowers"ların(neyi kastediyor) İranlı Kürtlere ve Hıristiyanların ülkelerine geri dönüşlerine karşı olan tavırlarını görmektir.

Bir ay önce sınırın Türk tarafında, Kürt bağımsızlığına yönelik benzer bir hareket rapor edildi. Bu rapor Ermeniler ve Süryaniler tarafından korkuyla karşılandı. Musul vilayetinin kuzeybatı köşesinde Türk yanlısı ve Hıristiyan karşıtı propaganda büyük bir başarı kazandı ve Cezire-İbn-Omar ile Zakho arasındaki Hıristiyan köyleri ciddi tehlike altına girdi. Bazı yerlerde Hıristiyan karşıtı tacizler meydana geldi.¹⁷ Mart'ta Abdul Tahman'dan mektuplar alındı. Mektupta yabancıların çıkmaya zorlandığı ve hareketin İstanbul'daki, Kahire'deki ve açıkça Paris'teki bağımsız Kürt devleti için çalışan bireyler ve komiteler tarafından desteklenen Türk hükümetinin desteğini ve onayını aldığını belirtti. Aşağı yukarı aynı zamanda Türk yetkililer, Türk propagandası için Shemdsinan'ı ziyaret ettiler ve bir Türk yetkili aynı amaç için Musul'a gitti. Fakat yetkililer soğuk karşılandılar.

Düşmanın yerel merkezleri şüphesiz geçmişte Hıristiyan karşıtı duyguların yaşandığı Cezire-İbn-Omar ve Shermakh'tı ve bu yerel merkezler Türkler tarafından desteklenen herhangi bir hareket için konumlandırılmıştı. Bu işi gerçekleştirecek olanlar Zakho'nun kuzeyinde İngiliz yönetim sınırının hemen dışında yer alan, kural tanımayan vahşi kabile Goyanlardı. 1919 Nisan'ın ilk haftasında yönetici yardımcısı Yüzbaşı Pearson gelecekte Hıristiyan köylerinin güvenliği için görüşmeler yapmak ve düzeni yeniden sağlamak için bu kabileye ziyarette bulundu. Pearson bazı kabile şefleri ile yürürken çıkan kargaşada hain bir pusuya düşürüldü ve öldürüldü.

Suçlulara karşı sert bir müdahale ihtiyacı ilk başta çok netti. Bu coğrafyanın uygarlaşmamış dağ kabilelerinin çıkardığı güçlükler ve bu güçlüklerin yayılmaya müsait olmasının anlaşılması üzerine, Hıristiyan karşıtı tahrikler ilk defa meydana geldiğinde askeri müdahale istenildi. Fakat o yıllarda uçaklar yoktu ve askeri bir müdahaleyi engelleyen iletişim güçlüklerinden bahsedildi. Fakat bir İngiliz yöneticinin cinayete kurban gitmesiyle etkili bir müdahale ihtiyacı önemli ölçüde arttı. Türk rejiminin bir sonraki dönemi esnasında, Türk yetkililer kendilerine saldırıldığında, en etkili önlemleri alma konusunda hiçi başarısız olmadılar. İngiliz yönetimi altında bu, meydana gelen ilk olaydı ve aşiretler doğal bir biçimde bunu İngiliz hükümetinin gücününün test edilmesi ve ceza almadan başkaldırmanın boyutunun bir ölçüsü olarak gördüler. Bu yüzden Cezire-Bin-Omar'ın hemen işgali ile birlikte Goyanlara karşı sefer niteliğinde askeri önlemlerin alınması gerektiği önerildi. Sonraki adım Omar ve Shermakh'ta düşmanın kalbine saldırmak, Goyanların ülkesini koruyan sınırın çoğunu çevrelemek ve son olarak kabileyi dış yardımlardan izole etmektir..

Fakat Goyanlar Musul vilayetinin yönetsel sınırının dışına yerleştirildi. Ki bu olay "ülkenin zorluğu ve mühimmat eksikliği ile bir araya geldi". İngiliz hükümeti tarafından askeri müdahale olasılığını engelleyen ve siyasal gereğini aşan bir durum olarak ele alındı. Bu yönetsel sınırın kuzeyindeki alan Türk egemenliği altında olduğu için suçlulara karşı harekete geçmede ve gelecekte sınır boyunca düzenin devamlılığını sağlamada Türklerin adının geçebileceği önerilmişti. Ama sınırdaki problemler büyük ölçüde Türk entrikaları ve oldukça etkili olduğu düşünülen Türk müdahalesi yüzündendi. Gerçekten bu tehlikeli olabilirdi. Sadece İngiliz karşıtı hareketlere sempatisi olan Türkler için değil, ama bu olay sınır dağlarındaki kendi çıkarlarını korumada yetersizlikleri ve İngiliz askeri zayıflığını kabilelere göstermelerine karşı olan savunma rol oynayacağı düşünüldü. Üstelik bu açıkça İngiliz hükümetinin kontrolü altında bir sınırda Türk egemenliğinin yeniden sağlanmasını destekleyen bir görüntü veren, istenmeyen bir anlaşmaydı.

Bu nedenle; uçaklar uygun konuma getirilip, misillemeler için hava bombardımanı hazırlanarak bu bölgede Türk yardımı istemekten vazgeçme kararı

alındı. Fakat elverişsiz hava koşulları ve ülkenin yaşadığı zorluklar nedeniyle girişim etkili olamadı ve başarısızlığın sonuçları onları huzursuzluğa itti. Konvoyun pusuya düşürülmesi ile yalnız Goyan değil diğer kabileler de meydan okuyan bir tavır sergilemeye başladılar. Bu sebeple İngilizler daha yoğun bomba yağdırdılar. Bu hareket daha başarılıydı ve kabilelerin tavrı önemli ölçüde gelişti.

Bu esnada Süleymaniye'deki olaylar düzgün bir şekilde seyretmiyordu. İlk önemli kaygı Ağalar arasında İngiliz kontrolünün yer sahipliği konusundaki tersliklere neden olabileceği şeklinde ortaya çıkmıştır. Ağaların ve Seyitlerin gücü, nüfusun büyük çoğunluğunun çıkarlarına ters olmasına rağmen, bu konudaki öfkenin dinmesi mümkün değildi. Yönetici sınıfın korkularını yatıştırmak için Tapu vilayetinin kayıtları titizlikle incelemelerin uygun olacağı yer olan Bağdat'a gönderilmedi, fakat geçici bir süre Süleymaniye'de tutulmasına izin verildi.

1918 Aralık ayı sonlarında, Şeyh Mahmut'un gücünün artarak daha geniş alanlara yayıldığı şüpheleri artmaya başladı. Türkler zamanındaki kayıtlar güven verici değildi; ailenin önceki tüm kayıtları kanıt gösterilmesinin dışında İngilizlerin karşı karşıya oldukları sorun uygulanabilir politikalardan biriydi. Şeyh Mahmut'un etkisi şüphesiz vardı ve farkına varılmalıydı. Verdiği tam destek ve işbirliği önlemleri olmadan o dönemler söz konusu olmayan güçlü bir garnizon oluşturmak gerekliydi. Siyasal açıdan İngilizlerin bölgedeki düzeni korumaları ve aynı zamanda bu amaç için kuvvet kullanmaktan kaçınmaları gerekliliği çok önemlidir.

Mezopotamya'daki İngiliz otoriteleri, İngilizlerin desteği altında bağımsız bir güney Kürdistan'ın kurulmasına ilişkin düşünceleri yüzünden suçlandılar; fakat ülkenin geriye doğru giden ve gelişmemiş durumu, iletişim yetersizliği ve kabilelerin anlaşmazlığı yüzünden, birlik ve düzeni "bölmeleri" son bir analgamasyon fikri ile uyum görevini ileri bir tarihe atarak; bazı temel konularda çalışmaya ve oluşum çabalarına zorlandılar. Bu "bölmeleri" hiçe sayar gibi davranmak oldukça güçlü, fakat Mezopotamya'da genel yönetimin tüm parçaları ve ayrıca gelecek yönetim nedenleri için yerel Kürtleri Mezopotamya'ya rehberlik için teşvik etmek gerekli görünüyordu.

Arap devleti ile olan tüm bağlarının görünüşü, dağdaki kabile adamları kadar gayretli milliyetçilerin de önemli bölgelerine, hoş göstermemek olduğu anlaşıldı. Sadece birkaç daha aydın topluluk üyesi otonomi için gerekli siyasi ve ekonomik gelişme yollarını hazırlayacak olan Bağdat'a yakın bağ kurmanın yararlarını görebilecek yeterli güce sahipti. Bu koşullar altında, İngilizlerin hayalini kurduğu birçok konuda hayal kırıklığına uğramaları belki de kaçınılmazdı ve uzun bir göz hapsi ve vasiyet döneminde görünenlerin kabulü için insanların liderlerini inandırma görevinin kolay olmadığı anlaşıldı. Asıl amaç her koşulda karşıtlıkların ve anarşinin ortaya çıkmasında hatta İngilizlerin eşitlik ve yargı düşüncesi ile bağlantılı olmayan fikirlere sahip kişilere destek ve korumanın yaygınlaştırılmasında da engelleniyormuş gibi görülmektedir.

Gerçekten var olan bağımsızlık için ulusal bir hareketin ne kadar uzak olduğunu ve bu hareketin, Kürt hâkimiyetini şüphesiz kendi çıkarları için eşsiz bir fırsat olarak gören Kürt liderlerin kişisel hırsının yapay bir ürünü olduğunu söylemek zordu. Birçoğuna göre bağımsızlık bütün kanun ve yasaklamalardan muaf olmak ve kısıtsız soygunculuk ve aşırı serbestliğe izin veren bir fırsatla eş anlamlıydı. Onların bu istekleri sürekli kontrol altında tutulmalıydı ki bunu İngiliz Hükümeti, eğer Kürdistan'ın ve lider olarak seçilen insanların sorumluluğunu kabul etseydi -ki sadece katı anlayışı kabul etmiştir -tüzüklere ve düzenin devamı, adli yönetim, ilerleme ve gelişme güvencesi için zorunlu ilkelere uyardı. İngilizler Bağdat'la kurulan bir bağlantıyı gereksinim harici günlük bir kolaylık olmasının yanında zorla kabul ettirilen yaman bir coğrafya mantığı olarak görüyorlardı.

İnsanlara idari personelin mümkün olduğunca Kürt olması gerektiği açıklandı. Vergi toplama işinin Kürt memurlar tarafından organize edilmesi ve devletin resmi dilinin Kürtçe olması gerekmektedir. Kanunlar yöresel gelenek ve adetlere uyumlu olacak şekilde değiştirilecek ve gelir toplama ve vergilendirme halkın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenecekti. Aşiretlerde gelenek ve var olan kanunlara uyulacak ve onaylanan reislere şu ana kadar olduğu gibi aşiret yönetimini devam ettirmelerine izin verilecekti. Finans konusunda ise ülkenin kendi bütçesi olacaktı ve toplanan vergiler Bağdat'taki ortak yönetimin masraflarına

katkının dışında yönetime ve ülkenin gelişmesine ayrılacaktı. Diğer yandan Mezopotamya ile işbirliğinin ne kadar önemli bir maddi avantaj sağlayacağına dikkat çekildi. Eğitim, bayındırlık işleri, tarım ve iletişim ilham ve gücünü Bağdat'tan alacaktı.

Kişisel özelliğine rağmen Şeyh Mahmut, gerçek bir güç kullanmayı başarmış ve nüfuzunu düşünülenden daha fazla yaymıştı. Örneğin Rovanduz bölgesindeki aşiret reislerinin Şeyhe sergilediği hoşgörü, Erbil'deki gibi verimli bir şekilde çalışabileceği bölgenin ötesinde ona bölgedeki işlere karışma cesareti vermişti ve Türk bölgesindeki bir aşiret onun itibarına katılmak için izin istemişti. Onu engellemeyi düşünen herhangi bir yönetim birimine olan tutumu önceden belliydi ve Şırnak'taki düşman merkezi ile olan iletişimi biliniyordu. Güney Kürdistan'da onun hizmetine karşı olan her bir kişinin karşısında onun varlığından memnun olan dört kişi bulunuyordu ki aşiretlerin ve kan davasının geniş rol oynadığı bir ülkede düşük bir muhalif oranı olduğunu gösteriyordu. Ona olan sadakatin burada sözde bağlılık olduğunu söylemek çok güçtü. Bu, bazı durumlarda özellikle uzak aşiretlerde, İngiliz desteği sonucunda kazanılan bir hile oyuydu. Fakat çarpıcı bir faktör Şeyh Mahmut'un bu toprakta bir önemli güç olmasıydı. Görevinin aşiretlerin büyüklüğüyle başa çıkabilecek belirgin bir niteliği olmalıydı. Aynı zamanda nüfuzunun lüzumsuz olduğu, karşı çıkıldığı ya da gelecekte barış için muhtemel bir tehdit oluşturacağı bölgelere yayılmasını engellemek için adımlar atılmalıydı.

Şeyh Mahmut'un, otoritesini sınırlayacak bir İngiliz yardımını, Türklerden gelen yardım gibi kabul etmeye hazır olmadığı gitgide belirginleşti. Etrafı kafasını makul olmayan düşüncelerle dolduran ve kendini tüm Kürdistan'ın hâkimi olarak adlandırması için teşvik eden meraklı dalkavuklarla çevrilmişti. Şeyh, sürekli olarak yerel yönetimle çatıştı ve yetki idarelerini akrabaları ve dalkavuklarla doldurdu. Devlet adamı olarak başarısızlığını kanıtladı fakat Ağaları temsil etti, iktidarlı, bu şeytani bir iktidar bile olsa ve vahşi kabilelerin dini lideri olarak dikkate alınması gereken bir gücü vardı. İngiliz hükümetinin ona karşı tavrında ani bir değişiklik yapılamazdı fakat barışçıl ilerleme ve genel refah sunulamazdı, bu durumda bir

İngiliz'in sözlerinde dediği gibi, "Süleymaniye şişesinden bırakı verilen cadı ele geçirilmişti."

1919 yılının Mart ayı ortasında, bir yıllık hastalık izninden henüz dönen ve güney Kürdistan ile ilgili muazzam bilgisi olan Binbaşı Sloane, Şeyh Mahmut'u kendi meziyet alanları dahiline azaltabileceği düşüncesiyle Süleymaniye'ye siyasi memur olarak gönderildi. Atanmasının üzerine Sloane Kifri ve Kerkük'teki durumu dikkatlice inceledi ve uygulanacak politikaya karar verdi. Nisan ayı sonlarına doğru Süleymaniye'den Şeyh Mahmut'un etkisinin, kırsal kesimin genel refahı doğrultusunda hızlı bir şekilde azaldığını rapor etti. Düzen arttıkça ve düzgün yönetimin faydaları daha belirgin oldukça, kabileler Şeyh Mahmut'un yönetiminden gitgide hoşnutsuz olmaya başladılar. Dolayısıyla, Binbaşı Sloane, büyük 'Djar' kabilesini onun yetkisinden aldı ve Süleymaniye'nin doğusundaki Malabja'ya bu kabileyle doğrudan ilgilenmesi için bir yardımcı siyasi memur tayin etti. Çok geçmeden anlaşıldı ki, İngilizlerin, en başta da belirttikleri gibi, istemeyerek de olsa yabancı Şeyh Mahmut'un destekleyicilerinin azaldığını belirtmek gibi bir niyetleri yoktu. Onun tarafından kendi lehinde beyanat vermeleri konusunda zulüm edilenlerin çoğu, Süleymaniye'nin ani komşuluğu haricinde kendilerini salıvermiş ve Şeyh'te gitgide nispeten zararsız/etkisiz bir konuma gömülüyordu.

Ancak durum tamamıyla güven verici değildi. Şeyh Mahmut'un kişisel hırsları öyle idi ki kendini gücünün sonunda tamamen yok olmasını engellemek için önlemler almaya itiyordu. Boyan ile iletişim halindeydi ve biliyordu ki tarafından Bakho bölgesinde uygulanan aşırılıklar yeterince cezalandırılmamıştı ve tabii ki çok iyi biliyordu ki İngilizlerin Süleymaniye'de büyük çaplı bir kargaşayı bastırarak gücü yoktu. İngiliz memurlar tarafından yönlendirilen Kürt tekâliflerinin sayısı azdı ve Kürt memurların birçoğu da atamalarını etkisine borçlu oldukları Şeyh Mahmut'u desteklemeye hazırды.

Endişe doğrulandı çünkü Mayıs'ın 20'sinde Şeyh Mahmut darbe gerçekleştirdi ve güçlerini Kürtlerden sınırın İran tarafına çevirdi- özellikle sırasıyla Auroman ve Eri kabileleri yaklaşık 40 millik güney batı ve doğu Süleymaniye'ye

yerleştirildi, ama o aynı zamanda eyaletlerden ve Süleymaniye'nin döküntü silahlananlarından da kasabanın kuzeyi ve kuzeybatısına acil yardım istedi.

Durum kendi başına ani ve beklenmedikti. Tekâliflerin az gücü oracıkta derhal bozguna uğratıldı ve dağıtıldı, ve İngiliz siyasi ve askeri memurları evlerinde tutuldu fakat bir motor sürücüsünün öldürülmesi dışında kötü davranılmadı. Şeyh Mahmut hemen olayları kontrolü altına aldı, kendi kaymakamını atadı, bütün hükümet hazinesini ve kayıtlarını ele geçirdi ve Kerkük ile telgraf görüşmelerini kesti. Kifri'den Süleymaniye'ye para, tüfek ve at taşıyan bir konvoy Şeyh Mahmut yandaşlarınca ele geçirildi ve bu olay Şeyh Mahmut'un gücüne güç katmış olmalıydı.

Aynı anda, Süleymaniye'ye karşı hareketlerle olaylar Halepçe'de önem kazandı. Mayıs 25'te yardımcı siyasi yetkili, jandarmaların kaçtıklarını ve 26 Mayıs'ta Şeyh Mahmut'un adamlarının havada uçağı ateşe verirken şehrin hâkimiyetini ele geçirdiğini bildirdi. Fakat hem kasaba halkı hem de kabileler kararsızlık içindeydiler ve bundan yardımcı siyasi yetkili ve ekibi zorluk yaşamadan Hanakin'dan çekilmeyi başardı. İngilizler burada, Halepçe'deki otoritesi diğerlerinden geri kalmayan bu önemli kadından, Adleh Khanum'dan destek aldı. Adleh Khanum farklı lisanı ve kişisel özellikleri ile hem Türkiye'de, hem de İran'daki Kürt kabileleri üzerinde kendilerine hâkimiyet pozisyonu veren birkaç Kürt bayandan biriydi ve Adleh Khanum'un gücünü akıllı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Adleh Khanum'un yasaları ve düzeni korumak adına yaptıkları daha sonra İngiliz Hükümeti tarafından yasal olarak tanındı.

Ani bir askeri harekât gerekli oldu ve hemen emredildi; fakat iletişim hatlarının korunması ve destekle bağlantılı problemler o kadar zordu ki bazı gecikmeler kaçınılmazdı. Yine de hareket yayılmadı. İngiltere Djaf ve Ishder kabilelerinden yardım önerileri aldı; Auroman kabilesi dağıldı ve diğer İranlı kabile liderleri dostça bir tutum içersindeydi. Kuzey Kürdistan'da Shikaklı Simkosu, Adbülkadir'in amcası ve rakibi olan Shamsdinan'ın ve Neri'nin Sayid Tahası, Şeyh Mahmut'un etkisini kışkıyorlardı ve öncekine nazaran gücünün arttığını

düşünüyorlardı. Sayid Taha rahatsızlık meydana geldiğinde Bağdat'ta sivil hükümet sorumlusuna ziyarette bulundu. Kendisi tamamen Şeyh Mahmut'tan ayrıldığını vurguladı ve 25 Mayıs'ta Rowanduz üzerinden gücünü Şeyh Mahmut'a karşı kullanma görevini üzerine alarak Neri'ye döndü.

Bu sırada Süleymaniye'deki olaylar hızla geliyordu. Şeyh Mahmut ordularına ödeme yapmıyor ve cephane eksikliği yaşıyordu. 11 Haziran'a kadar bir İngiliz keşif grubunun üzerinde başarı elde edilmesine rağmen görüşmeye hazırды. Fakat olaylar çok uzadı ve 18 Haziran'da askeri kuvvetleri Kerkük ve Süleymaniye arasındaki Bazyan Geçiti'nde İngilizler tarafından bozguna uğratıldı ve Şeyh Mahmut'un kendisi yaralandı ve esir alındı. İngiliz süvarileri aynı gece Süleymaniye'ye girdi ve onların girmesiyle yerli halk rahatlamış göründü. Şeyh Mahmut ve onun Bazyan'da yakalanan yandaşlarından biri olan Şeyh Garib Bağdat'a getirildi ve ayaklanma girişimiyle suçlandılar. Şeyh Garib 5 yıl hapis cezasına çaptırılırken Şeyh Mahmut idama mahkûm edildi fakat bu karar 10 yıl hapis cezası ve 10.000 rupiye çevrildi. Ayaklanmanın önemsiz karakteri, binlerce desteğin dışında Şeyh Mahmut'un aktif destekçi sayısının üç yüzden fazla olmadığı ile kanıtlandı.

Süleymaniye Şeyh Mahmut'un görevden alınmasından Barış Konferansına kadar Mezopotamya'nın bir parçası şeklinde, İngiliz kadrosu altında resmi görüşmelere Arapları değil sadece Kürtleri dikkate alarak, yönetildi. Temmuz'da Kürt ordularının gönüllü askerliği uygun bulundu ve Kasım 1919'a kadar sayıları 300'e arttırıldı. Eğitimsel olanakları sağlamak ve dini sorunları yerel yargıda uygulamak için büyük zorluklar yaşandı. Belediye yönetimi kuruldu ve iyi bir şekilde çalıştığı görüldü. Halk güvenliği konusunda yapılan gelişmeye, savaşın başlamasından bu yana ilk olarak 1919'un bitiminde Tebriz'den Bağdat'a olan göç trafiğinin başlaması ve tekrar Süleymaniye'den geçmesiyle, tanık olundu ve Temmuz'da İngilizler Rowenduz'dan geri çekildiklerinde Rowenduz halkı komşuları Süleymaniye halkının zenginliklerini görmeleri üzerine İngiliz yönetime geri dönme isteklerini açıkladılar. Şuan bölgede ciddi bölünme işaretleri görünmeyecekti ve Mezopotamya'daki Arap ayaklanmaları ya da Süryanilerin zor

problemleri dengeyi bozmadıkça ve Ağaların arzularını uyandırmadıkça, Kürdistan son kaderi belirlenene kadar makul bir yasa ve düzen seviyesinden hoşnut olmalı.

KAYNAKÇA

Rapor¹

¹ Konu: Report on British Relations with the Kurds.
Bağdat 30 Ağustos 1920
Gönderilen adres: The Secretary of State/ Washington,D.C.
Gönderen kişi Secretary of Legatin.
Bulunduğu yer: Department of State / Division of Near Eastern Affairs
Arşiv no: INDEX BUREAU 867.00/1383.

TRANSFORMASYON SÜRECİNDE ÖZBEKİSTAN'DA SİYASAL PARTİLER VE ÖZBEK MUHALEFET LİDERLERİNİN TÜRK-ÖZBEK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Fahri TÜRK*

Özet

Bağımsızlık sürecinde Özbekistan'da birçok siyasal parti ve sivil toplum örgütü kurulmuştur. Bunlar üç başlık altında sınıflandırılabilir. Birinci grubu Özbekistan Halk Cephesi'nden (ÖHC) çıkan Birlik ve Erk partileri gibi güçlü bir halk tabanına sahip demokratik milli muhalefet partileri oluşturmaktadır. İkinci grubu iktidar partisi olan Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP) ve Vatan Terakkiyet Partisi (VTP) gibi rejim destekçisi partiler oluşturmaktadır. Üçüncü grupta ise, partiler üstü çevreci sivil toplum örgütleri ve diğer etnik grupların kurdukları kültürel dernekler bulunmaktadır. Bu parti ve derneklerin yasal dayanağını, 1992 yılında kabul edilen Özbekistan Anayasası oluşturmaktadır. Bu anayasal güvenceye rağmen Özbekistan'da demokrasi tam olarak işlememektedir. Çünkü Kerimov Rejimi en küçük muhalefete dahi tahammül edememektedir.

Özbekistan'da bağımsızlık sürecinde Birlik ve Erk partileri gibi demokratik milli muhalefet partilerine karşı aşırı baskı yapılmıştır. Özellikle Birlik Partisi Başkanı Abdürrahim Polotov ve Erk Partisi Başkanı Muhammed Salih yapılan baskılara dayanamayarak Özbekistan'ı terk etmişlerdir. İki lider ilk durakları olan Türkiye'nin ardından Avrupa'ya gitmek zorunda bırakılmışlardır. Özbek muhalefet liderlerinin Türkiye'de ikamet etmesi Türk-Özbek ilişkilerinde önemli sorunlara yol açmıştır. Çünkü Kerimov yönetimi Türkiye'de yaşayan A. Polatov ve M. Salih'in Türkiye'de eğitim gören Özbek öğrenciler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmasından büyük endişe duymuştur. Turgut Özal döneminde çok iyi düzeyde olan Türk-Özbek ilişkileri, Özal'ın ölümünü takip eden süreçte hızla bozulmuştur.

Demokratik milli muhalefet partilerinin susturulmasından sonra, Özbekistan'da demokratik bir siyasal rejimin varlığı inancını yaratmak için VTP gibi rejime alternatif oluşturamayacak derecede zayıf partilere izin verilmiştir. 23 Aralık 2007 başkanlık seçimlerinin ortaya koyduğu gibi bu partilerin liderleri Kerimov'a alternatif oluşturmaktan uzaktır. Sadece Birlik ve Erk gibi demokratik milli muhalefet partileri Özbekistan'da demokrasinin yerleşmesine ve Özbekistan'ın bölgesinde ve dünyada söz sahibi olmasını sağlayabilecek kapasitede gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokratik milli muhalefet partileri (Birlik ve Erk), Özbekistan Demokratik Halk Partisi, Partiler üstü oluşumlar ve diğer kültür dernekleri, Özbek muhalefet liderleri (Abdürrahim Polatov ve Muhammed Salih)

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne.

Abstracts

In the wake of independence many political parties and non-governmental organisations (NGO's) were established in Uzbekistan. These organisations can be categorized into three groups. Democratic national opposition parties like Birlik and Erk belong to the first group that came from Uzbek Popular Front. In the second group there are People's Democratic Party as governmental party and regime friendly parties such as Homeland and Progress Party. In the third group of parties or organizations one can find independent environmental organisations, various NGO's and cultural foundations that established by other ethnic groups in the Uzbek political landscape. These parties and organizations work on the ground of the Uzbek Constitutions that adopted in 1992. Despite of this constitutional guarantee democracy does not work efficient in Uzbekistan. Because Karimov can not tolerate even a not influential opposition.

During the period of the independence the democratic national opposition parties namely Birlik and Erk were suppressed extremely by the Uzbek authorities. Especially Birlik leader Abdürrahim Polatov and Erk leader Muhammad Salih were persecuted, who had to go via Turkey to Europe into exile. The residence of these Uzbek opposition leaders in Turkey led to the serious problems in the Turkish-Uzbek relations. Because Karimov regime were very anxious about the possibility of influencing of Uzbek students that continue their studies in Turkish universities by M. Salih and A. Polatov. The Turkish-Uzbek relations were very well in the Era of Turgut Özal, which worsened rapidly after his death in April 1993

After eliminating of democratic national opposition parties Karimov supported weak parties such as Homeland and Progress Party in order to show that there were a democratic regime in Uzbekistan, which can not challenge the regime indeed. As the presidential elections on 23 rd December 2007 showed the leaders of these regime friendly parties are far a way from challenging Karimov as a president. Only democratic national opposition parties like Birlik and Erk can contribute to establish democracy in Uzbekistan and to become Uzbekistan a powerful actor in its region and in the world.

Key Words: Democratic national opposition parties (Birlik und Erk), Uzbek Popular Front, quasi opposition parties, independent institutions and other cultural organizations, Uzbek opposition leaders (Abdürrahim Polatov and Mohammad Salih)

Giriş

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra süratli bir şekilde demokratik kurumlarını ve pazar ekonomisini oluşturmaya başlamıştır. 1992’de kabul edilen Özbekistan Anayasası devlet kurumlarının yasal dayanağını oluşturduğu halde, demokrasi ilk günden itibaren engelli bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Özbekistan’da demokrasinin yerleşmemesinin en önemli nedenlerinden biri, İslam Kerimov Rejimi’nin demokratik ve milli muhalefet partilerine ve bunların liderlerine aşırı baskı yapması yatmaktadır. Gerçek anlamda muhalefet partilerin gelişmesine izin vermeyen rejim, bu tutumunu “ülkenin istikrarı ve güvenliğini” tehlikeye atmama gerekçesiyle meşrulaştırmaktadır.

Özbek yönetimi bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan ve önemli bir taraftar kitlesine sahip olan Birlik ve Erk gibi siyasal partilere büyük baskılar yapmış ve Birlik Partisi lideri A. Polatov ve Erk Partisi lideri M. Salih takibata uğramış, hatta ikincisi hapse dahi atılmıştır. Sonuç olarak hayatları tehlikeye giren bu parti liderleri Özbekistan’ı terk ederek Türkiye’ye sığınmışlar ardından da İ. Karimov’un Türk Hükümeti’ne yaptığı baskı ve tehditler sonunda Avrupa’ya gitmek zorunda kalmışlardır. Özbek muhalif liderlerin Türkiye’de ikamet etmesi Türk-Özbek ilişkilerinde önemli bir gerginliğe yol açmıştır. Çünkü Kerimov Rejimi, Salih’in ve Polatov’un Türkiye’de okuyan Özbek öğrenciler üzerinde nüfuz kurmasından korkmuştur. Kerimov, Polatov gibi kendisine rakip olabilecek kişileri saf dışı ettikten sonra kontrollü muhalefet partileri oluşturmak yoluna gitmiştir. Örneğin, Vatan Terakkiyet Partisi bu bağlamda kurdurulmuş olan partilerden biridir. Başkanlık seçimlerinde Kerimov’a karşı çıkan rakipleri göstermelidir. Örneğin 23 Aralık 2007 Başkanlık Seçimleri’nde Kerimov’a karşı yarışan üç aday doğru düzgün seçim kampanyası yapmadıkları gibi kısmen de Kerimov’u desteklemişlerdir.

Bu makale, Özbekistan’da bağımsızlık sürecinde ortaya çıkan muhalefet partilerini analitik bir şekilde ele almaktadır. Siyasal partilerin oluşumlarının ve mücadelelerinin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, ilkin Özbekistan’da siyasal sistem, siyasi partilerin oluşumu ve Kerimov Rejimi’nin demokratik muhalefete yaklaşımı ele alınacaktır. Daha sonra rejim partisi Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP)ve rejim destekçisi Vatan Terakkiyet Partisi (VTP) ve Sosyal İlerleme Partisi (SİP) üzerinde durulacaktır. İkinci blokta yer alan Özbekistan Halk Cephesi

(ÖHC), Erk Demokratik Partisi (Erk) ve “Türkistan” Halk Hareketi (THH) gibi demokratik milli muhalefet partileri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Çünkü Kerimov’a karşı sadece bu partiler gerçek anlamda demokratik bir tehdit oluşturmuşlardır. Türk-Özbek ilişkilerindeki önemlerinden dolayı Birlik lideri Polatov ve Erk lideri Salih ayrıca ıncelecektir. Üçüncü blokta İslamcı partiler analiz edildikten sonra son olarak söz konusu dönemde ortaya çıkan diğler siyasal, sosyal ve kültürel oluşumlar ortaya konulacaktır. Çalışmanın sonunda ise, Özbek muhalefetin Türk-Özbek ilişkilerinde oynadığı role değinilecektir.

Siyasal Sistem

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra yeni devletin dayanacağı demokratik ve hukuksal çerçeveyi oluşturmuştur. Bu hukuksal temelde Özbekistan’da demokrasinin ve pazar ekonomisinin, hukuk devleti ve güçler ayrılığı ilkelerine dayanarak gelişmesi öngörülmüştür. 8 Aralık 1992’de yürürlüğe giren Özbekistan Anayasası’na göre yasama organı “Ulu Meclis” adı verilen parlamentodur. Bu meclis devletin en yüksek yasama organıdır. 26 Aralık 2004 tarihinde yapılan üçüncü parlamento seçimlerine kadar tek kanatlı olarak varlığını sürdüren Ulu Meclis, bu tarihten sonra iki kanatlı bir parlamentoya dönüştürülmüştür. Özbekistan’da ilk milletvekilliği seçimleri çoğunluk sistemine göre 25 Aralık 1994 tarihinde ikincisi ise 19 Aralık 1999 tarihinde yapılmıştır. 2004 yılında yapılan değişikliğe kadar Ulu Meclis’te 250 milletvekili görev yapmaktaydı. Bu tarihten sonra yasama yetkisine sahip parlamentonun alt kanadında 120 sandalye bulunmaktadır. Ulu Meclise seçilen milletvekilleri beş yıllığına çoğunluk seçim sistemine göre seçilmektedir. Parlamentonun üst kanadı olan senatoda ise 100 senatör görev yapmaktadır. Bu 100 senatörün 16’sı devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Geriye kalan 84’ü ise, her bölgede 6’şar tane olmak üzere il genel meclisleri yani yerel yönetimler tarafından seçilmektedir. 18 yaşına girmiş tüm Özbek vatandaşları seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçim Kanunu’na göre, seçimlere katılacak bir parti seçimlerin yapılacağı tarihten en az altı ay önce Adalet Bakanlığı’nda kuruluşunu onaylatması gerekmektedir. 2004 Seçimlerinden sonra oluşan 120 üyeli mecliste, Kerimov’u destekleyen ÖDHP 48 milletvekilliği ile parlamentoda en fazla sandalyeye sahip parti durumundadır. İktidar partisinden

başka mecliste Milli Demokrat Parti (31), Sosyal Demokrat Parti (11) , Milli Dikleniş Partisi (10) ve Anavatan İlerleme Partisi (20) bulunmaktadır. (<http://de.wikipedia.org/wiki/Usbekistan>, Erişim Tarihi 15 Ocak 2008) Özbekistan Anayasası'na göre, yürütmenin ve devletin başı beş yıllığına seçilen başkandır. İşte Kerimov'un asıl gücü böyle geniş yetkilere dayanan başkanlık sisteminden kaynaklanmaktadır. Kerimov daha Özbekistan Komünist Partisi'nin başındayken kamu görevlilerinin % 78'ini yeniden atamak suretiyle devlet yönetiminde kendine bağlı bir kadro oluşturmuştur. (Halbach, 1994: 10)

Özbekistan'daki siyasal sitem diğer Orta Asya ülkelerinkine karşılaştırıldığında daha muhafazakar ve totaliterdir. Çünkü Özbek yönetimi "istikrarı tehlikeye atmama" bahanesi ardına sığınarak demokratik muhalefetin oluşmasını şiddet kullanarak önlemiş ve önlemektedir. Özbek Hükümeti'ne göre, söz konusu dönemde dışarıda ülkenin istikrarını korumak Tacikistan iç savaşına, içeride ise demokratik milli muhalefetin susturulmasına ve elimine edilmesine bağlıydı. Tacikistan'daki çatışmaların, radikal İslamın hızla yayıldığı Fergana Vadisi'ne sıçramasından büyük endişe duyan Kerimov, kontrol altına alınamamış Turancı ve Türkçü muhalefetin ülkenin hassas etnik yapısına zarar verme ihtimalinden ürkmüştür. Kerimov yukarıda sayılan nedenlerden ötürü iktidarı tek elde toplamış ve totaliter bir siyasal sitem meydana getirmiştir. Böylece ülkesinde karar alma mekanizmasında bir numara olan Kerimov devletin ve iktidarın bütün imkanlarını kullanarak milli demokratik muhalefet partilerine göz açtırmamaktadır. Ancak Kerimov, gelecekte ülkesinin güvenliği sağlandığı takdirde Özbek Anayasası'nın da ön gördüğü gibi çok partili sisteme geçmek istediğini belirtmektedir. (Kangas, 1994: 178-79)

Siyasi Partilerin Oluşumu

Sovyetler Birliği'nin (SB) diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da bağımsız siyasal partiler Moskova'nın Açıklık (Glasnost) ve Yeniden Yapılanma (Perestroyka) politikalarının bir sonucu olarak 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Özbekçe ve Özbek kültürünün toplum hayatında daha fazla yer alması gerektiği ve Aral Gölü ve çevresinde ekolojik dengenin bozulması gibi daha önce tabu sayılan konular

kamuoyunda açıkça tartışılmaya başlanmıştır. (Babak vd., 2004: 359) Bir diğer ifadeyle, 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nde esen liberal rüzgarların da etkisiyle Özbekistan'da irili ufaklı birçok siyasal parti ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu siyasal partilerin hemen hepsi çok geçmeden Kerimov yönetiminin baskılarına maruz kalarak ya faaliyetlerini durdurma ya da yeraltına inmek zorunda kalmışlardır. Hatta Erk lideri Salih ve Birlik lideri Polatov gibi parti yöneticileri ülkelerini terk ederek sürgüne gitmek zorunda bırakılmışlardır. Bu dönemin en önemli siyasal hareketi ÖHC "Birlik" tir. Daha sonra aynı adla bir de siyasi parti kurulmuştur. Taraftarlarınca demokratik milli olarak nitelenen bu hareketi hükümet "aşırı milliyetçi" kategorisinde görmektedir. 1994 yılına gelindiğinde Özbekistan'da rejimin yaptığı baskılar sonucunda sadece ÖDHP, VTP ve Erk faaliyet göstermekteydi. VTP hükümet yanlısı bir parti olduğu için gerçek demokratik milli muhalefet söz konusu dönemde Erk tarafından temsil edilmiştir. (Halbach, 1994: 17)

Kerimov Rejimi ve Muhalefet

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan ilk başkanlık seçimlerinde ÖDHP'nin adayı Kerimov geçerli oyların % 86'sını alarak başkan seçilmiştir. (Babak vd., 2004: 359) Buna karşılık Kerimov'un bu seçimlerdeki rakibi Salih oyların sadece % 12.7'sini alabilmiştir. Salih'in Amerika'nın Sesi Radyosu'na verdiği mülakatta vurguladığı gibi, söz konusu bu seçimlerde büyük yolsuzluk meydana gelmiştir. Salih bu bağlamda konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Ben (M. Salih) Erk Partisi'nin adayı olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerine 1991'de katıldım. İlk seçimlerde % 33 oranında oy aldığımı söylediler. Dört saat sonra biz yanlış yapmışız oyun % 15 dediler. Sonra da % 12,7 diye bitirdiler [...] Kerimov seçimi hile ve desise ile kazanmıştır." (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420>, Erişim Tarihi 20 Aralık 2007) Kerimov pantürkçü bir çizgi izleyen rakibi Salih'in söz konusu seçimlerde önünü kesmek için Türkiye yanlısı politikalar takip ettiğini sürekli olarak gündeme getirmeye çalışmıştır. Dilip Hiro'nun vurguladığı gibi, Kerimov yönetimi ikiyüzlü metotlar kullanarak seçimde kazanma şansı olan ağır toplardan Polatov'un adaylığını engellemiştir. Buna karşılık yönetim ağır top olmayan Salih'in adaylığını desteklemiştir. (Hiro, 1994: 177)

Özbekistan Anayasası'nın 56 ila 62 arasındaki maddeleri dernekler, sendikalar ve siyasal partiler ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. Anayasanın 57. maddesi şiddet ve zor kullanarak anayasal düzeni değiştirmeyi amaçlayan, ülkenin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden siyasal parti ve derneklerin kuruluşunu ve faaliyetini yasaklamaktadır. Özbek Devleti siyasal çoğulculuğu ve demokratik katılımı kısıtlayan tedbirleri iki yoldan almaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu siyasal partinin veya derneğin Adalet Bakanlığı'ndaki kuruluş sürecini sabote etmek. İkincisi ise, bir siyasal partinin ülkedeki siyasal, sosyal ve dini barışı tehlikeye düşürdüğü tesbitini yapmaktır. (Halbach, 1994: 7-8)

Kerimov rejiminin göstermelikte olsa demokratik milli muhalefete iyi davrandığı dönemler de yok değildir. ABD Dış İşleri Sekreteri James Backer 1992'de Taşkent'i ziyaret ettiğinde Kerimov'a Özbekistan'ın demokrasi ve pazar ekonomisi yolunda ilerlediğinin gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. J. Backer bu ziyaretinde muhalif liderlerden Salih ve Polatov'u da ziyaret etmiştir. Bu durumda Kerimov otoriter yönetimini birazcık olsun yumuşatmak zorunda kalmıştır. Çünkü Taşkent söz konusu dönemde BM, IMF gibi uluslararası kuruluşlara üye olmak istediğinden uluslararası arenada olabildiğince demokratik gözükme gayreti içine girmiştir. Bu demokratik atmosfer Birlik ve Erk partilerine önemli bir hareket serbestliği sağlamıştır. Böylece söz konusu partiler 7 Mart 1992 tarihinde Taşkent'te diğer komşu ülke Turancılarının katılımıyla "Türkistan Konferansı" düzenlemişlerdir. Esasında Kerimov kültürel anlamda Turancılığa hoş görülme yaklaşmış olsa da yukarıda anılan konferansın siyasi rakipleri tarafından organize edilmiş olması onu "Türkistan Birliği" düşüncesine karşı soğutmuştur. (Hiro, 1994: 178)

Yabancı gözlemciler ve muhalefet Özbekistan'da 1990'da yapılan genel seçimlere hile ve şaibe karıştığını iddia etmişlerdir. Siyasal partiler ya devlet tarafından kontrol edilmekte veya manipüle edilerek kuruluş amacından sapıtılmaktadır. Bu durum aşırı dinci ve milliyetçi partilerin kurulmasının engellenmesi gerekçesi ile yasal bir zemine oturtulmak istenmektedir. Bağımsızlığın ilanından sonra Özbekistan Komünist Partisi ÖDHP'ye dönüştürüldüğü için Kerimov'un yakın çevresi eski komünist parti üyeleriyle doludur. Kerimov, dışarıya karşı ülkesinde demokratik bir yönetimin varlığını vurgulamak amacıyla aşağıda

ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, VTP'yi kurdurmuştur. Yani Kerimov, demokratik milli muhalefet partilerini hükümet yanlısı muhalefet partileriyle ikame etmek istemektedir. (Eckert, 1993: 8-9)

Kerimov tarafından 17 yıldan beri uygulanan demokratik milli muhalefeti yıldırma politikası meyvelerini vermiş durumdadır. Şöyle ki, Kerimov 23 Aralık 2007 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerinde % 88,1 oranında oy alarak başkanlığa tekrar seçilmiştir. Buna karşılık Kerimov'un bu seçimlerdeki rakibi Demokrat Halk Partisi adayı Asliddin Rüstemov ise resmi verilere göre 3,17 oranında oy almıştır. 16.297.400 kayıtlı seçmenden 14.765.441'inin oy kullandığı seçimlerde Kerimov, 13.008.357 kişinin oyunu almıştır. Öteki adaylardan Sosyal Demokrasi ve Adalet Partisi'nin adayı Dilaram Taşmuhammedova oyların sadece % 2,94'ünü alırken, bağımsız aday Akmal Saidov ise oyların % 2,85'i ile yetinmek durumunda kalmıştır. (Külebi, 2008: 16) Her ne kadar seçimlerde rekabet varmış gibi görünüyorsa da gerçek bir rekabetin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler; demokratik milli muhalefet partilerinin yok edilmesi, seçim mevzuatının geniş çaplı seçim kampanyalarına izin vermemesi, geniş katılımlı mitinglerin yapılamamasıdır.

REJİM YANLISI PARTİLER

Özbekistan Demokratik Halk Partisi (ÖDHP)

Eski komünistler tarafından 1 Kasım 1991 tarihinde Taşkent'te kurulan ÖDHP, kuruluşundan günümüze değin iç politikada ağırlığı olan tek siyasi partidir. Daha doğrusu bu parti Özbekistan Komünist Partisi'nin yeni bir ad altında varlığını sürdürmesinden başka bir şey değildir. Eski komünistlerin yarısı ÖDHP'ye katılmış, diğer yarısı da başkanlık ve hükümet bürokrasisi içinde görev almıştır. Kuruluşunu müteakiben partinin üye sayısı 351.000 olarak verilmiştir. Bu üyelerden 80.000'i daha önce hiç Komünist Partisi'ne üye olmamıştır. 1992 yılında ÖDHP'nin üye sayısının artmasında Rusça konuşan azınlığın partiye rağbet etmesi önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Özbekistan'daki azınlıklar ÖDHP'yi ülkedeki sosyal barışı sağlayabilecek tek parti olarak görmüşlerdir. (Halbach, 1994: 24)

ÖDHP Taşkent İl Başkanı Alişer Mirkasimov partilerinin amacını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“[...] Bizim partimiz (ÖDHP) Özbek toplumunun modernleştirilmesini amaçlamaktadır. Fakat bunu yaparken mekanik olarak ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin tecrübelerini aynen almamız söz konusu değildir. Özbek mahalle dayanışmasını temel alan iyi gelenek ve adetler teknik ilerleme adına kurban edilmemelidir. Bu bağlamda Türkiye birçok olumlu tecrübeye sahiptir. Biz (Özbekistan) Türkiye'nin bu tecrübelerinden yararlanmak istiyoruz. Özbeklerin ve Türklerin birçok ortak yanları vardır. Bunlar; ortak dil, din, aynı gelenekler ve ortak kültür mirası'dır.” (Trutanow, 1994: 155)

1991 öncesi Özbekistan Komünist Partisi'nin yayın organı olarak çıkan Özbekistan'ın Sesi (Özbekiston Ovazi) adlı gazete ÖDHP'nin kurulmasından sonra da bu parti tarafından çıkarılmaya devam edilmiştir. ÖDHP 1994'lerde parlamentoda % 96'lık bir oy oranıyla temsil edilirken dahi VTP gibi rejim yanlısı muhalefet partileri tarafından desteklenmeye devam etmiştir. Böylece Kerimov dışarıya karşı göstermelik de olsa partisinin diğer muhalefet partileri tarafından desteklendiğini göstermek istemiştir. (Trutanow, 1994: 156) ÖDHP'nin programı mümkün olduğunca komünist ideolojiden temizlenmeye çalışılmıştır. Bunun yerine yeni devlet ideolojisi kapsamında, düzen, barış, Özbekistan'ın egemenliği, güçlü başkanlık sistemi vs. vurgulanmıştır. Demokrasiye vurgu yapılan parti programında, Özbek halkının eşitliğine ve insan haklarına vurgu yapılmakta ve vatandaşların söz konusu bu haklardan kökenlerine bakılmadan yararlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Özbekistan bu programda demokratik bir ülke olarak tarif edilmiştir. Ancak bu dilek ve temennilerin hükümetin uygulamalarıyla örtüşmediği ortadadır. (Halbach, 1994: 24-25)

Vatan Terakkiyet Partisi (VTP)

Resmi kuruluşu Mayıs 1992'de gerçekleştirilen bu partinin başkanlığına eski bir Birlik üyesi olan şair Osman Asimov getirilmiştir. O. Asimov aynı zamanda Kerimov'un gençlik konularından sorumlu danışmanlığını da yapmıştır. Kerimov Rejimi VTP'nin ülke çapında örgütlenmesine büyük bir destek vermiştir. Kendini merkezde gören parti hükümetin iktisadi politikalarını ve resmi devlet ideolojisini desteklemektedir. Bu haliyle VTP'nin ÖDHP'ye yakın durduğunu vurgulamaya gerek dahi yoktur. (Halbach, 1994: 26) Üye sayısı 1993'te yaklaşık olarak 30.000

civarında olan VTP bundan bir yıl sonra yapılan parlamento seçimlerinde 14 milletvekilliği kazanmıştır. Kerimov'un politikalarına tam destek veren VTP devletçi bir ekonomiden yanadır. Bu partinin programı bazı noktalarda ÖDHP'nin programıyla aynılık arz etmektedir. VTP, 1994 yılına gelindiğinde Erk ve ÖDHP ile birlikte Özbekistan'da faaliyet gösteren üç partiden biri konumundadır.

VTP'nin dış politika hedefleri incelendiğinde bu hedeflerin oldukça milliyetçi bir çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Parti, Orta Asya Devletleri Birliği'nin kurulması için gösterilen bütün çabaları desteklemektedir. Böylece parti Turan halklarının çok eski bir rüyasını gerçekleştirmek istemekte ve Özbekistan'ı Orta Asya ülkeleri ailesinin doğal bir üyesi olarak görmektedir. Bütün Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleriyle eşit ve dostane ilişkiler geliştirmek isteyen partinin asıl amacı BDT'yi Avrasya Birliği'ne dönüştürmektir. (Partinin dış politika stratejisi için bkz. Babak, 2004: 408)

Sosyal İlerleme Partisi (SİP)

SİP Dr. Feyzullah İshakov tarafından 11 Haziran 1992 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşundan beş yıl sonra 2.000 üye sayısına ulaşan partinin en önemli dış politika amacı B.D.T. ülkeleriyle iyi ilişkiler kurarak topluluk üyesi ülkelerle konfederatif yapıda bir devlet oluşturmaktır. Lakin bu konfederasyon düşüncesi ÖHC'nin savunduğu konfederasyon fikriyle bağdaşmamaktadır. Özbek milliyetçileri bu tutumu aşırı Rus yanlısı buldukları için eleştirmektedirler. F. İshakov partisini sosyal demokratlara yakın ortanın solu olarak tarif etmektedir. Bu parti Kerimov Rejimi'ni açıkça eleştirmemesine rağmen yinede devlet tarafından hüsn-ü kabul görmemektedir. İşin aslına bakılacak olursa, SİP Kerimov tarafından dışarıya karşı Özbekistan'da çok partili bir siyasal rejim uygulandığı izlenimini vermek için kurulan bir partidir. (Trutanov, 1994: 163-64)

DEMOKRATİK MİLLİ PARTİLER

Özbekistan Halk Cephesi (ÖHC)

Özbekistan Halk Cephesi, Sovyetler Birliği'nde yeniden yapılanma döneminde ortaya çıkan diğer halk cephesi hareketleri gibi Başkent entelektüelleri tarafından 28 Mayıs 1989 tarihinde kurulmuştur. Birliğin kurucuları arasında Dr.

Abdürrahim Polatov, Dr. Bek Taşmuhammedov, Dedecan Hasanov ve Osman Asimov bulunmaktadır. ÖHC, ilkin Özbek Türkçesi'nin resmi dil olarak kabul edilmesi ve Özbek askerlerinin Sovyet Ordusu'nda kötü muameleye tabi tutulmasının önüne geçilmesi yönünde faaliyetlerde bulunmuştur. Kuruluşunu takip eden dönemde Rusya'daki demokratlarla iyi ilişkiler içinde olan ÖHC Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkelerle birlikte konfederasyon oluşturmayı dahi savunmuştur. ÖHC'nin hedefleri sadece bunlarla da sınırlı değildi. Özbekistan'da pamuk ekim alanlarının sınırlandırılması ve bozulan ekolojik dengenin yeniden sağlanması ÖHC'nin en önemli öncelikleri arasında bulunuyordu. ÖHC hem "Tumaris" adlı kadın kolları hem de Komsomol'a¹ rakip olarak "Özbekistan Hür Gençler Birliği" adı altında gençlik kolları kurmuştur. (Trutanow, 1994: 160) ÖHC'nin üye sayısı 1990'larda yaklaşık 600.000 kişiydi. (Götz ve Halbach, 1993: 294) Söz konusu dönemde ÖHC kimi zaman büyük mitingler organize etmiştir. Örneğin, Özbekçe'nin resmi dil olmasını sağlamak amacıyla 50.000 kişinin katılımıyla 15 Ekim 1989 tarihinde Taşkent'te gerçekleştirilen büyük miting bunlar arasında sayılabilir. (Halbach, 1994: 18)

Kuruluşunu gerçekleştirmek için uzun bir süre mücadele etmek zorunda kalan ÖHC sonunda Özbekistan Adalet Bakanlığı tarafından Kasım 1991'de resmen kaydedilmiştir. Bundan sonra Özbek yönetimi demokratik milli muhalefet partileri üzerindeki baskıları tekrar artmıştır. Esasında ÖHC ve hükümet arasında iyi olan ilişkiler ÖHC'nin parti kanadının 1990'da parlamento seçimlerine katılmasıyla iyice gerilmiştir. Çünkü söz konusu seçimlerde Birlik, Ulu Meclis'te 10, yerel meclislerde ise ülke genelinde 300 sandalye kazanmıştır. (Halbach, 1994: 19)

ÖHC 1992 yılına kadar Özbekçe ve Rusça olarak yayınlanan "Birlik" adında bir dergi çıkarmıştır. Bu derginin trafiği 2.000 ila 3.000 arasında değişmekteydi. Moskova'da yayınlanan dergi sonunda yurtdışında çıkarıldığı gerekçesiyle Özbekistan'da yasaklanmıştır. Çünkü Özbek kanunlarına göre siyasi partilerin

¹ Komsomol, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Gençlik Örgütü'nün kısaltmasıdır. Rusça açılımı Kommunitçeski Soyuz Molodoji (Komünist Gençler Birliği) dir. 29 Ekim 1918'de kurulan Komsomol'un o zamanki üye sayısı 22 bin civarındaydı. 1970 ve 1980'li yıllara gelindiğinde Komsomol'un üye sayısı yaşları 14 ila 28 arasında olan 40 milyon kişiye çıkmıştı. Komsomol'un amacı SB gençliğini komünizm idealine bağlı bir şekilde yetiştirmektir. 1920'li yıllarda SB'de ağır sanayinin kurulmasına önemli bir katkı yapmış olan Komsomol 1937'de de Rus Uzak Doğusu'nda Komsomolsk adlı bir şehir kurmuştur. Komsomol 19 Ağustos 1991 tarihinde yasaklanmıştır.

dışarıdan maddi yardım almaları yasaktır. ÖHC Özbekistan Anayasa Mahkemesi kararıyla Ocak 1993'te üç ay süreyle kapatılmıştır. (Halbach,1994: 19) Taraftarlarının çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu ÖHC Rusça konuşan azınlıkla ortak bir dil bulmakta zorlanmaktaydı. Lakin bu durum ÖHC'nin etnik merkezli bir hareket olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü ÖHC'nin Özbekistan'daki diğer etnik gruplarla da iyi bir diyalogu bulunmaktadır. Bu ifadeler ÖHC'nin ülkede bütün etnik grupları kucaklayan önemli bir demokratik milli hareket olduğunu göstermektedir. (Halbach, 1994: 18) ÖHC'nin öncelikleri arasında; tam bağımsızlık, demokrasi ve "Birleşik Türkistan" bulunmaktadır. Türkiye modelini izlenebilir olarak nitelendiren ÖHC komünistlere karşı islamcılarla işbirliğine gitmiştir. (Berberoğlu, 1999: 123)

Birlik Demokratik Partisi (Birlik)

Bu parti, Abdürrahim Polatov ve Polat Ahunov tarafından 17 Haziran 1990'da Taşkent'te kurulmuştur. Kendisine "Özbekistan Demokrasi Partisi" adını veren Birlik ÖHC'nin partileşmiş yüzünden başka bir şey değildir. 1992'de 10.000 üyesi bulunan Birliğin yöneticileri partinin kuruluşunu müteakiben büyük bir baskı altına alınmışlardır. Örneğin, partinin kurucularından A. Polatov ve P. Ahunov 29 Haziran 1992 tarihinde sokak ortasında hastanelik edilinceye kadar güpegündüz dövülmüşlerdir. Polatov bundan tam on gün sonra Hükümet güçleri tarafından Türkiye'ye sürgüne gönderilmiştir. Ahunov ise Ağustos 1992'de devlete karşı ihtilal hazırlığı yaptığı gerekçesiyle hapse atılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Namangan'daki Birlik taraftarları da tutuklanmıştır. Bu şartlar altında ÖHC'nin parti kanadı olan Birlik yeraltına inmek zorunda kalmıştır. (Trutanow, 1994: 161)

Mesket Türklerine karşı Fergana Vadisi'nde Haziran 1989'da yapılan saldırılar Kerimov Rejimi'ne ÖHC'yi suçlamak için iyi bir fırsat vermiştir. Bu olaylar ÖHC içinde bölünmeye yol açmıştır. (Trutanow, 1994: 161) Özbek milli kültürünün yeniden ihya edilmesi mücadele eden ÖHC, Özbek öğrencilerin yüksek öğrenim için yurtdışına özellikle de Türkiye'ye gönderilmesi için büyük bir çaba harcamıştır. (Fuller, 1990: 49-67)

Abdürrahim Polatov

Özbekistan’da İslamcıların önemli bir etkilerinin olmadığını savunan Polatov bu konuda şunları söylemektedir: “Her şeyden önce halkımızın (Özbeklerin) % 90’ının Müslüman olduğunu vurgulamak isterim. Bu yüzden doğal olarak İslam toplum hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Ateist bir devlet düzeni bizim için söz konusu değildir. Birlik Halk Hareketi, Türkiye örneğinde olduğu gibi devlet ve din işlerinin birbirinden ayrıldığı laik bir devlet düzeninden yanadır. Buna karşılık Kerimov rejimi uygulamada ateist bir politika takip etmektedir. Buda halkın büyük kesiminde huzursuzluk doğurmaktadır. Özbekistan’da Taliban örneğinde olduğu gibi, İslamcı bir hareketin iktidarı ele geçireceği tezi gülünç bir iddiadır.” (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007)

Polatov, Orta Asya’da olayları faydacı ve rasyonel olarak değerlendiren demokratik yönetimler iktidara geldiğinde bölge ülkeleri arasında iyi bir iş birliği imkanının oluşacağına inanmaktadır. Polatov “Orta Asya Ülkeleri Birliği’nin” mümkün olup olmadığı yönündeki bir soruya verdiği cevapta söz konusu ülkelerin böyle bir birlik oluşturmaktan başka çarelerinin olmadığını altını çizmiştir. Polatov, Orta Asya’da büyük enerji kaynaklarına sahip Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin gelecekte ekonomik alanda önemli bir sıçrama yapmalarının bu kaynağa sahip olmayan diğer bölge ülkelerinde huzursuzluğa yol açacağını savunmaktadır. Böyle bir durum bölge istikrarının altına konmuş saatli bir bombayı andırmaktadır. Polatov’a göre Orta Asya Ülkeleri’nin kendi aralarında ittifak oluşturmalarını kaçınılmaz kılan en önemli sebeplerden biri de Çin, Rusya ve İran gibi güçlü ve yayılmacı emeller besleyen komşularının varlığıdır. Günümüzde Orta Asya Ülkeleri’ni yönetenlerin bu nazik durumun önemini kavramaktan uzak olduğunu vurgulayan Polatov, Orta Asya Birliği’nin ancak demokratik geleneklere inanmış yeni nesillerin iktidara gelmesiyle kurulabileceğine inanmaktadır. Polatov’un düşüncesine göre söz konusu böyle bir birliğin oluşturulmasında Avrupa Birliği örnek olarak yol gösterici bir rol oynayabilir. Birlik lideri böyle bir birliğin Özbekistan’da fakirliği önleyeceğini de düşünmektedir. (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, Erişim Tarihi 01.12.2007)

Birlik, Türkiye ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştur. Polatov ve Ahunov “Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği” Başkanı Ahat Andican’ın davetlisi olarak 2 ila 9 Ağustos 1991 tarihleri arasında temaslarda bulunmak üzere Türkiye’ye

gelmişlerdir. İki lider bu görüşmeler kapsamında zamanın Başbakanı Süleyman Demirel ile de görüşmüşlerdir. Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği, Özbekistan'da hür bir basın oluşmasına katkı sağlamak amacıyla Birlik ileri gelenlerine teknik yardımlarda bulunmuştur. (Açıkgöz, 1995: 24) 1992'de tekrar Türkiye'ye gelen Polatov, 25 Ağustos'ta Anavatan Partisi Başkanı Mesut Yılmaz ve 30 Ağustos'ta da Milliyetçi Hareket Partisi Başkanı Alparslan Türkeş ile Ankara'da görüşmüştür. Daha sonra ise, Polatov 'un 21 ila 23 Mart 1993 tarihleri arasında Antalya'da yapılan Türk Dünyası Kurultayı'na katıldığını görmekteyiz. Bu kurultaydan sonra ülkesine dönemeyen Polatov Türkiye'de sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. (Açıkgöz, 1995: 58-59)

Polatov'a göre, 11 Eylül Olayları Birlik Partisi'ne belli ölçüde de olsa 1993'te dağıtılan siyasi mekanizmasını yeniden kurma fırsatı vermiştir. Hatta Birlik Mayıs 2003'te Taşkent'te bir konferans dahi düzenleyebilmiştir. Buna paralel olarak Birlik, Adalet Bakanlığı'na kuruluş dilekçesini vermiş fakat sudan bahanelerle partinin kuruluşu yeniden reddedilmiştir. (<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007)

Erk Demokratik Partisi

ÖHC "Birlik" içinde eski komünistlere karşı nasıl ve ne dereceye kadar muhalefet edileceği hususu önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Parti içinde azınlıkta olan ve aralarında Muhammed Salih'in de bulunduğu Güvercinler Grubu çoğunlukta olan Şahinler Grubu'nu "sokak demokrasisi" yapmakla itham ediyordu. Bu şartlar altında hükümetle diyalogdan yana olan M. Salih ve arkadaşları Eylül 1989'da ÖHC'den kopmuşlardır. (Birlik'in bölünmesi ve doğurduğu sonuçlar için ayrıntılı olarak bkz. Adıgüzel, 2000: 55-86) M. Salih ve Erkin Vahidov 27 Nisan 1990 tarihinde "Erk" adında yeni bir siyasi parti kurmuşlardır. M. Salih partinin adıyla ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: "Erk" bir semboldür ve partimiz Türkistan halklarının siyasi, ekonomik ve manevi bağımsızlığı için açmış oldukları mücadele bayrağıdır." (Halbach, 1994: 20) Turancı ideolojiyi kendine rehber olarak edinen Erk Partisi, diğer Orta Asya Ülkeleri ve Kazakistan ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanda sıkı işbirliğine büyük önem vermektedir. Bununla yetinmeyen Erk

Partisi, Orta Doğu ve Hint Yarımadası'nda yaşayan halklar arasında tarihsel ilişkilerin canlandırılmasına da büyük önem vermektedir. (Babak vd., 2004: 376)

Erk devlet kontrolü altında karma mülkiyet hakkına dayanan sosyal pazar ekonomisinden yanadır. Birlik ile karşılaştırıldığında Erk'in rejime karşı daha ılımlı ve işbirliğine dayanan bir politikadan yana olduğu görülmektedir. Bu nedenden dolayı Erk, Özbek halkı nazarında pozitif bir imaja sahip olmuştur. 1990 yılında kuruluşunu müteakiben 10.000 civarında üye sayısına sahip olan Erk, aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde sekiz milletvekilliği kazanmıştır. 1994 yılına gelindiğinde Erk'in üye sayısı dörde katlanarak 54.000'lere ulaşmıştır. Söz konusu bu üye sayısının doğru olduğu ve partiye karşı yapılan devlet terörü de dikkate alındığında, bu küçümsenecek bir halk tabanı değildir. Orta Asya'da hükümet yanlısı partiler hariç tutulacak olursa diğer siyasal partilerin halk taban oldukça zayıftır. (Halbach, 1994: 21)

Erk 5 Eylül 1991 tarihinde resmen kurulduğu günden itibaren Özbekistan'ın egemenliğine kavuşması yönünde faaliyette bulunmuştur. Parti, güçlü devlet sektörünü öngören karma bir ekonomik sistem öngörmektedir. Erk, Mart 1991'den başlayarak ayda bir veya iki kez olmak üzere 30.000 tirajlı Erk Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. Parti bundan başka "Hür Buhara" adlı yerel bir gazete de yayınlamıştır. Bu gazete Nisan 1992'de milliyetçilik ve düzeni değiştirme suçlamasıyla kapatılmıştır. Bu suçlamalardan "Erk" gazetesi de nasibini almakta gecikmemiştir. (Halbach, 1994: 20)

Erk'in başkanı Salih Özbekistan'da 20 Kasım 1991'de yapılan ilk demokratik ve hür seçimlere Kerimov'a karşı katılmış ve resmen ilan edilen geçerli oyların % 12'sini almıştır. Yalnız resmi sonuçlar açıklanmadan Devlet Radyosu Salih'in % 33 oy aldığını duyurmuş, Seçim Gözlemcileri ise Salih'in % 50'nin üzerinde oy aldığını duyurmuşlardır. Salih tam anlamıyla memleketi Harezmi bölgesinde desteklenmiştir. Salih muhalefete uygulanan şiddetli baskıları protesto etmek için kazanmış olduğu milletvekilliğini bir yıl sonra bırakmıştır. Mayıs 1992'de Birlik ve Erk'in insiyatifiyle demokratik sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini daha iyi bir şekilde koordine etmek amacıyla "Milli Meclis" adında bir çatı örgütü kurulmuştur. Bu meclis bir süre sonra Özbek güvenlik güçleri tarafından dağıtılmış ve Babür Şakirov, Hasretkul Hüdaberdiyev, Prof. Atanasar Arifov ve Prof. Alim Kerimov gibi tanınmış

üyeleri tutuklanarak hapse atılmıştır. (Trutanow, 1994: 162) Artan baskılar sonucunda yurtdışına çıkmak zorunda kalan Salih, Rusya üzerinden geçerek Türkiye'ye iltica etmiştir. 1994 yazında Türkiye'ye gelen Kerimov Türk Hükümeti'nden Salih'in faaliyetlerini yasaklamasını istemiştir. Özbek yönetici, bu isteğin yerine getirilmemesi halinde Türkiye'de öğrenim gören Özbek öğrencilerin geri çekileceğini bildirmiştir.

Muhammed Salih

M. Salih Almanya'nın Sesi Radyosu'na verdiği demeçte, 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine halka ülkede demokratik yoldan iktidar mücadelesi veren siyasal güçler olduğunu göstermek için katıldığını ve aday olacağını açıklamıştır. Bu mülakatta Salih, Kerimov'un da tıpkı Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde meydana gelen pembe devrimlerde olduğu gibi kansız bir şekilde iktidardan uzaklaştırılacağını dile getirmektedir. Bunun için gerekli olan halkın gücünü koordine etmek gereklidir. Salih, Kerimov'un iktidardan uzaklaştırılmasının muhalefetin ve vatansever güçlerin yardımıyla olacağını ön görmektedir. 2006 yılında "Ulusal Kurtuluş Komitesi" kurduklarını söyleyen Salih, Kerimov'dan demokratik seçimlere gitmesini istediklerini bildirmiştir. (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, Erişim Tarihi 01.12.2007) Salih, Batı Ülkelerinin Karimov'a karşı ciddi bir şekilde ambargo uygulamasından yana olduğunu dile getirmektedir. Salih'e göre despotluğu ile nam salmış Belarus Cumhurbaşkanı Aleksander Lukaschenko dahi Kerimov'dan daha demokrat biridir. Özbek muhalefet liderine göre Washington'un Taşkent yönetimine karşı baskı yapması gerekmektedir. (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2111643,00.html>, 01.12.2007)

Salih'e göre, Türkiye'nin özelde Özbekistan genelinde de Orta Asya politikası bulunmamaktadır. Türk Dış İşleri Bakanlığı başlangıçta Sovyetler Birliği'nin aniden çöktüğünü ve Türkiye'nin buna hazırlıksız yakalandığını belirtmiştir. Salih Türkiye'nin bu politikasızlığının aradan geçen bunca seneye rağmen değişmemiş olmasını düşündürücü bulmaktadır. Salih'in düşüncesine göre, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir politika geliştirmesi gerekmektedir.

(<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420> (Erişim Tarihi 20 Aralık 2007))

“Türkistan” Halk Hareketi (THH)

Mart 1989’da ortaya çıkan THH Taşkent entelektüelleri; Raif Parfiy, Behram Gaybov ve Mehmet Ali Mahmudov tarafından kurulmuştur. Bunlardan sonuncusunun 1981’de yazmış olduğu romanda Türkçülüğe aşırı vurgu yapması Sovyet Edebiyat ve Kültür Bürokrasi’sini rahatsız etmiştir. M. Ali Mahmudov 1992’de hareketi terk etmiş ve Özbek Kültür Fonu’nun başına geçmiştir. Birlik ile işbirliği yapan THH’nin izlediği politikasının belkemiğini “Özbek Milli Devleti” değil “Türkistan” oluşturmaktadır. Bu politikaya göre milli uyanışın doğru adresi Türkistan olmalıdır. THH’yi benzer adlar taşıyan “İslami Türkistan Hareketi” gibi diğer oluşumlardan ayıran en önemli fark laik oluşudur. Hareketin üye sayısı 1992 yılında 1.000 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu hareketin üyeleri Özbek polisinin yaptığı baskı sonucunda Karabağ Komitesi² adı verilen oluşuma katılmışlardır. (Halbach, 1994: 22)

Nitekim THH taraftarlarının istekleri diğer Orta Asya Ülkelerinde pek fazla taraftar bulamamaktadır. Yani bu devletlerde meydana gelen milli uyanış ortak Türkistan düşüncesi etrafında değil her ülkenin kendi milli sınırları içerisinde meydana gelmektedir. THH Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerde taraftar bulamamıştır. THH yöneticileri her ne kadar Kazakistan’da Olcas Süleymanov ve Şeltoksan Partisi³ gibi kişi ve kurumlara işbirliği teklif etmişlerse de hareketi uluslararası bir yapıya sokamamışlardır. Hatta THH yetkilileri Şeltoksan yetkililerine hareketin genel merkezini Almatı’ya taşımayı dahi teklif etmişlerdir. (Halbach, 1994: 22)

²Bu komite Hocalı katliamından sonra Azerilere destek vermek için Nisan 1992’de kurulmuştur.. Söz konusu oluşum içinde birçok Özbek siyasal parti ve sivil toplum örgütü birlikte çalışmıştır.

³Demokratik milli partiler arasında sayılan “Şeltoksan” 1989’da Kazakistan’a tam bağımsızlık, Kazakçanın resmi dil olmasını sağlamak için düzenlenen mitingler çerçevesinde oluşmuş bir siyasal partidir. Mitingler Aralık ayında yapıldığı için partinin adı olarak Kazakça Aralık anlamına gelen “Şeltoksan” kelimesi seçilmiştir.

İslamcı Siyasal Partiler

1989 ila 1992 yılları arasında Özbekistan’da islami hareketlerin güç kazandıkları görülmektedir. Özbekistan Müftüsü Muhammed Sadık Muhammed Yusuf Türkiye’de uygulanan şekliyle laik bir devlet yapılanmasına karşı olduğunu söylemiştir. Ona göre böyle bir sistem Özbekistan için kabul edilemez. Bazı aşırı İslamcılar ise “İslamistan” adı verilen bir müslüman devlet kurulması gerektiğini savunmaktadırlar. Özbekistan’da islamcı gruplar özellikle Namangan, Fergana ve Andican gibi Fergana Vadisi’ndeki şehirlerde kümelenmiş durumdadırlar. Farklı bölgelerdeki bu gruplar 1989’da kapalı camileri geri açmak, yeni cami inşa etmek ve dini kitaplar yayınlamak amacıyla güç birliğine gitmişlerdir. (Babak vd. 2004: 385)

Özbekistan’da on beş farklı dini akım olduğunu ifade eden Kerimov, bunlardan büyük bir kısmının Özbeklerin geleneksel İslam anlayışına yabancı olduğuna inanmaktadır. Kerimov’a göre, Özbek halkı ahlaki ve manevi değerlere sahip olmalıdır. Özbek lidere göre, din ve kutsal değerler iktidar mücadelesi için kullanılmamalıdır. Kerimov dinin siyasal amaçlar için kullanılmasını Özbekistan’ın güvenliği ve istikrarı için ciddi bir tehlike olarak görmektedir. (Kerimov’un dini aşırılık ve fundamentalizm konusundaki düşünceleri için bkz. Kerimov, 1997: 36-49) Aynı zamanda Orta Asya’da yaşayan etnik gruplar arasında iyi bir diyalogdan yana olan Kerimov, ülkesindeki “Türkistan Evimiz Hareketi” ni barışsever ve yapıcı bir hareket olarak nitelendirmektedir. Nitekim Kerimov’a göre bu hareket bölgede uluslararası dayanışmayı sağlama amacı gütmektedir. Kerimov bu hareketin Orta Asya açısından önemini şu sözlerle ifade etmektedir: “ Şüphesiz bu politika (Türkistan Evimiz Hareketi) Merkezi Asya’daki tüm devletlerin temel strateji ve milli menfaatlerine tamamen uygundur. Zira “Türkistan” derken, sadece Türk halkları değil, bölgedeki belli bir ülkenin tüm nüfusu kastedilmektedir.” (Kerimov, 1997: 74)

Özbekistan Yeniden Doğuş İslam Partisi (ÖYDİP)

Sovyetler Birliği Yeniden Doğuş İslam Partisi Haziran 1989’da Astrahan’da kurulmuştur. Bu partinin amacı her ne kadar uluslararası bir yapıya kavuşmak idiyse de, parti yerel ve milli sınırlar içine çekilmekte gecikmemiştir. Bu parti Orta Asya insanının islami kurallar çerçevesinde yeniden dirilişini amaçlamaktaydı. Lakin

burada söz konusu olan islami anlayışın kökten dincilikten uzak bir anlayış olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Sovyetler Birliği'ndeki bu oluşumu taklit etmek suretiyle diğer birlik ülkelerinde de aynı ve benzer adlar altında islami ilkeleri kendine rehber edinen siyasal partiler kurulmuştur. ÖYDİP 26 Ocak 1991'de Taşkent'te kurulmuş ve başına büyük tartışmalardan sonra Abdullah Utayev getirilmiştir. 1994'lere gelindiğinde ÖYDİP'nin aşağı yukarı 3.000 üyesi bulunmaktaydı. Bu partinin en öncelikli amacı Özbekistan'da İslam Cumhuriyeti kurmaktır. Bu amaca ulaşmak için gerekli islam devrimi hazırlıklarını yapmak bu partinin yapması gereken en önemli görevdir. (Trutanow, 1994: 164-66)

ÖYDİP'nin programı, genel dini aydınlanmayı da ön görmektedir. Ayrıca parti programında; etnik ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele, gelenek ve göreneklerin yeniden canlandırılması, suça ve uyuşturucuya karşı savaş, İslam kardeşliğinin pekiştirilmesi, diğer parti ve organizasyonlarla iş birliğine gitme, fakirlerin desteklenmesi, ailenin korunması ve islami normların iktisadi ve sosyal kalkınmada belirleyici rol oynaması gibi hususlar yer almaktadır. Başlangıçta diğer partilerle iyi bir ilişki içinde olan ÖYDİP, ilişkide olduğu diğer partilerin giderek laikliğe daha fazla vurgu yapmaları üzerine kendisini bu partilerden soyutlamıştır. ÖYDİP'nin diğer partilerle ilişkisine örnek olarak bu partinin Fergana Vadisi'nde Birlik Partisi'nin mekanlarını kullanması gösterilebilir. (Halbach, 1994: 30-31)

ÖYDİP kurulduğu günden itibaren hükümet güçleri tarafından izlenmiş ve baskı altında tutulmuştur. Çünkü Özbek kanunları dini temelde siyasi partilerin kurulmasını yasaklamaktadır. ÖYDİP her ne kadar 1992'de kayıt için gerekli olan 3.000 imzayı bir araya getirerek resmi kuruluş başvurusunu yapmışsa da Özbek güvenlik güçleri partiye karşı harekete geçmekte gecikmemişlerdir. Önce partinin Kokand Grubu⁴ dağıtılmış ardından da, 1992 Mart'ında Namangan teşkilatı yöneticileri tutuklanmıştır. Bunun üzerine diğer yöneticiler aynı yılın Ağustos'unda toplanarak ÖYDİP'nin yeraltına inmesini karara bağlamışlardır. Bu gelişmeleri müteakiben partinin lideri A. Utayev hapsedilmiş ve Amnesty International'ın 1994 yılında yayınladığı raporda kayıp kişiler arasında yer almıştır. (Halbach, 1994: 31)

⁴ Kokand Grubu Özbekistan Yeniden Doğuş İslam Partisi'nin Kokand teşkilatı anlamında kullanılmaktadır. Kokand Grubu parti içinde Namangan Grubu'na kıyasla daha radikal düşünceleri savunmuştur. Bu grubun parti içinde önemli bir ağırlığı bulunmaktaydı.

Adalet

Adalet tam anlamıyla siyasi parti olarak nitelendirilemez. Adalet, 1991 yazında mahalle⁵ gençleri tarafından söz konusu dönemde islami yükselişin sürdüğü Namangan, Andican ve Fergana Vadisi gibi bölgelerde kurulmuştur. Kendini mahalle yapılanması temelinde kurulmuş bir gençlik teşkilatı olarak addeden Adalet, kanunsuzluğa, hırsızlığa kısaca şeriatın yasakladığı bütün eylemlere karşı bir duruş sergilemektedir. Adalet grupları mahallelerdeki sözü dinlenir bilge kişiler olan Aksakallar tarafından idare edilmektedir. Adalet taraftarları İslama uymayan ve ahlaki olmayan davranışları şeriatın emrettiği doğrultuda önlemeye çalışmışlardır. Örneğin, olası hırsızlık ve saldırı olaylarını önlemek için geceleri sokaklarda nöbet tutmuşlardır. Özbek kolluk görevlileri Mart 1993'te Namangan'da Adalet taraftarlarından 70 kişiyi tutuklamıştır. Bu tutuklananlardan 6'sı paramiliter organizasyon kurmak suçlarından 8'er yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. (Trutanow, 1994: 164-65)

Adalet grupları ortalama 100 ila 200 kişiden oluşmaktadır. Her grubun çekirdeğini ise 20 kişiden oluşan uzak doğu sporlarına vakıf küçük gruplar oluşturmaktadır. 1992'de Doğu Özbekistan'da 60'dan fazla Adalet grubunun varlığı tesbit edilmiştir. Adalet bir gençlik örgütü olmasına karşılık, organizasyon yapısına Aksakalları yerel liderler olarak entegre etmeyi ihmal etmemiştir. Adalet gruplarının mahallelerdeki bu faaliyetleri hükümeti rahatsız etmiştir. Bunun üzerine özel grupların kendi başlarına adaleti sağlamalarını yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır. (Halbach, 1994: 31-32)

Hizbullah

Özbekistan'da islamcı ve kökten dinci bir diğer parti ise marjinal bir grup olan Hizbullah'tır. Kurucusu Tulkun Ergaşev'dir. 1980'li yıllarda Taşkent'te kurulan

⁵ Özbekistan'da toplumsal hayatın temeli olarak "mahalle" önemli bir yer tutmaktadır. Bu ülkede mahalleler geleneksel yerleşim yerleridir. Yani bir ihtiyar heyeti ve cemaat tarafından idare edilen her mahalle siyasal teşkilatlanmanın en küçük birimini oluşturmaktadır. Mahalle yapılanması Özbek yönetimi tarafından sivil toplum örgütlerini ve sosyal dernekleri oluşturmak için temel olarak alınmaktadır. Böylece Özbekistan'da devlet birçok siyasi, sosyal ve kültürel görevi bu mahalle teşkilatlarına vermiştir. Bir diğer ifadeyle mahalle teşkilatları hükümetin çıkarmış olduğu kararnamele doğrultusunda yürütme organı gibi çalışmaktadırlar. (Eckert, 1994: 28)

Hizbullah'ın üye sayısı takriben 200 civarındaydı. Hizbullah'ın amacı ise Özbekistan'ı ümmet çağına geri götürmektir. Yeraltında faaliyet gösteren bu parti ara sıra dağıttığı bildiriler ile varlığından söz ettirmektedir. (Trutanov, 1994: 165) T. Ergaşev 1990'ların başında Batılı gazetecilere verdiği bir mülakatta cumhuriyete ve onun Allahsız düzenine karşı savaş ilan ettiğini beyan etmiştir. Bu parti adından da anlaşılacağı gibi ÖYDİP'ne göre daha radikal ve şiddet kullanmaya meyillidir. (Halbach, 1994: 32)

“Türkistan” İslam Halk Hareketi

Kokand'ta 1989'da ortaya çıkan “İnsanlık ve Acıma” adlı bir inisiyatiften doğan bu hareket sadece Fergana Vadisi'nde etkili olmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi bu hareket Turancı (Pantürkist) bir harekettir. Bu oluşum dinin önemine yaptığı vurgu ile bu doğrultudaki diğer hareketlerden ayrılmaktadır. Yani bu hareketin amacı, İslamın hakim olduğu bir Türkistan kurmaktır. Bu hareket Pantürkizm ve Panislamizm gibi iki ideoloji içerdiği için Kerimov Rejimi tarafından düşman olarak ilan edilmiştir. Taşkent, bu nedenden dolayı hareketin önde gelen liderlerini 1991'de hapse atmıştır. Bu tarihten bir yıl sonra hareketin taraftar sayısı takriben 1.000 kişiye ulaşmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer Turancı parti ise, “İslam Demokrasi Partisi” dir. Bu parti Ağustos 1989'da Namangan'da kurulmuştur. Başlangıçtan itibaren hükümetin sıkı takibatına maruz kalan bu parti bu nedenle kendi ayakları üzerinde duran bir yapıya kavuşamamıştır. (Halbach, 1994: 32)

Diğer Siyasi, Sosyal ve Kültürel Oluşumlar

Yeşiller Partisi (YP)

YP, Mart 1987'de kurulmuş olan “Aral Gölü Komitesi” adlı ekolojik oluşumun dağılması sonucu hayata geçirilmiştir. Bu ekolojik hareket içinde zamanla yönetici elit ile taban arasında görüş ayrılıkları belirmiştir. Aral Gölü Komitesi üyelerinden bazıları Birlik Partisi'nin çevre sorunlarına programında yer vermesi üzerine bu partiye katılmışlardır. Geri kalan Aral Gölü Komitesi üyeleri ise 20 Kasım 1991'de YP'yi kurmuşlardır. Bu partinin 1992'de takriben 5.000 üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerin çok önemli bir kısmı çevrenin önemli ölçüde tahrip

edilmiş olduğu Fergana Vadisi'nden gelmekteydi. Bu partinin başkanı Primat Şermuhammedov'dur. (Halbach, 1994: 23)

Hür Çiftçi Partisi (HÇP)

Hür Çiftçi Partisi 1991'de bilim adamı Mirza Ali Muhammedşanov etrafında toplanan bir grup entelektüel tarafından kurulmuştur. Bu partide hem devlete hem de özel sektöre ait tarım arazilerinde çalışan kişiler yer almaktadır. HÇP'nin taraftarları genellikle Fergana Vadisi, Taşkent ve Buhara gibi bölgelerden gelmektedir. Hükümete karşı olumlu muhalefet yapan parti, kırsal yörelerde özel ve kolektif mülkiyeti savunmuştur. HÇP, söz konusu dönemde mevcut mülkiyet yapısının kademeli ve dikkatli bir şekilde değiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer milliyetçi partilerin aksine bu parti mülkiyet ve toprak hakkının sadece Özbekistan'da yaşayan Özbeklere ait olması gerektiğini savunmamıştır. Parti Kerimov Rejimi tarafından resmen tanınmayınca 1992'de faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. (Halbach, 1994: 23)

Kore Kültür Derneği

Kore Kültür Derneği Sovyetler Birliği'ndeki bütün Korelileri⁶ kapsayacak şekilde Mayıs 1990'da Moskova'da kurulmuştur. Özbekistan Kore Kültür Derneği ise 12 Ocak 1991 tarihinde toplam 24 yerleşim biriminde birden faaliyete geçmiştir. Bu derneklerin amacı, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Korelilerin milli kültür ve dillerini geliştirmelerine yardımcı olmak ve yeniden canlandırmaktır. Özbekistan Kore Kültür Derneği Başkanı Peter Kim'in sözlerine bakılacak olursa ülkesinde yaşayan etnik Korelilerden sadece % 2'si Korece okuma ve yazma bilmektedir. Bu dernek, Güney Kore'nin yardımıyla Taşkent'te 1992'de "Kore Eğitim Merkezi" adlı bir merkez açmıştır. (Derneğin amaçları ve fonksiyonları için bkz. Babak, vd., 2004: 364-65)

⁶ SSCB'nin Uzak Doğu'sunda yaşayan toplam 182.000 Koreli Japonya'nın Mançurya'yı istila etmesi üzerine güvenlik kaygılarından hareketle 21 Ağustos 1937 tarihli kararname ile Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Aralık 1937'de takriben 74.000 Koreli Özbekistan'a yerleştirilmiştir. 1989'a gelindiğinde Özbekistan'da 183.000 Koreli yaşamaktadır. Bu tarihte Sovyetler Birliği'nde yaşayan Korelilerin toplam sayısı ise 439.000'e tekabül etmektedir.

Semerkant Kültür Derneği

Semerkant Kültür Derneği 1989'da Semerkant'ta kurulmuştur. Bu dernek Özbekistan'da daha çok "Saykal" adıyla bilinmektedir. Bu derneğin üyeleri arasında Buhara'da kurulan "Sogd Güneşi"⁷ adlı derneğin aksine Taciklerden başka Tacikçe konuşan Orta Asyalı Yahudiler, Kıptiler, Araplar ve İraniler adı verilen İranlı tacir ve kölelerin soyundan gelen bir grup bulunmaktadır. Aydınlar tarafından desteklenen bu derneğin amacı Taciklere karşı yapılan kötü muamalenin ve ayrımcılığın önüne geçmektir. Semerkant Kültür Derneği kuruluşunu müteakiben Taciklerin Özbekleştirilmesine karşı kampanya başlatmıştır. Bu gösteri ve kampanyalar neticesinde Özbek Hükümeti Taciklere pasaportlarındaki milliyet hanesine Tacik yazdırma hakkı tanımış, okullara Tacikçe ders olarak konmuş ve Semerkant Televizyonu'nda Tacikçe program yapılmasına izin verilmiştir. Özbek yönetimi bu gelişmelere paralel olarak hareketin önde gelen liderlerini sindirme ve hapse atma yoluna gitmiştir. Örneğin, Derneğin radikal lideri Prof. Cemal Mirsaidov Semerkant Üniversitesi'ndeki görevinden alınmıştır. (Babak, vd., 2004: 400-01)

İnsan Hakları Derneği

İnsan Hakları Derneği 2 Şubat 1992'de Taşkent'te kurulmuştur. Özbekistan'da faaliyet gösteren birçok kurum ve kuruluş bu derneğin kuruluşuna iştirak etmiştir. Derneğin başkanlığına Abdürrahim Polatov'un kardeşi Abdulmanov Polatov seçilmiştir. Derneğin 1992'de 200 faal üyesi bulunmaktaydı. İnsan Hakları Derneği Aralık 1992'de Bişkek'te uluslararası insan hakları konferansı düzenlemiştir. Bu konferans esnasında Abdulmanov Polatov zorla Bişkek'ten alınarak Taşkent'e getirilmiş ve Kerimov'u eleştirmek ve rencide etmek suçlarından mahkeme önüne çıkarılmıştır. 1993'te üç yıl hapse mahkum olan A. Polatov Batı ve Rus medyasının baskısı sonucunda tekrar serbest bırakılmıştır. (Halbach, 1994: 22)

Özbek Muhalefet Partilerinin Türk-Özbek İlişkilerine Etkisi

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Türk-Özbek ilişkileri dönemin Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın olağanüstü

⁷ Bu dernek "Tacik Milli Kültür Merkezi" olarak Buhara'da Ekim 1989'da kurulmuştur. Bu derneğin amacı, Tacik kültürü ve dilini mensupları arasında kuvvetlendirmektir.

kişisel gayretleri sayesinde iyi bir zemine oturmuştur. Ancak iki ülke arasındaki ikili ilişkiler Özal'ın Nisan 1993'te ölümünden sonra hızla bozulmuştur. Yani söz konusu dönemde T. Özal Türkiye'nin Orta Asya politikasının kilit ismi olmuştur. Pragmatik bir lider olan Özal, Orta Asya Ülkelerinin devlet başkanlarıyla kişisel ilişkiler geliştirmiştir. Özal, Fetullah Gülen Cemaatı ile iyi ilişkiler içinde olduğu için, bu grubun Orta Asya'da özel okullar açmasını desteklemiştir. (Balcı, 2005: 207-208) Bir diğer ifadeyle, Özbekistan'da Türk liselerinin açılmasında Özal, Gülen ve Kerimov arasında kurulmuş olan diyalog ve işbirliğinin önemli bir payı olmuştur. Türkiye Orta Asya'da nüfuz sahibi olabilmek için deyim yerindeyse bu ülkeler nezdinde bir "Türk Modeli" tezini savunmuştur. Kerimov başlangıçta destekler gibi görüldüğü bu modele iç politik kaygılar ve Rusları rahatlatma isteği nedenleriyle karşı çıkmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin soğumasının bir diğer nedeni de Taşkent'in Ankara'yı altedilmesi gereken bir rakip olarak görmesidir. Özbek yönetimi, Türkiye'de mülteci olarak yaşayan muhalif liderlerden Salih ve Polatov'un bu ülkede okuyan Özbek öğrencileri etkileyerek rejim karşıtı olarak yetiştirme ihtimalinden aşırı derecede endişeye kapılmıştır. Özbekistan, Türkiye'yi Salih ve Polatov'a destek verdiği için suçlamıştır. (Balcı, 2005: 80-81) Yani Kerimov muhalif liderlerin Türkiye'de bulunmasını kendi iktidarının devamı için büyük bir tehlike olarak algılamıştır. Bu nedenden dolayı Özbekistan Türkiye'ye öğrenim görmek için göndermiş olduğu 2000 öğrenciyi köktendinci kurum ve şahıslardan korumak gerekçesiyle okullarını bitirip bitirmemelerine bakmadan 1997'de geri çağırmıştır. Özbekler Refahyol Hükümeti döneminde etkileri artan tarikatlerin bu öğrencilere kanca atma ihtimalinden korkmuşlardır. Kısaca Kerimov, Türkiye'nin Orta Asya Ülkelerinden götürdüğü öğrencilerin güvenliklerine yeterince dikkat etmediğine inanmıştır. (Berberoğlu, 1999: 122-23)

1990'ların başında Türkiye ile Özbekistan arasındaki asıl sorun Erk Partisi Başkanı Salih'in Türkiye'de bulunmasıdır. Kerimov Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde Abdullah Öcalan sizin için neyse Salih'te bizim için odur diyecek kadar ileri gitmiştir. Özal 1993'te Özbekistan'a yaptığı ziyarette Kerimov'a ricada bulunarak hapiste bulunan Salih'in affedilmesini sağlamıştır. Yani Özbek muhalefetinin önde gelen lideri Salih, Özal'ın araya girmesiyle hürriyetine kavuşmuştur. Bu olayın ardından Salih 15 Nisan 1993'te Özal'ın daveti üzerine

Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. Ancak Salih Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce Özal hayata veda etmiştir. (Berberoğlu, 1999: 123-24) Özal'ın ölümünden sonra Kerimov 21 Haziran 1994 tarihinde Türkiye'ye gelerek Salih'in sınır dışı edilmesini istemiştir. Sonuç olarak, Özbekistan'ın yaptığı baskılara boyun eğen Türkiye Salih'i Nisan 1998'de nazikçe Kıbrıs üzerinden Almanya'ya yollamıştır. Tamda o günlerde Rusya'da yayınlanan Trud Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede, Salih'in Türkiye'de bazı kurum ve kişilerle işbirliği yaparak bu ülkede okuyan Özbek öğrencileri silahlı eğitimden geçirdiği ve daha sonra bu öğrencileri silahlı eylemlerde bulunmak üzere Çeçenistan üzerinden Özbekistan'a gönderdiği yazıyordu. Salih söz konusu bu olayı daha sonra Azatlık Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada teyit etmiştir. (Berberoğlu, 1999: 125) Türkiye'nin kendine sahip çıkmadığından yakınan Salih, Kerimov'un buna şükretmesi gerektiğini ifade etmektedir. Salih'in dile getirdiği önemli bir diğer iddia ise Türk dostu olmayan Kerimov'un Türk düşmanlığını devlet politikası haline getirdiği yolundadır. Erk liderine göre, Türkiye Kerimov'a hak etmediği şekilde iyi davranmaktadır. (Berberoğlu, 1999: 170)

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın (TDAV) Özbekistan'daki faaliyetleri Salih ve Polatov'a destek verdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır. Örneğin, 1994 ile 1998 arasında Birlik Partisi'nin yayınları TDAV'ye ait matbaalarda basılmıştır. Özbek muhalefeti ile iyi ilişkiler kurduğu için vakfın yöneticilerinin Özbekistan'da ikametleri yasaklanmıştır. Bunun üzerine TDAV faaliyetlerini okullarının bulunduğu Kırgızistan ve Kazakistan gibi ülkelere kaydırmıştır. (Balcı, 2005: 268)

Türk-Özbek İlişkilerinde Türk Okulları ve Özbek Öğrenciler

Askeri okullar ve meslek okulları hariç tutulacak olursa 1992 yılında Özbekistan'dan Türkiye'ye 1638 Özbek öğrenci gelmiştir. Bu rakam yüzde olarak tüm Türk Dünyası'ndan gelen öğrencilerin % 11'ini oluşturmaktadır. Fakat 1998 yılına gelindiğinde bu oranın % 4'e kadar gerilediği gözlemlenmiştir. Kerimov'un dayatması sonucu Türkiye, Özbek muhalif liderlerden Salih ve Polatov'u sınırdışı etmiş, ancak Türk Hükümeti'nin attığı bu adım dahi tüm Özbek öğrencilerin geri çekilmesini önleyememiştir. Özbek yönetiminin Türkiye'ye karşı takındığı düşmanca tavır bununla da kalmamış, Kerimov ülkesinde faaliyet gösteren Türk kurum ve

kuruluşlarına karşı amansız bir savaş başlatmıştır. Böylece birçok Türk kuruluşu Özbekistan'daki faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. 1999'da Türkiye ile Özbekistan arasında patlak veren ikinci krizin etkisiyle Özbekistan'dan Türkiye'ye gelen öğrenci sayısı tarihinin en düşük seviyesine inmiştir. (Balcı, 2005: 100-101) Türkiye'den Orta Asya'ya giden öğrenci sayısı ülkelere göre karşılaştırılacak olursa, Türkiye'den Özbekistan'a giden öğrenci sayısı Türkmenistan hariç tutulursa Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'a gidenlerin toplamından fazladır. Balcı'ya göre, Türkiye Özbekistan gibi kendisiyle işbirliği yapmaya pek gönüllü olmayan ülkelere daha fazla öğrenci göndermek suretiyle söz konusu ülke ile ilişkilerini dengelemeye çalışmaktadır. (Balcı, 2005: 103-104)

1998/99 eğitim-öğretim yılında 24 milyon nüfuslu Özbekistan'da 18 Türk okuluna karşılık, 15 milyon nüfuslu Kazakistan'da 29 Türk okulu bulunmaktadır. Söz konusu dönemde Özbekistan'da bulunan Türk okullarındaki toplam öğrenci sayısı 3334'tür. Özbekistan Fetullah Gülen taraftarlarının kurmuş olduğu okullara kuşku ile baktığı için, 1994 krizinde bu okullarda görev yapan Türk öğretmenleri sınır dışı etmiştir. Özbeklerin öne sürdüğü gerekçe öğretmenlerin dini, propaganda yaptığı yolundadır. Türk okulların yarısı 1999/2000 eğitim-öğretim yılında diğer yarısı da bir yıl sonra kapatılmıştır. Türk-Özbek ilişkilerinin bozulmasının asıl nedeni Salih ve Polatov'un Türkiye'de ikamet etmesi hususu olmuştur. 1999 krizinde Taşkent Ankara'yı Kerimov'a karşı düzenlendiği ileri sürülen suikast ve patlamalarda rol aldığı gerekçesiyle suçlamıştır. (Balcı, 2005: 196-97) Özal sonrası dönemde Salih'in de vurguladığı gibi, Türkiye'nin aktif bir Orta Asya politikası olmadığı için, Türkiye Kerimov'un dayatmalarına karşı koyabilecek bir politika geliştirememiştir.

Türk-Özbek ilişkileri bağlamında sorun oluşturan diğer önemli bir faktör de Gülen Cemaati'dir. Şöyleki, Kerimov'a yönelik olduğu iddia edilen suikast girişiminden sonra cemaata ait on okul birden kapatılmış ve bu okullarda çalışan öğretmenler ivedilikle sınır dışı edilmişlerdir. Bu kapsamda Özbek yönetimi Gülen Cemaati'ne ait okullardan mezun olan öğrencilerin Özbek üniversitelerinde okumalarını da yasaklamıştır. Bu cemaate yönelik baskılar sadece okullarla sınırlı kalmamış cemaate yakınlığı ile tanınan Ufuk Şirketleri'ne yönelik baskılar da artırılmıştır. Bu bağlamda söz konusu şirketin yöneticilerinden İbrahim Karadayı hiç

bir gerekçe gösterilmeden hapse atılmıştır. Özbek yönetimi, Türkiye'ye karşı uygulamaya koyduğu bu anti-demokratik uygulamaları güdümlü gazetelerde yayınlattığı makalelerle savunmuş ve halk nezdinde haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. (Berberoğlu, 1999: 126)

Sonuç

Görüldüğü gibi Özbekistan'da bağımsızlığa giden yolda ve bunu takip eden süreçte sadece demokratik milli muhalefet partileri oluşmakla kalmamış, rejim yanlısı partiler, ülkedeki diğer etnik azınlıkların kurdukları parti ve dernekler ile daha birçok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır. 1992'de yürürlüğe giren Özbekistan Anayasası siyasal partileri demokratik rejimin olmazsa olmazı olarak güvence altına almış olmasına rağmen, yukarıda gösterildiği gibi, Özbekistan'da gerçek anlamda demokratik milli bir muhalefetin doğuşuna ve gelişmesine izin verilmemektedir. Bu durum kendini Kerimov yönetiminin Birlik ve Erk partilerine ve bunların yöneticilerine karşı insan haklarını ve kanunları hiçe sayan uygulamalarıyla göstermiştir. Sonuç olarak, Salih ve Polatov'un yapılan baskılar sonunda Özbekistan'ı terk etmeye mecbur kalmalarına rağmen, Kerimov ülkesinde demokratik bir rejimin var olduğunu ve iyi bir şekilde işlediğini iddia edebilmektedir.

23 Aralık 2007 seçimlerinin ortaya koyduğu gibi, demokratik milli muhalefet partilerinin elimine edilmesinden sonra Kerimov'a karşı iktidar mücadelesi verecek halk tabanı olan gerçek bir muhalefet lideri bulunmamaktadır. Yani seçimlerde Kerimov'un karşısına çıkan rakipler göstermelik olmaktan öteye gidememektedir. VTP ve SİP örneklerinde görüldüğü gibi, söz konusu bu partiler ÖDHP'ye alternatif oluşturmaktan çok uzaktır. Çünkü bu partilerin programlarıyla ÖDHP'nin programı arasında özde hiç bir fark yoktur. Yukarıda gösterildiği gibi, sadece demokratik milli muhalefet partileri (Birlik ve Erk) Özbekistan'daki anti demokratik uygulamalara son vererek bu ülkeyi bölge ve dünya siyasetinde söz sahibi yapma kapasitesine sahiptir. Rusya'nın güdümünde olan Kerimov bunu bildiği için Özbekistan için alternatif olabilecek Birlik ve Erk partilerine karşı acımasız bir şekilde mücadele etmiş ve bu partileri siyasal hayattan dışlamıştır.

Özal döneminde Türk-Özbek ilişkileri altın çağını yaşarken, Özal'ın ölümünü müteakiben Türkiye'de mülteci olarak yaşayan Salih ve Polatov yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Pasif ve Orta Asya'nın önemini kavrayamamış Türk yöneticileri Kerimov'un dayatmalarına boyun eğerek Türkiye dostu Salih ve Polatov'a sahip çıkmamışlardır. Kerimov'un derdinin sadece Özbek muhalif liderlerin Türkiye'den sınır dışı edilmesi olmadığı kısa süre sonra ülkesindeki Türk okullarına ve kuruluşlarına karşı giriştiği amansız savaş sonucunda ortaya çıkmıştır. Kerimov Türkiye'ye karşı giriştiği bu operasyonlarla Salih'in de vurguladığı gibi Türkiye ve Türklük düşmanı olduğunu gözler önüne sermiştir. Esasında Özbek yönetiminin asıl korkusu Türkiye'de okuyan öğrencilerinin muhalif liderler tarafından etkilenmesi değil bu öğrencilerin ilerde Türkiye ve Özbekistan arasında sağlam bir işbirliği temelinde önemli bölgesel oluşumlara imza atma ihtimalidir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Açıkgöz, H. (1995), Abdurrahim Polat Azatlıkta, Kuşak Ofset Baskı, İstanbul
- Adıgüzel, H. (2000), Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri, Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi, İnsan ve Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul
- Babak, V., Vaisman, D. vd. (2004), Political organization in Central Asia and Azerbaijan. Sources and Documents, Frank Cass Publishers, London, Portland
- Balcı, B. (2005), Orta Asya'da İslam Misyonerleri. Fetullah Gülen Okulları, Çev. Berktaş, Ali, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- Berberoğlu E. (1999), Öbür Türkler Büyük Oyun'un Milliyetçi Süvarileri, Doğan Kitapçılık, İstanbul
- Eckert, J. (1993), Konfliktregulierung in ethnisch heterogenen Staaten: Das Beispiel Usbekistan, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Berlin Hür Üniversite
- Fuller, G. (1990), The emergence of Central Asia, Foreign Policy, Spring, s. 49-67
- Götz, R., Halbach U. (1993), Politisches Lexikon GUS , C. H. Beck Verlag, München

Halbach,U. (1994), Politische Entwicklungen im nachsovjetschen Mittelasien: Usbekistan, Bericht des BIOst, Köln No. 50

Hiro, D. (1994), Between Marx and Muhammad, The Changing Face of Central Asia, Harper Collins Publishers, London

Kerimov, İ., (1997), 21. Yüzyılın Eşiğinde Özbekistan, Bilig Yayınları, Ankara

Külebi, A. (2008), Özbekistan’da İstikrar Kazandı, Cumhuriyet Strateji, Sayı 184, 07 Ocak

Roger, K. (1994), Usbekistan Evolving Authoritarianism, s. 178-79, Current History, Nisan)

Trutanow, I. (1994), Zwischen Koran und Coca Cola, Aufbau Taschenbuch Verlag, Berlin

Internet

(<http://de.wikipedia.org/wiki/Usbekistan> (Erişim tarihi 15 Ocak 2008)

(<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420> (Erişim Tarihi 20 Aralık 2007)

<http://www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html>, 01.12.2007

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, 01.12.2007

NOBEL ÖDÜLLÜ YAZARIMIZIN ROMANINDA AMERİKAN SİGARASI REKLAMI

Celal KARLIKAYA¹, Esin KARLIKAYA²

Özet

Günümüzde insan ölümlerinin en önemli önlenbilir sorumlusu tütün ürünleridir. Tütün, 20. Yüzyıl'da 100 milyon insanın ölümünden sorumludur ve 21. Yüzyıl'da da 1 milyar insanı öldüreceği ön görülmektedir. Hemen hemen tamamen önlenbilir olan bu salgın halk sağlığı ve siyasi lider için bütün dünyada başlıca öncelik olmalıdır. Tütün şirketleri gittikçe artan reklam ve sponsorluk kısıtlamaları nedeniyle, başta televizyon ve sinema olmak üzere birçok kültürel faaliyetler içinde açık veya gizli reklamlara başvurmaktadır. Bu reklamlar, özellikle Türkiye gibi sigara yasakları olan ülkelerde kendi sigara markalarını daha ön plana çıkarma, satışlarını artırma amacıyla kullanılmaktadır. Yakın zamanda ilk kez bir Türk romancısı, Orhan Pamuk, Nobel Edebiyat Ödülü ile ödüllendirildi. Yazarın, dünyada en çok satılan romanlardan birisi olan 'Kar' adlı romanında 49 kez 'sigara' sözcüğünün, 9 kez de 'Marlboro' markasının geçtiği saptandı. Başka sigara markası saptanmadı. Sigara betimleme ve sahneleri çoğunlukla romanın baş karakteri etrafında geçmekteydi. Kahramanlar, sporcular, ünlü aktörlerler, müziyen ve diğer sanatçıların birçok insane tarafından algılandığı ve taklit edildiği bilinen bir durumdur. Özellikle gençler bu tip ünlü, sporcu ve sanatçıları örnek almaktadırlar. Nobel Edebiyat Ödülü ile dünya genelinde gittikçe daha fazla insan Orhan Pamuk'un romanlarını okumakta ve gizli sigara reklamlarına maruz kalmaktadır. Bu yazıda, bu tütün endüstrisi taktiğine karşı yapılan ulusal ve uluslararası düzeydeki girişimler sunulmakta ve konunun sağlık ve kültürel boyutu irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Kültür, Edebiyat, Gizli Reklam, Kültürel Emperyalizm, Tütünün Zararları ile Mücadele

¹ Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Ana Bilim Dalı

² Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı

HIDDEN AMERICAN TOBACCO BRAND ADS IN THE NOBEL AWARDED TURKISH WRITER'S FAMOUS NOVEL

Abstract

Today, tobacco products are one of the major causes of preventable human death. In the 20th century, the tobacco epidemic killed 100 million people worldwide. During the 21st century, it could kill one billion. Reversing this entirely preventable epidemic must now rank as a top priority for public health and for political leaders in every country of the world. Tobacco companies are more looking to hidden and indirect tobacco ads especially in televisions and movies and the many cultural activities because of growing advertising and sponsorship restrictions. These types of ads are used for increasing tobacco sales and their brands especially in countries such as Turkey that implemented advertisement restrictions. Recently, a Turkish novelist, Orhan Pamuk, awarded with Nobel Prize in Literature, first time in the country's history. In his one of the famous novel "Kar" (snow) that is now top-ten selling book in the world, there were 49 smoking scenes and 9 times of Marlboro brand. We looked for other cigarette brands but could not find any. Smoking scenes and figurations in the novel related with and placed around the hero, mostly. It is known that the life and success of heroes, sportsmen, famous actors, musicians and other artists are perceived and followed by so many people. Especially young people accept some famous people, sportsmen and artists as role models. Because of Nobel's motivation more and more people all around the world will read the book and expose to hidden cigarette ads in Orhan Pamuk's novels. In this paper, local and international level interventions against this tobacco industry tactic were presented and health and cultural issues around it are scrutinized.

Key words: Health, Culture, Literature, Hidden ads, Cultural Imperialism, Tobacco Control

GİRİŞ

Ülke olarak her yıl 100,000 insanımızı tütüne bağlı hastalıklardan kaybetmekteyiz. 2030'lu yıllarda ise bu rakamın her yıl 240,000 kişiye ulaşması beklenmektedir. Bugün için tütüne bağlı nedenlerden yıllık ekonomik zararımızın 50 milyar ABD Doları olduğu bildirilmektedir. Önümüzdeki yıllarda yeni teknolojik ve bilimsel gelişmelerle birlikte bu ekonomik bedellerin çok daha fazla oranda artacağı beklenmektedir (Resim 1). Örneğin, günümüzde akciğer kanserli bir hastaya 10 yıl öncesine göre on binlerce dolar fazla harcama yapılmasına rağmen beklenen sağkalım süresi ancak haftalar düzeyinde arttırılabilmektedir. Bu veriler ışığında, ülkemiz için insani ve ekonomik yönden en önemli tehditlerden birisinin tütün ürünlerinin zararları olduğu ortadadır.

Tütün, dünya genelinde 20. Yüzyıl'da 100 milyon insan öldürmüştür; 21. Yüzyıl'da 1 milyar insanı öldüreceği beklenmektedir. Günümüzde her yıl 5,4 milyon insan tütünden ölmektedir. Eğer etkili önlemler alınmazsa 2030 yılına doğru yıllık ölüm sayıları 8 milyon kişiye ulaşacaktır (Resim 1). Tütün ölümlerinin günümüzde yaklaşık yarısı gelişmekte olan ülkelerde iken 2030'lu yıllarda %80'i gelişmekte olan ülkelerde olacaktır (1).

Bu, ne yazık ki doğal olmayan, insan eliyle yaratılan ve körüklenen yapay bir salgındır (Resim 2). Tütün endüstrisi özellikle gençlerin ve bayanların sigaraya başlaması, içenlerin daha fazla bağımlı olması ve bırakamaması, gittikçe daha fazla sigara tüketilmesi için gayret göstermektedir. Bu yapay salgın reklam, medya ve sosyo-kültürel ortam içinde ortaya çıkmaktadır. Dünya ticaretinin küreselleşme kuralları karşısında özellikle gelişmekte olan ülkelerin yeterli önlem alma yeteneklerindeki eksiklikler; "bilişsel küreleşme" denen, yerel kültürlerin küresel kültür karşısında erimesi (kültürel emperyalizm) ve dünya halklarının bilgilenme ve bilinçlemede gelişmiş ülkelere yetişememesi bu salgının temel kolaylaştırıcı faktörleridir. Sonuç olarak tütün endüstrisinin etkinlikleri sonucu sağlık ve yaşama hakkını yitiren kitleler ile ağır bedeller ödeyen devletler için bu durum gerçek bir ulusal tehditdir (2). Bütün bu veriler ışığında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bütün devletlere ve politik liderlere halk sağlığının en önemli düşmanı olan tütüne karşı acil hareket çağrısında bulunmaktadır (1).

Tütünün toplumlara ve bireylere verdiği zararları önlemede en etkili yöntemlerden birisi, tütün endüstrisinin reklam ve sponsorluk yapmasının yasaklanmasıdır (1). Ancak tütün şirketleri de, gittikçe artan reklam ve sponsorluk kısıtlamaları nedeniyle dolaylı ve gizli reklamlara başvurmaktadır. Bunlar özellikle sigara yasakları olan Türkiye gibi ülkelerde yapılmakta; kendi sigara markalarını daha ön plana çıkarma, seçilme şansını ve satışları artırma amacıyla kullanılmaktadır. Türkiye’de 1996 yılında yürürlüğe giren ve 2008 yılında yenilenen 4207 sayılı yasa, her türlü tütün ürününün açıktan veya dolaylı reklamını yasaklamaktadır.

Orhan Pamuk’un bir romanında dolaylı ve dolaysız sigara reklamları (ürün yerleştirme tekniği) saptanması üzerine, bireysel ve toplumsal düzeyde tütünün zararlarının önlenmesi konusunda çalışan sorumlu birer hekim ve akademisyenler olarak ödül öncesinde Nobel Şirketi de olmak üzere bazı girişimlerde bulunulmuştur.

Bu yazıda bu konudaki bulgular eşliğinde kültürel ortamda sigaranın önemi ve tütün şirketlerinin etkinlikleri irdelenmiştir.

OLGU ve BULGULAR

Orhan Pamuk’un Kar Romanı 2002 yılında yayınlanmıştır (Resim 3). Yoğun reklamı yapılan bir roman olan Kar, tarafımızca ilk kez 2003 yılında okunmuştur. Tütünün zararlarına karşı mücadeleyi görev edinen bir hekim olarak bu ilk okumada kitapta anormal oranda sigara konusu geçtiği ve adeta bir markanın reklamı yapıldığı dikkati çekmiştir. Bu bulgular ilk kez 2003 yılında tütün mücadelesi ile ilgili kişilerle paylaşılmıştır. 2006 yılında Orhan Pamuk’un Nobel’e aday gösterildiği medyada duyurulduktan ve Kar romanının dünya genelinde satışının çok üst düzeylere çıktığı öğrenildikten sonra tekrar okunup irdelenmiştir.

Kitabın incelenmesiyle “sigara” kelimesinin 49 kez, “Marlboro” kelimesinin 9 kez geçtiği saptanmıştır. Bilinen diğer ulusal ve uluslararası sigara markaları da kitap içinde taranmış; ancak ‘Marlboro’ dışında başka marka saptanmamıştır.

Kitaptaki sigara betimlemeleri başlıca roman kahramanın etrafında geçmektedir. Romanın geçtiği 1990’lı yıllarda ülkemizde en çok tüketilen sigara markaları Tekel markalı sigaralar iken başka bir markadan söz edilmeksizin 9 kez

‘Marlboro’ markası okuyucuya sunulmuştur. Okuyucuya bilinç altı mesaj verilerek tütün ürünlerinin hayatın her alanında bulunduğu ve kabul gördüğü ve roman kahramanlarının ‘Marlboro’ içtiği gibi bir ortam yaratmak amaçlanmaktadır.

Ayrıca romanda geçen şu diyalog (s.323) da, bunun bir tesadüften ibaret olamayacağı, bir reklam olduğu kanısını güçlendirmektedir:

- Ka: “Yani bu ‘Marlboro’ nun içine, beni zehirleyecek, irademi gevşetecek özel bir ilaç bile koymadılar mı? Amerikalılar’ın dünyaya verdikleri en iyi şey kırmızı ‘Marlboro’ dur. Hayatımın sonuna kadar ‘Marlboro’ içebilirim.”

- Kadife (sevgilisi): “Makul davranırsan, bir kırk yıl daha ‘Marlboro’ içebilirsin!”

Bu diyalogta saptanan bilinçaltı verilen yanlış mesajlar şu şekilde analiz edilmiştir:

YANLIŞ: ‘Marlboro’ içine insanı zehirleyecek özel hiçbir madde koymadılar.

GERÇEK: Sigaranın içinde 4000’den fazla zehirli kimyasal madde bulunduğu, bunlardan 81 tanesinin insanda kesin olarak kanser yapıcı olduğu kanıtlanmıştır. Sigara sanayiinde ve ‘Marlboro’ üretiminde kullanılmakta olan yüzlerce ilave maddenin hangisinin ve ne kadar bulunduğu devletlerce bile bilinmemektedir. Dahası ülkemizde böylesine zehirli bir ürünü tetkik edecek, hangi oranlarda hangi zehirlerin ne kadar katıldığını gösterecek resmi, ulusal bir laboratuvar bile hala bulunmamaktadır.

YANLIŞ: İrademi gevşetecek özel ilaç koymadılar.

GERÇEK: Nikotin sigara içindeki özel bir uyuşturucudur. Sigara bağımlılığı ve bırakılamamasının temel nedenidir. Nikotin maddesi ve sigaradaki bazı diğer maddeler insan bilincinde uyuşturucu etki yapar. Öyle ki vahşi hayvanları durdurmak için kullanılan ve tüfekle atılan şırıngalarda nikotin kullanılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, nikotini eroin ve kokain kadar bağımlılık yapan bir madde olarak ilan etmiştir.

YANLIŞ: Amerikalılar’ın dünyaya verdiği en iyi şey ‘Marlboro’ dur.

GERÇEK: Öyle olsa Amerikalılar hızla sigarayı ve ‘Marlboro’yu bırakmazlardı. Sigara şirketlerinin kendi ülkelerinde yasaklardan dolayı satamadıkları yüksek katranlı ve nikotinli sigaraları gelişmekte olan ülkelere her türlü yasal ve yasal olmayan yollarla satmaya çalıştıkları DSÖ tarafından bildirilmektedir. Bu cümle ayrıca Amerikalı’ların dünyaya iyi şeyler verdiğini dile getirerek romanda sözlük tanımı ile “kültürel emperyalizme” aracılık edildiğinin de kanıtı sayılabilir.

YANLIŞ: Hayatımın sonuna kadar ‘Marlboro’ içebilirim.

GERÇEK: Sigara içmek insanda haz hissine yol açabilmektedir ve sigara içilmediği sürece ortaya çıkan yoksunlukla birlikte bağımlılığın nedenidir. Kişi içmekte özgür olduğunu düşünürken aslında bağımlılık nedeniyle esas özgürlük sayılan “içmemeyi” başaramamaktadır. Hasta olduktan sonra ise ölüme dek geçen sürede sigara içme özgürlüğünün sadece yanlış bir algılamadan ibaret olduğu anlaşılabilir ancak bundan sonra hayatın sonuna kadar sigara içilmemekte veya içilememektedir.

YANLIŞ: Makul davranırsan bir kırk yıl daha içebilirsin.

GERÇEK: Makul davranmak sözü ile zararlı etkisi olduğunun kabul edilmekle birlikte zararın kişinin kontrolünde olduğu bilinçaltına yanlış olarak verilmektedir. Bağımlılık nedeniyle uzun süre makul davranmak mümkün değildir. Ayrıca sigaranın eşik dozu yoktur. Birakınız 40 yılı, 1 gün, 1 sigara bile sağlığa zarar verebilmekte ve ölüme yol açabilmektedir. Sigara, üreticisinin önerdiği şekilde kullanıldığında hasta eden, öldüren tek yasal sanayi ürünüdür. Bu cümlede tüketiciye kusurlu garanti denen yöntem uygulanmaktadır.

Yapılan girişimler ve sonuçları:

Bu bulgulardan sonra Nobel Ödülü öncesinde şu girişimlerde bulunulmuştur:

Uluslararası Kanser Örgütü’nün tütün mücadele ağı olan Globalink’te olay tartışmaya açılmış, birçok ülkeden tütün mücadele uzmanlarına durum aktarılmış, konunun uzmanlarından görüşler ve öneriler alınmıştır. Bir tütün mücadele uzmanı tarafından sigara şirketlerinden para karşılığı yazarların da, tıpkı sinema ve tv filmleri gibi, kitaplarında özellikle ‘Marlboro’ olmak üzere ürün yerleştirme denen

sigara reklamları yaptığının şüphe götürmez bir gerçek olduğu, Jack Higgins gibi ‘bestseller’ yazarların bilindiği ve Orhan Pamuk ile ilgili kuşkularımızın haklılığı ifade edilmiştir (3).

T.C. Sanayi Bakanlığı, T.C. Cumhurbaşkanlığı, Nobel Şirketi, DSÖ, Unesco, Amerikan Halk Sağlığı Enstitüsü’ne şikâyet dilekçeleri gönderilmiş; en azından yazarın tütün şirketi ile direkt veya dolaylı bir çıkar ilişkisi olup olmadığının beyan edilmesi gereği dile getirilmiştir. Yapılan başvurulara, bu kurum ve kuruluşlardan herhangi bir yanıt alınamamıştır.

Mevcut bulgular, 2007 yılında Türk Toraks Derneği Ulusal Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur (4). Bu kongre Türkiye’de başta göğüs hastalıkları uzmanları olmak üzere tütünün zararları ile mücadele eden başlıca uzmanların katıldığı bir kongredir. Bu kongrede diğer bilim adamları ile bulgular tartışılmış ve Kar romanında açık ve örtülü sigara reklamı yapıldığı konusunda fikir birliğine ulaşılmıştır. Kongre sırasında bir basın bildirisi ile bulgular kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Basın bildirisi sonucu internet taramasından saptanabildiği kadarı ile konu iki ulusal genel gazetede ve 1 ulusal tıp gazetesinde haber yapılmıştır. Bunlardan birisi Bugün gazetesi (5), diğeri Radikal gazetesidir (6). Ulusal düzeyde başlıca hekimlere yönelik tıp gazetesi ise Medimagazin isimli gazetedir (7). Radikal Gazetesi zaman zaman Orhan Pamuk’un da editörlük yaptığı bir gazetedir ve 28.04.2007 tarihinde bildirimiz yorumsuz haber yapılmıştır. Gazetede Orhan Pamuk’un ortaya konan bilgileri açıklaması ve hakkında ortaya konan iddiayı yanıtlaması beklenirken, bir gün sonraki Radikal gazetesinde yazarın tam sayfa röportajı yayınlanmış, ancak sigara reklamları ile ilgili iddialara hiç bir yanıt verilmemiş; yazar tarafından “*Avrupa yanlıları baskı altında. Kuvvetlenen bir milliyetçilik var. Bunun en berbat sonucu, düşünce özgürlüğünün kısıtlanması ve aydınlara karşı yürütülen nefret kampanyaları*” şeklindeki politik açıklamalara yer verilmiştir (8).

TARTIŞMA

Ülkemizde halen 23-28 milyon sigara içicisi olduğu hesaplandığında, yeterli önlemlerin alındığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, son 30 yılda sigara tüketiminin %80 artışı, alınan önlemlerin eksikliğinden öte bu tüketimin körüklendiğinin de kanıtıdır. Sadece 1990'lı yıllar boyunca başta 'Marlboro' olmak üzere uluslararası sigara şirketlerinin markalarının tüketiminin %1000 arttığı gösterilmiştir (9). Ulusal tütün tekeline, tekelin ortadan kaldırılmasına ve sonrasında devletin tamamen tütün sektörünü terketmesine giden süreçler bu tüketim artışlarına paralel seyreden süreçlerdir. Uluslararası şirketler adım adım pazara girmişler, her türlü yasal ve yasal olmayan yöntemi kullanarak yüksek oranda kar eden dev bir sektörü tamamen ele geçirmişler, başta kendi markaları olmak üzere öldürücü zehirlerinin tüketimini körüklemişlerdir (9).

Kar romanı yayınlandığı tarihte (2002) 4207 sayılı yasa yürürlüktedir ve her türlü tütün ürününün açık veya dolaylı reklamını yasaklamaktadır. Bundan başka direkt reklam olmasa bile tütün şirketlerinin her türlü sponsorluğunun da topluma zararlı olduğu kanıtlanmış ve kanun ile yasaklanmıştır.

Ürün yerleştirme, "dolaylı bir reklam tekniği olup markalı bir ürünün bir film, sahne eseri, konser, televizyon programı veya yazılı bir sanatsal ürün içerisine, ücret veya başka bir yarar karşılığında yerleştirilmesi" anlamını taşımaktadır. Saklı reklam için para almış bir ünlünün, adı geçen ürünün firması ile ticari bağına açıkça ortaya koymadığı ve reklam ile program yapımcılığı arasındaki ayırımı bulanıklaştırdığı için tüketiciyi yanıltıcı niteliktedir. Ayrıca vergi kaçağına da yol açabilmektedir.

Sanat etkileyici, dönüştürücü ve değiştirici bir işleve sahiptir. İnsanın davranışlarına ve eylemlerine yansır. Sanat aynı zamanda kavramları evrenselleştirme gücüne sahiptir. Edebiyat, "düşünce ve duyguları güzel ve etkili bir biçimde anlatma sanatı" olarak tanımlanırken ilk sistemli estetik felsefesinin kurucusu sayılan Alman felsefeci İmmanuel Kant'a göre, bir metnin sanat eseri sayılabilmesi için "çıkar gözetmemesi", başka bir deyişle kendi dışında hiçbir amaç taşımaması gerekmektedir (10). Ancak 200 yıl sonrasında açık ya da gizli birçok ürünün reklamını yapmak için sanat ve sanat eserleri bir araç olarak

kullanılmaktadır. Çünkü klasizmin kurucusu olarak bilinen ünlü Fransız eleştirmen ve şair Nicolas Boileau-Despréaux'un (1636-1711) dediği gibi: "*Sanatın aynasında güzelleşmeyen hiçbir canavar yoktur*"(11).

Kültür emperyalizmi, "bir toplumu kuvvete müracaat etmeden, sessiz sedasız, hatta hüsn-ü kabul görerek, içten fethetmek ve toplumda uzun vadeli sömürme zeminini hazırlamak" demek olup "sömürülen toplum, sömüren toplumun kültür ve fikri atmosferine entegre edilmiş, yani yabancı kültürle bütünleştirilmiş olur"(12). Ahmet Kabaklı'ya (13) göre ise, askeri, siyasi, iktisadi sömürgecilikten farklı olarak *kültür emperyalizmi, dışardaki mütecaviz kuvvetlerin veya paranın, tekniğin zoruyla değil, doğruca o milletin kaderine hükmeden yabancı ruhlu, kaypak zihniyetli, şahsiyetsiz liderlerin, idarecilerin, para şımarığı zenginlerin ve ana millete layık olmayan "aydın!"ların gönüllü gayretleri ile gelir.*

Kültür emperyalizmi, sigara şirketlerinin ürünlerinin kullanımını yaygınlaştırmak üzere kullandıkları taktiklerden birisidir. Başlıca sinema ve TV.lerde olmak üzere çeşitli sanat dalları ve hatta araba yarışları gibi sportif karşılaşmalar bu taktiklerin yerleştirilmesinde kullanılan önemli araçlardır. Epidemiyolojik araştırmalar filmlerde sigara sahneleriyle karşılaşma ile ergenlerin sigaraya başlaması arasında güçlü bir doz-yanıt ilişkisi olduğunu kanıtlamaktadır. Üst düzeyde maruz kalan ergenlerin alt düzeyde maruz kalanlara göre sigaraya başlama olasılıklarınının 2-3 kat daha fazla olduğu gösterilmiştir. Bu bulgular sosyal öğrenme teorisi ile uyumludur. Yani özellikle ergenler olmak üzere kişiler gördükleri, seyrettikleri, okudukları kişileri örnek alabilmektedir (14). Başta sinema filmleri olmak üzere, alet edilen sanatsal aktivitelerde, tütün ve tütün kullanımının, eğlence, sıkıntıdan kurtulma, rahatlama, alışkanlık, bağımsızlık, seksi görünme, dostluk ve doğal görünme gibi öğelerle özdeşleştirilmiştir. Kahramanlaşmış sporcular, meşhur aktörler, müzisyenler ve diğer sanatçılar gibi toplumun gözü önündeki yaşam ve başarılar, tüm dünyada yüksek derecede algılanarak, ilgi çekmektedir. Bu konunun önemi nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü, UNESCO ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi 1996 Yılı 31 Mayıs Sigarasız Dünya Günü'nün konusunu, "Tütünsüz Spor ve Sanat" olarak belirlemiştir ve dünya genelindeki aktiviteler ile toplumlara anlatmaya çalışmıştır.

Günümüzde ülkemizde de TV dizilerinde ve filmlerde sigara sahnelerinin üzeri örtülmektedir. Öyleki TC. Kültür Bakanlığı, tarihi Atatürk resimlerinden bile sigara görüntülerini silmektedir (15). Bu tarihe, tarihi belgelere müdahale etmek anlamında birçok eleştiri de alan bir uygulamadır. Oysa Atatürk zamanında sigaranın böylesine zararlı olduğu bilinmemektedir. Diğer yandan bu kadar reklamı yapılan ve Nobel Ödülü'nün motivasyonunu (Resim 4) ile çok sayıda kişi ve ülke tarafından okunma olasılığı dikkate alındığında, bu eserde de, adı geçen sorunla ilgili önlem alınmalıdır. Kaybedilen her dakika, zaman gittikçe şiddeti daha da artan bir halk sağlığı zararına ortam hazırlamaktadır. Mevcut durum edebiyata gizlenmiş sigara reklamlarının küreselleştirildiği anlamına gelmektedir.

Yazımıza kaynak olan eserin Nobel Ödüllü yazarı Orhan Pamuk'un 1 Kasım 2004'te Seattle Post Intelligencer'da yayınlanan röportajında, Amerika Birleşik Devletleri'ne ilişkin "Amerikan kültürü benim ikinci kültürüm. Lise ve üniversite yıllarımda bir kısmını ABD'de geçirdiğim için Amerika'yı kendime en yakın ikinci ülke olarak görüyorum. İkinci evim gibi yani" sözleri, sanatçı-sanat ve kültür emperyalizmi arasındaki bağı (kendi sözleriyle) kanıtlar nitelik taşımaktadır (16).

Gelelim "Nobel Edebiyat Ödülü Sağlığa Zararlı Olabilir mi?" sorusuna. Aslında Nobel Ödülleri, "27 Kasım 1895 tarihli ve 30 Aralık 1896 tarihinde **Stokholm**'de açıklanan vasiyetnamesiyle **Alfred Nobel** tarafından kurulan dernek tarafından verilen, insanlığa hizmet edenleri ödüllendirmek amacını taşıyan ve sahibine büyük saygınlık getiren ödüller" (http://tr.wikipedia.org/wiki/Nobel_%C3%96d%C3%BClleri) olup Nobel Edebiyat Ödülü de her yıl bizzat **Alfred Nobel**'in sözleri ile "bir idealist eğilimi en farklı şekilde ifade eden yazara" verilmekte (ki, **Lev Tolstoy** ve **Henrik İbsen** gibi dünyaca tanınmış yazarların başlarda yazdıkları eserler yeterince idealistik bulunmadığından ötürü bu ödülü alamamışlardır) iken Nobel Ödüllü yazarımız Orhan Pamuk ise bir demecinde şöyle demektedir: "Bir önceki kuşağın yazarları, toplumsal sorumluluk hisseden, edebiyatın, ahlâka ve politikaya hizmet etmesi gerektiğini düşünen yazarlardır. Birçok yoksul ülkedeki yazarlar gibi, onlar da yeteneklerini, milletlerine hizmet etme arayışları yolunda harcadılar. Ben onlar gibi olmak istemiyorum" (http://tr.wikipedia.org/wiki/Orhan_Pamuk SG: 26 Eyl 2007).

Nobel Edebiyat Ödülünün Orhan Pamuk'a maddi yönden büyük yararlar getirdiği, kitaplarının ve içindeki zehirin dünya genelinde daha büyük kitlelere ulaşmasını hızlandırdığı kesindir.

Belki de, postmodern düşünce akımının gelişmiş ülkelerdeki etkisiyle artık günümüzde Nobel Ödülleri'nin insanlığa gerçekten hizmet edenleri değil de küresel vahşi kapitalizmi ya da büyük endüstri şirketlerine hizmet edenleri ödüllendirmesi ya da Nobel Edebiyat Ödülleri'nin de kimin için idealist olduğu konusunda şüpheler uyandıran eğilimlere hizmet eden yazarlara verilmesi çağı gelmiştir. Oysa ki, görüşümüze göre sanatçıların da bilim adamları gibi, toplumsal duyarlılığa saygı göstermesinin yanında daha da önemlisi öncülük görevi de vardır. Nitekim Dostoyevski'ye göre insan, özgür bir varlık olarak kötünden sorumludur ve O'na göre, kötü olan her şeyle mücadele edilmelidir (<http://www.netsozluk.net/sanat+toplum+icindir.html>).

SONUÇ

Ülke ve dünya halkının en önemli sağlık sorunlarından birisi olan tütüne bağlı hastalıklar, tütün şirketleri tarafından birçok sinsi yöntemle artarak sürmektedir. Tütün şirketleri kültürü de kullanılmaktadır. Bu bildiri bu yöntemin ülkemizde de kullanıldığının kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Halk sağlığı açısından kültürel etkinlikler de mercek altına alınmalı, kamu yönetimi gerekli önlemleri almaya devam etmelidir. Ünlü sporcular, aktörler, müzisyenler ve diğer sanatçılar gibi toplumun gözü önündeki kişiler, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de halk tarafından yüksek derecede algılanmakta, ilgi çekmektedirler. Bu onlara toplumlara özellikle gençlere ve çocuklara kötü örnek olmamaları sorumluluğunu da yüklemektedir. Yazarların da halkın ve dünya insanların sağlık ve yaşama haklarına saygı göstermesi, bilerek-kasten-bilinçli yanlış söylemlerle insanları zehirlememeye özen göstermesi kanuni ve ahlaki sorumluluktur. Sanat içinde özgürlük kavramı ardına sığınarak toplumları zehirleme hakkı düşünülemez. Hatta dolaylı reklamların tersine çevrilmesi ile sporcu, yazar ve sanatçılar sağlıklı bir yaşam tarzının da önderliğini, bayraktarlığını yapabilmelidirler.

Kaynaklar

(1) *WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2008: The MPOWER package*. Geneva: World Health Organization; 2008.

(2) <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=624241>. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan. Ulusal Tütün Kontrolü Eylem Planı açılış konuşması. Tiryakilerin gözünü korkuttu: Sigara, terörden daha tehlikeli. Zaman Gazetesi 2007.

(3) Repace J. Hidden Tobacco Ads. Karlıkaya C, editor. <http://member.globalink.org/advertising> . 8-11-2006. (Referans tipi: internet iletişimi)

(4) Karlıkaya C. Nobel Edebiyat Ödülü Sağlığa Zararlı Olabilir mi? <http://www.toraks.org.tr/kongre2007/abstract/words/878.doc>

(5) Nobel Edebiyat Ödülü sağlığa Zararlı mı? Bugün Gazetesi . 30-4-2007.

(Referans tipi: gazete makalesi)

(6) Nobel Edebiyat Ödülü Sağlığa Zararlı Olabilir! Radikal . 28-4-2007. (Referans tipi: gazete makalesi)

(7) Nobel Edebiyat Ödülü sağlığa zararlı olabilir mi? Medimagazin . 27-4-2007.

(Referans tipi: gazete makalesi)

(8) Der Spiegel'in Orhan Pamuk'la yaptığı röportaj. Avrupa Yanlıları Baskı Altında. Radikal Gazetesi . 29-4-2007.

(Referans tipi: gazete makalesi)

(9) Lawrence S. British American Tobacco's Failure in Turkey. *Tob Control* 2008 Oct 9;tc.

(10) Edebiyat. *Ana Britanica* 11, 71-73. 1994. İstanbul, Ana Yayıncılık.

(11) Sanatın Özelliği. <http://www.edebiyatsanat.com> 2008 October 19 [cited 2008 Oct 19]; Kaynak: <http://www.edebiyatsanat.com/sanat-yazilari/126-sanatn-ozalligi.html>

(12) İbrahim Refik. Kültür Emperyalizmi. Sızıntı 2008 October 19 [cited 2008 Oct 19];1988; 30 (116) Kaynak: http://64.233.183.104/search?q=cache:J_fjKoJE6DYJ:www.sizinti.com.tr/konular.php%3FKONUID%3D4462+edebiyatta+k%C3%BClt%C3%BCr+emperyalizmi&hl=tr&ct=clnk&cd=2&gl=tr

(13) Kabaklı A. Kültür Emperyalizmi . İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı; 2002.

(14) Song AV, Ling PM, Neilands TB, Glantz SA. Smoking in movies and increased smoking among young adults. Am J Prev Med 2007 Nov;33(5):396-403.

(15) Umut ERDEM / ANKARA. Atatürk 'rötuşla' sigarayı bıraktı. Hürriyet 2007 Dec 12. (Referans tipi: gazete makalesi)

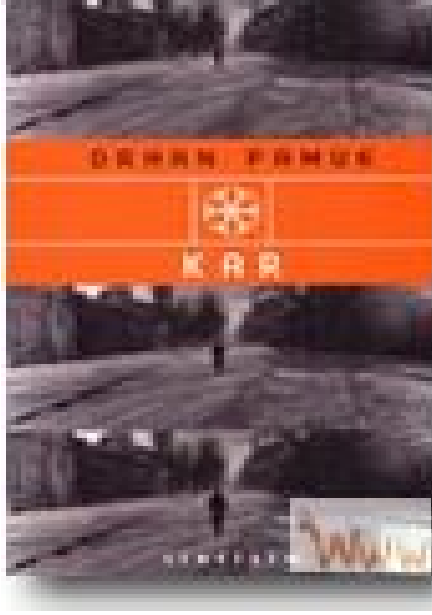
(16) Marshall J. A moment with ... Orhan Pamuk, novelist. http://seattlepi.nwsorce.com/books/197391_moment01.html 2004 November 1 Kaynak: http://seattlepi.nwsorce.com/books/197391_moment01.html

Resim 1. Ülkemizde sigara salgının tehlikesini vurgulamak amacıyla 2007 yılında toplumsal bir kampanyada kullanılan görsel.

Resim 2. Günümüzdeki tütün salgının ardındaki gerçekleri 1998 yılında gözler önüne seren bir karikatür (Cumhuriyet Dinazor Dergisi, 12 Şubat 1998).

Resim 3. Orhan Pamuk'un Kar isimli romanın kapağı.

Resim 4. Yazar'ın kitaplarına yapıştırılan, birçok ülkede ve dilde yaygınlığını vurgulayan reklam çıkartması.

IMPLICATIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS IN TERMS OF CORPORATE GOVERNANCE: THE CASE OF LEHMAN BROTHERS

Süleyman Gökhan GÜNAY*

Abstract

The recent global financial crisis (GFC) has introduced many lessons to the business world. The bankruptcy of Lehman Brothers, one of the biggest financial institutions in the world, is one of these lessons. The stockholder governance is the reason of this bankruptcy. This paper will compare stockholder and stakeholder governance perspectives by scrutinizing the bankruptcy of Lehman Brothers. When we search for the reasons of this bankruptcy, greediness is the main factor. This paper is expected to be enlightening for the ones who want to learn real the reason of Lehman Brothers' bankruptcy and of GFC.

Key Words: Corporate governance, stockholder governance, stakeholder governance

Özet

En son yaşanan global finansal kriz (GFK) iş dünyasına birçok ders vermiştir. Dünyanın en büyük finansal kurumlarından biri olan Lehman Brothers'ın batması bu derslerden birisidir. Hissedar yönetişimi bu batışın nedenidir. Bu makale Lehman Brothers'ın batışını derinlemesine inceleyerek hissedar ve paydaş yönetim perspektiflerini karşılaştıracaktır. Bu batışın nedenlerini incelediğimizde aç gözlülüğün ana neden olduğunu görürüz. Bu makalenin Lehman Brothers'ın batışı ve GFK'nin gerçek nedenini öğrenmek isteyenler için aydınlatıcı olması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal yönetişim, hissedar yönetişimi, paydaş yönetişimi

* Asst. Prof. Dr. Trakya University Faculty of Economics and Administrative Sciences Business Administration Department Edirne

I. Introduction

The recent global financial crisis (GFC) has affected both finance and real sectors of USA. Lehman Brothers was one of the biggest financial institutions in the world with a very high financial rating and reputation in the finance sector. But the failure of this investment bank in a very short period of time surprised each person and financial institution not only in USA but also in the world. The bankruptcy of the Lehman Brothers is closely related with its corporate governance practices (i.e. stockholder governance practices). In order to scrutinize this bankruptcy, corporate governance practices, definitions and comparisons of the related terms will be given in the second, third and fourth sections, theoretical background of corporate governance will be given in the fifth section, performance criteria will be given in the sixth section, and definition of good and bad governance will be given in the seventh section. In the eighth section, the failure of Lehman Brothers will be briefly discussed. Finally, the conclusion will be presented in the ninth section of the paper.

II. A Brief Definition of Corporate Governance and Management

Starting point of this paper should be making clear definitions of corporate governance and management. Management is about running business, and corporate governance is about seeing that the business run properly. Management is to deal with the daily operations of the firm (Huse, 1998), and corporate governance is to exercise power over entities (Tricker, 2000). Managing the relationships with the varied stakeholders on a day to day basis refers to the definition of management, and the exercise of good authoritative judgement (Bird, 2001) or effective director behavior via stakeholder participation (Freeman and Reed, 1983) refers to the definition of governance. Our definition of corporate governance is the effective management of companies via stakeholder dialogue and inclusion, which will create good reputation for the companies and hence make them more durable and stable in the long term and even in a turbulent environment. This definition is especially important for the Turkish companies because a stable environment is unfortunately an exception in Turkey. Therefore, modern strategic management, which is closely

related with corporate governance, is a must for Turkish companies rather than traditional strategic management.

III. The Introduction and Definitions of Stakeholder Perspective and Stockholder Perspective

After defining management and corporate governance briefly two important questions are needed to be asked: How can we run our businesses more properly or effectively? Which principles should be on the core of corporate governance? At this point, the meaning of the word principle is needed to be explained because the meaning of this word is very related with the answers to these two important questions. Wood (1991) has made the definition of principle clearly: “A *principle expresses something fundamental that people believe is true, or it is a basic value that motivates people to act.*” There are two dimensions, stakeholder perspective and stockholder perspective, which are based on principles in order to explain corporate governance. These principles are extracted from different theories of organization such as stakeholder theory, agency theory, stakeholder agency theory, resource dependence theory, resource based theory, strategic management theory, corporate social performance theory, economic theory and the theory of the firm. The names of these two dimensions, stakeholder perspective and stockholder perspective, are used by several academics (Freeman and Evan, 1990; Freeman and Reed, 1983; Greenwood, 2001; Mills and Weinstein, 2000).

The first dimension is named *Stockholder Perspective* and the second is named *Stakeholder Perspective*. A good corporate governance is related with the latter. Corporate governance is a conundrum because managers practice the principles of both dimensions (Clarke, 1998), which creates a paradox in the management of businesses. This paradox explains the reason of huge companies’ entropy in U.S.A. and even in continental Europe and Japan recently.

IV. The Comparison of Stakeholder Perspective (Good Governance) v.s. Stockholder Perspective (Bad Governance)

Stakeholder perspective (good governance) is related with the companies which give importance to all of their stakeholders such as employees, customers, suppliers, stockholders, government, and environment rather than only to their stockholders. Principles under stakeholder perspective are extracted from different theories of organization such as normative stakeholder theory, strategic management theory, resource based theory, corporate social performance theory, and the theory of the firm.

On the other hand, stockholder perspective (bad governance) is related with the companies which give importance to only to their stockholders rather than to their stakeholders. Principles under stockholder perspective is extracted from different theories such as instrumental stakeholder theory, agency theory, stakeholder agency theory, resource dependence theory, economic theory, and the theory of the firm.

Especially most important scholars in finance, management, and economics tried to solve the corporate governance conundrum via stockholder perspective (Demsetz, 1983; Fama, 1980; Fama and Jensen, 1983a; Fama and Jensen, 1983b; Jensen and Meckling, 1976; Williamson, 1985) but recent bankruptcies of several giant companies in U.S.A such as Lehman Brothers and financial distress of General Motors showed that the philosophy of agency theory or stockholder perspective is not adequate to solve corporate governance conundrum. On the other hand, other scholars pointed to the right direction, stakeholder perspective, two decades ago (Freeman and Reed, 1983) and recently also (Clarke, 1998; Greenwood, 2001; MacMillan and Downing, 1999; Mills and Weinstein, 2000; O'Higgins, 2001). Stakeholder perspective is expected to prevail over stockholder perspective in the 21. century because agency theory, stewardship theory and other theories related with stockholder perspective could not solve the corporate governance problem via pure rationality assumption. The bankruptcy of the very large corporations is the proof of the fallacy of stockholder perspective. Therefore, the purpose of this paper is to make

a contribution on good corporate governance, which is based on stakeholder perspective.

In order to explain why stakeholder perspective is more related with good corporate governance than stockholder perspective (as it is generally named laissez-faire capitalist economic theory) the most important question is needed to be asked: Who or what is more important to our businesses and to our society?: Money or people? If the former is chosen there is no way to run our businesses properly or effectively and make better contributions to our society in terms of wealth creation. In other words, if we do not emphasize the importance of people in our businesses there is no way to solve the corporate governance conundrum. The rationale behind this answer to this important question is hidden in the meaning of the word principle. Principle is a basic value that motivates people to act. In our contemporary age, where the communication is very rapid and easy, if businesses cannot motivate their stakeholders to continue their exchange relationships with them, they will not be able to survive or achieve a sustainable growth in the long run.

If managers continue to use the principles of both dimensions, by emphasizing the importance of stockholder perspective or especially being near to this dimension as it is seen in U.S., may be they will be able to achieve high profitability by the help of high financial leverage in good times but this phenomena will be only valid in the short run (Clarke, 1998; MacMillan and Downing, 1999; Mills and Weinstein, 2000). In other words, firms, which have a stakeholder perspective, will be able to achieve a sustainable growth in the long run and even survive in turbulent environments. This is especially important for Turkish industrial firms because severity and duration of turbulent environment in Turkish economy is much more than the ones in developed countries.

V. Normative Stakeholder Theory v.s. Instrumental Stakeholder Theory

At this point another important question comes to mind: How will we see the stakeholders of our businesses? As an end (which is the perspective of normative stakeholder theory) or as a mean (which is the perspective of instrumental

stakeholder theory). Donaldson and Preston (1995), Donaldson (1999), and Jones and Wicks (1999), tried to answer this question by converging normative and instrumental stakeholder theories. Freeman (1999) on the other hand, stated that normative stakeholder theory and instrumental stakeholder theory are divergent and cannot be converged.

Instrumental stakeholder theory is criticized because according to this theory managers should perceive the stakeholders of the company as a mean rather than as an end. Therefore, instrumental stakeholder theory can be renamed as stockholder perspective or bad governance because managers of the companies, who are the reflections of owners, perceive the stakeholders of the company as a mean and profit as an end. The main reason under this perception, as it is seen in Table 1 is private cupidity and self interest. These two principles, private cupidity and self-interest, also led to the emergence of agency theory and game theory.

On the other hand, normative stakeholder theory is criticized by some scholars (Donald and Preston, 1995) because there is no way to show that counting on ethical principles really work in terms of profitability. This is a very normal result because the performance measure, short-term profit maximization, is related with stockholder perspective but not stakeholder perspective. Therefore, a different but a meaningful measure has to be offered for the normative stakeholder theory or stakeholder governance: long-term value maximization of the firm.

VI. Comparison of Short-term Profit Maximization and Long-term Value Maximization as Performance Criteria

In fact, the answer of the question in section five lies on the core of capitalist economic theory: short-term profit maximization. Is short-term profit maximization an adequate criterion for measuring the performance of businesses? It depends. Short-term profit maximization is a sufficient measure for companies which have a stockholder perspective but it is not sufficient for the companies which have a stakeholder perspective. If the purpose of the managers, who are the reflections of the owners, of the company is to maximize the profits, then it will be more likely that

they will perceive their stakeholders as a mean rather than as an end. If the purpose of the managers, who are the reflections of the owners, is to make a contribution to the long-term value of the firm, which requires a balanced distribution of the wealth created by a firm to its stakeholders, and form good relationships with the stakeholders in the long term, then it will be more likely that these managers will perceive their stakeholders as an end rather than as a mean. These companies, which have a stakeholder perspective, will have a unique competitive advantage (MacMillan and Downing, 1999), and hence they are expected to have a sustainable growth (Clarke, 1998) and survive even in the turbulent and uncertain environments (O'Shannassy, 2001; Post, Preston and Sachs, 2002).

VII. Good Corporate Governance v.s. Bad Corporate Governance

The final but a very important question that should be asked at this point is this: How can we motivate and create valuable relationships with our stakeholders which would lead to a unique competitive advantage, help our businesses achieve a sustainable growth, and survive even in the turbulent environments? The answer to this question is related with two opposite perspectives: A good corporate governance is related with the principles of stakeholder perspective. A bad corporate governance is related with the principles of stockholder perspective. Since the focus of our paper is on the distinctive features of firms which have good or bad corporate governance practices, the definition that is made above is very important in this respect.

VIII. The Case of Lehman Brothers

The reasons for the bankruptcy of Lehman Brothers, which is a 158 years old firm and one of the biggest investment banks in USA, will be discussed by the academics for a long period of time. The main reason for this bankruptcy is the greediness of its CEO, Richard Fuld. On October 6, 2008, CEO Richard Fuld testified before US Congress. Representative Waxman alleged that Fuld had made nearly 500 million dollars since 2000, while guiding Lehman to bankruptcy. Waxman asked to Fuld, "My question is a simple one. Is this fair?" (http://en.wikipedia.org/wiki/Lehman_Brothers). Although GFC is shown as the

reason for bankruptcy of this investment bank, greediness is the underlying reason for this failure. Since greediness, which is reflected as the self-interest principle, is the main driver of stockholder governance perspective, than it would not be wrong to argue that it is the corporate governance practices at the micro level that have led to the GFC at the macro level. As a result, it would not be wrong to argue that these kinds of bankruptcies such as Lehman Brothers in the world is the reason of GFC and opposite of this argument is not true (i.e. GFC is the reason of Lehman Brothers' bankruptcy and other financial institutions is not a right argument).

Short-term profit maximization, which is the performance criteria in the stockholder governance perspective, is closely related with the greediness of the governors such as Richard Fuld. There are two financial decisions that reflect his motivation for the short-term profit maximization. First, he borrowed short-term funds from the money market and invested these funds as long term assets (e.g. subprime mortgage). In other words, he ignored the golden rule of banking: the mismatch of the maturities of the assets and liabilities. Since subprime loans have a higher yield than the other assets (e.g. prime mortgages or t-bills), the CEO of Lehman Brothers preferred to invest more to the risky assets (i.e. subprime mortgages). Second, he preferred to borrow most of the funds from the money market rather than capital markets due to the lower borrowing costs of money markets in terms of LIBOR (London Inter Bank Offer Rate). Thus, as the spread from the interest income based on the assets and interest expense based on the LIBOR (i.e. net interest margin) increased so did the profitability of Lehman Brothers. The more Richard Fuld has taken risks the more the short-term profitability of the firm has increased, and the more his bonus based on the profitability of the firm increased also. Since stockholder governance perspective is based on this relationship, there was nothing wrong with these risky financial behaviors.

When the subprime mortgage crisis began in 2007, the value of the bank's mortgage backed securities (MBS) began to drop. In the second fiscal quarter, Lehman reported losses of \$2.8 billion and was forced to sell off \$6 billion in assets (Anderson and Dash, 2008). Besides, the cost of borrowing in terms of LIBOR

increased approximately four times on September 2008 due to the credit crunch. Besides, it was not possible to find new funds from the bond market during the financial crisis. On one side the assets were melting very fast and on the other side the liabilities were increasing due to high interest rates in the money markets to borrow and to finance the short-term debt. As a result of these developments in the financial markets, the equity of Lehman Brothers diminished each day. Finally, the company has bankrupted on October 2008.

IX. Conclusion

Short-term profit maximization is the main principle in the stockholder governance. Richard Fuld and all the shareholders of Lehman Brothers believed to the same principle. Unfortunately, it is this principle that enabled the CEO of the firm to take risky financial decisions in order to increase the short-term profitability of Lehman Brothers. Since shareholders of Lehman Brothers were residual risk takers, they had the right to enable the CEO to enhance the value of their shares in the short-term by basing the bonus of the CEO on the short-term profitability of the firm (i.e. emphasis on stockholder governance). But it was not only shareholders who lost something valuable as Lehman Brothers failed. Thousands of employees have lost their jobs. Moreover, investors and millions of households lost their trust to the financial system.

If corporate governance system of Lehman Brothers was based on stakeholder governance, the performance criteria for the company would be long-term firm value maximization. Thus, Richard Fuld would not take risky financial decisions to enhance the short-term profitability of the firm. As a result, Lehman Brothers would not fail due to stockholder governance. The failure of Lehman Brothers has led to the financial distress of the American International Group, which is one of the biggest insurance companies in the world. Thus, American government acquired the firm in order to prevent a catastrophe in the financial markets and economy. The GFC has ended due to the rescue packages of governments and now there is the risk of global economic crisis in the coming years. GFC has shown us that if companies can implement the principles of stakeholder governance rather than

stockholder governance then there will be no more GFCs in the 21st century. Anglo-Saxon world believe to the stockholder perspective for centuries or since the control and management of big companies seperated from each other. Thus, it will take some time to perceive the reality or overcome the bounded rationality about the fallacy of stockholder governance and to see the implementation of stakeholder governance perspective at the level of organizations and society in the Anglo-Saxon world.

References

- Anderson J. and Dash, E. (2008). "Struggling Lehman Plans to Lay Off 1,500". *The New York Times*.
- Bird, F. (2001). "Good Governance: A Philosophical Discussion of the Responsibilities and Practices of Organizational Governors". *Canadian Journal of Administrative Sciences*, Vol. 18: 298-312.
- Clarke, T. (1998). "The Stakeholder Corporation: A business Philosophy for the Information Age". *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 2: 182-194.
- Demsetz, H. (1983). "The Structure of Ownership and the Theory of the Firm". *Journal of Law & Economics*, 26: 375-390.
- Donaldson, T. (1999). "Making Stakeholder Theory Whole". *Academy of Management Review*, Vol. 24: 237-241.
- Donaldson, T. and Preston, L. E. (1995). "The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications". *Academy of Management Review*, Vol. 20: 65-91.
- Fama, E. F. (1980). "Agency Problems and the Theory of the Firm". *Journal of Political Economy*, Vol. 88, No. 2: 375-390.
- Fama, E. F. and Jensen, M. C. (1983a). "Separation of Ownership and Control". *Journal of Law & Economics*, Vol. 26:301-325.
- Fama, E. F. and Jensen, M. C. (1983b). "Agency Problems and Residual Claims". *Journal of Law & Economics*, Vol. 26:327-349.
- Freeman, R. E. 1999. "Divergent Stakeholder Theory". *Academy of Management Review*, Vol. 24, No. 2: 233-236.
- Freeman, R. E. and Evan, W. M. (1990). "Corporate Governance: A Stakeholder Interpretation". *Journal of Behavioral Economics*, Vol. 19: 337-360.

- Freeman, R. E. and Reed, D. L. (1983). "Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance". *California Management Review*, Vol. 25: 88-106.
- Greenwood, M. (2001). "The Importance of Stakeholders According to Business Leaders". *Business and Society Review*, Vol. 106: 29-49.
- Huse, M. (1998). "Researching the Dynamics of Board-Stakeholder Relations". *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 2: 218-226.
- Jensen, M. C. and Meckling, W. H. (1976). "Theory of the firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure". *Journal of Financial Economics*, Vol. 3, No. 4: 305-360.
- Jones, T. M. and Wicks, A. C. (1999). "Convergent Stakeholder Theory". *Academy of Management Review*, Vol. 24, No. 2: 206-221.
- MacMillan, K. and Downing, S. (1999). "Governance and Performance: Goodwill Hunting". *Journal of General Management*, Vol. 24: 11-21.
- Mills, R. W. and Weinstein, B. (2000). "Beyond Shareholder Value-Reconciling the Shareholder and Stakeholder Perspectives". *Journal of General Management*, Vol. 25: 79-93.
- O'Higgins, E. (2001). "What Matters Most? The Importance of All Stakeholders". *Strategic Investor Relations*, Vol. 1: 81-87.
- O'Shannassy, T. (2001). "Modern Strategic Management: Balancing Strategic Thinking and Strategic Planning for Internal and External Stakeholders". *Singapore Management Review*, Vol. 25, No. 1: 53-67.
- Post, J. E., Preston, L. E. and Sachs, S. (2002). "Managing the Extended Enterprise: The new Stakeholder View". *California Management Review*, Vol. 45: 6-21.
- Tricker, R. I. (2000) "Corporate Governance-The Subject Whose Time has Come". *Corporate Governance*, Vol. 8: 289-296.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, and relational contracting*, New York: The Free Press.
- Wood, D. (1991). "Corporate Social Performance Revisited". *Academy of Management Review*, Vol. 16: 691-718.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Lehman_Brothers

İŞLETMELERDE KATMA DEĞERİN İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

Fevzi ER*

Özet

İşsizlik, günümüzde temel sorunların arasında en önemlisidir. Nüfusun hızla artması, gelir dağılımındaki dengesizlik, üniversite-sanayi işbirliğinin işgücü piyasasına yönelik olmaması ve nitelikli işgücünün yetersizliği gibi faktörler işsizliği arttırarak ekonomik kayıplara neden olmaktadır.

Katma değere dayalı istihdam, bireysel ve toplumsal gelişmenin temel kaynağını oluştur-maktadır. Küreselleşme, üretimin boyutlarını değiştirmekte ve buna bağlı olarak da istihdamın yapısı değişmektedir. Bu durum, istihdamın yaratılmasını zorlaştırmakta ve işsizlik büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, ülkemizde istihdamın yaratılmasında katma değerın önemi ve işsizliğin azaltılmasına yönelik konuları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Katma değer, istihdam, işsizlik.

Abstract

Unemployment currently is the most important fundamental problem. Rapid increase of population, imbalance in the distribution of income, and such factors as the lack of university-industry cooperation towards labor market and inadequacy of labor quality are causing economic losses by increasing the levels of unemployment.

Value added base employment, is the basic source of individual and social development. That is why, employment and unemployment are closely related to each other. Globalization is changing the dimensions of production and the structure of employment is changing accordingly. This particular situation causes difficulty in the creation of employment and as a result unemployment presents itself as a major problem. The study incorporates such subjects as the importance of added value in the creation of employment and the reduction of unemployment.

Key words: Added value, employment, unemployment.

* Yrd.Doç.Dr., Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, fer@halic.edu.tr

1)GİRİŞ

Türkiye gelişme potansiyeli yüksek, genç nüfusu ile son derece dinamik bir ülke olmasına rağmen, özellikle son yıllarda ekonomide sağlanan özel sektör kaynaklı yüksek büyümenin istihdama yansımamış olması ve işsizliğin artmaya devam etmesi Türk işgücü piyasasının sorunlarının varlığını koruduğunu göstermektedir. Türkiye ekonomisinde son dönemlerde üretim ve istihdamın geleneksel yapılarında önemli bir kırılma ve gelişme olmadığı gibi, Türk iş gücü piyasasında hala işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı gelişmiş olan ülkelere göre aşağı seviyelerde bulunmaktadır.

Türkiye çok genç bir nüfusa sahip olmasına rağmen, işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki nitelik ve nicelik uyumsuzluğu giderilmesi gereken bir sorun olarak varlığını korumasına karşın, ülkemizde tüm gençlerin istihdama katılım oranı %40 düzeyine ulaşırken, eğitim düzeyi arttıkça istihdama katılma düzeyi de artmaktadır. Lise mezunu olanların istihdama katılma oranı %39 iken, üniversite mezunlarında bu oran %56'ya ulaşılıyor. Eğitim seviyesi arttıkça kadının istihdama katılma oranı da yükselmektedir. Kadınlarda %25 olan istihdama katılma oranı, üniversite mezunu kadınlarda %52 oranına çıkmaktadır.

Bu çalışma, bu tesbitlerden hareketle; işlemlerde katma değer istihdam üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ülkemizde ekonomi politikalarının istihdam üzerine etkileri hakkında bilgi sunulmakta ve günümüz istihdam sonuçları değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde, ülkemizde kayıt dışılık ile istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonraki bölümde, katma değer, verimlilik ve istihdam arasındaki ilişki hakkında bilgi verilmekte ve son olarak ise tüm bu inceleme ve değerlendirmeler bağlamında, konu üzerine bazı saptamalar yapılmaktadır.

2) TÜRKİYEDE UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKALARININ İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ SONUÇLARININ İNCELENMESİ

Türkiye açık bir şekilde ithal ikameci büyüme stratejisinin benimsendiği 1980 öncesi dönemde ekonomik büyümenin işsizliği azaltma konusunda daha başarılı olduğunu, dışa açık büyüme stratejisinin uygulamaya konulduğu 1980 sonrası dönemde ise büyümenin işsizliği azaltma yönündeki etkisinin azaldığı ve bu sonucun ortaya çıkmasında bir çok faktör bulunmaktadır(Yüceol,2006).

Yatırım kaynakları açısından özel sektörün bir yatırım hamlesi içine girdiği söylenmekte ve büyüme rakamları tüketim harcamalarını ve özel üretici kesimdeki stok artışlarını kaynak olarak göstermektedir. Bu bağlamda, devletin olabildiğince üretim-yatırım alanlarından uzaklaşarak bu dönüşümü özel sektöre devretme isteği ve buna karşılık özel sektörün kayıtdışı ekonomi içerisinde kalma çabaları dikkate alındığında, böyle bir tablonun “sabit sermaye oluşumunu” ya da “dış ticareti” büyümenin motoru haline dönüştürecek bir dönüşüm olarak yorumlanamayacağı anlaşılmaktadır(Yüceol,2006). Buna göre bu tablonun toplumsal açıdan anlamı, söz konusu yapının bir bedel olarak işsizlik ortaya çıkarması ve bu koşullar altındaki büyüme dinamiklerinin işsizlik üzerindeki etkisinin zayıflaması olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde büyümeden işsizliğe anlamlı bir etkileşimin önündeki diğer bir engel, özellikle 1978 yılından başlayarak işgücü piyasalarında belirginleşen sorunlar gösterilebilir. İşgücü piyasasının kurumsallaşma düzeyinin düşük olması ve katmanlı yapısı (kayıtlı-kayıtsız, formel-informel gibi), istihdam vergileri başta olmak üzere işgücü maliyetinin yüksek olması ve tarım sektöründeki yüksek büyümeye rağmen verimliliğin düşük olması öncelikli olarak gündeme gelen sorunlardır(Yüceol,2006). Türkiye’de işgücünün nüfus artışıyla (son sayımda nüfus artış hızı %18 olarak belirlenmiştir) birlikte uzun dönem eğilimi dikkate alındığında (2000-2010 arasında tarım dışı iş gücünün ortalama %3 artması beklenmektedir) işsizliğin bu şartlar altında devam etmesinden kaçınılamaz. İşgücüne katılım ve istihdam oranlarının özellikle kentli kadınlarda düşük olması ile işgücünün ortalama eğitim seviyesinin düşüklüğü ise sorunlara başka boyutlar eklemektedir.

İstihdam artışının dolayısıyla büyüme işsizlik etkileşiminin dinamikleri açısından ele alınabilecek bir diğer konuda sermaye birikimi ve teknolojik gelişmedir. Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bilinen önemine rağmen, 1980 sonrasında dışa açık ve piyasa kuralları çerçevesinde uygulamaya konulan ve büyümeyi hızlandırmayı amaçlayan iktisat politikaları sonucunda sermaye birikiminde gerileme yaşanmıştır(Yüceol,2006). Ayrıca, söz konusu dönemde teknolojik yenilik konusundaki temel unsurlardan birisi olan Araştırma-Geliştirme faaliyetlerine yeterince kaynak ayırlamamış, emekten tasarruf eden ve daha çok dışarıya bağımlı bir teknolojik gelişme süreci kendini hissettirmiştir.

Aşağıda, Tablo: 1’de iş gücü durumu incelendiğinde 2008 yılında istihdam edilenlerin sayısı 2007 yılına göre 434 bin kişi artarak 22 milyon 277 bin kişiye ulaşmıştır. Aynı sürede tarım sektöründe istihdam edilen sayısı 8 bin kişi azalmış, tarım sektörü dışında çalışanların sayısı 442 bin kişi çoğalmıştır.

Tablo 1. İşgücü durumu (Bin kişi)

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	68796	69563	43363	44270	25433	25293
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	49118	49881	31323	32140	17796	17741
İşgücü (000)	23965	24440	14319	14758	9647	9682
İstihdam (000)	21843	22277	12760	13133	9082	9144
İşsiz (000)	2123	2164	1558	1626	564	538
İşgücüne katılma oranı (%)	48.8	49.0	45.7	45.9	54.2	54.6
İstihdam oranı (%)	44.5	44.7	40.7	40.9	51.0	51.5
İşsizlik oranı (%)	8.9	8.9	10.9	11.0	5.8	5.6
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	11.5	11.5	11.2	11.3	12.4	11.8
Genç nüfusta işsizlik oranı ⁽¹⁾ (%)	17.5	16.3	19.9	19.4	13.4	11.1
Eksik istihdam oranı (%)	3.4	3.5	3.1	3.3	3.9	3.8
Genç nüfusta eksik istihdam oranı ⁽¹⁾ (%)	3.7	4.0	3.1	3.4	4.7	5.1
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	25152	25441	17004	17382	8149	8059

(1) 15-24 yaş grubundaki nüfus

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

2007 Mayıs döneminde istihdam edilenlerin %27.1’i tarım, %19.4’ü sanayi, %6.1’i inşaat, %47.4’ü ise hizmet sektöründedir (TÜİK, 2008). 2007 yılının aynı dönemine göre, tarım sektöründe istihdam oranınının 0.6 azalmasına karşın, sanayi sektöründe 0.3, inşaat sektöründe 0.2 ve hizmetler sektöründe ise 0.1 artmıştır. Yine, TÜİK verilerinden, 2007 döneminde çalışma yaşındaki nüfusun bir önceki yıla göre 763 bin kişi arttığı ve 2008 yılı sonunda işsizlik oranının % 10 dolayında olacağı

anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, açıklanan rakamların doğruluğuna ilişkin şüpheler artmaktadır. Şöyle ki; kırsaldan şehirlere göçün artması, kapanan şirketlerin çoğalması ve istihdam yaratan kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi gibi faktörler işsizlik oranının azalmasının doğru olmadığını gösteriyor. Türkiyede mevcut işsizlik sorunu çözülmeyen her yıl beşyüzbin (500.000) kişinin eklendiği bir işgücü piyasası işsizlik sorununun yüksek düzeylerde seyrettiğine işaret etmektedir(Ataman,2006).

Türkiye de yaşanan işsizliğin açık işsizlikten ibaret olmadığı işsizlik ve istihdam sorunlarının birlikte yaşandığını, Türkiye genelinde %10 civarında olan açık işsizlik tarım sektörü dışarıda bırakılarak ifade edilmesi daha gerçekçi olacaktır(Ataman,2006).Toplam istihdamın üçte birini barındıran tarım sektörü dışarıda bırakılarak ifade edilecek tarım dışı işsizlik oranının gerçeği daha iyi yansıtacağı ortadadır.

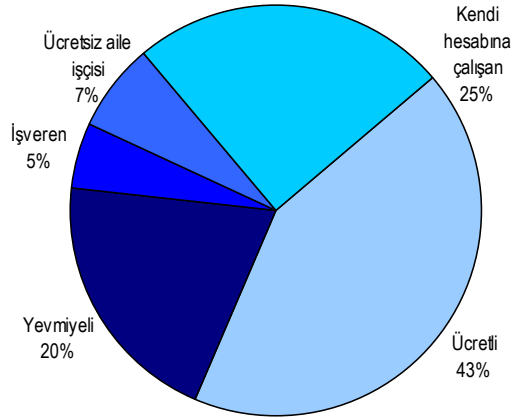
Türk işgücü piyasasının mozaik yapısı nedeni ile işsizliğin nedenleride çok sayıdaki faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir.Ülkemizdeki işsizlik, yapısal ve konjonktürel nedenlerle açıklanmaktadır. Türkiye de işsizliği arttıran unsurlardan birisi de işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki nitelik ve nicelik uyumsuzluğunu gideremeyen eğitim sistemidir(Ataman,2006). Makro düzeyde bakıldığında, eğitilmiş gençlerin niteliklerine karşılık gelen işler bulunmaması yapısal uyumsuzluk sorununu göstermektedir. Bu soruna işgücü arzı tarafından bakıldığında nitelikli işgücü bu niteliklerini kullanabilecekleri işler bulamama sonucunu yaratarak, işgücü piyasasının talep ettiği çok üzerinde niteliklere sahip bir eğitimin sistemini göstermektedir. Aynı duruma iş gücü talebi tarafından baktığımızda, arandığı nitelikde iş gücünün bulunmasında güçlükler yaşandığı ve ara eleman açığının olduğu gerçeği ile karşılaşmaktadır.

3) KAYITDIŞILIK İLE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ

TÜİK'in Nisan 2008 verilerine göre toplam 21,6 milyon çalışandan 9,7 milyonu tarım dışında istihdam edilirken, 15,9 milyonun, 4,7 milyonu herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşunda kayıtlı değildir.Tarım dışında çalışanların büyük

çoğunluğunu (% 84) ücretli ve kendi hesabına çalışanlardır (Betam). Nisan 2008’de ücretli olarak çalışan 11,2 milyon kişiden 2 milyonu kendi hesabına çalışırken, 2,1 milyon kişiden 1,2 milyonu kayıt dışı çalışmaktadır. Tarım dışındaki 4,7 milyon kayıt dışı çalışanın % 68’ini bu iki grup oluşturuyor (Şekil 1).

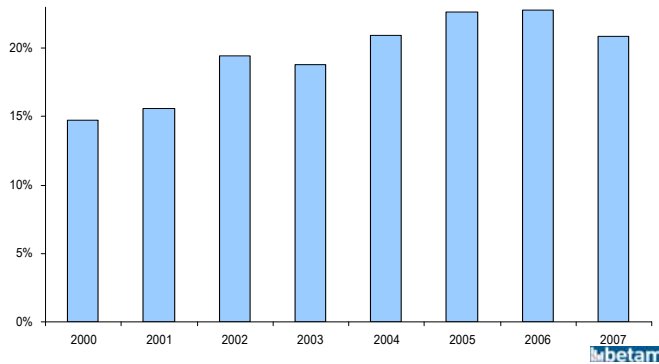
Şekil 1: Kayıt dışı çalışanların işteki duruma göre dağılımı

Kaynak: “Kayıtdışı İstihdamın Ekonomik ve Toplusal Özellikleri,” Betam Araştırma Notu:11.

Ücretliler arasında kayıt dışı çalışanların oranı 2000 yılında 1,1 milyon kişiyle % 15 düzeyinde iken, 2006’da 2 milyon kişiyle % 23’e ulaşmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Ücretlilerde yıllara göre kayıt dışılık oranı

Kaynak: “Kayıtdışı İstihdamın Ekonomik ve Toplusal Özellikleri,” Betam Araştırma Notu:11.

Tarım dışında kendi hesabına çalışanların % 55’i kayıt dışı olarak istihdam ediliyor (Betam). Ücretlilerdeki kayıt dışılığın azalma eğiliminin tersine kendi hesabına çalışanlarda artış dikkat çekiyor. 2000 yılında tarım dışında kendi hesabına çalışan 2 milyon kişiden 845 bini kayıt dışı iken, 2007’de ise toplam kendi hesabına çalışan sayısı sadece 100 bin artışla 2,1 milyona çıkarken kayıt dışı çalışan sayısı 1,1 milyona yükselmiş bulunuyor.

Küçük ölçekli firmalarda geri teknolojik donanım ve verimsizlik, istihdam üzerindeki ağır vergi yükü ile birleşince kayıt dışılık bir bakıma zorunlu olmaktadır. Oysa ölçek büyüdükçe ileri teknoloji ve yüksek verimlilik, fiyatlama gücünde ve karlılıkta artış sağladıkça istihdam vergilerini karşılamak kolaylaşıyor.

Diğer taraftan,Dünya Bankası ile Türkiye Ekonomi Politikalarını Araştırma Vakfı(TEPAV) tarafından yapılan ortak bir çalışma Türk Ekonomisi için değişik sonuçlar göstermektedir. Buna göre, kayıtçı(vergisi ödenmiş) satışların artması verimliliği olumlu yönde etkilerken işihdamı olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır (Dünya Bankası & TEPAV, 2007).Yine bu çalışma bağlamında,büyük firmalar daha yüksek oranda kayıtlı işçi istihdam etmesine karşılık, kayıtlı işçi kullanmak verimliliği arttırmadığı ortaya çıkarılmıştır.

4)KATMA DEĞER, VERİMLİLİK VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİ

İşgücü maliyeti ve katma değer istihdamı etkileyen en önemli unsurlardır. İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından yayımlanan sanayi sektörü verileri, sanayi sektöründeki brüt katma değer ve istihdam arasındaki ilişkilerinin değerlendirilmesine ışık tutmaktadır. Bu veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. İmalat Sektöründe İstihdam ve Katma Değer Dağılımı ve Hasıla Oranları.

	2000			2001			2006			2007		
	İstihdam Dağılımı	Brüt Katma Değer Dağılımı	Nispi Hasıla Oranı	İstihdam Dağılımı	Brüt Katma Değer Dağılımı	Nispi Hasıla Oranı	İstihdam Dağılımı	Brüt Katma Değer Dağılımı	Nispi Hasıla Oranı	İstihdam Dağılımı	Brüt Katma Değer Dağılımı	Nispi Hasıla Oranı
1- Gıda İçki ve Tütün	10,4	8,5	0,82	10,6	0,9	0,09	13,6	13,9	1,03	13,9	15,1	1,09
2- Dokuma, Giyim, Deri ve Ayakkabı	42,3	29,1	0,69	43,3	35,8	0,83	42,5	27,2	0,64	44,0	27,9	0,63
3- Orman Ürünleri ve Mobilya	2,4	2,6	1,10	3,7	3,0	0,80	3,4	2,7	0,81	2,4	1,9	0,80
4- Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi	2,7	4,3	1,59	3,2	1,6	0,52	2,9	5,2	1,77	2,9	5,3	1,81
5- Kimya, Petrol Ürünleri, Lastik ve Plastik Sanayi	10,1	16,5	1,63	9,3	17,0	1,83	7,9	15,6	1,99	7,5	14,3	1,91
6- Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	6,0	9,6	1,59	5,6	10,3	1,83	6,3	9,3	1,48	6,9	10,4	1,50
7- Metal Ana Sanayi	5,4	7,0	1,29	4,1	7,0	1,73	3,7	4,7	1,28	5,1	6,4	1,25
8- Metal Eşya, Makine, İlimi ve Mesleki Aletler Sanayi	13,6	14,7	1,08	14,1	15,4	1,09	13,4	14,3	1,06	12,2	12,8	1,05
9- Taşıt Araçları Sanayi	6,3	6,9	1,09	5,7	7,7	1,33	6,1	6,5	1,07	4,7	5,5	1,17
10- Diğer İmalat Sanayi	0,7	0,7	1,00	0,4	1,3	3,49	0,2	0,5	2,24	0,4	0,4	1,11
	100,0	100,0		100,0	100,0		100,0	100,0		100,0	100,0	

Kaynak: İSO, Sayı:510, Eylül 2008, s:41.

İSO'nun araştırma sonuçlarına göre, büyük sanayi kuruluşu kapsamında imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin yarattıkları brüt katma değer, Türkiye sanayi sektöründe yaratılan brüt katma değer içindeki payı %60'ların üzerindedir. Bu nedenle, bu işletmelerin istihdam ve katma değer dağılımlarının tüm imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki dağılımı yansıtacağı ifade edilebilir. Tablo:2'de, bu dağılımda alt sektörler itibariyle katma değer yaratmada hangi sektörlerin daha iyi oldukları belirtilmektedir.

Tablo: 2 incelendiğinde, istihdamda %44 oran ile dokuma, giyim, deri ve ayakkabı sektörü en fazla paya sahiptir. Bu sektörün 2006 yılındaki istihdamdaki payı %42,5 iken, ekonomideki kırılmalıklara karşın 2007'de %44.0'e çıkması önem arz etmektedir. 2006 yılında, gıda, içki ve tütün sektörünün istihdamdaki payı %13,9, metal eşya, makine teçhizat sanayinin %12,2, kimya petrol ürünleri, plastik ve lastik sanayinin %7,5, taş ve toprağa dayalı sanayinin %6,9, ana metal sanayinin %5,1 ve taşıt araçları sanayinin %4.7'dir. Yaratılan brüt katma değer %27.9'luk payı dokuma, giyim, deri ve ayakkabı sanayi'nde yaratılmaktadır. Katma değer yaratılmasında ikinci sırada %15.1'lik payla gıda, içki ve tütün, üçüncü sırada %12.8'lik payla metal eşya ve teçhizat, dördüncü sırada %10.4 ile taş ve toprağa dayalı sanayi yer almaktadır.

Nispi hasıla (verimlilik) oranında;

2006 yılında $\rightarrow \frac{15.6}{7.9} = 1.99$ ile birinci sırada yer alan kimya, petrol ürünleri,

lastik ve plastik sanayi,

2007 yılında da $\rightarrow \frac{14.3}{7.5} = 1.91$ ile birinci sırada yer almaktadır.

2007 yılında yaratılan istihdamda en fazla paya sahip olan dokuma, giyim, deri ve ayakkabı sektörü verimliliğe göre 0.63 ile en düşük paya sahiptir. Bunun nedeni, ekonomideki hızlı büyüme sonucu yeni işe alınanların niteliksiz ve asgari ücretle işe alınmalarıdır. Bu durum, sektörde çalışanların verimliliğini düşürmüştür. Kimya, petrol ürünleri, lastik ve plastik sanayi ileri teknolojiye dayalı yatırımları yaparak nitelikli işgücü istihdamına ağırlık vermiştir. Bu nedenle ki, 2007'de de verimlilikte birinci sırada yer almıştır. Bu sonuçlara göre, Türkiye'deki sanayi

sektörleri, işgücü maliyetlerini dikkate alarak ileri teknolojiye dayalı yatırımlar yapıp artan oranlı istihdam yaratmalıdır.

İstihdamı artırmak için üretim kapasitesinin büyümesi gerekir. Kapasite, belirli bir zaman içinde sağlanan üretim miktarıdır. Kapasite, üretim oranı diye de tanımlanabilir. Kapasitenin üretim olarak ölçülmesi halinde, kapasite kullanım oranı aşağıdaki formül ile belirlenir (Akdemir, 2003).

$$\text{Kapasite Kullanım Oranı} = \frac{\text{Gerçekleşen Üretim}}{\text{Planlanan Üretim}} \quad (1)$$

Kapasite kullanım oranı arttıkça büyüme olacak ve istihdam yaratılacaktır. Ancak, bu büyüme sürdürülebilir olmalıdır. Kapasite büyüklüğünü hesaplayabilmek ve büyüklüğün sağlayacağı tasarrufları ölçebilmek istihdam açısından önemlidir. Bu nedenle, yatırım ve kapasite arasındaki ilişkiyi ölçmek gerekir. Bu ilişki, aşağıdaki formül ile açıklanabilir (Bulut, 2004).

$$\frac{I'/I}{P'/P} = \frac{P}{I} \times \frac{I'}{P'} \quad (2)$$

Burada;

E = Esneklik katsayısı

I = Yatırım maliyeti

I' = Yatırım artışı

P = Kapasite

P' = Kapasite artışıdır.

E = 1 ise, yatırım ile kapasite arasında doğrusal bir ilişki vardır.

E < 1 ise, yatırım artışı kapasite artışından daha azdır, belirli bir tasarruf olacak ve istihdam yaratılabilecektir.

E > 1 ise, yatırım artışı kapasite artışından fazladır. Tasarruf olmayacak, yatırım yapılamadığından işsizlik sorunu artacaktır.

E ≥ 1 ise, kapasite büyüklüğünün sağlayacağı herhangi bir tasarruf ve yatırım olmayacağından, büyüklüğün bir yararı olmayacaktır. Bu durumda, kapasite büyüklüğünden yararlanılarak yatırım yapılmalı ve istihdam yaratılmalıdır.

Tasarruf yaparak yatırıma odaklanmak ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayarak büyümeyi sürekli kılar ve işsizlik sorunu azalır. Güçlü bir yatırım ortamı, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi ve ihracatı ile gerçekleşir. Ekonomik büyüme, refah düzeyini arttırmak isteyen ülkeler için bir önkoşuldur (Rohland, 2007).

Türkiye’de, ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişki incelen-diğinde, 2002’de %0.8, 2003’de %1.0 oranlarında azalan istihdam, tarım sektörü dışında tutulduğunda aynı yıllarda sırasıyla %5.7 ve %0.7 oranlarında artmıştır (Tıktık, 2004).

Son yıllarda, sanayideki büyüme (2000-2007) ortalama %8,5 olmasına karşın buna paralel olarak istihdamın arttığını söyleyemeyiz. Çünkü, ekonomide katma değer yaratan üretimler istihdam yaratır. Üretim süreçlerinde ürün değerine ilaveler yapılamadığı için, bunun sonucunda istihdam yaratılamamıştır.

Dünyada 2003-2007 yılları arasında küresel sermaye bolluğu yaşanmıştır. Küresel sermaye Türkiye’ye de gelmiş ve ekonominin büyümesine katkı yapmıştır. Ne var ki, bu sermaye yatırıma dönüşmemiş, finans yönetimindeki yanlışlıklar kaynak yaratamamış ve sıcak para döngüsünü oluşturmuştur. İSO’nun 2007 yılında yayımladığı Büyük Sanayi Kuruluşunun cari fiyatlara göre üretimi;

2004 → 137 milyar YTL.

2005 → 150 milyar YTL.

2005 → ÜFE (%7.0) dikkate alındığında üretim;

$$\frac{150 \times 7}{100} = 10.5, \quad 150 - 10.5 = 139.5 \text{ YTL.}$$

Satışlardaki artış;

$$139.5 - 137 = 2,5 \text{ YTL}$$

$$\frac{100 \times 2,5}{137} = \% 1.8 \text{ dir.}$$

Büyük sanayi kuruluşları 2005 yılında 2004 yılına göre, %10,5 oranında üretim kaybına uğramıştır. İSO verilerine göre, büyük şirketlerin 2007’de yarattığı katma değer %25.5’dir. Önceki beş yılın ortalaması %35 dolayındadır. Bu durumda, 2007 yılında, büyük şirketler %9.5 oranında katma değer yaratma gücünü kaybetmişlerdir. Üretim yüzde 1.8 artar iken, katma değer yaratma gücü azaldığına göre, ithal girdilerin arttığı ve istihdamın artmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. 2005 yılında, işçi sayısı %3 azalmış ve işçi başına düşen katma değer verimliliği %8 oranında düşmüştür (Uras, 2006).

Cari fiyatlara göre katma değer;

2004 → 23.7 milyar YTL.

2005 → 23.1 milyar YTL.

İmalat sanayi fiyat indeksi %8.5 dikkate alındığında;

2005 → $\frac{23.7 - 21.3}{21.3} = \%10,$

2005 yılında, büyük şirketlerin katma değer yaratma gücü bir önceki yıla göre net %10 azalmıştır.

Net fiyatlarla üretim;

23.1 x (% 8.5) = % 1.96

23.1 – 1.96 = 21.3 YTL (2005 yılı katma değeri).

Net fiyatlarla üretim yüzde 1.96 artar iken, katma değer yüzde 10 azaldığına göre istihdamın yaratılması olanaksızdır. Üretim ile katma değer arasında doğru orantı olduğunda istihdam yaratılabilir.

İşletmelerin % 98.2'sini oluşturan KOBİ'ler de katma değer yaratamıyor ve istihdam sağlayamıyor. TÜİK verilerine göre, 1 milyon 800 bin KOBİ var. Toplam istihdamın % 74.5'ini KOBİ'ler sağlamaktadır. KOBİ'lerin yarattığı katma değer ise %36 dolayındadır. Bu oran, AB ülkelerinde % 62'dir. KOBİ'lerin yeterli düzeyde istihdam yaratamamalarının nedeni; finansal zorluklar, kurumsallaşamama ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramamalarıdır. Oysa, KOBİ'ler, eğitime önem verilerek yapılacak iyileştirmelerle istihdam yaratmaya elverişli kuruluşlardır. Bunun nedeni, ilave bir kişinin istihdamı KOBİ'lerde 37.000 USD iken, diğer sektörlerde ortalama 55.000 USD'dir.

5) SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisi çoğu kolayca çözümlenebilecek çeşitli sorunları olan bir yapı arz etmektedir. Öncelikle, Türk ekonomisi adına kaynak dağılımı üzerinde büyük baskı yaratan güvenlik harcamalarını minimize edecek bir siyasi ortamın yaratılması olmazsa olmaz bir ön koşuldur. Bu bağlamda, Türk ekonomisinin sorunlarını çözme silsilesi sırası ile SİYASAL - HUKUKSAL- VERGİ REFORMU İÇERİKLİ EKONOMİK YENİDEN YAPILANMA SÜREÇLERİNİ gerektirmektedir. Özellikle, SİYASAL – HUKUKSAL düzenleme ayakları olmadan hiçbir ekonomik karar veya hamle piyasalarda herhangi bir inanç ve etkiye sahip

olamayacaktır. Kısa ve orta vadeli etkilere sahip bu radikal değişimler, kısa vadede öncelikle, yabancı sermayenin ülke içinde satınalma veya yerli ortaklı yatırımlar yerine kendi başına yatırım yapma sürecini başlatacaktır. Bu gelişim ise,

- ✓ Sermaye birikiminin spekülâtif hareketlere bağımlılığını zayıflatacak,
- ✓ Fiyat istikrarsızlığı ve sermaye maliyetini azaltacak,
- ✓ Mali disiplin altındaki kamunun yatırımcı kimliği yeniden ivme kazanacaktır.

Bu süreç yerli sermaye üzerinde olumlu dışsallıklar yaratarak, Türkiyede sistemin işleyişini bozan ve bu nedenle firmaların daha az kar etmeleri sonucunu doğuran çeşitli mikro sorunlar azalmaya başlayacak ve şimdiye kadar atıl vaziyetteki pek çok sektör ekonomi içinde önem kazanmaya başlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akdemir Ali, (2003). Temel İşletmecilik Bilgileri, Türkmen Kitabevi, Yayın No:238, s:195.
2. Ataman, Ceylan, Berrin, (2003). İşsizlik Sorunu ve Türkiye'nin AB İstihdam Stratejisine Uyumu, İşveren dergisi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ekim, İstanbul.
3. Ataman, Ceylan, Berrin,(2006). Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı:239, s:93- 107.
4. Betam, "Kayıtdışı İstihdamın Ekonomik ve Toplusal Özellikleri," Betam Araştırma Notu:11.
5. Bilgin, Erhan, (2008). İşsizlik Rakamları Ne Kadar Doğru? Görüş, Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ağustos, s:16.
6. Bulut, Atıl, Zeki, (2004). İşletmeler Açısından Kapasite Planlaması ve Kapasite Planlamasına Etki Eden Faktörler, Mevzuat dergisi, Yıl:7, Sayı:80, 1,13/4.
7. Canbay, Feray, (2001). Türkiye'nin İstihdam Politikası, sufizmveinsan.com/arastirma/politika.htm, 31 Mayıs, İstanbul.
8. Dünya Bankası & Tepav,(2007). Türkiye Yatırım Ortamı Değerlendirmesi, Cilt,1 ve 2, Ankara.
9. Ercan, Fuat, (2006). Eğitim ve İstihdam Politikalarına Toplu Bir Bakış, Özgürlükçü Gençlik dergisi, www.sendika.org/s:1,2/5.
10. Erdoğan, Seyhan, (2008). Avrupa Birliği ve Sosyal Politika, Mülkiye dergisi, Sayı:245, s:6-12.
11. Gökçe, Hüseyin, (2008). Dünya Gazetesi, Kayıtdışı İstihdam Arttı, 16 Eylül, s:2.
12. Görmezoğlu, Tuba, İlze, (2008). "Uzmanlaşmanın ve meslek edindirmenin önemi artıyor, Dünya Gazetesi, 22 Ağustos, s:13.

13. Hessel, Roger, (2005). Sosyal Sorumluluk, Sosyal Politikalar ve İstihdam, İSO, IV.Sanayi Kongresi kongre kitabı, s:188-189, 25-26 Kasım, İstanbul.
14. İSO (2003). İstihdam Stratejileri ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, İstanbul Sanayi Odası dergisi, Yayın No:2006/8, Temmuz, S:15-17.
15. ILO,Global Employment Trends, Geneva, International Labour Office, January, pp.2-5.
16. Kretschmer, Hans, Jörg, (2003). Yeni Avrupa İstihdam Stratejisinin Üye Ülkelere ve Türkiye'ye Etkileri, İşveren dergisi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, s:1/3.
17. Pirlir, Bülent (2003). Irak Krizinin Böldüğü Avrupa Birliğini İstihdam Sorunları Birleştiriyor, İşveren dergisi, Türkiye İşveren Konfederasyonu Yayını, Şubat, İstanbul.
18. Radikal, (2008). www.radikal.com.tr., 18 Haziran, s:1.
19. Rohland, Klaus, (2007). Sürdürülebilir rekabet Gücü, "Endüstriyel Teknoloji ve İnovasyon", İSO 6.Sanayi Kongresi kitabı, 26-27 Kasım, İstanbul, s:83-84.
20. Şirinler,İsmail ve Yılmaz Doğru,(2006).Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası, Dipnot Yayınları,Ankara.
21. T.C. Başbakanlık TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Mayıs Dönemi Sonuçları, Haber Bülteni dergisi, Sayı:133.
22. Tıktık, Ahmet, (2004). İşveren dergisi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ağustos, İstanbul, s:3/4.
23. Uras, Güngör, (2006). Milliyet Gazetesi, 500 Büyükler Katma değer yaratamıyor, Temmuz, s:1/3.
24. Yüceol,H. Mualla, (2006). TürkiyedeEkonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,Sayı:243,s:81- 95.

ÜLKELERİN EKONOMİK GÖSTERGELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİNE ÜYE OLMADAKİ ETKİSİNİN İSTATİSTİKSEL TEKNİKLERLE BELİRLENMESİ

Yasemin KOLDERE AKIN^{*}, Selay Giray TURGAN^{**}

Özet

Bilindiği gibi Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye arasında uyum süreci uzun süredir devam etmektedir. Bu çalışmayla; AB'ye üye ülkelerle Türkiye arasında bazı temel ekonomik ölçütler açısından farklılıkların olup olmadığını irdelenmek amaçlanmıştır. Kısaca araştırmanın amacı; Avrupa Birliği'ne üye olma konusunda en belirleyici ekonomik göstergelerin belirlenmesidir.

Çalışmada 21 adet değişken ve 208 ülke verisi kullanılmıştır. Veriler dünya bankasının World Development Indicators 2007 programından elde edilmiştir. Çalışmada çok değişkenli istatistiksel tekniklerden Faktör ve Lojistik Regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda; Avrupa Birliği'ne üye olmada en etkili ekonomik değişkenlerin; mal ve hizmet ihracatı, satınalma gücü paritesi- Kişi başına milli gelir, gayrisafı harcama, ihracat, ithalat, satınalma gücü paritesini döviz kuruna dönüştürme oranı ve hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi olduğu saptanmıştır. Bulgular ışığında; Türkiye'nin öncelikli hedef olarak bu adı geçen 7 ekonomik göstergenin durumunu iyileştirmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Lojistik Regresyon, Faktör Analizi, Ekonomik Göstergeler.

^{*} Arş.Gör., Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü

^{**} Arş.Gör., Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü

Abstract

As known the accordance process between Turkey and European Union is continuing for along time. It's aimed by this study to consider presence of the differences about basic economical criterions between member countries and our country. Shortly the purpose of this study is to determine the economical indicators which are the most important about to be a member of European Union.

21 variables and 208 country data are used in this study. The data are got by World Bank's The World Development Indicators 2007 program. The multivariate statistical techniques which exploited in this study are factor analysis and logistic regression analysis.

In accordance with the result of holded analysis it is determined that the most effective economical variables to be a member that are exports of goods and services, GNI per capita PPP, Gross national expenditure, export, import, ppp conversion factor to official exchange rate ratio and claims on governments, etc. (annual growth as % of M2).

According to the findings; it could be suggested that the primary goal is to restore the condition of said 7 economical indicators.

Key Words: European Union, Logistic regression analysis, Factor analysis, Economical indicators.

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nın genel olarak Avrupa kıtası üzerinde yaşanması Avrupa'yı yıkarak bir felaketin eşiğine getirmiştir. Savaşın nedeni ise I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde Avrupa'da ortaya çıkan totaliter rejimler ve bu ülkelerin yayılmacı politikalarıdır. Bu rejimler, II. Dünya Savaşı'nda ortadan kalkmış ancak savaş yine de arkasında çok fazla yıkımlar bırakmıştır. Bununla beraber savaşın galiplerinden olan Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın ortasına kadar ilerlemesi de Avrupalı devletler için başka bir tehlikeyi oluşturmuştur. Bu sebeplerle Avrupalı

devletler arasında hem savaşın yaralarını sararak kendi içlerinde yeniden totaliter rejimlerin oluşmasını engellemek, hem de yaklaşan komünizm tehlikesine karşı demokratik cepheyi oluşturmak üzere, bir birlik oluşturma fikri ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliği'ne, 1951 yılında Paris anlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), 25 Mart 1957 yılında Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) öncülük etmiştir.¹ Avrupa Birliği herşeyden önce ekonomik bir yapı olup birliğin ilk hedefi bir ekonomik ortak pazar yaratmaktır. Ortak pazarın sorunsuz işleyebilmesi için pazara üye olan ülkelerin ekonomileri ve kalkınmışlık düzeyleri birbirine yakın olmalıdır. Roma Antlaşması, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg olmak üzere altı kurucu üye tarafından imzalanmıştır. Böylece altı devlet tarafından kurulmuş olan Avrupa Birliği; ilerleyen yıllarda genişleme yoluna giderek tüm Avrupalı devletleri tek bir çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Topluluk bundan sonra art arda dört genişleme sürecinden geçmiştir: 1973 yılında Danimarka, İrlanda ve İngiltere; 1981 yılında Yunanistan; 1986 yılında İspanya ve Portekiz; 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç; 2004 yılında Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya topluluğa katılmıştır.² Son olarak Ocak 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe üyelikleri de gerçekleşmiştir. Hırvatistan'ın yaptığı üyelik başvurusu ise Haziran 2004 Brüksel zirvesinde kabul edilmiş ve aday ülke ilan edilen Hırvatistan ile 2005 yılı içerisinde müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. 22 Mart 2004 tarihinde tam üyelik için Avrupa Birliği'ne başvuran Makedonya'ya ise 17 Aralık 2007 tarihinde adaylık statüsü tanınmıştır.³

Türkiye'nin AB yolunda attığı ilk adım 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye resmen başvurarak ortaklık talebinde bulunmasıyla başlamıştır ve 28 Eylül 1959'da ortaklık müzakerelerine geçilmiştir. 1961 askeri rejimi, taraflar arasındaki ilişkileri yavaşlatmış ancak 1963'de imzalanan Ankara Anlaşması Ortaklık Anlaşması olarak kabul edilmiş ve bu anlaşmayla Türkiye ile AB ilişkilerinin nasıl ve ne şekilde

¹ Valerio Lintner and Sonia Mazey, **The European Community: Economic and Political Aspects**, McGraw-Hill Book Company, England, 1991, s: 1.

² Şahamet Bülbül, A.Mete Çilingirtürk, Dilek Altaş, İ.Esen Yıldırım, **Avrupa Birliği'ne Bakış Açıları Yönünden Akademisyen Profili**, Der Yayınları, İstanbul, 2007, s:6-7.

³ İktisadi Kalkınma Vakfı, **Avrupa Topluluğunun Genişleme Süreci**, İKV Yayınları, İstanbul.

olacağı ve hangi amaçlar ile yürütüleceği kararlaştırılmıştır.⁴ 14 Nisan 1987'de Türkiye'nin resmen tam üyelik başvurusunda bulunması ile ilişkilerde daha ileri bir aşamaya ulaşılmıştır. Ankara anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde Gümrük Birliği sürecinin başlamasıyla, Türkiye ile AB arasında tam üyelik başvurusu sonrasında ilişkilerin daha sağlam bir zeminde gelişmesi sağlanmıştır. Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'ne 1 Ocak 1996 tarihinde fiilen geçmiştir.⁵ Helsinki 1999 kararları çerçevesinde Türkiye'ye resmi olarak aday ülke statüsü verilerek Türkiye ile AB'ye aday ülkeler arasında, uyum yasaları için bir süreç başlatılmıştır.⁶ 16-17 Aralık 2004 tarihli Zirve toplantısında Avrupa Konseyi ülkemiz ile müzakerelere 3 Ekim 2005 tarihinde başlanması kararını almıştır. Günümüzde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne bakış açısı halen önemini korumakta olan bir konudur. Bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmakta, halkın AB'ye sempatisi belirlenmeye çalışılmakta, AB'ye üye olmanın, Türkiye açısından olumlu ve olumsuz yönleri uzmanlar tarafından tartışılmaya devam etmektedir.

Çeşitli çalışmalarda AB ülkeleri ile diğer ülkelerin ekonomik, demografik ve sosyal yapısı karşılaştırılmakta ve Türkiye'nin bu birliğe ne kadar mesafede olduğu tahmin edilmeye çalışılmaktadır.⁷ Bu çalışmaların ilkinde Faktör Analizi ve Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi kullanılmış, Türkiye ile Lüksemburg'un birbirine en uzak iki ülke olduğu belirlenmiş*; diğer çalışmalarda ise Kümeleme Analizi'nden yararlanılmış, Avrupa Birliği üye ülkeleri ekonomik güç bakımından iki kümeye

⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, **Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Metinleri ve Ekleri**, İKV Yayınları, İstanbul, 1995.

⁵ S. Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İşletme ekonomisi Dizisi, Beta Yayınevi, İstanbul, 1998, s: 515-619.

⁶ Suphi Vehid, **Temel Demografik ve Sağlık Düzeyi Ölçütleri Açısından Türkiye ile Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Karşılaştırılması**,

<http://www.ctf.istanbul.edu.tr/dergi/online/2000v31/s2/002a7.htm>, Erişim Tarihi: 3 Haziran 2007.

⁷ Zeynep Filiz ve Fatih Çemrek. "**Avrupa Birliği'ne Üye Ülkeler İle Türkiye'nin Karşılaştırılması**", [http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o5s3.pdf\(11.08.2007\)](http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o5s3.pdf(11.08.2007)).

Mehmet Gürbüz, Murat Karabulut, Ersin Kaya Sandal ve Emin Toroğlu. "**Türkiye İle Avrupa Birliği'ne Üye Olan Doğu Avrupa Ülkelerinin İstatistik Bölgelerinin Karşılaştırılması**", <http://www.tuik.gov.tr/ias/ias07/bildiriler/bildiri/oturum1/MehmetGurbuz.doc>, (11.08.2007)

Münevver Turanlı, Ünal H. Özden ve Serdar Türedi. "**Avrupa Birliği'ne Aday ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi**", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 5, Sayı:9, Bahar 2006/1, <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s9/M01135.pdf>, (11.7.2007)

*Aday ülkeler arasında satın alma gücüne göre kişi başına düşen GSMH'nin en yüksek olduğu ülke Lüksemburg'tur.

ayrılmış, ilk kümenin hemen hemen kurucu ülkeler olduğu ve diğer kümenin de yeni üye olan ülkeler ve Türkiye olduğu bulunmuştur.

Aday ülkelerde sosyo-ekonomik gelişmişliğin en önemli etken olduğu ancak bunun yeterli olmayacağı; demografik göstergelerin durumunun da AB'ye yakın olması gerektiği, ayrıca siyasi ve politik sorunların da belirleyici olabileceği bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği üye ülkelerini diğer dünya ülkelerinden ayrı tutan kendi aralarında var olan ekonomik benzerlikleri ortaya koyarak, ekonomisini iyileştirmeye çalışan Türkiye'nin Avrupa Birliği yolunda hangi ekonomik göstergeler üzerinde yoğunlaşması gerektiği bilgisine ulaşmaktır. Böylece ilgili ekonomik değişkenleri iyileştirmeye kaynak ayırmada öncelik tanınabilir.

Ancak bilindiği gibi bu çalışmanın odaklandığı nokta ekonomi olsa da, sadece ekonomik göstergelerin iyileştirilmesi yeterli olmayacak, halen tartışılmakta olan siyasi ve politik bazı konular önemini korumaya devam edecektir.

2. ÇALIŞMADA KULLANILAN İSTATİSTİKSEL YÖNTEMLER

Ülkelerin ekonomilerini özetleyen iktisadi göstergeler birden fazla olduğundan çalışmada çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinin kullanılması uygundur. Amaç AB'ye üye ülkeler ile üye olmayan dünya ülkeleri arasındaki en önemli farklılıklara ulaşmak olduğundan Diskriminant analizi, Lojistik regresyon analizi, Kümeleme analizi gibi çeşitli çok değişkenli analiz tekniklerinden yararlanılabilir. Çalışmada, homojenlik ve normallik varsayımlarının sağlanamaması nedeniyle Diskriminant analizi uygulanamamış, bunun yerine, normallik ve homojenlik varsayımı gerektirmeyen Lojistik regresyon analizinin uygulanması uygun bulunmuştur.

Lojistik regresyon analizinde, bağımsız değişkenler arasında güçlü bir çoklu doğrusal bağlantı olmama varsayımı mevcuttur. Bu varsayım, değişkenlerin doğasında var olan bağımlılık yapısı nedeniyle gerçekleştirilemediğinden, değişkenleri bağımsızlaştırmak ve ayrıca boyut indirgemek amacı ile öncelikle faktör analizine başvurulmuştur.

2.1. Faktör Analizi

Bazı istatistik tekniklerin sonuçlarının geçerli olması, analiz ile ilgili varsayımların sağlanmasına bağlıdır. Analizlerde örneklem hacminin yeterince büyük olması da sonuçların güvenilirliği açısından önemlidir. Ayrıca sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda bir çok değişkenin analize dahil edilmesi gereği vardır. Ancak bu değişkenlerin sayısının fazla olması bağımlılık yapısına neden olmaktadır.

Çok değişkenli analizlerin geometrik yapıları incelendiğinde her değişkenin bir boyutu gösterdiği bilinmektedir. Örneğin sadece iki değişkenle bir analiz gerçekleştiriliyorsa (basit doğrusal regresyon) geometrik gösterim; iki boyutlu (*eksenli, düzlemli*) bir uzayda; kartezyen koordinat sisteminde olacaktır. 'Çok' değişkenli istatistiksel analizlerde ise ikiden çok olmak üzere değişken sayısı kadar boyutlu uzayda geometrik gösterim yapılmaktadır. Ancak her zaman daha düşük boyutlu uzaylarda çalışmak daha avantajlıdır. Bunun sebebi ise edinilmek istenen bilgilerin *-benzerliklerin farklılıkların-*, az boyutla daha net görülebilmesi, analizin ve yorumlamanın nispeten sadeleşmesi, kolaylaşmasıdır.

Araştırmalarda çalışmaya dahil edilmesi gerekli bulunan değişkenler arasında ise *-doğaları gereği-* bir ilişki yapısı bulunmakta, değişkenlerin biri değiştiğinde diğerleri de bundan etkilenip farklılaşabilmektedir. Böyle durumlarda çalışmada kullanılan değişken sayısını azaltmak (boyut indirgeme) ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler bütünü yok edecek (bağımsızlaştırma) analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu analizler sayesinde üzerinde çalışılmak istenen veri seti, amaca yönelik olarak uygulanmak istenen analize hazır hale gelecektir. Böyle durumlarda yaygın olarak kullanılan çok değişkenli analiz tekniği Faktör analizi (FA)'dır.

Faktör analizi (FA), birbirleriyle ilişkili veri yapılarını birbirinden bağımsız ve daha az sayıda yeni veri yapılarına dönüştürmek, bir olayı açıklayan değişkenleri gruplamak amacıyla kullanılan yani kısaca amacı bağımsızlaştırma ve boyut indirgeme olan bir yöntemdir.⁸ FA'nde kovaryans matrisi ya da korelasyon matrisi baz alınır. Yaygın olarak korelasyon matrisinden yararlanılarak Temel Bileşenler Analizi yardımıyla faktörler belirlenir. FA'nde elde edilen faktörlerin isimlendirilmesi, anlamlı değişkenlerin aynı faktör altında toplanması olarak ifade

⁸ Subhash Sharma, **Applied Multivariate Techniques**, 1. Basım, New York: John Wiley & Sons Inc., 1996, s.90.

edilen kavramsal anlamlılığın sağlanması oldukça önemlidir. Kavramsal anlamlılığın sağlanamaması durumunda çeşitli döndürme tekniklerinden yararlanılır.⁹ FA sonucunda elde edilen bağımsız faktörler, diğer çok değişkenli analiz tekniklerine veri olarak kullanılabilir.

2.2. Lojistik Regresyon Analizi

Regresyon analizi, değişkenler arasında sebep sonuç ilişkisinin mevcut olduğu durumda, ilişkinin fonksiyonel şeklini belirleyerek öngörü yapmak amacıyla kullanılan istatistiksel bir analizdir.

Kullanım alanı son derece geniş olan regresyon analizinin uygulanabilmesi için bazı varsayımların gerçekleşmesi gerekir.¹⁰ Varsayımların sağlanmaması durumunda gerekli düzeltmeler yapılmalıdır.

Regresyon analizinde bağımlı değişkenin sürekli olması gerekirken, bağımsız değişkenler için böyle bir kısıt mevcut değildir. Ancak sosyal bilimlerde ilgilenilen bağımlı değişkenler çoğunlukla kategorik türde olup, genellikle iki düzeylidir.

Bağımlı değişkenin iki düzeyli olduğu durumda, doğrusal regresyon denklemi olasılık biçiminde ifade edilerek ‘Doğrusal Olasılık Modeli (DOM)’ şeklinde tanımlanır ve aşağıdaki şekilde gösterilir.¹¹

$$E(Y) = P(y_i = 1) = \sum_{k=0}^p \beta_k \cdot x_{ik} \quad (1)$$

Bu modelde, y'nin 1'e eşit olması yani durumun gerçekleşme olasılığı, x'in doğrusal bir fonksiyonudur. DOM'da, regresyon analizi sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için gerekli olan varsayımlardan bazıları sağlanamamaktadır. Örneğin hata terimlerinin alabileceği 2 değer mevcuttur. ε_i 'nin sadece 2 değer alması da, onun normal dağılıma sahip olmasını engeller.¹²

⁹ Hüseyin Tatlıdil, **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz**, 1.Basım, Ankara: Cem Web Ofset, 1996, s.167.

¹⁰ Damodar N. Gujarati, **Temel Ekonometri**, Ümit Şenesen (çev.), 1.Basım, İstanbul: Literatür, 1999, s.543. Ronald E. Walpole, **Introduction To Statistics**, 3.Basım, NewYork: Macmillan Publishing, 1982, s. 353.

¹¹ John H. Aldrich, Forrest D. Nelson, **Linear Probability, Logit, And Probit Models**, 1.Basım, California: Sage, 1984, s.13.

¹² D. Paul Allison, **Logistic Regression - Using The SAS System: Theory and Application**, 2.Basım, Cary: SAS Institute, 2000, s.8-9.

DOM'daki en büyük problem, olasılıkların [0,1] arasında olması nedeniyle sınırlandırılmış olması, ancak eşitliğin sağındaki doğrusal fonksiyonun, çeşitli değerler alabilen açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirilmesidir. Ayrıca DOM'daki doğrusallık varsayımının iktisadi olaylar için geçerli olmaması nedeniyle, bir dönüşümün yapılması gereklidir. Lojit dönüşüm yardımıyla elde edilen lojit model¹³,

$$E(Y) = L_i = \log\left(\frac{P_i}{1 - P_i}\right) = \sum_{k=0}^p \beta_k \cdot x_{ik} \quad (2)$$

şeklindedir.

Lojistik fonksiyon lojit modelden P_i olasılığının çekilmesiyle elde edilir. Elde edilen fonksiyon sürekli olup, S şeklinde sigmoid bir eğridir ve tahmin değerleri her zaman 0 ile 1 aralığı içinde yer alır.¹⁴

$$P_i = \exp\left[\frac{\sum_{k=0}^p \beta_k \cdot x_{ik}}{1 + \exp\left(\sum_{k=0}^p \beta_k \cdot x_{ik}\right)}\right] \quad (3)$$

Lojistik regresyonda parametreler '*En Çok Olabilirlik (EÇO)Yöntemi*' ile tahmin edilir.¹⁵ Bu tahmin yönteminin en çok kullanılmasının sebebi, büyük örneklerde tahmincinin yeterli, asimptotik etkin, asimptotik yansız ve asimptotik normal gibi özelliklere sahip olmasıdır.¹⁶

Lojistik regresyonda modelin genel anlamlılığı, χ^2 dağılımına sahip c istatistiği ile yapılır. L_0 , sabit katsayı dışındaki bütün katsayıların 0 olması durumunda olabilirlik değeri, L_1 ise verilere uydurulan modelin olabilirlik fonksiyonu değeri olmak üzere

$$c = -2 \log\left(\frac{L_0}{L_1}\right) \quad (4)$$

şeklinde ifade edilir.¹⁷

¹³ Aldrich ve Nelson, s.32.

¹⁴ Scott Menard, **Applied Logistic Regression Analysis**, 2.Basım, London: Sage, 2002, s.13.

¹⁵ David G. Kleinbaum, **Logistic Regression: A Self-Learning Text**, 1.Basım, NewYork: Springer-Verlag, 1994, s.104.

¹⁶ Allison, s.16

¹⁷ Aldrich ve Nelson, s.56.

Katsayıların anlamlılığı Wald testi ile incelenir. Belirlilik katsayısı (R^2), bilindiği gibi doğrusal regresyonda bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından açıklanma oranını verir. Nitel bağımlı değişkenlerin varlığı durumunda, determinasyon katsayısı uygun bir ölçüt olmadığından onun yerine çok hassas bir ölçüt olmamasına rağmen “Doğru Sınıflandırma Yüzdesi”ne bakılması önerilmektedir.¹⁸ Ancak bu yüzde değeri tek başına yeterli olmadığından diğer tüm uyum iyiliği ölçütleri ile beraber değerlendirilmelidir.

3. UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Avrupa Birliği’ne üye olmada ülkelerin ekonomik yapılarının önemli olduğu bilinmektedir. Ancak temel ekonomik göstergelerin hangilerinin daha önemli olduğu bilinmemektedir. Önem arz eden değişkenlerin belirlenmesi durumunda kaynaklar ilgili değişkenlerin iyileştirilmesine kanalize edilerek bu değişkenlere öncelik tanınabilir. Bu da ülkemizi Avrupa Birliği’ne bir adım daha yaklaştıracak; objektif kriterleri aşmamıza yardımcı olacaktır.

Araştırmanın amacı, Avrupa Birliği’ne üye olma konusunda en belirleyici ekonomik göstergelerin belirlenmesidir. Bulguların Avrupa Birliği yolundaki ülkemiz için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

3.2. Kullanılan Veriler

Araştırmada kullanılan veriler Dünya Bankası ‘World Development Indicators 2006’ cd’sinden alınmıştır. Toplamda 208 ülkenin 2006 yılı verilerine ulaşılmıştır.

Verilerin analizinde Faktör ve Lojistik Regresyon Analizi teknikleri kullanılmış, Microsoft Excel ve SPSS paket programından yararlanılmıştır.

3.3. Kullanılan Değişkenler

Çalışmada 21 adet ekonomik değişken kullanılmıştır. Değişkenlerin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş temel kriter eksik gözlemlerin minimize

¹⁸ Aldrich ve Nelson, s.56-57

olmasıdır. Dünya Bankası verileri incelenmiş, her ekonomik değişken için eksik gözlem oranı hesaplanmış ve eksik gözlem oranı diğerleri arasında minimum olan temel ekonomik göstergeler seçilerek bu çalışmanın değişkenleri olarak ele alınmışlardır. Bu değişkenler aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişken İsimleri

X ₁ : Hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi (yıllık büyüme: M2 yüzdesi olarak)
X ₂ : Mevduat faiz oranı (%)
X ₃ : Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
X ₄ : Mal ve hizmetler dış dengesi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
X ₅ : Cari fiyatlarla Amerikan Doları cinsinden GSYİH (\$)
X ₆ : GSYİH'daki yıllık büyüme (%)
X ₇ : Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık %)
X ₈ : Satınalma gücü paritesi- GSYİH (\$)
X ₉ : Gayrisafi milli gelir (US\$)
X ₁₀ : Satınalma gücü paritesi- Kişi başına milli gelir (\$)
X ₁₁ : Satınalma gücü paritesi- Milli gelir (\$)
X ₁₂ : Gayrisafi sermaye birikimi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
X ₁₃ : Gayrisafi harcama (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
X ₁₄ : Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
X ₁₅ : Enflasyon (tüketici fiyatları) (Yıllık %)
X ₁₆ : İhracat (US\$)
X ₁₇ : İthalat (US\$)
X ₁₈ : Para ve para benzerlerinin (dolaşım+mevduat) GSYİH'ya oranı
X ₁₉ *: Satınalma gücü paritesini resmi döviz kuruna dönüştürme oranı
X ₂₀ : Toplam rezervler (Altın dahil) (US\$)
X ₂₁ : Ticaret

*: ABD' de dolarla alabileceği iç piyasadaki aynı miktardaki mal ve hizmetleri alabilmek için kendi ülke para birimi cinsinden ihtiyaç duyduğu para miktarını ifade etmektedir.

3.4. Araştırma Bulguları

3.4.1. Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizinde, korelasyon matrisi baz alınmış, temel bileşenler yöntemi kullanılmıştır. Ekonomik değişkenlerinin tümüne (21 değişken) faktör analizi uygulanmıştır.

Öncelikle faktör analizinin uygulanabilirliğini saptayan küresellik testi uygulanmış, korelasyon matrisinin birim matrise eşit olduğunu ileri süren sıfır hipotezi reddedilmiştir(0,000*). Böylece, değişkenler arasında tam bağımsızlığın olmadığı, bağımsızlaştırma ve boyut indirgemenin yapılabileceği belirlenmiştir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,686
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6058,566
	Df	210
	Sig.	,000

Uygulanan Faktör Analizi sonucunda elde edilen, toplam varyansı açıklama oranları ve faktör sayıları aşağıda verilmiştir. Birden büyük özdeğere sahip faktörün önemli olduğu kuralı kullanılmış ve bu doğrultuda 21 adet değişken 6 bağımsız faktöre indirgenmiştir. Bu 6 faktör ile orijinal değişkenlerdeki değişiminin %87,525 gibi yüksek oranı açıklanmaktadır.

Tablo 3. Toplam Varyans Açıklama Oranları

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	7,156	34,075	34,075	7,156	34,075	34,075
2	3,949	18,804	52,879	3,949	18,804	52,879
3	2,397	11,415	64,294	2,397	11,415	64,294
4	2,334	11,113	75,407	2,334	11,113	75,407
5	1,464	6,971	82,378	1,464	6,971	82,378
6	1,081	5,147	87,525	1,081	5,147	87,525
7	,853	4,063	91,588			
8	,664	3,162	94,750			
9	,319	1,518	96,267			
10	,291	1,385	97,652			
11	,245	1,169	98,820			
12	,138	,659	99,479			
13	5,392E-02	,257	99,736			
14	2,773E-02	,132	99,868			
15	1,880E-02	8,955E-02	99,958			
16	8,596E-03	4,094E-02	99,999			
17	1,776E-04	8,457E-04	100,000			
18	7,513E-05	3,577E-04	100,000			

19	9,080E-06	4,324E-05	100,000			
20	2,265E-06	1,079E-05	100,000			
21	1,850E-06	8,808E-06	100,000			

Faktör analizi ile lojistik regresyon için sağlanması gereken ‘güçlü bir çoklu doğrusal bağlantı olmaması’ varsayımı sağlanmıştır.

Faktör yükleri incelenmiş ve hangi değişkenin hangi faktör üzerinde yüklü olduğunu gösteren aşağıdaki özet tablo oluşturulmuştur.

Tablo 4. Faktörler ve Değişkenler Arasındaki Korelasyonlara Göre Faktör Yükleri

Faktörler	Değişkenler:	
Faktör 1	X ₅ , X ₈ , X ₉ , X ₁₁ , X ₁₅ , X ₁₈	X ₅ : Cari fiyatlarla Amerikan Doları cinsinden GSYİH (\$) X ₈ : Satınalma gücü paritesi- GSYİH (\$) X ₉ : Gayrisafi milli gelir (US\$) X ₁₁ : Satınalma gücü paritesi- Milli gelir (\$) X ₁₅ : Enflasyon (tüketici fiyatları) (Yıllık %) X ₁₈ : Para ve para benzerlerinin (dolaşım+mevduat) GSYİH’ya oranı
Faktör 2	X ₃ , X ₁₀ , X ₁₃ , X ₁₆ , X ₁₇ , X ₁₉	X ₃ : Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH’nın yüzdesi olarak) X ₁₀ : Satınalma gücü paritesi- Kişi başına milli gelir (\$) X ₁₃ : Gayrisafi harcama (GSYİH’nın yüzdesi olarak) X ₁₆ : İhracat (US\$) X ₁₇ : İthalat (US\$) X ₁₉ : Satınalma gücü paritesini resmi döviz kuruna dönüştürme oranı
Faktör 3	X ₄ , X ₁₂ , X ₂₀ , X ₂₁	X ₄ : Mal ve hizmetler dış dengesi (GSYİH’nın yüzdesi olarak) X ₁₂ : Gayrisafi sermaye birikimi (GSYİH’nın yüzdesi olarak) X ₂₀ : Toplam rezervler (Altın dahil) (US\$) X ₂₁ : Ticaret
Faktör 4	X ₆ , X ₇	X ₆ : GSYİH’daki yıllık büyüme (%) X ₇ : Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık %)
Faktör 5	X ₂ , X ₁₄	X ₂ : Mevduat faiz oranı (%) X ₁₄ : Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH’nın yüzdesi olarak)
Faktör 6	X ₁	X ₁ : Hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi (yıllık büyüme: M2 yüzdesi olarak)

Yukarıdaki tablo yardımıyla faktörlere aşağıdaki isimler verilebilir:

Faktör 1: Ekonomik Büyümeye İlişkin Göstergeler

X₅: Cari fiyatlarla Amerikan Doları cinsinden GSYİH (\$)

X₈: Satınalma gücü paritesi- GSYİH (\$)

X₉: Gayrisafi milli gelir (US\$)

X₁₁: Satınalma gücü paritesi- Milli gelir (\$)

X₁₅: Enflasyon (tüketici fiyatları) (Yıllık %)

X₁₈: Para ve para benzerlerinin (dolaşım+mevduat) GSYİH'ya oranı

Faktör 2: Dış Alem Göstergeleri

X₃: Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

X₁₀: Satınalma gücü paritesi- Kişi başına milli gelir (\$)

X₁₃: Gayrisafi harcama (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

X₁₆: İhracat (US\$)

X₁₇: İthalat (US\$)

X₁₉: Satınalma gücü paritesini resmi döviz kuruna dönüştürme oranı

Faktör 3: Dış Dengeye İlişkin Göstergeler

X₄: Mal ve hizmetler dış dengesi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

X₁₂: Gayrisafi sermaye birikimi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

X₂₀: Toplam rezervler (Altın dahil) (US\$)

X₂₁: Ticaret

Faktör 4: Milli Gelire İlişkin Göstergeler

X₆: GSYİH'daki yıllık büyüme (%)

X₇: Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık %)

Faktör 5: Mevduat Faiz Oranı ve İthalat

X₂: Mevduat faiz oranı (%)

X₁₄: Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)

Faktör 6: Para Arzı (M₂-dolaşımındaki bozukluklar+vadesiz mevduat+yerli para cinsinden vadeli mevduat)

X₁: Hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi

3.4.2. Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı değişken (Y); AB'ye üye olmayan ülkeler için 0, üye olan ülkeler için 1 değerini alan bir değişkendir. Faktör analizi sonucunda elde edilen faktör skorları bağımsız değişken olarak alınarak, *enter* yöntemi ile elde edilen lojistik regresyon analizi sonuçları aşağıda verilmiş ve son olarak bir tabloda özetlenmiştir.

Tablo 5. Model Katsayılarının Çok Amaçlı Testi

	Chi-Square	df	Significance
Model	16,666	6	,0106
Block	16,666	6	,0106
Step	16,666	6	,0106

Omnibus testleri, modelin ne kadar iyi çalıştığının ölçütleridir. χ^2 istatistiği, ön adımdan son adıma geçilirken meydana gelen değişimdir. Bahsedilen değişim

değeri, karşılaştırılacak 2 adımdaki modellerin (-2loglikelihood) olabirlik değerlerinin oranının doğal logaritmasının (-2) katıdır. Modelin anlamlılık değeri olan 0,0106 çalışmada kabul edilen 0,05 anlamlılık düzeyinden küçük çıkmıştır. Modelin son hali, istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 6. Model Özeti

-2 Log Likelihood	50,941
Goodness of Fit	62,791
Nagelkerke - R ²	,318

Nagelkerke R² değeri %31,8 çıkmıştır. Nagelkerke R²; çoklu lojistik regresyon analizi kullanıldığında modelin genel açıklama gücünün bir ölçütüdür.¹⁹ Bu rakam düşük bir oran gözükebilir ancak metod kısmında yer alan lojistik regresyonun teorisinin anlatıldığı bölümde bunun sebebi açıklanmıştır. Bu tür modellerde determinasyon katsayısı uygun bir ölçüt değildir, bunun yerine geçebilecek çeşitli ölçütler (örneğin modelin doğru sınıflandırma oranı) tanımlanmıştır.

Yanıt değişkeninin gözlenen ve beklenen yanıt değerleri çapraz tablo haline getirilmiş ve modelin performansı bu yolla ölçülmüştür. Doğru sınıflandırma oranı; R² yerine geçebilecek bir ölçüt olup, modelde %87,1 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın iyi bir değer olduğu söylenebilir. Modelin sınıflandırma performansı yani tahmin gücü iyidir.

Tablo 7. Hosmer Lemeshow Testi

----- Hosmer and Lemeshow Goodness-of-Fit Test -----

Chi-Square	df	Significance
Goodness-of-fit test	2,8824	8 ,9415

¹⁹ Nagelkerke, N.J.D. , “A note on a general definition of the coefficient of determination”. Biometrika,78,3., 1991. <http://www.uvm.edu/~dhowell/gradstat/psych341/lectures/Logistic%20Regression/LogisticReg1.html>, (19.5.2007)

Hosmer Lemeshow testi uyum iyiliği testidir. Tahmin edilmiş modele ve tahmin edilmiş olasılıklara dayanır. Beklenen ve gözlenen frekanslar arasındaki fark, temel ölçüttür.

H₀: Model, verilere yeterli ve sağlıklı bir şekilde uymaktadır.

H₁: Model uygun değildir.

Anlamlılık değeri olan 0,9415; çalışmada kabul edilen anlamlılık düzeyi olan 0,05 değerinden büyüktür. Dolayısıyla temel hipotez kabul edilir. Model uygundur.

Tablo 8. Denklemden Yer Alan Değişkenler

----- Variables in the Equation -----						
Variable Exp(B)	B	S.E.	Wald	df	Sig	R
FAC1_1 ,5069	-,6794	1,0701	,4031	1	,5255	,0000
FAC2_1 3,2169	1,1684	,5004	5,4524	1	,0195	,2260
FAC3_1 ,9059	-,0988	,3862	,0654	1	,7981	,0000
FAC4_1 ,7646	-,2684	,4354	,3801	1	,5376	,0000
FAC5_1 ,5464	-,6044	,5132	1,3873	1	,2389	,0000
FAC6_1 2,4546	,8980	,4261	4,4407	1	,0351	,1900
Constant	-2,7454	,5399	25,8582	1	,0000	

Enter yöntemine göre sadece F₂ ve F₆ değişkenleri modele alınmıştır. Bu 2 değişken yardımıyla doğru sınıflandırma yüzdesi %87,1'e çıkmıştır.

Tablo 9. Lojistik Regresyon Analizi Özet Tablosu

	İlgili Değerler	Yorum
Model Katsayılarının Çok Amaçlı Testi	$\chi^2=17,050$ sig.=0,000*	Modelin son hali, istatistiksel olarak anlamlıdır.
Model Özeti	-2loglikelihood=50,941	Sabit katsayı dışında en az bir katsayı sıfırdan farklıdır.
Hosmer Lemeshow Testi	$\chi^2=2,882$ sig.=0,941	Model, verilere yeterli ve sağlıklı bir şekilde uymaktadır.

Sınıflandırma	DSO=%87,1					Modelin doğru sınıflandırma oranı %87,1'dir.
Modeldeki değişkenler	Faktör	B	Wald	Sig	Exp(B)	Modelde %5 anlam düzeyinde önemli bulunan faktörler 0,019 ve 0,035 kuyruk olasılığı değerleri ile faktör 2 ve faktör 6 olmuştur.
	F1	-0,679	0,403	0,525	0,506	
	F2	1,168	5,452	0,019	3,216	
	F3	-0,098	0,065	0,798	0,905	
	F4	-0,268	0,380	0,537	0,764	
	F5	-0,604	1,387	0,238	0,546	
	F6	-0,898	4,440	0,035	2,454	
	Sabit	-2,745	25,858	0,000		

Tablo 9'a göre, %5 anlam düzeyinde, modelde anlamlı bulunan birinci faktör olan F₂'nin (B) değeri 1,168, Exp(B) değeri ise 3,216'dır. Exp(B), bağımsız değişkendeki 1 birimlik artışa karşılık odds oranında beklenen değişimdir. Beta katsayısının işaretine bakarak, F₂ (dış alem göstergeleri) skoru arttıkça, y değerinin artacağı yani Avrupa Birliği'ne girme olasılığının artacağı yorumu yapılabilir. F₂'de yüklü olan değişkenler mal ve hizmet ithalatı, gayrisafi milli gelir, gayrisafi sermaye birikimi, enflasyon (tüketici fiyatları), ihracat ve son olarak para ve para benzerlerinin (dolaşım+mevduat) GSYİH'ya oranı değişkenleri idi. F₂ skorunun 1 birim artması durumunda, Avrupa Birliği'ne üye olma olasılığı 3,216 kat artmaktadır.

Tablo 9'a göre, %5 anlam düzeyinde, modelde anlamlı bulunan ikinci faktör olan F₆'nin (B) değeri -0,898, Exp(B) değeri ise 2,454'tür. Beta katsayısının işaretine bakarak, F₆ (para arzı) skoru arttıkça, y değerinin azalacağı yani Avrupa Birliği'ne girme olasılığının azalacağı yorumu yapılabilir. F₆'de yüklü olan değişken hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi idi. F₆ skorunun 1 birim artması durumunda, Avrupa Birliği'ne üye olma olasılığı 2,454 kat azalmaktadır.

Sonuç olarak, ülkelerin Avrupa Birliği'ne üye olmalarını belirleyen en önemli faktörlerin F₂ ve F₆ oldukları saptanmıştır. Bu faktörlerde ağırlıklı olan değişkenler x₃, x₁₀, x₁₃, x₁₆, x₁₇, x₁₉ ve x₁ olmak üzere 7 tanedir ve hepsinin ağırlık değerlerinin işareti pozitiftir. En yüksek ağırlık değerine sahip olan değişkenler; x₁₉ (Para ve para benzerlerinin (dolaşım+mevduat) GSYİH'ya oranı) ve x₃ (Mal ve hizmet ihracatı); kısaca dolaşımdaki para arzı ve ülke ihracatı miktarıdır.

4. SONUÇ

Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeleri saptayacak model geliştirerek, en önemli ekonomik göstergeleri belirlemek konusunda yol göstermek amacıyla yapılan bu çalışma, 208 dünya bankası ülkesine uygulanmıştır. Çalışmada ülkelerin 2006 yılındaki 21 adet temel ekonomik göstergesi kullanılmıştır. Değişkenler faktör analizine tabi tutulmuş ve elde edilen faktör skorları, lojistik regresyonda bağımsız değişken olarak alınmıştır. Lojistik regresyon analizinin uygulanması sonucunda AB'ye üye olmayı belirleyen önemli faktörlerin F_2 (dış alem göstergeleri faktörü) ve F_6 (para arzı) faktörleri olduğu saptanmıştır.

Uygulamanın sonucunda Avrupa Birliği'ne üyeliğin incelenmesinde üzerinde çalışılması ve iyileştirilmesi gereken en önemli ekonomik göstergelerin dış aleme yönelik göstergeler olduğu anlaşılmaktadır. Entegrasyon teorisinin en uç noktası olan tam birlik aşaması için ülkenin öncelikle üretim kapasitesinin yüksek ve üretim teknolojisinin de rekabet edebilir düzeyde olması gerekmektedir. Zira entegrasyon teorisinde, bir entegrasyonun başarıya ulaşabilmesi için ülkelerin benzer ekonomik yapıda olması gereği ortaya konmaktadır. Aksi takdirde entegrasyonların güçlünün kazanacağı zayıf ekonomilerin ise sömürüleceği bir yapıyı ortaya çıkartabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde F_2 faktörünün yani dış alem göstergelerinin özellikle ülkenin üretim ve buna bağlı olarak dış ticaret gücünü yansıtmaları entegrasyon teorisinin alt yapısını desteklemekte ve birliğe üyelikte bir avantaj unsuru olarak çalışmadaki tezi güçlendirmektedir. Diğer yandan F_6 faktörünün yani para arzının (M_2), çalışmada; birlik süreci için anlamlı çıkması da olası beklentiler içindedir. Zira M_2 para arzı kavramı M_1 'e ilave olarak vadeli mevduatları da içermektedir. Vadeli mevduatların artış göstermesi ise tasarruf amaçlı para talebinin bir göstergesidir. Bilindiği üzere tasarruf ancak ve ancak marjinal tasarruf eğilimi yüksek ülkelerde artış göstermektedir. Marjinal tasarruf eğilimi ise gelir seviyesi nispeten fazla olan toplumlarda yüksektir. Bu da daha önce belirtildiği gibi entegrasyonun başarı şartı olan benzer ekonomik seviyelerde olunmalı tezi ile örtüşmektedir. Vadeli mevduat şeklinde tasarrufların artması aynı zamanda yatırım-tasarruf ilişkisi bağlamında yatırımları destekleyerek üretim hacminde artışlar meydana getirecek bu eğilimde ülkenin dış rekabet gücü açısından pozitif etkiler meydana getirebilecektir.

Sonuç olarak Avrupa Birliği'ne üyeliğin incelenmesinde üzerinde çalışılması ve iyileştirilmesi gereken en önemli ekonomik göstergelerin mal ve hizmet ihracatı, satınalma gücü paritesi- kişi başına milli gelir, gayrisafi harcama, ihracat, ithalat, satınalma gücü paritesini resmi döviz kuruna dönüştürme oranı ve hükümetin para arzındaki yıllık büyüme hedefi olduğu; bu değişkenlerin Avrupa Birliği'ne üye olmada önemli farklılıklar yarattığı söylenebilir. Ancak yapılan analiz sonucunda bazı faktörler ön plana çıkmış olsa da Türkiye'nin gerek bu değişkenler gerekse diğer ekonomik göstergeler açısından tam üyeliği kabul edilen bir çok ülkeden farklı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Sorunun ekonomik olmaktan ziyade siyasi, politik ve demografik olduğu düşünülebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aldrich, John H. ve Forrest D. Nelson. (1984). *Linear Probability, Logit and Probit Models*, 1.Baskı, California: Sage.

Allison, Paul D. (2000). *Logistic Regression-Using The SAS System: Theory and Application*, 2.Baskı, Cary: SAS Institute.

"Avrupa Birliği Yolundaki Türkiye'nin Dünyadaki Yeri", <http://www.tekstilisveren.org/content/view/177/38/>, (21.6.2007)

Avrupa Birliği Teorik Makaleler, <http://www.ceterisparibus.net/ab.htm>. (21.6.2007)

Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Kurumsal İlişkiler Dairesi Başkanlığı, "Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerindeki Gelişmeler ve AB İle Dış Ticaretimiz", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/abyazi.doc>. (10.7.2007)

Bülbül Şahamet, Çilingirtürk A.Mete, Altaş Dilek, Yıldırım İ.Esen. (2007). *Avrupa Birliği'ne Bakış Açuları Yönünden Akademisyen Profili*, Der Yayınları, İstanbul.

Filiz Zeynep ve Çemrek Fatih. "Avrupa Birliği'ne Üye Ülkeler İle Türkiye'nin Karşılaştırılması", <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o5s3.pdf>(11.08.2007)

Gujarati, Damodar N. (1999). *Temel Ekonometri*, Ümit Şenesen (çev.), 1.Basım, İstanbul: Literatür.

Gürbüz Mehmet, Karabulut Murat, Sandal Ersin Kaya ve Toroğlu Emin. “Türkiye İle Avrupa Birliği’ne Üye Olan Doğu Avrupa Ülkelerinin İstatistik Bölgelerinin Karşılaştırılması”, <http://www.tuik.gov.tr/ias/ias07/bildiriler/bildiri/oturuml/MehmetGurbuz.doc>, (11.08.2007)

İktisadi Kalkınma Vakfı, *Avrupa Topluluğunun Genişleme Süreci*, İKV Yayınları, İstanbul, 1995.

İktisadi Kalkınma Vakfı, *Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Metinleri ve Ekleri*, İKV Yayınları, İstanbul, 1995.

Karluk, S. Rıdvan. (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye, İşletme ekonomisi Dizisi*, Beta Yayınevi, İstanbul.

Kleinbaum, David G. (1994). *Logistic Regression: A Self-Learning Text*, 1.Baskı, New York: Springer Verlag.

Lintner, Valerio and Mazey Sonia, (1991). *The European Community: Economic and Political Aspects*, McGraw-Hill Book Company, England.

Menard, Scott. (2002). *Applied Logistic Regression Analysis*, 2.Baskı, London: Sage.

Nagelkerke, N.J.D. (1991). “A note on a general definition of the coefficient of determination”. *Biometrika*, 78,3. <http://www.uvm.edu/~dhowell/gradstat/psych341/lectures/Logistic%20Regression/LogisticReg1.html> (19.5.2007)

Seyidoğlu, Halil. (2001). *Uluslararası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama*, 14.Baskı, İstanbul: Güzem.

Subhash, Sharma. (1996). *Applied Multivariate Techniques*, 1.Baskı, New York: John Wiley&Sons, Inc. .

Tatlıdil, Hüseyin. (1996). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Cem Web Ofset, Ankara.

Turanlı Münevver, Özden Ünal H. ve Türedi Serdar. (2006) “Avrupa Birliği’ne Aday ve Üye Ülkelerin Ekonomik Benzerliklerinin Kümeleme Analiziyle İncelenmesi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 5, Sayı:9, <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s9/M01135.pdf>, (11.7.2007)

Walpole, Ronald E. (1982). *Introduction To Statistics*, 3.Baskı, New York: Macmillan.

Worldbank (2007), *World Development Indicators*
[<http://devdata.worldbank.org/dataonline>]. (22.02.2007)

Vehid, Suphi. '*Temel Demografik ve Sağlık Düzeyi Ölçütleri Açısından Türkiye ile Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerin Karşılaştırılması*'.
<http://www.ctf.istanbul.edu.tr/dergi/online/2000v31/s2/002a7.htm>, (3.6.2007)

MOBBING AMONG EMPLOYEES IN BURSA, TURKEY: A CROSS-SECTIONAL SURVEY STUDY

Ayşe UNAL^{*}, Elif KARAAHMET^{}**

Corresponding author: Ayşe Unal, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Yalova Yolu, Bursa, Turkey

Tel: 0 532 4956699 **Fax:** 0 224 2615543 **E-mail:** aunal@uludag.edu.tr

Özet

Türkiye, Bursa şehrindeki çalışan grubu örnekleminde raporlanan mobbing sıklığının ve mobbing olaylarının çalışanların sosyodemografik değişkenleri ve çalışma ortamı faktörleri ile bağlantısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, İşyeri, Mesleki Ruh Sağlığı, Olumsuz Olaylar Ölçeği

Abstract

Aim: To assess the frequency of reported mobbing and the association of mobbing with employees' sociodemographic variables and working environment factors in a sample of employees in city of Bursa, Turkey.

* PhD, Associate Professor, Department of Labor Economics and Industrial Relations, Uludağ University, Bursa, Turkey.

** MD, Department of Psychiatry, Zonguldak Karaelmas University, Medical Faculty, Zonguldak, Turkey.

Method: We conducted a questionnaire survey using a validated self-reported questionnaire. This survey involved 192 employees in three companies, operating in different economic sectors located in the city of Bursa, Turkey. Two questionnaires were administered to the workers. Firstly, a semistructured questionnaire evaluated the employees' sociodemographic variables and working status. Secondly, the Negative Acts Questionnaire-Revised (NAQ-R) which is a standardized questionnaire evaluated mobbing and covered five major categories of mobbing behavior.

Results: On the basis of the given definition of the workplace bullying, the overwhelming majority (88.7%) of the employees participating in the research labeled themselves as victims of bullying at the workplace in the last 6 months. The most frequent types of mobbing behavior were intimidating behaviors such as finger-pointing, invasion of personal space, shoving, blocking/barring the way (84.5%) and being the subject of excessive teasing and sarcasm (80.3%). Reports of bullying did not vary by job status, educational status, marital status, occupational status, gender or age.

Conclusion: This study showed that around 88% of the population studied had been exposed to mobbing behavior within the last 6 months. This study also found that some economic activities would be at elevated risk for mobbing. We suggest that it is important to prevent the development of mobbing behaviors in the workplace in order to prevent the development of psychological problems that may lead to negative individual and organizational outcome.

Keywords: Mobbing, Workplace, Occupational Mental Health, Negative Acts Questionnaire

Introduction

In the last twenty years, there is an increasing interest about psychological and physical violence at the workplaces. Workplace mobbing (workplace bullying) is repetitive, unreasonable malicious behavior directed towards an employee or a group of employees, that creates risk to health and safety (Godin, 2004; Einarsen, 2000; Tinaz, 2006). It is known that good health means good work ability (European Agency for Safety and Health, 2002). Mobbing may present itself as behavior, words, acts, gestures, or writings that affect personality, dignity, physical, or psychological integrity (Godin, 2004; Houtman et al., 1999). The costs of psychological workplace violence are very high at all levels; individual, for the implication of violence for health and quality of life as well as organizational, for the increase of absenteeism, turnover and health care demands and claims (Godin, 2004; European Agency for Safety and Health, 2002). European Parliament, besides an increasing number of countries, has legislated to cut down on and prevent these occurrences (European Parliament, 2001a; Perimäki-Dietrich, 2002; European Parliament, 2001b).

Mobbing is mostly caused by deterioration in interpersonal relations and organizational dysfunction. It is characterized by repeated and enduring negative acts, and creates an atmosphere where communication becomes hostile, immoral, and unethical (Field, 2002). Employees' interactions with their supervisors, on whom they may be highly dependent for resources and rewards, can be important for well-being. A high level of justice in managerial treatment has been related to increased employee motivation and cooperation and decreased levels of psychological distress, negative emotions, and sickness absence (Kivimäki et al., 2005). However mobbing presents considerable methodological problems for research. The main approach is descriptive, epidemiological, and based on self reports. The wide variations observed across surveys and/or places is probably the expression of the difficulty in measuring bullying, and moreover, of the different interpretations from one context to another

one (Godin, 2004). More research is needed to validate instruments that measure mobbing.

Mobbing in the workplace seems to be an increasing phenomenon in Europe (Leymann, 1990; Godin, 2004). However self-reported mobbing shows wide variations across nations (Paoli and Merllie, 2001). The highest prevalence rates are found in services sector and in public health, social services and education. In the European states prevalence varies between 2% and 15%, women are more affected than man (Weber, Hörmann and Köllner, 2007).

According to the recent studies mobbing in the workplace seems to be an increasing phenomenon in Turkey (Tinaz, 2006; Solmus, 2005). However, mobbing as emotional harassment has not yet been recognized in Turkish workplaces as a cause for legal action. Consequently, there is no legislation covering psychological or emotional hazards in Turkish working life (Yuceturk and Oke, 2005). In Turkey, a major organizational restructuring (privatization, mergers, etc), as well as the introduction of new types of jobs, has contributed to turn mobbing from an occasional phenomenon into a social problem about which everyone is concerned (Solmus, 2005; Tinaz, 2006). Until today, no data had been available in Turkey to evaluate the prevalence of mobbing in the general working population and to examine the prevalence across economic activities and occupations. Identifying the high-risk activities and occupations for mobbing would help to prevent it at the workplace. Therefore we aimed to assess the extent and the types of self-reported mobbing and to explore the variation of the prevalence according to economic activities and occupations in three different Turkish workplaces.

Materials and methods

The data were collected between October and December 2007. A sample of employees from the textile, machine and automotive sectors was evaluated. The participation in the study was voluntary. The study was conducted in accordance with the ethical standards laid down by the Declaration of Helsinki (World Medical

Association, 1989). The ethical approval for this research was obtained from the appropriate research committee at the Uludag University. Informed consent was obtained from all participants in the study.

The participants were recruited from three workplaces belonging to three different companies, all located in the city of Bursa, western part of Turkey: One from each of the textile, machine and automotive sectors. The demographic data of the respondents are presented in Table 1.

Guidelines for inclusion into the study were the following: (i) The workplaces should preferably have around 100 employees to ensure that our requests of participation would generate a reasonably large number of responding participants at each workplace, (ii) a variety of branches should be represented. In order to be included in the survey, employees had to have worked for at least 3 months in their company.

An anonymous questionnaire was administered to all employees who were present on the evaluation days in the companies covered in the study. The first questionnaire collected information about the participants' age, sex, marital status, educational status, economical activity of company and occupations on the day of the survey. Occupations were coded using the Turkish classification of occupations (TCS), these codes corresponds roughly to the International Standard Classification of Occupations (ISCO) (Ganzeboom and Treiman, 1996). Participants completed a Negative Acts Questionnaire (NAQ) which asked whether they had experienced any of the 21 bullying behaviors from peers, senior staff, or managers in the past 6 months.

Questionnaires

Semistructured Sociodemographic Questionnaire

This anonymous questionnaire evaluated the employees' sociodemographic variables and working status. Demographic data consisted of age, gender,

educational status and marital status of employees; work-related information consisted of job sector, working hours, shifts including night shifts and job title of employees.

Mobbing Questionnaire: The Negative Acts Questionnaire—Revised (NAQ-R)

NAQ-R was used to measure perceived exposure to specific negative acts at the workplace. NAQ-R consists of 22 items formulated in behavioral terms, describing different kinds of aggressive behaviors typical for bullying (Nielsen and Einarsen 2007; Einarsen and Raknes, 1997; Hoel et al., 2001). The NAQ-R contains items referring to both direct (e.g., openly attacking the victim) and indirect (social isolation, slander) aggressive behaviors. It also contains two subscales referring to person related forms of aggression (13 items) as well as work-related forms of aggression (nine items). For each item the respondents were asked how often they had been exposed to the behavior at present workplace during the last 6 months. Response categories were coded from 1 to 5 with the alternatives "never", "now and then", "monthly", "weekly" and "daily". The Cronbach's alpha of NAQ was found to be 0.86, indicating a high internal stability (Nielsen and Einarsen 2007). In the present study, the Turkish translation of the NAQ-R was used. The good reliability and discriminative validity of the NAQ-R were confirmed for the Turkish translation in the normative sample (Atik et al., 2007).

Statistical analysis

Descriptive statistics were computed as frequencies. We used χ^2 test to assess the relationships between gender and age groups, educational status, marital status, economic activity and occupational status. The relation between NAQ questions and demographic variables was assessed by using χ^2 test. A P value of less than 0.05 was considered statistically significant. Statistical analyses were performed with Statistical Package for Social Sciences 11.5. (SPSS, Inc., Chicago, IL, USA).

Results

Of the 192 employees, 159 returned the completed questionnaires; the overall response rate was 82.8%. Six employees (3.7%) were excluded from the analysis because they had worked for less than 3 months in their company, and there were 12 (7.5%) inadequately completed questionnaires. Thus, the study was based on 141 employees, 81 men and 60 women, who had a mean age of 33.9 years (standard deviation 10.3), (age range, 18–71). Forty-three employees (30.5%) worked in automotive sector (mean age of 31.7 ± 10.5), 35 (24.8%) employees worked in machine industry (mean age of 33.6 ± 8.8) and 63 (44.7%) employees worked in textile industry (mean age of 35.6 ± 10.6) (Table 1). There was no significant difference in mean age between three economic activity groups ($p=0.151$).

Six percent (9%) of the participants were professional or managerial staff, 19% (27) white-collar employees, 47% (67) blue-collar employees, and 26% (38) other group employees. One hundred and twenty one (85.2%) employees worked on a full time basis (8 hours a day); 94 (66.2%) worked on shifts, including night shifts. Most respondents ($n = 100$) were single and/or separated/divorced/widowed (Table 1).

Significant differences were found with regard to education. There was a statistically significant relationship between economic activity and educational status of employees and gender. Women employees' educational status was lower compared to male employees' ($p=0.001$). Women employees' number was higher than male employees in automotive industry and number of male employees was higher than women employees in textile industry ($p=0.0001$). No significant difference was found with regards to age, marital and occupational status between men and women (Table 1).

Findings on respondents' experience of exposure to interpersonal aggression at work are displayed in Table 2. On the basis of the given definition of workplace

bullying, the overwhelming majority (88.7%) of the employees participating in the research labeled themselves as victims of bullying at the workplace in the last 6 months. Most respondents reported one or more types of mobbing behavior. The most frequent types of mobbing behavior were intimidating behavior such as finger-pointing, invasion of personal space, shoving, blocking/barring the way (84.5%) and being the subject of excessive teasing and sarcasm (80.3%). Pressure not to claim something which employees are entitled to (e.g. sick leave, holiday entitlement, travel expenses) (79.6%), insulting or offensive remarks (76.1%), allegations against employees (76.1%), exposing to an unmanageable workload (71.8%), practical jokes (71.1%) and hints or signals from others that employees should quit their job (70.4%) were the most frequently reported forms of remaining categories of mobbing behavior (Table 2).

The respondents who are exposed to the mobbing came from all companies. Reports of bullying did not vary by job status, educational status, marital status, gender or age. In textile industry the rate of "never" responses for "Being humiliated to do work below your level of competence" is lower than other groups ($p=0.015$). In automotive sector who gave "never" responses of "Having insulting or offensive remarks made about your person (i.e. habits and background), your attitudes or your private life" are higher than other groups ($p=0.001$). It is found that the rate of "never" response for "Intimidating behavior such as finger-pointing, invasion of personal space, shoving, blocking/barring the way" is lower at textile industry than other groups ($p=0.004$). The rate of "never" response for "Being ignored or facing a hostile reaction when you approach" is higher at automotive industry than other groups ($p=0.0001$). The rate of "never" response for "Having allegations made against you" is lower at textile industry than other groups ($p=0.002$). The rate of "never" response to "Pressure not to claim something which by right you are entitled to (e.g. sick leave, holiday entitlement, travel expenses" is lower at textile industry than other groups ($p=0.003$).

Discussion

This cross-sectional study was conducted for the purpose of determining the mobbing behaviors encountered by three groups of employees in Turkey. In this study 88% of employees reported being bullied in the last 6 months and textile employees were more likely to be bullied than others.

In the European countries prevalence varies between 2% and 15%. Leymann (1996) found a 12 month prevalence of bullying of 3.5% in a representative sample of 2,400 employees of the Swedish working population. Workplace bullying has been estimated to affect up to 50% of the United Kingdom's workforce at some time in their working lives, with annual prevalence of up to 38%, and is becoming increasingly identified as a major occupational stressor (Rayner, 1997). Other studies provided prevalence estimates of bullying varying from 3 to 24% using other instruments (Einarsen, 2000). However, differences in instruments to measure bullying, in time period used to calculate prevalence estimates, and in population studied make comparisons between studies difficult.

Similar to our study Nielsen and Einarsen (2007) using NAQ-R compared a convenience sample comprising support-seeking targets of workplace bullying with a representative sample of Norwegian targets of bullying. All respondents' labeled themselves as victims of bullying in their study. A workplace survey study ($N = 2215$) by Matthiesen and Einarsen (2007), using NAQ-R revealed that 8% of the employees claim to be targets of bullying at work in Norway. Also Yildirim, Yildirim and Timucin (2007), studied mobbing behaviors encountered by nursing school teaching staff in Turkey and reported that a large percentage (91%) of the nursing school employees reported that they had encountered mobbing behaviors in the work and 17% that they had been directly exposed to mobbing in the workplace.

In present study there was no significant difference between women and men with respect to the prevalence of bullying consistent with study of Appelberg et al. (1991). However this finding is not consistent with a study of university employees by Bjorkvist et al. (1994) and also with a Germany study that found women are more

affected than man (Weber et al., 2007). In present study there was no significant difference between age groups with respect to the prevalence of bullying in Appelberg et al. (1991) were found more conflicts in the younger age-groups. These differences in the results of present study and above referred studies may be explained with the differences in the sample sizes, and regional background of the subjects.

According to our findings we did not found difference in mobbing behaviors between occupations. However mobbing behaviors of “Being humiliated to do work below your level of competence”, “Intimidating behavior such as finger-pointing, invasion of personal space, shoving, blocking/barring the way”, “Being ignored or facing a hostile reaction when you approach”, “Having allegations made against you” and “Pressure not to claim something which by right you are entitled to (e.g. sick leave, holiday entitlement, travel expenses” were lower in employees of textile industry than other groups. Regarding differences in bullying prevalence between occupations and activities, two studies, American and British, did not find any differences between occupations or organizational status (Cole et al. 1997; Hoel et al. 2001). Another study by Mikkelsen and Einarsen (2001) also showed that the four organizations studied (two hospitals, a manufacturing company, and a department store) did not differ considerably from one another with respect to the prevalence of bullying. The Norwegian study by Einarsen and Skogstad (1996) showed that among 14 organizations, industrial workers, graphical workers, and hotel and restaurant workers had a higher prevalence of bullying. Appelberg et al. (1991) observed that white collar workers reported significantly more interpersonal conflicts at work than blue collar workers in both genders in Finland. Salin (2001) also found differences between occupational categories, as clerks and officials were more likely to be exposed to bullying than employees in managerial and expert positions in Finland.

Some explanations may be assumed to understand the differences in bullying prevalence between economic activities and occupations. Risk factors for bullying may be found in the psychosocial work environment and organizational climate (Cole et al. 1997; Einarsen, 2000), these risk factors being unequally distributed

amongst economic activities and occupations. Furthermore, various economic activities may be exposed to major organizational changes such as restructuring and downsizing, which may be prone to bullying (Salin 2001; Baron and Neuman 1996), such changes being also found to be associated with changes in psychosocial work exposures (Kivimaki et al. 2000).

Some caution must be exercised in the interpretation of the results from this study. Given that the data were cross-sectional, strictly speaking, we cannot draw conclusions about causal relationships. The study relied on self reports of bullying, and a higher response rate would have been desirable. This study attempted to determine the prevalence of workplace mobbing within a certain past period of time. Employees were asked about their memory of being mobbed in the previous 6 months, thus the estimated prevalence would have been subjected to recall bias (Nielsen and Einarsen, 2007). Despite the inclusion of a range of definitions for different types of workplace mobbing that attempts to be objective, subjective interpretation cannot be avoided. It is also possible that employees who returned the questionnaires were more likely to have been victims of workplace mobbing. A lot of economic activities were not included in the survey. Furthermore, as the survey took place in the western part of Turkey, its results may not be generalized at the national level.

Conclusion

This study revealed that around 88% of the population studied, and more women than men, had been exposed to mobbing within the last 6 months. These findings suggest that disturbingly high levels of mobbing and mistreatment exist in these workplaces. This study also found that some economic activities would be at elevated risk for mobbing. There is a need to heighten the awareness about the problem among employees, managers and the general public and to carry out further studies in this area in order to identify the problem with its all dimensions and establish measures to prevent mobbing behavior and associated problems in the workplaces.

References

1. Appelberg, K., Romanov, K., Honkasalo, M.L., Koskenvuo, M. (1991). "Interpersonal conflicts at work and psychosocial characteristics of employees." *Soc Sci Med*, Vol. 32, No. 9:1051-6.
2. Atik, L., Karaahmet, E., Kiran, S., Dewitte, H. (2007). "Olumsuz Davranışlar Anketi (NAQ-R) Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması." Poster presentation, 43.Ulusal Psikiyatri Kongresi, İstanbul.
3. Baron, R.A., Neuman, J.H. (1996). "Workplace violence and workplace aggression: evidence on their relative frequency and potential causes." *Aggress Behav*, Vol. 22: 161–173
4. Bjorkqvist, K., Osterman, K., Hjelt-Back, M. (1994). "Aggression among university employees." *Aggressive Behaviour*, Vol.20: 173-84.
5. Cole, L.L., Grubb, P.L., Sauter, S.L., Swanson, N.G., Lawless, P. (1997). "Psychosocial correlates of harassment, threats and fear of violence in the workplace." *Scand J Work Environ Health*, Vol. 23: 450–457
6. Einarsen, S. (2000). "Harassment and bullying at work: a review of the Scandinavian approach." *Aggress Violent Beh*, Vol. 5: 379–401.
7. Einarsen, S., Raknes, B.I. 1997. "Harassment in the workplace and the victimization of men." *Violence Vict*, Vol. 12: 247–263.
8. Einarsen, S., Skogstad, A. (1996). "Bullying at work: epidemiological Findings in public and private organizations." *Eur J Work Organ Psychol*, Vol. 5: 185–201
9. European Agency for Safety and Health. 2002. "Work bullying at work" [homepage on the Internet]. Balboa: Facts 23; [updated 2002 May 23] Available from: http://agency.osha.eu.int/publications/factsheets/23/factsheetsn23_en.pdf.
10. European Commission. European social statistics. Series 1988–1999. Theme 3. (2001). "Population and social conditions. Labour costs." Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes.

11. European Commission. Statistiques sociales europeennes. (2000). “*Resultats de l’enquete sur les forces de travail 1999.*” Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés europeennes.
12. European Parliament. *Health and safety at work Council Directive 89/391/EEC on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work:* OJ L 183, 29.6.1989. 89/391/CEE. 20-9-2001.
13. Field, T. (2002). “Bullying in medicine.” Those who can, do; those who can’t, bully. *BMJ*, Vol. 30; 324:786.
14. Ganzeboom HBG and Treiman DJ. (1996). “Internationally Comparable Measures of Occupational Status for the 1988 International Standard Classification of Occupations” *Social Science Research*, Vol. 25, No 3: 201-239.
15. Godin, I.M. (2004). “Bullying, worker’s health, and labor instability.” *J Epidemiol Community Health*, Vol. 58: 258-9.
16. Hoel, H., Cooper, C.L., Faragher, B. (2001). “The experience of bullying in Great Britain: the impact of organizational status.” *Eur J Work Organ Psychol*, Vol.10: 443–465
17. Houtman, I., Kornitzer, M., de Smet, P. (1999). “Job stress, absenteeism and coronary heart diseases European Cooperative study (the JACE study). Design of a multicentre prospective study.” *Eur J Public Health*, Vol. 9: 52–7.
18. Kivimäki, M., Ferrie, J.E. Brunner, E., Head, J., Shipley, M.J., Vahtera, J., Marmot, M.G. (2005). “Justice at Work and Reduced Risk of Coronary Heart Disease Among Employees.” *Arch Intern Med*, Vol. 165, No. 24: 2245-51
19. Leymann, H. (1990). “Mobbing and psychological terror at workplaces.” *Violence Vict.* Vol. 5, No. 2: 119-26.
20. Leymann, H. (1996). “The content and development of mobbing at work.” *Eur J Work Organ Psychol*, Vol. 2: 165–184.
21. Matthiesen, S.B. and Einarsen, S. (2007). “Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences.” *Violence and Victims*, Vol. 22, No. 6: 735-753.

22. McAvoy, B.R. and Murtagh, J. (2003). "Workplace bullying." *BMJ*, Vol. 326: 776-777.
23. Mikkelsen, E.G., Einarsen, S. (2001). "Bullying in Danish work-life: prevalence and health correlates." *Eur J Work Organ Psychol*, Vol.10: 393–413.
24. Nielsen, M.B. and Einarsen, S. (2007). "Sampling in Research on Interpersonal Aggression." *Aggressive Behavior*, Vol. 33: 1–8.
25. Paoli, P., Merllie, D. (2001). "*Third European survey on working conditions 2000.*" Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and working conditions
26. Perimäki-Dietrich, R. (2002). "Violence at the workplace." *TUTB Newsletter*, Vol. 19–20: 20–2.
27. Rayner, C, Hoel H. (1997). "A summary review of literature relating to workplace bullying." *J Comm Appl Soc Psychol*, Vol. 7: 181-91.
28. Salin, D. (2001). "Prevalence and forms of bullying among business professionals: a comparison of two different strategies for measuring bullying." *Eur J Work Organ Psychol*, Vol.10: 425–441.
29. Solmus, T. (2005). "İs yaşamında travmalar: cinsel taciz ve duygusal zorbalık/taciz (mobbing)." "*İş, Güç*" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Vol. 7, No. 2: 1-14.
30. Tınaz, P. (2006). *İsyerinde psikolojik taciz (Mobbing)*. Istanbul: Beta basım AS.
31. Weber, A., Hörmann, G., Köllner, V. (2007). "Mobbing--a work related risk factor of service-based society?." *Gesundheitswesen*, Vol. 69, No. 5: 267-76.
32. World Medical Association Declaration of Helsinki. (1989). "*Recommendations guiding medical doctors in biomedical research involving human subjects.*" Helsinki: WHO.
33. Yildirim. D., Yildirim. A., Timucin, A. (2007). "Mobbing behaviors encountered by nurse teaching staff." *Nurs Ethics*, Vol.14, No. 4: 447-63 (discussion 463-5).

34. Yuceturk, E. and Oke, M.K. (2005). "Mobbing and bullying: legal aspects related to workplace bullying in Turkey. *South-East Europe Review*, Vol. 2: 61 – 70.

Table 1. Characteristics of 141 employees surveyed for mobbing

Characteristics of subjects	No. of respondents (n = 141)			P*
	total	men	women	
Age group (years):				
18-35	47 (58%)	34 (56.7%)	81 (57.4%)	0.965
36-45	24 (29.6%)	19 (31.7%)	43 (30.5%)	
>46	10 (12.3%)	7 (11.7%)	17 (12.1%)	
Marital status:				
married or cohabiting	21 (25.9%)	20 (33.3%)	41 (29.1%)	0.213
single	52 (64.2%)	30 (50%)	82 (58.2%)	
separated/divorced/widowed	8 (9.9%)	10 (16.7%)	18 (12.8%)	
Educational status:				
< 8 years	29 (35.8%)	38 (63.3%)	67 (47.5%)	0.001
8-12 years	42 (51.9%)	12 (20%)	54 (38.3%)	
>12	10 (12.3%)	10 (16.7%)	20 (14.2%)	
Occupational status				
professional staff	5 (6.2%)	4 (6.6%)	9 (6.3)	0.942
white collar	22 (27.5%)	20 (33.3%)	43 (30.4%)	
blue collar	53 (66.2%)	36 (60%)	89 (63.1%)	
Economic activities				
automotive sector (a)	6 (7.4%)	37 (61.7%)	43 (30.5%)	0.0001
machine industry (b)	26 (32.1%)	9 (15%)	35 (24.8%)	
textile industry (c)	49 (60.5%)	14 (23.3%)	63 (44.7%)	

* χ^2 test.

Table 2. Self-reported aspects of mobbing among 141 employees who reported to have experienced mobbing

Mobbing behavior	Never		Now and then		Monthly		Weekly		Daily	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1-Someone withholding information which affects your performance	89	62,7	32	22,5	12	8,5	5	3,5	4	2,8
2-Being humiliated to do work below your level of competence	95	66,9	27	19,0	11	7,7	6	4,2	3	2,1
3-Being ordered to do work below your level of competence	75	52,8	45	31,7	12	8,5	8	5,6	2	1,4
4-Having key areas of responsibility removed or replaced with more trivial or unpleasant tasks	88	62,0	34	23,9	8	5,6	7	4,9	5	3,5
5-Spreading of gossip and rumors about you	99	69,7	25	17,6	10	7,0	4	2,8	4	2,8
6-Being ignored, excluded or being 'sent to Coventry'	96	67,6	27	19,0	9	6,3	5	3,5	5	3,5
7-Having insulting or offensive remarks made about your person (i.e. habits and background), your attitudes or your private life	108	76,1	18	12,7	11	7,7	3	2,1	2	1,4
8-Being shouted at or being the target of spontaneous anger (or rage)	77	54,2	40	28,2	13	9,2	7	4,9	5	3,5
9-Intimidating behavior such as finger-pointing, invasion of personal space, shoving, blocking/barring the way	120	84,5	7	4,9	7	4,9	5	3,5	3	2,1
10-Hints or signals from others that you should quit your job	100	70,4	26	18,3	7	4,9	7	4,9	2	1,4
11-Repeated reminders of your errors or mistakes	78	54,9	42	29,6	15	10,6	4	2,8	3	2,1
12-Being ignored or facing a hostile reaction when you approach	93	65,5	28	19,7	13	9,2	6	4,2	2	1,4
13-Persistent criticism of your work and effort	87	61,3	35	24,6	10	7,0	6	4,2	4	2,8
14-Having your opinions and views ignored	71	50,0	42	29,6	20	14,1	4	2,8	5	3,5
15-Practical jokes carried out by people you don't get on with	101	71,1	23	16,2	11	7,7	6	4,2	1	,7
16-Being given tasks with unreasonable or impossible targets or deadlines	85	59,9	41	28,9	7	4,9	8	5,6	1	,7
17-Having allegations made against you	108	76,1	17	12,0	8	5,6	4	2,8	5	3,5
18-Excessive monitoring of your work	65	45,8	52	36,6	9	6,3	4	2,8	12	8,5
19-Pressure not to claim something which by right you are entitled to (e.g. sick leave, holiday entitlement, travel expenses)	113	79,6	16	11,3	5	3,5	4	2,8	4	2,8

20-Being the subject of excessive teasing and sarcasm	114	80,3	12	8,5	7	4,9	6	4,2	3	2,1
21-Being exposed to an unmanageable workload	102	71,8	22	15,5	11	7,7	4	2,8	3	2,1
22-Have you been bullied at work?	126	88,7	7	4,9	5	3,5	1	,7	3	2,1

TÜRKİYE'DEKİ OTEL İŞLETMELERİNE BİR FİNANSMAN MODELİ OLARAK TEŞVİKLER

K.Derman KÜÇÜKALTAN*, İlnur ESKİN**

Özet

Turizm sektörü, 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede büyük bir gelişme göstererek ülkemize önemli bir döviz girdisi sağlamaktadır. Bu bağlamda ekonomide önemli bir paya sahip olan turizm sektörünün gelişmesi için yeni yatırımlara yeni iş olanaklarına ihtiyaç vardır. Çalışmanın amacı otel işletmelerinin yatırım ve işletme aşamasında finansman ihtiyacını karşılamada devlet desteklerini, özel nitelikli teşvikleri yürürlükteki mevzuatlar çerçevesinde incelemek ve açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Finansman, Turizm Teşvikleri.

Abstract

Tourism sector has made a remarkable progress since the 1980s, thus providing a considerable amount of foreign currency for our country. In this sense, a need for new business opportunities and new investments has appeared so that tourism, which contributes greatly to the economy, can be developed. The purpose of the study is to investigate and explain the private and state incentives in the light the regulations in effect in covering the financial need of the hotels during the investment and management.

Keywords: Hotel Enterprises, Financial, Tourism State Incentives

* Prof.Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

** Öğr.Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Turizm sektörü, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeyi hızlandırması, istihdamı artırması, yabancı sermaye ve döviz girdisi sağlamasıyla iktisadi kalkınmada önemli role sahiptir. Turizmin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) içindeki payı, 1980 yılında %0,6'dan 2007 yılında %2,8'e, turizmin ihracat geliri içindeki payı % 11,2'den %17,3'e yükselmiştir (www.tuik.gov.tr). Turizm sektörü, doğrudan veya dolaylı olarak diğer sektörlerle ivme kazandırmaktadır. Bu sektörün ekonomiye olan katkısı dikkate alındığında teşviklerin önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. İnsanların konaklama, yeme içme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan otel işletmelerinin yatırım maliyetlerinin yüksek olması kuruluş aşamasında finansman ihtiyacını doğurmaktadır. Finansman ihtiyacını karşılamada teşvikler önemli bir destek oluşturmaktadır.

1.FİNANSMAN KAVRAMI

Finansman, işletmenin gereksinim duyduğu kaynakların sağlanması ve bunların firma değerini maksimize edecek projelere yönlendirmesi anlamına gelmektedir. Amaç, firma değerini artıran kararlar ile pay senedinin değerinin azamileştirilmesidir (Kolb, K.Rodriguez, R,1996:1). Bunun başarılabilmesi için kâr ile risk dengelenerek, finansal planlama, varlıkların yönetimi ve işletmenin gereksinim duyduğu fonların sağlanması olan üç fonksiyonun da yerine getirilmesi gerekir (Akgüç, 1994:6-8).

İşletme yöneticisi finansal kaynaklara ilişkin politikaları belirlemede, temel kararları alma durumundadır. Bunlar: (Akgüç, 1994:485)

- İşletme, borçlanma yoluyla kaynak sağlamalı mıdır? İşletme borçlanacaksa, optimal sermaye yapısı, optimal borç- özsermaye bileşimi ne olmalıdır?
- Finansmanda yabancı kaynak kullanacaksa, kısa ve uzun vadeli yabancı kaynaklar arasında faiz bekleyişleri ve likidite gereksinmesi de göz önünde tutularak nasıl optimal bileşim sağlanmalıdır?

- Finansman gereksiniminde özsermaye artırılabırsa, bunun ne kadarlık bölümü oto- finansman yoluyla ne kadarı yeni sermaye artışı yoluyla sağlanmalıdır?

İşletme yöneticisi borç ve öz kaynak olmak üzere iki ana finansal kaynağa ilişkin temel politikaların belirlenmesinde ekonomik ve sosyal gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Örneğin, faiz oranların yükselmesi işletmenin borç/özsermaye oranını düşürerek özsermaye ağırlıklı bir finanslama politikasını gerektirecektir (Yılmaz,2005:1). İşletmenin finansal kaynaklarının seçiminde etkili olan faktörler; işletmenin bulunduğu sektörün özellikleri, işletmenin özellikleri, yasalar, kredi kurumlarının tutumları olarak sıralanabilir.

İşletme yöneticisi, çok sayıda farklı finansman araçları arasında seçim yaparken uygunluk, risk, maliyet, kontrol, esneklik ve zamanlama etmenlerinin hangisine öncelik vereceğini de belirlemelidir. Orta ve küçük işletmelerin, alternatif finansman kaynakları arasında seçim yapma olanağı sınırlıyken, büyük işletmeler her türlü finansman kaynağından yararlanabilmektedir (Akgüç, 1994: 511).

2. OTEL İŞLETMELERİNDE FİNANSMAN

Otel, insanların konaklama, beslenme, eğlenme ve diğer gereksinimlerini gidermeyi sağlayan ekonomik ve sosyal işletmelerdir. Turistik Oteller, Turizm Teşvik Kanunu'nun 37. maddesinin A bendi uyarınca çıkarılan "Turizm Tesisleri Yönetmeliği" nin saptandığı normlara göre beş yıldızlı, dört yıldızlı, üç yıldızlı, iki yıldızlı ve bir yıldızlı oteller olarak sınıflandırılmıştır.

Otel işletmeleri, ticari ve endüstriyel işletme karakteri taşımakla birlikte bazı özellikleri nedeni ile de diğer işletmelerden ayrılmaktadır. Otel işletmelerinde odalar günlük satışa sunulduğu için satılmayan odaların bir gün sonraya aktarılması mümkün değildir. Otel işletmelerini temel üretimi hizmet olduğundan, emek yoğun biçimde üretilir ve tüketilir. Otel işletmelerinde mal ve hizmetin üretimi ve tüketiminde personelin işbirliği ve dayanışma içerisinde olması gerekir. Otel

işletmeleri, teknolojik gelişmeler ve bu sektördeki işletmecilik anlayışının hızlı bir değişiklik göstermesinden dolayı dinamik bir yapıya sahiptir. Ulusal ve uluslararası ekonomik ve politik dalgalanmalar ve tüketici tercihlerindeki değişiklikler otel işletmelerini de doğrudan etkilemektedir (Yılmaz, 2005: 7-9).

Otel işletmelerinin finansman yapısına bakıldığında, bu işletmelerin aktif yapısının % 90'ını Duran Varlıklar, % 10'unu Dönen Varlıkların oluşturması işletmenin kuruluş ve işletme aşamasında büyük sermaye ihtiyacını doğurmaktadır (Çetiner, 2002:13-14). Bu özellik otel işletmelerini ticari işletmelerden ayıran en önemli özelliktir. Duran varlıklar, mal ve hizmet üretiminde kullanılan bina, makine, demirbaşlar ve tesis gibi iktisadi değerlerdir. Bu varlıkların temini için yapılan harcamalar hem işletmenin genişlemesi hem de işletme kârlılığını arttırmada büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle otel işletmelerinin yatırım finansmanın belirlenmesinde alternatifler çok iyi belirlenmeli ve planlama aşamasında net bugünkü değer, iç kârlılık oranı, geri ödeme süresi, kârlılık oranı, fayda maliyet oranı dikkate alınmalıdır (Çetiner, 2002: 509-510).

Otel yatırımlarında sabit sermayeyi oluşturan varlıkların değerinin çok yüksek ve yatırım projelerinin geri dönüşlerinin uzun süreli olması, yatırımlarda uzun vadeli finansman kaynaklarına büyük ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır. Sanayi yatırımlarında 4-5 yıl olan geri dönüş süresi, turizm yatırımlarında en az 7-10 yılı bulabilmektedir.

Turizm yatırımlarında önemli bir paya sahip olan otel işletmelerinin yatırımlarının sermaye/hasıla oranının yüksek olması ve siyasal, sosyal ve ekonomik olaylara son derece duyarlı ve kırılgan olması girişimciler için riski arttırmaktadır. Bu nedenle dünyada olduğu gibi ülkemizde de turizm yatırımlarını desteklemek için turizm sektörüne ilişkin teşvikler sürdürülmektedir (Ataer vd., 2003: 6).

Otel işletmelerinde finansman gereksimi; ilk yatırım aşamasında, mevcut tesislerin genişletilmesinde ve giderlerini karşılama aşamasında doğmaktadır. Her aşamada farklı niteliklerde fonlara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de otel

işletmelerine yatırım ve işletme aşamasında sağlanan destekleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

2.1.Devlet Yardımıyla Turizm Teşvikler

Yüksek Planlama Kurulu'nun raporu üzerine, "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" 2002/4367 sayılı kararla, 10.02.2002 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Bu kararla tasarrufların; bölgelerarası dengesizlikleri gidermek, istihdam yaratmak ve uluslararası rekabet gücünü artırmak amacıyla, Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile Avrupa Birliği normları ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanan yatırımlara yönlendirilmesi suretiyle, yatırımların desteklenmesi amaçlanmaktadır (Madde1). Aynı karar 20.07.2007 tarihinde 26588 sayılı resmi gazete ile değiştirilmiştir. Bu Karar çerçevesinde yatırımlara sağlanabilecek destek unsurları şunlardır: Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası, Yatırım indirimi, Katma Değer Vergisi istisnası, Vergi, resim ve harç istisnası, Kredi tahsisi (Madde 3). Ayrıca yatırımlar, diğer Kanun ve Bakanlar Kurulu kararlarında teşvik belgesine bağlı olarak öngörülen destek unsurlarından da yararlandırılabilir.

Teşvik Belgesi: Destek unsurlarından yararlanılması için yatırımların, Müsteşarlık tarafından makro ekonomik politikalar, arz-talep dengesi, sektörel, mali ve teknik yönden yapılacak değerlendirme sonucunda uygun görülerek, bu Karar ve bu Karar'a istinaden yayımlanacak tebliğlerde belirtilen ülke ve ölçütler içinde kalınmak koşulu ile teşvik belgesine bağlanması gerekmektedir (Madde 5).

Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının; (Madde 7)

- Kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda 200 milyar Türk Lirası,
- Diğer yörelerde yapılacak yatırımlarda 400 milyar Türk Lirası, olması gerekmektedir.

Finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda, finansal kiralama şirketleri için aranacak asgari sabit yatırım tutarı bu miktarların % 25'i kadardır. "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar" çerçevesinde destek unsurlarından faydalanmakta olan yatırımlar için bu Karar'a istinaden teşvik belgesi düzenlenmez ve kredi tahsis edilmez (Madde 9).

Tablo 1: 2006- 2007 Yıllarında Hazine Müsteşarlığından Teşvik Alan Turizm Yatırımları

DÖNEMİ	Belge Sayısı		TOPLAM YATIRIM (YTL)		Komple Yeni Yatırım		TOPLAM YATIRIM (YTL)	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007	2006	2007
OCAK	5	20	281.392.757	23.687.399	15	4	244.192.116	12.687.399
ŞUBAT	14	18	220.650.749	141.824.192	15	8	184.142.672	54.813.656
MART	9	19	277.876.365	55.937.566	10	4	168.274.087	40.678.396
NİSAN	25	21	237.098.461	311.325.866	11	16	211.295.030	223.560.089
MAYIS	21	10	80.769.810	235.745.200	7	16	75.453.948	218.855.475
HAZİRAN	25	17	196.815.629	287.187.714	12	18	168.242.239	279.528.829
TEMMUZ	4	12	119.131.526	7.708.445	9	4	73.841.445	7.708.445
AĞUSTOS	11	5	19.911.313	132.962.097	5	10	19.911.313	130.962.097
EYLÜL	10	10	80.803.147	104.457.171	9	8	76.300.453	92.362.981
EKİM	10	7	168.202.356	151.764.951	5	7	156.472.416	126.742.740
KASIM	14	2	21.310.832	100.815.169	2	8	21.310.832	41.319.518
ARALIK	8	5	83.268.499	45.837.544	3	6	73.889.454	42.902.464
TOPLAM	156	146	1.787.231.444	1.599.253.314	103	109	1.473.326.005	1.272.122.089

Kaynak : Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği <http://www.ttyd.org.tr>

Hazine Müsteşarlığı turizm işletmelerine 2006 yılında 156 tane, 2007 yılında 146 tane teşvik belgesi vermiştir. Komple Yeni Yatırımlar için 2006 yılında 103, 2007 yılında 109 tane teşvik belgesi verilmiştir. Toplam yatırım tutarı 2006 yılında 1.787.231.444 YTL, 2007 yılında 1.599.253.314 YTL'dir. Komple yeni yatırımlar için toplam yatırım tutarı 2006 1.473.326.005 YTL, 2007 yılında 1.272.122.089 YTL'dir. Tabloyu incelediğimizde 2007 yılında Hazine Müsteşarlığından alınan teşviklerin 2006 yılına göre daha az olduğu görülmektedir.

Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat ithalatı, yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut

Fonundan istisnadır. Binek araçları, otobüs, çekici (Euro I, Euro II, Euro III veya Euro IV normlarına uygun yeşil motoru haiz olanlar hariç), yedek parça, treyler (frigorifik olanlar hariç), mobilya, yat, motorbot, kamyon (off road-truck tipi ile karayoluna çıkması mümkün olmayan kaya tipi damperli kamyonlar hariç), transmikser, kesintisiz güç kaynağı, beton santrali, forklift, beton pompası, inşaat malzemeleri, porselenden ve seramikten mamul sofr ve mutfak eşyasının teşvik belgesi kapsamında ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararında öngörülen oranlarda Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilebilir. Bu Karar çerçevesinde teşvik belgesi kapsamında hammadde, aramalı ve işletme malzemesi ithal edilemez (Madde 12).

25.10.1984 tarihli ve 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu gereğince, teşvik belgesini haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır (Madde 15).

Hazine Müsteşarlığı uygun görmesi halinde teşvik belgeli veya belgesiz olarak kredi tahsis edilebilir. Araştırma-geliştirme yatırımları, çevre korumaya yönelik yatırımlar, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu veya Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından belirlenen öncelikli teknoloji alanındaki yatırımlar, teknoloji geliştirme bölgelerinde yapılacak yatırımlar, bölgesel gelişmeye yönelik yatırımlara yatırım ve işletme kredisi verilmektedir. Bu kapsamda tahsis edilecek yatırım kredisi miktarı faizsiz sabit yatırım tutarının %50'si kadar olup bu miktar 500 milyar Türk Lirası'nı, aracı bankaca işletme sermayesi yetersizliği de dikkate alınarak tespit edilecek işletme kredisi miktarı ise 200 milyar Türk Lirası'nı geçemez. Yatırım ve işletme kredisinin birlikte kullanılması halinde toplam kredi miktarı azami 700 milyar Türk Lirası'dır (Madde 16).

Teşvik belgesi kapsamı ithal makine ve teçhizatın 5 yıl, yerli makine ve teçhizatın ise 2 yıl süre ile Müsteşarlığın izni olmaksızın devir, temlik, satış ve ihracı yapılamaz. Bu işlemler, teşvik belgesindeki kayıt ve koşulların yerine getirilmemesi halinde söz konusu sürelerin dolmuş olması durumunda da izne tabidir. Yatırım yerinin değiştirilmemesi, teşvik belgesinde yer alan yatırıma ilişkin yükümlülüklerin

yatırımcı tarafından yerine getirilmesi ve tesislerin bütünlüğünün bozulmaması kaydıyla tesislerin kiralanması serbesttir (Madde 17).

Yatırımların desteklenmesi için her yıl bütçe kanunu ile ayrılan ödenek çerçevesinde teşvik belgeli olup olmadığına bakılmaksızın ilgili mevzuatında öngörülen esas ve usuller çerçevesinde Müsteşarlıkça yatırım veya işletme kredisi tahsis edilebilir ve yatırımlarda devlet yardımları ile ilgili mevzuatta öngörülen diğer ödemeler yapılabilir (Madde 24). Bu Karar hükümleri çerçevesinde kullanılacak kredilerin faiz oranı yatırım kredileri için %20, işletme kredileri için %30'dur. Kullanılacak kredilerin faiz oranlarını ekonominin seyrine göre %100'üne kadar artırmaya veya azaltmaya Müsteşarlığın bağlı bulunduğu Devlet Bakanı yetkilidir (Madde 26).

Yatırım indirimi uygulaması 01.01.2006 tarihinden itibaren uygulamadan kaldırılmış olup geçiş hükümleri Gelir Vergisi Kanununun geçici 69. maddesine ilave edilmiştir. Buna göre; 31.12.2005 tarihi itibarıyla Devreden Yatırım İndirimi tutarını, endeksleme uygulamasına tabi tutarak 2006, 2007, 2008 yıllarındaki kazançlarından indirmeleri mümkündür (2008 Vergi Rehberi, Capital Ocak 2008).

2002/4367 sayılı Kararnamenin eki Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karara ek madde eklenmiştir. Turizm Yatırım veya Turizm İşletme Belgesinin geçerlilik süresinin belirlenmesi ve onaylı belgenin ibraz edilmesi kaydıyla, belgeli turizm yatırım veya işletmelerin 2004 yılı nisan ayından sonraki elektrik enerjisi giderlerinin, şantiye dönemi de dahil olmak üzere o bölgedeki mesken ve sanayi abonelerine uygulanan tarifelerden en düşüğü ile kendi abone grubuna uygulanan tarife arasındaki fark Hazine tarafından karşılanır hükmü koyulmuştur (22.04.2005 tarihli 25794 sayılı Resmi Gazete).

Ayrıca, 1319 nolu Emlak Vergisi Kanununun 5/b maddesine göre, turizm işletme belgesi almış olan Gelir veya Kurumlar Vergisi mükellefleri tahsis ettikleri ve işletmelerine dahil binaları, inşalarının sona erdiği veya mevcut binaların bu maksada tahsisi halinde turizm müessesesi belgesinin alındığı yılı takip eden bütçe

yılından itibaren 5 yıl süre ile geçici muafiyetten faydalandırılmaktadır (www.gelirler.gov.tr/mevzuat).

2.2.KOBİ Yatırım Teşvik

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar KOBİ'lerin uluslararası düzeyde rekabet edebilmeleri için üretim, kalite ve standartlarını artırmalarını, istihdam yaratmalarını sağlamak üzere hazırlanmıştır. Bu Karar çerçevesinde Turizm (konaklama tesisleri) yatırımları da Devlet Bakanlığı'nca yayımlanacak genelgelerle belirlenen faaliyetleri kapsamaktadır. Çanakkale il sınırlarının güneyi ile İçel il sınırlarının doğusu arasında kalan 3 kilometre derinliğindeki kıyı şeridi ve Nevşehir ilinde Merkez, Ürgüp ve Avanos ilçe sınırları dışında yapılacak turizm yatırımları (konaklama tesisleri) ile mevcut konaklama tesislerinin modernizasyon yatırımları KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme) yatırımları olarak nitelendirilmektedir (Madde 2).

KOBİ'lerin makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi alımlarının desteklenmesi amacıyla Müsteşarlıkça KOBİ teşvik belgesi düzenlenir. Bina inşaat harcamaları sadece turizm (konaklama tesisleri), eğitim ve sağlık yatırımlarında dikkate alınır. Destek unsurlarından yararlanabilmek için KOBİ teşvik belgesine konu bina inşaat, makine ve teçhizat harcamaları ile hammadde ve işletme malzemesi teminine yönelik yatırımın, 400 milyar Türk Lirası'nı aşmaması gerekmektedir (Madde 4).

Bankalara yapılacak KOBİ teşvik belgesine ilişkin müracaatlarda; Turizm yatırımlarında Turizm Bakanlığında alınacak Turizm Yatırım Belgesi veya işletme ibraz edilmesi zorunludur. Turizm, eğitim, sağlık ve tarımsal sanayi yatırımları için Türkiye Kalkınma Bankasının ilgili şubelere yapılır. KOBİ teşvik belgesinde bina inşaat harcaması öngörülen yatırımlara en fazla iki yıl, diğer yatırımlara ise bir yıl süre verilir. Bu süre içinde tamamlanamayan yatırımlarla ilgili olarak, itfa planında bir değişiklik yapılmaması koşuluyla, haklı sebepler dikkate alınarak Müsteşarlıkça belirlenecek esaslar çerçevesinde aracı bankalar tarafından 12 aya kadar ek süre

verilebilir. Öngörülen süre veya ek süre bitimini müteakip üç ay içinde yatırımın tamamlanıp tamamlanmadığı aracı bankalarca tespit edilerek Müsteşarlığa bildirilir. Müsteşarlık tarafından hazırlanarak aracı bankalara bildirilen yatırımın mali ve fiziki gerçekleşme durumunu içeren Yatırım Tamamlama Formuna uygun olarak tamamlanmış yatırımlarla ilgili yatırım tamamlama vizesi aracı bankalarca yapılır ve en geç üç ay içinde Müsteşarlığa bildirilir (Madde 5).

KOBİ yatırımları için öngörülebilecek destek unsurları şunlardır: Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası, Yatırım indirimi, Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası, Vergi, resim ve harç istisnası, Fondan kredi tahsisi (Madde 10).

Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Hakkında Karar'ın ilgili hükümleri çerçevesinde, KOBİ teşvik belgesi kapsamında makine ve teçhizatın ithaline izin verilebilir. Ancak, KOBİ teşvik belgesi kapsamında kullanılmış makine ve teçhizat temin edilemez. KOBİ teşvik belgesi kapsamında hammadde ve işletme malzemesi ithal edilmesi halinde yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı'nda öngörülen oranlarda Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu tahsil edilir (Madde 11).

KOBİ teşvik belgesini haiz yatırımcılara KOBİ teşvik belgesi kapsamında yapılacak yeni makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri K.D.V'nden istisnadır (Madde 13).

Yatırımın tamamlanmasını müteakip 2 yıl içinde 1.000 ABD Doları tutarında ihracat yapılacağına dair aracı bankaya taahhütte bulunulması kaydıyla ilgili mevzuat çerçevesinde yapılacak yatırımlar vergi, resim ve harçlardan istisna edilirler (Madde 14).

Fon kaynaklı krediler sadece makine ve teçhizat alımı için (turizm, eğitim ve sağlık yatırımlarında bina inşaat harcamaları dahil olup, bu miktar sabit yatırımın %20'sini geçemez) yatırım kredisi ile hammadde ve işletme malzemesi alımına yönelik olarak işletme kredisi şeklinde kullanılabilir. Fon'dan, imalat ve tarımsal

sanayi sektörlerinde yapılacak yatırımlar için faizsiz sabit yatırım tutarının aşağıda belirtilen oranlarında yatırım kredisi tahsis edilebilir.

KOBİ'lere Fon kaynaklarından kullanılan yatırım kredilerinin faiz oranları; kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %10, diğer yörelerde %15'tir. İşletme kredilerine uygulanacak faiz oranı ise kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda %15, diğer yörelerde %25'tir. KOBİ'lere kullanılacak Fon kaynaklı yatırım kredilerinde vade azami 4 yıl, işletme kredilerinde 2 yıldır. Yatırım kredilerinde 1 yıl ödemesiz dönem uygulanır. Ödemesiz döneme ait faiz, kalan vade süresi içinde diğer taksitlerle birlikte faiz tahakkuk ettirilmek suretiyle üçer aylık veya altışar aylık taksitler halinde tahsil edilir. Fon kaynaklı yatırım kredisinin ana para ve faiz ödemeleri ödemesiz dönemi takip eden vadede ana para taksit ödemeleri ile birlikte tahsil edilir (Madde 15/ B).

Ayrıca 5084 sayılı Kanun çerçevesinde bu kapsama giren illerde turizm işletme belgesine sahip konaklama tesisleri % 20 ile % 50 arasında enerji desteği almaktadır (www.hazine.gov.tr).

2.3. Özel Nitelikli Turizm Teşvikler

2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu turizm sektörünü düzenleyecek, geliştirecek, dinamik bir yapı ve işleyişe kavuşturacak tertip ve tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla 12.03.1982 yılında yürürlüğe girmiştir.

Kanunda belirtilen teşvik tedbirlerinden yararlanabilmek ve her yıl belirlenen ilkeler doğrultusunda Türkiye Kalkınma Bankasınca verilecek krediyi kullanabilmek için öncelikle Turizm Bakanlığından “ Turizm Yatırım Belgesi” veya “Turizm İşletme Belgesi” alınması gerekmektedir (Andaç, 2004:247). Turizm Bakanlığından yatırım ve işletme belgesi alan turistik tesisler aşağıdaki teşviklerden yararlanmaktadır (Madde 15,16,17,18):

- Elektrik, gaz ve su ücretini o bölgedeki sanayi ve meskenlere uygulanan tarifeden en düşüğü üzerinden öderler.
- Telefon ve teleks taleplerine ilişkin her türlü işlem ve tahsis öncelikle yapılır.
- Belgeli işletmelerde, Turizm Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığının görüşü ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca verilen izinle yabancı uzman personel ve sanatkârlar çalışabilir.
- Belgeli işletmeler ile belge kapsamındaki yardımcı hizmet satış yerleri Bakanlıkça belirlenen çalışma süresi içinde resmi tatil, hafta sonu ve öğle tatillerinde faaliyetlerini devam ederler.

Türkiye Kalkınma Bankası, turizm faaliyetini gösteren girişimcileri yönlendirmek, finansman ihtiyaçlarını zamanında yeterli miktarda ve teşvik mevzuatıyla uyum sağlanarak uygun şartlarda karşılamak suretiyle yatırım ve işletme kredileri vermektedir. Yatırım Kredileri; komple yeni yatırım kredisi, tevsî yatırım kredisi, modernizasyon ve yenileme yatırım kredisi ve teşvik fonu kaynaklı krediler olmak üzere dört türden oluşmaktadır. Bankanın kredilendirilecek ve finansmanında aracılık edecek girişimlerde ve projelerde aradığı şartlar şöyle özetlenebilir: İşletmenin Anonim Şirket olması, yatırımlar için Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan Yatırım veya İşletme belgesi bulunması, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan teşvik belgesi almış olması, işletme hakkında yapılacak mali ve teknik değerlendirmenin olumlu sonuçlanması.

Banka, turizm yatırımcılarına Anonim Şirket olarak kurulmuş firmaların orta ve uzun vadeli finansman taleplerini karşılamak amacıyla, Bütçe Kaynaklı Teşvik Fonlarının firma teşvik belgesi ile kredi kararname uygulama tebliğleri kapsamında firmalara kullanılmasına aracılık etmektedir. Banka, yurt dışı mali piyasalardan veya uluslararası kuruluşlardan gerek borçlu gerekse Türkiye Cumhuriyeti garantörlüğünde aracı banka sıfatı ile orta ve uzun vadeli yabancı kaynakların firmalara kullanılmasına aracılık etmektedir (www.tkb.cm.tr).

Tablo 2: 2006–2007 Yıllarında Türkiye Kalkınma Bankası'nın Otel İşletmelerine Verdiği Krediler

Tesis Sınıfı	EUR (EURO)		USD (ABD Doları)		YTL (Yeni Türk Lirası)	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Ev						119.000
Özel Otel		600.000				
1.sınıf Motel					156.332	
1.sınıf Tatil Köyü	5.300.000	8.604.352				
1 yıldızlı Otel					76.500	
2 yıldızlı Otel					235.712	
3 yıldızlı Otel	629.136	1.534.136	941.620	941.620	356.379	2.975.150
4 yıldızlı Otel		6.990.216			6.794.593	3.784.929
5 yıldızlı Otel	7.565.904	41.226.156			11.149.771	4.303.650
5 yıldızlı Tatil Köyü	337.320	1.666.800			5.241.960	2.808.903
Toplam	13.832.360	60.621.660	941.620	941.620	24.011.247	13.991.632

Kaynak : TKB Bilgi Edinme 19.01.2008

Türkiye Kalkınma Bankası kredi ödemelerinin % 36'sı turizm sektörü yatırımlarına aittir. 2006 yılında gerçekleştirilen kredi ödemelerinin 25.657 bin YTL'lik kısmı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki yatırımlara ait olup, bu tutarın 21.442 bin YTL'lik kısmı turizm-hizmet sektörlerine kullanılmıştır. Turizm sektörüne kullanılan kredilerin 31.654 bin YTL'si (% 67) otel yatırımlarına, 15.651 bin YTL'si (% 33) tatil köyü yatırımlarına ait bulunmaktadır. Otel yatırımlarına kullanılan kredilerin % 68'lik kısmı 5 yıldızlı otellere ilişkindir (Kalkınma Bankası 2006 yılı Faaliyet Raporu www.tkb.com.tr).

Otel işletmelerin finansman kaynaklarının en önemli bölümünü Türkiye Kalkınma Bankası'nın sağladığı krediler oluşturmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde 4 ve 5 yıldızlı otel ile tatil köyleri, diğer otellere göre banka kredilerinden yoğun olarak yararlandığı görülmektedir.

SONUÇ

Ülkemizin en önemli sorunlarından biri işsizliktir. Yatırımların yapılması, üretimin artırılması, istihdamın yaratılmasında teşvikler özendirici özellikler taşımaktadır. Özellikle turizm sektörü, dinamik ve hızlı büyüyen bir sektör olmasından dolayı ekonomik kalkınma araçlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda sektörün gelişmesi, yeni yatırımların yapılması ve istihdam alanlarının yaratılmasında teşvikler önemli bir rol oynamaktadır.

Kalkınma Bankası ve KOBİ kapsamındaki turizm yatırımlarına verilen krediler sektöre önemli bir kaynak yaratmaktadır. Ancak, 2006–2007 yılları arasında Kalkınma Bankası tarafından turizm sektörüne verilen krediler incelendiğinde; özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kredilerden yeterince yararlanamadığı görülmektedir. Banka, otel işletmelerinin finansmanı açısından uzun vadeli bir yatırım aracıdır. Otel işletmeleri yatırımlarının uzun vadede geri dönmesi, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için kredi kullanımında güçlükler yaratmaktadır. Bu güçlükler nedeniyle banka kredilerinden yoğun olarak 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri yararlanmaktadır.

Turizm İşletme belgesi almış otel işletmelerinin bu belgeyi aldığı tarihten itibaren 5 yıl süre ile emlak vergisi ödememesi, makine ve teçhizat alımında KDV istisnasından yararlanması, elektrik enerjisi giderlerinin düşük tarifeden ödemesi maliyetleri azaltıcı bir unsurdur.

Otel işletmeciliğine yönelik yatırımlarda önemli bir teşvik aracı olan ve yapılan yatırım harcamalarının belirli bir yüzdesini, elde edilen kazançtan indirilmesini sağlayan “yatırım indirimi” uygulaması 01.01.2006 tarihinde uygulamadan kaldırılmıştır.

Otel işletmelerinin yatırım maliyetlerinin yüksek ve yatırımların geri ödeme süresi uzun olduğundan, teşvikler hem yatırım aşamasında hem de işletme aşamasında sektörün ivme kazanmasında önemli bir etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

- ANDAÇ, F. (2004) : *Turizm Hukuku*, Ankara: Detay Yayıncılık
- AKGÜÇ, Ö.(1994) : *Finansal Yönetim*, İstanbul: Avcıol Basımevi
- ATAER, U. ve Diğerleri (2003) “Turizm Sektörüne Sağlanan Devlet Yardımları”, *Hazine Dergisi*, sayı: 16, s.1
- Capital Dergisi (2008) Ocak Vergi Rehberi
- ÇETİNER, E. (2002) : *Konaklama İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- YILMAZ, Y. (2005) : *Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolü*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILMAZ, H.(2005) : “İşletmelerde Finansal Karar Destek Sistemi”.
<http://www.sbe.deu.edu.tr/yayinlar/dergi>, 25.05.2005
- KOLB, R, RODRIGUEZ, R. (Çeviren Ali İhsan Karacan) (1996) : *Finansal Yönetim*, Sermaye Piyasası Yayını, No: 35
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar,<http://www.gelirler.gov.tr/mevzuat>, 10.01.2008
- Resmi Gazete
- Türkiye Kalkınma Bankası Faaliyet Raporları [http:// www.tkb.com.tr](http://www.tkb.com.tr), 10.01.2008
- Türkiye Kalkınma Bankası Bilgi Edinme Sayı: B.02.2-TKB.031/EHİM/BEB/-016,19.01.2008
- 2634 Sayılı Turizm Teşvik Kanunu [http:// www.kultur.gov.tr](http://www.kultur.gov.tr), 10.01.2008
- Turizm Tesisleri Yönetmeliği [http:// www.kultur.gov.tr](http://www.kultur.gov.tr), 10.01.2008
- Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği <http://www.ttyd.org.tr>, 10.01.2008
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar (2002/4367 sayı)
- Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar’da Değişiklik Yapılmasına Dair Karar
- Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 5084 Sayılı Kanun
- www.hazine.gov.tr, 11.01.2008
- www.tuik.gov.tr, 11.01.2008

İSTANBUL İLİNDE GÖREV YAPAN KAMU VE ÖZEL İLKÖĞRETİM ÖĞRETMENLERİNİN İŞ TATMİN DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Mustafa Anıl ÇITAK¹, Yasemin KOLDERE², Sinan ÜNSAR³, Gözde ERGİN⁴

Özet

Son yıllarda yapılan iş tatmini araştırmalarının sayısında artış gözlenirse de eğitimin temel taşları olan öğretmenlerin işlerinden aldıkları tatmin düzeylerini belirleyen araştırmaların sayısı çok fazla değildir. Çalışmanın temel inceleme alanı İstanbul ili dahilinde kamu ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin iş tatmin düzeylerinin ölçülmesi, elde edilen bu düzeylerin ve alt düzeylerin karşılaştırılması, farklılar varsa nedenlerinin ortaya koyulması ve alt düzeylerin istatistiki olarak ele alınmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, İş Tatminsizliği, Motivasyon, Öğretmen, Eğitim.

Abstract

Even though it has been observed that the number of researches relating to job satisfaction made recently has increased, the number of researches which determine the satisfaction level that the teachers who are the milestones of education feel for their work is very few. The main survey field of the work can be summarized as measuring of the job satisfaction level of the teachers who work at public and private elementary schools within İstanbul, comparing the levels obtained and presenting the reasons if any, also statistically analyzing the minor factors of job satisfaction concept.

Key Words: Job Satisfaction, Job Dissatisfaction, Motivation, Teacher, Education

¹ Trakya Üniversitesi, S.B.E. İşletme ABD Yüksek Lisans Mezunu

² Arş.Gör.Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü

³ Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

⁴ Arş.Gör., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü

1. GİRİŞ

İnsanlar belirli bir yaştan itibaren günlük yaşantılarının büyük bir bölümünü işte geçirmektedirler. Bu bağlamda yalnızca ekonomik durumunu değil, psikolojik durumunu da yakından etkileyen işinden beklentilerini elde eden insan daha mutlu olabilmektedir (Bakan ve Büyükbeşe, 2004:6). Üretim girdilerinin temel faktörlerinden biri olan emeğin kaliteli ve verimli olması için bu girdinin nitelikli olması gerekmektedir. Böylece iktisatta ve işletmelerde temel girdilerden biri olan insan gücünün kaliteli yetiştirilmesinde öğretmenler ve yöneticilerin rollerinin önemi yadsınamaz. Bu yetiştiricilerin işlerindeki tatmin ve tatminsizlik işlerindeki verimliliklerini etkilemektedir. Buradan yola çıkarak öğretmenlerin tatmin düzeylerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. İstanbul ilinde çalışan kamu ve özel sektör ilköğretim okulu öğretmenlerinin iş tatmin seviyelerinin ölçülmesi ve elde edilen düzeylerin karşılaştırılması ve bu düzeylerde farklılıklar varsa nedenlerinin ortaya koyulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

2. İŞ TATMİNİ KAVRAMI

Soyut bir kavram olan iş tatmini, davranış bilimciler ve araştırmacılar tarafından değişik biçimlerde tanımlanmıştır. İş tatmini kavramı motivasyon, moral, işi çekici bulma, işe kendini coşkuyla verme, işi sevme kavramlarıyla yakından ilgili olmasına rağmen, bu kavramlardan daha değişik bir anlam ifade etmektedir. İnsan bir kaynak olarak görülmeye başladığından bu yana iş tatmini çalışma yaşamı ve insan kaynaklarının öne çıkan konularından biri olmuştur (İncir, 1990:50).

İş tatmini kabaca; çalışanın işine karşı sergilediği genel tutum olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 1994:231). Başka bir tanımda ise; kişilerin işlerinden duydukları memnuniyet ya da memnuniyetsizlik durumu olarak ifade edilmiştir (Davis,1981:13). Yönetim bilimi literatüründe motivasyon; örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için çaba sarf eden bireyin, bu çaba sonucunda kendi ihtiyaçlarını da tatmin edecek olusunun verdiği şartlanma ile bu çabayı göstermedeki istekliliği olarak tanımlanmaktadır (De Cenzo ve Robins, 1996:297).

Günümüzde bireysel performansın ya da verimliliğin artırılmasını amaçlayan çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bunlar içinde iş tatmini önemli bir yer tutmaktadır. Her çalışanın işine ve işyerindeki ilişkilerine yönelik olarak zaman içinde geliştirdiği bir zihinsel tutum vardır. Bu zihinsel tutumun oluşmasında çalışanın işi hakkındaki bilgisi, işin sonucuna ilişkin yaklaşımları ve iş ortamının koşulları önemli ölçüde rol oynar. Bu tutum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Başka bir ifadeyle, çalışanın yaşadığı iş deneyimleri sonucu ortaya çıkan ruhsal durumu olumlu ise bu, *iş tatmini (job satisfaction)*, eğer olumsuz ise *iş tatminsizliği (job dissatisfaction)* şeklinde nitelendirilebilir (Barutçugil, 2004:388).

İş tatmininin önem kazanmasının nedenlerinden biri, kavramın çalışanların işle ilgili sağlığı ve verimiyle ilişkili oluşudur (Telman ve Ünsal 2004:11). 1930'lara kadar iş tatmininin nedenleri ve içeriği ile ilgili sistematik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Taylor 1912 yılındaki çalışmalarında konuya değinse de sistematik değildir (Özarlan,2002:64).

Soyut bir kavram olan iş tatmini *işi sevme, işe bağlılık, işe kendini coşkuyla verme* gibi tanımlarla kullanılmaktadır. Tatmin kavramı *doyum, zevk alma, hoşlanma ve memnuniyet* ile aynı anlamdadır (Karadal, 1999:78).

İşgörenin iş tatmini bulması demek işine karşı olumlu tutumunun ortaya çıkması demektir. Kısacası kişi işinden gerekli tatmini buluyorsa işine ve iş ortamına karşı olumlu bir tutuma sahip olacaktır. Bu ilişkinin belirli sınırlar içerisinde tersi de doğrudur. Bireyin işine karşı tutumu ne ölçüde olumlu ise, iş tatmini o ölçüde fazla olacaktır. İş tatminini sağlayan faktörler kişiden kişiye değişir. Bu değişimin temelinde, tatmin faktörlerinin kişilerin tutumlarını etkileme derecesinin farklılığı bulunmaktadır. Her bir işgörenin iş ortamına karşı tutumunu belirleyen faktör değişiktir (Morgenstern, 2004:8). Ayrıca işgörenin çalıştığı yerin iklimi işgörenin tatmini açısından önemlidir. İşyerindeki mevcut olumlu iklim çalışanın işyerine daha fazla bağlanmasına yol açacaktır (Keser,2006:96)

3. İŞ TATMİNİNİN ÖNEMİ

Çağdaşlaşma ve endüstrileşme olgusu içinde makine becerisi insan becerisinin yerini almaya çalışmakta olup aynı zamanda iş bölümü de giderek artmıştır. Bu değişim, kişileri, emeğinin **karşılığını görme** ve ortaya koyduğu performanstan **gururlanma** duygusundan yoksun bırakmıştır. Bunun sonucu olarak işgörenlerin, gittikçe işe karşı yabancılaştıkları ve tatminsiz oldukları söylenebilir. Günümüz çalışanı, işin kendisi için bir anlam ifade etmediğini söylemektedir (Ulusoy, 1993:15). İş tatmini ile performans arasındaki ilişki sanayi psikolojinin gündemini yoğun olarak meşgul etmekte olan bir konudur. İş tatmini ile performans arasında, çok güçlü olmamakla birlikte, olumlu yönde bir ilişki bulunduğu söylenebilir(Luthans,1995:129).

Organizasyonlarda işgörenlerin iş tatmininin düşük olması diğer bir ifade ile iş tatminsizliğinin yaşanması sadece bireysel anlamda olumsuz sonuçlar doğurmayacaktır. Olayın örgütsel sonuçlarına baktığımızda işgörende işe gitmede isteksizlik, örgütten ayrılma, yetersizlik duygusu, işbirliği sağlayamama, işte hata yapma, işten uzaklaşma isteği, isabetsiz kararlar verme ile nitelik ve nicelik düşmesi yaşanabilecektir. Yani iş tatmininin organizasyonel önemi de mevcuttur (Ardıç ve Baş, 2002:4).

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Aşağıda yer alan bölümde, İstanbul ilinde kamu ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin iş tatminlerinin ölçülmesine ilişkin gerçekleştirilen araştırmanın metodolojisi açıklanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; İstanbul ilinde bulunan kamu ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin iş tatmin düzeylerinin ölçülmesi, toplanan veriler ışığı altında iş tatmin seviyelerinin karşılaştırılması, eğer iş tatmin seviyelerinde farklılıklar ortaya çıkarsa nedenlerinin hangi faktörlerden ileri geldiğinin ortaya konulmasıdır. Bu temel amaç doğrultusunda bir milletin geleceğini şekillendiren

öğretmenlerin ve eğitim yöneticilerinin iş tatmini yönünden aydınlatılması, bilgilendirilmesi ve iş tatmininin önemini kavramaları amaçlanmaktadır. Eğer eğitim ortamları ve çalışma şartları iş tatmini öğeleri göz önünde bulundurularak hazırlanırsa, iş tatmini sağlanmış öğretmenlerin daha verimli ve daha sağlıklı nesiller yetiştireceğini söylemek mümkün olacaktır.

Araştırmanın Modeli

Araştırma konusu ile ilgili olarak Türkçe ve İngilizce güncel literatürün taranması ve incelenmesi yapılmış olup, uygulanan anketlerin istatistiksel değerlendirmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. En son aşamada anket uygulaması ışığı altında toplanan veriler yorumlanarak anlamlı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışma ampirik niteliktedir.

Araştırmada Kullanılan Ölçek

Araştırmada “*Minnesota Satisfaction Questionnaire*” (MSQ) ölçüm aracı olarak kullanılmıştır. MSQ ya da Türkçeleştirilmiş adıyla “Minnesota Tatmin Ölçeği” Minnesota Üniversitesinde 1967 yılında Weiss ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş bir ölçektir. Ölçek 20 alt boyutu ölçmeyi hedefleyen 100 soruluk likert maddeden oluşmaktadır. 100 soruluk maddenin uygulamadaki zorluklarını gören Weiss ve arkadaşları ölçeği 20 maddelik bir kısa forma dönüştürmüşlerdir. (Weiss ve diğerleri, 1967:21) Bu hem uygulama kolaylığı, hem de ekonomik yönde bir avantaj sağlamıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ili dahilinde bulunan resmi ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. İstanbul ilinde resmi ve özel ilköğretim okullarında çalışan öğretmenlerin sayısını elektronik bilgi edinme başvurusu aracılığıyla İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğünden öğrenilmiştir. Buna göre toplam 47.089 ilköğretim öğretmenin 40.395’i kamu okullarında, 6.694 ilköğretim öğretmeni ise özel okullarda çalıştığı bilgisi edinilmiştir. Anakütlenin tümüne yani bütün okullardaki öğretmenlere ulaşmak mümkün olmadığından seçilen okulların bazılarında posta yoluyla anketler ulaştırılmış, böylelikle de yüzyüze anket formları uygulanmıştır. Uygulanan toplam 500 anket formunun 350 tanesi bizzat yüz yüze

öğretmenlerle etkileşime geçilerek uygulanmış, geriye kalan 150 anket ise posta yolu ile gönderilmiş ancak bunlardan yalnızca 106 tanesi geri dönmüştür.

Verilerin Toplanması

Evren ve örneklem başlığındaki veriler ışığı altında kamu kurumunda çalışan 396 öğretmene, özel kurumda çalışan 60 öğretmene uygulama yapılmıştır. Posta, elektronik posta ve bizzat uygulama yoluyla 137 kamu ilköğretim okuluna, 21 özel okula ulaşılmıştır. Anketlerin 350 sı yüzyüze, 156 sı ise posta yolu ile öğretmenler tarafından cevaplandırılmış ancak posta ile uygulanan anketlerden geri dönüş sayısı 106 olduğundan toplam 456 anket sonuçları değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Verilerin yorumlanmasında literatürde yer alan bilgilerden faydalanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Güvenirlik testi, frekans dağılımları, faktör analizleri ve toplam iş tatmin seviyelerinin karşılaştırılmasında Mann – Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

Güvenilirlik Testi

Tablo 1 incelendiğinde Cronbach Alfa Katsayısının $\alpha = 0.877$ olduğu görülmektedir. Bu veri uyguladığımız yirmi maddelik Minnesota Tatmin Ölçeğinin (MSQ) yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Cronbach Alfa(α) Testi Sonucu Elde Edilen Güvenirlik Katsayısı

Cronbach Alfa Katsayısı (α)	Ölçekteki Madde Sayısı
0,877	20

Araştırmaya Katılan Deneklerin Sosyo–Demografik Özelliklerinin Dağılımları

Araştırmaya katılan öğretmenlerin unvanları, cinsiyetleri, yaşları, kıdem yılları, çalıştıkları kurumların tipi (kamu/özel) ve medeni durumları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin Unvanlarına Göre Dağılımları

	Frekans	%Frekans
Stajyer (Aday) Öğretmen	41	9,0
Öğretmen	336	73,7
Uzman Öğretmen	42	9,2
Başöğretmen	2	0,4
Okul müdürü	19	4,2
Müdür yardımcısı	16	3,5
Toplam	456	100,0

Tablo 3: Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

	Frekans	% Frekans
Erkek	213	46,7
Kadın	243	53,3
Toplam	456	100,0

Tablo 4: Öğretmenlerin Kurum Tiplerine (kamu/özel) Göre Dağılımları

	Frekans	% Frekans
Kamu	396	86,8
Özel	60	13,2
Toplam	456	100,0

Tablo 5: Öğretmenlerin Yaş Guruplarına Göre Dağılımları

	Frekans	% Frekans
25 yaş ve altı	73	16,0
25-35 yaş arası	255	55,9
36-45 yaş arası	86	18,9
46-50 yaş arası	30	6,6
50 yaş ve üstü	12	2,6
Toplam	456	100,0

Tablo 6: Öğretmenlerin Medeni Durumlarına Göre Dağılımları

	Frekans	% Frekans
Evli	286	62,7
Bekar	160	35,1
Boşanmış	10	2,2
Toplam	456	100,0

Faktör Analizi

20 maddelik ölçekteki soruların kendi içinde farklı alt gruplara ayrılıp ayrılmadığı ve bu alt grupların kamu ve özel okulların farklılık gösterip göstermediğini araştırmak amacı ile faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucu dört faktörün oluştuğu tespit edilmiştir. Faktörlere maddelerin içerikleri göz önünde bulundurularak isimler verilmiştir. Birinci faktör örgütsel adanmışlık olarak adlandırılmıştır. Burada bulunan maddelerin ortak varyansı 0.555 ile 0.813 arasındadır. İkinci faktör işin niteliği olarak adlandırılmıştır. Maddelerin ortak varyans değeri 0.439 ile 0.824 arasındadır. Üçüncü faktör işin statüsü olarak adlandırılmıştır. Maddelerin ortak varyans değeri 0.448 ile 0.745 arasındadır. Dördüncü ve son faktör kişisel farklılıklar olarak adlandırılmış olup, ortak varyans değerleri 0.621 ile 0.714 arasında bulunmaktadır.

Faktörler belirlendikten sonra ortaya çıkan bu dört alt boyutu hangi maddelerin oluşturduğu belirlenmelidir. Bu işlem Faktör Analiz Matrisi yardımıyla yapılmıştır. Faktörlerin güvenilirlikleri ölçülmüş ve tablo 7’de gösterilmiştir. Alt boyutlarımızın tümü güvenilirlik testini geçmiştir. En düşük değer olarak faktör 4’ün güvenilirliği $\alpha = 0.591$ ölçülmüş olmasına rağmen kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu saptanmıştır.

Tablo 7: Faktör Analizinden Elde Edilen Alt Boyutların Güvenirlikleri

Faktör		Cronbach Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
Örgütsel Adanmışlık	X9,X10,X11,X15,X16,X20,	0.835	6
İşin Niteliği	X1,X5,X6,X8,X12,X17,	0.762	6
İşin Statüsü (Çevresel)	X4,X13,X14,X18,X19	0.728	5
Kişisel Farklılıklar (Bireysel)	X2,X3,X7,	0.591	3

Öğretmenin Görev Yaptığı Kurumlara (Kamu/Özel) göre İş Tatmini Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin çalıştığı kurumun tipiyle iş tatmini alt boyutları arasında algı ve bakış açısı farkı olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile sınanmıştır. Mann-Whitney U testi fark olup olmadığını göstermektedir. İşin niteliği ve iş statüsü boyutlarında H_0 reddedilmiştir ve öğretmenin çalıştığı kurumun tipi ile iş tatmini alt boyutları arasında işin niteliği ve iş statüsü arasında bir farkın olduğu saptanmıştır. ($P < 0.05$) Böylece tatmin alt boyutlarından iş niteliği ve iş statüsüne bakış açılarında kamu ve özel sektörde çalışan öğretmenlerin birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları test sonucu belirlenmiştir.

Tablo 8: Öğretmenin Çalıştığı Kurum Tiplerine Göre (Kamu/Özel) İş Tatmini Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Mann Whitney U Testi Bulguları

	Örgütsel Adanmışlık	İş Niteliği	İş Statüsü	Kişisel Farklılıklar
Mann-Whitney U	11562,000	9723,000	9238,500	10998,000
Wilcoxon W	90168,000	88329,000	87844,500	89604,000

Z	-,336	-2,275	-2,789	-,942
P	,737	,023	,005	,346

Öğretmenlerin Eğitim Durumlarına Göre İş Tatmini Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin eğitim seviyelerinde, iş tatmini alt boyutları arasında algı ve bakış açılarında fark olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile sınanmıştır. İşin niteliği ve kişisel farklılıklar boyutlarında bir farkın olduğu test sonucu belirlenmiştir. ($P < 0.05$) Bu farkın hangi eğitim seviyesinden kaynaklandığını ortaya koyabilmek için Tukey HSD testi yapılmıştır. İş niteliği alt boyutunda iki yıllık yüksek okul mezunu öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Yüksek okul mezunu bir işgörenin yapabileceği en iyi işlerden (iş niteliği bakımından) biri öğretmenlik mesleğidir. Bu bakımdan bu kişiler işlerinden yüksek tatmin duymaktadırlar. Kişisel farklılıklar alt boyutunda ise yüksek lisans yapmış öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin çok düşük olduğunu görebilmekteyiz. Bunun sebebi yüksek lisans yapmış bir öğretmenin kendi yetenekleri ile öğretmenlik mesleğinin ona sunduğu maddi – manevi imkanların örtüşmemesine bağlanabilir.

Tablo 9: Öğretmenlerin Eğitim Durumlarına Göre İş Tatmini Alt Boyutları Arasındaki Farklara İlişkin Kruskal-Wallis Testi Bulguları

	Örgütsel Adanmışlık	İş Niteliği	İş Statüsü	Kişisel Farklılıklar
Ki-Kare	9,263	20,379	8,980	18,215
Serbestlik Derecesi	4	4	4	4
P	,055	,000	,062	,001

Minnesota Tatmin Ölçeğinin (MSQ) Alt Maddelerinin Öğretmenlerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerine Göre Karşılaştırılması

Bu başlık altında Minnesota tatmin ölçeğinin alt maddelerine kamuda çalışan öğretmenlerin verdiği cevap ortalamalarıyla, özel kurumlarda çalışan öğretmenlerin verdiği cevap ortalamalarının karşılaştırması yapılmıştır.

Tablo 10: Minnesota Tatmin Ölçeğinin (MSQ) Alt Maddelerinin Okul Türüne Göre Karşılaştırılması

MADDE	KURUM TİPİ	ORTALAMA DEĞER	P
Yeteneğin Kullanımı	Kamu	3.86	0.164
	Özel	3.68	
Başarı	Kamu	4.04	0.177
	Özel	4.23	
Etkinlik – Aktivite	Kamu	3.31	0.875
	Özel	3.33	
İlerleme – Terfi	Kamu	2.85	0.533
	Özel	2.95	
Otorite Yetki	Kamu	3.77	0.463
	Özel	3.87	
İşletme Politikaları ve Uygulamaları	Kamu	3.09	0.0001
	Özel	3.63	
Ücret	Kamu	2.04	0.034
	Özel	2.37	
Çalışma Arkadaşları	Kamu	3.65	0.567
	Özel	3.73	
Yaratıcılık	Kamu	4.03	0.285
	Özel	4.17	
Bağımsızlık	Kamu	3.52	0.127
	Özel	3.28	
Ahlaki Değerler	Kamu	3.77	0.030
	Özel	4.03	
Takdir	Kamu	2.98	0.015
	Özel	3.38	
Sorumluluk	Kamu	3.99	0.157
	Özel	3.82	
Güvence	Kamu	3.94	0.632
	Özel	4.00	
Sosyal Hizmet	Kamu	4.36	0.203
	Özel	4.50	
Mevki – Statü	Kamu	3.86	0.005
	Özel	4.25	

Yönetim – İnsan İlişkileri	Kamu	3.04	0.072
	Özel	3.33	
Yönetim – Teknik Konular	Kamu	2.99	0.098
	Özel	3.27	
Çeşitlilik	Kamu	3.72	0.377
	Özel	3.83	
Çalışma Koşulları (Fiziki)	Kamu	3.30	0.765
	Özel	3.35	

Maddelerin çoğunun görünüşte ortalama değerinde özel okullarda çalışan ilköğretim öğretmenlerinin kamu okullarında çalışan ilköğretim öğretmenlerine göre daha yüksek skor yakaladığı görülmektedir. Bu görünüşteki farkın anlamlı olup olmadığını t testi ve Whitney – U testi ile sınınamıştır.

Buna göre $P < 0.05$ olan işletme politikaları ve uygulamaları, ücret, takdir ve mevki – statü boyutlarının öğretmenleri istihdam edildiği özel ve kamu kuruluşlarında farklılık gösterirken, diğer MSQ boyutlarında bir farklılığın bulunmadığı istatistiksel olarak ortaya konulmuştur.

İşletme politikaları ve uygulamaları yönünden özel kurumlarda çalışan öğretmenlerin tatmin seviyelerinin yüksek olması, profesyonel yönetimin özel eğitim kurumlarında hakim olmasına bağlanabilir. Neticede özel eğitim kurumları işletme mantığıyla yönetilmektedir ve bu yönetimler kar, verimlilik ve performans gibi değişkenleri maksimize etmek durumundadırlar.

Alınan ücret karşılığında duyulan tatmine bakıldığında yine özel kurumlardaki öğretmenlerin kamudaki meslektaşlarına göre daha doyumlu oldukları görülmektedir. Fakat hem kamu, hem de özelde ortalamanın 3'ün üzerine çıkamadığı görülmektedir. Yani kamuda ve özelde çalışan öğretmenler aldıkları ücret bakımından düşük tatmine sahiptir.

Mevki-statü bakımından her iki kurum öğretmenlerinin de tatmin sorunu yaşamadığı anlaşılmaktadır. Öğretmenlik mesleğinin toplumun gözünde saygın oluşu bu sonucu ortaya koymuştur.

MSQ'ya Göre Toplam İş Tatmininin Öğretmenlerin Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Bu başlık altında toplam iş tatmininin öğretmenin çalıştığı kurum tipi, unvan, medeni durum ve kıdem değişkenlere bağlı olarak değişimi incelenmiştir.

MSQ'ya Göre Kamuda ve Özelde Çalışan İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Toplam iş tatmini MSQ'da verilen cevapların puanlarının toplanmasıyla oluşur. Araştırmamızda elde ettiğimiz ortalama puanlar yardımıyla kamu okullarında çalışan öğretmenlerin iş tatmini ile özel okullarda çalışan öğretmenlerin iş tatmin seviyesi karşılaştırıldığında özelde çalışan öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin görünüşte daha yüksek olduğu sonucu çıksa da t testi sonucu istatistiksel olarak bir farkın olmadığı ortaya konulmuştur.

Tablo 11: Öğretmenlerin Çalıştığı Kurum Tiplerine Göre İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Öğretmenin Çalıştığı Kurum	Toplam İş Tatmini Puanı Ortalaması	P
Kamu	70.909	0.062
Özel	73.0167	

Öğretmenlerin Unvanlarına Göre Toplam İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Öğretmenlerin iş tatminlerinin unvanlarla karşılaştırılmasında iki önemli nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan biri uzman öğretmenlerin iş tatmini grup içindeki en düşük seviyedir. Bunun sebebi ise öğretmenin beklentileriyle ona sunulanlar arasındaki seviye farkıdır. Uzman öğretmen olabilmek için stajyerlik ve ücretsiz izinler hariç (askerlik için kullanılan izinlerde hariç) yedi yıl kıdem ve yapılan sınavdan başarılı olma şartı aranmaktadır. Bu şartları sağlayan öğretmen meslektaşlarından farklı olarak uzman titrini kazanmaktadır. Buna paralel olarak maddi – manevi beklentileri de artmaktadır. Beklentileri karşılanmadığında da iş tatmin seviyesi düşmektedir.

Tablo 12: Unvanlara Göre İş Tatmin Seviyeleri

Öğretmenin Unvanı	Toplam İş Tatmini Puanı Ortalaması	P
Aday (Stajyer Öğretmen)	70.4146	0.078
Öğretmen	70.4315	
Uzman Öğretmen	67.7381	
Okul Müdürü	70.8421	
Müdür Yardımcısı	76.7500	

Tablo 12’de göze çarpan ikinci önemli nokta öğretmenler arasında iş tatmini en yüksek unvan grubunun müdür yardımcıları olduğudur. Bunun sebebi müdür yardımcılarının görevde yükselme arzusu içinde olmalarıdır. Yükselbilmek içinde idealist bir biçimde yaptığı işi beğendirme arzusuyla çalışırlar. Yaptıkları işe harcadıkları gayret içsel bir motivasyon sonucu ortaya çıktığı içinde işten aldıkları tatmin hissi maksimum düzeydedir. Sonuç olarak tabloya göre şunu söylemek mümkündür; araştırmayı yaptığımız İstanbul ilinde iş tatmin seviyesi en yüksek öğretmen grubu müdür yardımcıları, en düşük olan grup ise uzman öğretmenler olarak görünse de %10 önem seviyesinde bu sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıken, %5 önem seviyesinde iş memnuniyeti algıları öğretmenlerin unvanlarına göre farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin Medeni Durumlarına Göre Toplam İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Tablo 13: Öğretmenlerin Medeni Durumlarına Göre Toplam İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Medeni Hal	Toplam İş Tatmini Puanı Ortalaması	P
Bekar	68.2125	0.006
Evli	71.6329	
Boşanmış	73.6000	

Tablo 13’e göre öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin medeni durumlarına göre değişimi test sonucu $P < 0.05$ olduğu için farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Toplam İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Tablo 14’te öğretmenlerin kıdemleriyle iş tatmin seviyeleri arasındaki fark ortaya konulmuştur. Burada sonuçlar ANOVA testi ile sınıanmıştır. $P < 0.05$ olduğu için farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır. Tukey HSD testi sonucunda farklılığın 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip öğretmenlerden ileri geldiği saptanmıştır. Bu gruptaki öğretmenler hayal kırıklıklarına uğramaya alışmış olduklarından tatmin seviyeleri etkilenmemektedir. Etkilense bile 20 yıldan sonra iş değiştirmeyi göze alamama ve emekliliğin yaklaşması gibi etkiler iş tatminini yükselten faktörler olarak ifade edilebilir.

Tablo 14: Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Toplam İş Tatmin Seviyelerinin Karşılaştırılması

Kıdem	Toplam İş Tatmini Puanı Ortalaması	P
0 – 5 yıl	70.2800	0.022
6 – 10 yıl	70.5976	
11 – 20 yıl	68.4194	
20 yılın üstü	74.5714	

SONUÇ

Yapılan araştırmada elde edilen verilerin analizi ve değerlendirilmesi sonucunda; öğretmenin çalıştığı kurumun tipi ile iş tatmini alt boyutları arasında işin niteliği ve işin statüsü arasında bir farkın olduğu saptanmıştır. Böylece tatmin alt boyutlarından iş niteliği ve iş statüsüne bakış açılarında kamu ve özel sektörde çalışan öğretmenlerin birbirinden farklı görüşlere sahip oldukları test sonucu belirlenmiştir. Öğretmenlerin eğitim seviyelerinde, iş tatmini alt boyutları arasında algı ve bakış açılarında fark olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile sınıanmıştır. İşin niteliği ve kişisel farklılıklar boyutlarında bir farkın olduğu test sonucu belirlenmiştir. İş niteliği alt boyutunda iki yıllık yüksek okul mezunu öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin yüksek olduğu, kişisel farklılıklar alt boyutunda ise yüksek lisans yapmış öğretmenlerin iş tatmin seviyelerinin çok düşük olduğu görülmüştür. Bir kurumda çalışan personelin iş tatmini yaşaması, yöneticisinin bu konudaki

çalışmalarına ve faaliyetlerine bağlı olduğu söylenebilir. Çalışana ve işin yapısına değer veren yönetici sonuçta iş tatminini gerçekleştirmiş olacaktır. Fakat burada önemli olan husus iş tatmini gerçekleştirmek değil onun sürekliliğini sağlayabilmektir.

KAYNAKLAR

- Ardıç, Kadir ve Baş, Türker. (2002) “*The Impact of Age on The Job Satisfaction of Turkish Academicians*”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(3), ss. 89-102.
- Bakan, İsmail ve Büyükbeşe, Tuba. (2004) “*Örgütsel İletişim ile İş Tatmini Unsurları Arasındaki İlişkiler: Akademik Örgütler İçin Bir Alan Araştırması*”. Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 7. s.6
- Barutçugil, İsmet. (2004) “*Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*”, Kariyer Yayıncılık, İletişim, Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. 1. Baskı.
- Davis, Keith. (1981) “*Human Behavior at Work*” (Sixth Edition), New Delhi: TATA McGraw-Hill Publishing Company Ltd.
- De Cenzo, David A ve Robbins Stephen P. , “*Human Resource Management,*” 5. Ed, (John Wiley & Sons, 1996).
- Erdoğan, İlhan. (1994) “*İşletmelerde Davranış*”, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- İncir, Gülten. (1990) “*Çalışanların İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma*”, MPM Yayınları: 401.
- Karadal, Himmet. (1999), “*Yönetici Yaşam Biçimleri İle Yöneticinin Etkinliği Ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bazı Sektörlerde Bir Araştırma*” Adana Çukurova Üniversitesi Matbaa Yayıncılık.
- Keser, Aşkın. (2006) *Çalışma Yaşamında Motivasyon*, İstanbul, Alfa Akademi Basım Yayın.

- Luthans, F. (1995) *Organizational Behavior*. 7th Edition, McGraw-Hill, Literatür Kitabevi, İstanbul.
- Morgenstern, Julia. (2004) “*İş Hayatında Verimlilik ve Tatmin: İki Bir Arada*”. Birinci Basım. Optimist Yayınları. Yayın No:34 (2006). Çeviren: Özlem Tüzel Akal.
- Özarlan, Gülşen. (2002) “*Çalışan Kişiliği ile iş tatmini ve performans etkinliği üzerine bir sağlık kurumunda araştırma*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi. ss.64-98
- Telman, Nursel. ve Ünsal, Pınar. (2004) *Çalışan Memnuniyeti*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık Hizmetleri, Tic. San. Ltd. Şti. 1. Baskı.
- Ulusoy, Tülin (1993), “*İşletmelerde İş Tatmini ve Karşılaştırmalı Bir Uygulama Araştırması*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış doktora tezi.
- Weiss, David J., Davis, Rene V., Lofquist, Lloyd H. ve England, George.W. (1967) “*Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*”, Work Adjustment Project Industrial Relations Center, University of Minnesota.

TÜRKİYE’DE ÇEVRECI HAREKETE SAĞLANAN DESTEK VE YEŞİL SİYASET:

A. Baran DURAL¹

ÖZET:

Az gelişmiş bir ülke olan Türkiye, kendi kulvarındaki diğer tüm devletler gibi kalkınmış ülkelere yetişmek isterken, kendisini hızla sanayileşmek rüzgarına kaptıran teknokratik iktidarlarla, çevresel değerleri koruyabilme hedefi arasındaki ince çizgiyi de koruyabilme gücü yaşıyor. 1980’li yıllara dek Türkiye’yi yöneten iktidarlar açısından çevresel zenginlikleri/ dengeyi koruyarak, sürdürülebilir bir kalkınma hızına ulaşmak fazla önem taşımazken, bu dönemden itibaren kamuoyunda oluşan “görece çevre hassasiyeti”, siyasette çevreci değerleri daha ağırlıklı olarak gündeme getirdi. Önce sivil toplum kuruluşları ekseninde başlayan çevre duyarlılığı ve çevresel talepler, yavaş yavaş siyasetin de etkin ögesi konumuna yükselmeyi başardı.

Konuya çevre etiği açısından yaklaşan uzmanlar, çevresel değerlerin korunmasının sadece ekolojik ya da ekonomik bir mesela olmadığını, yaşanan sürecin aynı zamanda başlı başına bir “*ahlak sorunu olduğunu*” da vurguluyorlar. Ne var ki, çevreci hareketin lehine yaşanan iç ve dış dinamiklere karşın Türk siyasetinin, çevre duyarlılığı hususunda hala istenilen esnekliğe ulaştığını söyleyebilmek mümkün görünmüyor. 1990’lı yıllara kadar Türk sağının geneli için çevre hiçbir zaman dikkate alınacak başat bir kıstas niteliği kazanamazken, özellikle 1980 öncesinde kendilerini kaptırdıkları devrim teorilerinden başlarını kaldırıp, ülkenin somut sorunlarıyla ilgilenme fırsatı yakalayamayan Türk solunun da, yeşil siyaset açısından masum olduğu söylenemez.

¹ Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF. Kamu Yönetimi Bölümü, Edirne.

GREEN POLİTİCS AND SOCIAL SUPPORT FOR ENVIRONMENTALISM IN TURKEY:

ABSTRACT:

Turkey as being a developing country has to access to the league of well-developed countries faces the problem of drawing a line in-between the technocratic governments' passion of being industrialized and preserving the environmental values. Until the 1980's talking about sustainable development by paying attention to the ecological balance of the country was not an important issue for the technocratic governments leading Turkey. However, beginning with 1980's a social support for green politics began to emerge first in non- governmental organizations and reflected its effects in political life of Turkey as well.

Today we know that keeping an eye on environmental values isn't just an ecological or a political matter. It's also an ethical attitude, way of thinking and responding the problems taking place in nature. At the right wing of the political block environmental values had never been a major criteria of making politics before 1990's. The left wing was not totally innocent as well because before 1980's most of the socialist youth leaders regarding the importance of green politics by comparing it with the revolution theories they had indulged in.

Günümüzde çevre faktörünün hem siyasal, hem de ekonomik gelişmeye ilişkin konularda artarak önem kazandığı görülmekte. Gerek özellikle Batı Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelerde güç kazanan Yeşil hareketlerin başarısı, gerekse uzmanlarca seslendirilen ve çevrenin hızla tükenmekte, dünyanın giderek, "küresel bir çöplüğe" dönüştüğüne dair uyarılar, tüm sorumlu güçleri çevre konusuna daha hassas yaklaşmaya itiyor. Ne var ki, genelde gelişmiş dünyada çevreci hareketler demokrasinin, "vazgeçilmez unsurları" ve "dikkat gösterilmesi gereken zenginlikleri" olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkelere aynı "hoşgörülü" yaklaşımın yükselemediği gözlenmektedir. Aslına bakılırsa gelişmiş ülkelerde de teknokratik sanayi lobileriyle, çevreci hareketler arasında yaşanan tartışmaların sıklıkla birer "uzlaşmaz çatışkı" noktasına sürüklendiği biliniyor.

Giriş:

Konuya çevre etiği açısından yaklaşan uzmanlar, çevresel değerlerin korunmasının sadece ekolojik ya da ekonomik bir mesela olmadığını, yaşanan sürecin aynı zamanda başlı başına bir “*ahlak sorunu olduğunu*” da vurguluyorlar. Zira bu yaklaşıma göre insanlığın geleceğine yönelik dillendirilen her tercih beraberinde bir vazgeçiş, belli alanlarda/sektörlerde kimi eylemlerden el çekişi de içeriyor. Zaten gelişmiş dünyada çevreci hareketin temsilcileriyle teknokrat sanayi lobisi arasında düğümlenen uzlaşsızlık, sanayi lobisinin “*çevre düşmanı*” tutumundan ziyade, kapitalist sermayenin kolay kar sağlayan günümüz teknolojisini, oldukça maliyetli yeni ekolojik teknolojiyle değiştirmeye yanaşmamasından kaynaklanıyor. “*Çevre etiği*”ni tartıştığı eserinde Jardins, ortaya çıkan ikilemi şöyle özetliyor:

“Baxter bize, aldığımız kararlardan birçoğunun hem olumlu hem de olumsuz yönü olduğunu anımsatmaktadır. Eğer bir şeyi yapmayı yeğlersem, bu, başka bir şeyden vazgeçmemi gerektirir. İzlenen her olanak yitirilen başka olanakların yerini alır. Bu, maliyetin klasik ekonomideki anlamıdır. Birşeyin maliyeti, onu elde etmek için vazgeçilen değere eşittir. Baxter’in verdiği örneği kullanacak olursak, bir baraj inşa etme tercihini yaptığımız takdirde barajın yapımında kullanılan kaynaklar artık hastane, ota kamışı, okul veya elektrik yapımında kullanılamaz.” (JARDINS,2006:125)

1. Uluslararası düzlemde problemler/yaklaşımlar/seçenekler:

Söz konusu görüşe göre çevrenin korunması uğruna atılacak olası adımlarda da ister istemez, klasik maliyet teorileri gündeme geliyor. Dolayısıyla çevrenin sağlıklı kalması yolunda bir barajın yapılmasından vazgeçilecekse, ormanlık alanın özel sektöre devri engellenecekse ya da çevreyi kirletecek fabrikaların yapımına karşı çıkılacaksa, öncelikle yeni gelişmeden etkilenecek toplumun yürütülecek programa destek sağlaması gerekiyor. Aksi takdirde çevreci hareket eylem planına, en çok ihtiyaç duyduğu, toplumsal destekten yoksun olarak başlayacaktır ki, kamuoyunda genelde çevrecilerin, “*Kalkınma karşıtı, eksantrik görüşler taşıyan topluluklar*” şeklinde algılanmalarının altında yatan başat neden de budur.

1.1 Klasik maliyet çözümleri ve çevre sorunları:

Üstelik kapitalist dünya görüşünün teorik altyapısını oluşturan klasik iktisatçıların ve onları izleyen takipçi ekollerin doğal kaynaklara karşı geliştirdikleri temel yaklaşım da, iki kesim arasındaki uçurumu genişletmektedir. Klasik iktisatçılar doğal kaynaklara teorik olarak kendi kendilerini sürekli yeniden üretme potansiyeline sahip, sonsuz ve sınırsız ulaşılabilirlik özelliğine sahip değerler olarak yaklaştıklarından, çevre sorunlarını dışlayan ya da en azından pek fazla önemsemeyen bir yaklaşım geliştirmişlerdir. (DULUPÇU-OKÇU,2000:1-3) Söz konusu eğilim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çevreci eğilimlere ikincil dereceden önem atfedilmesiyle sonuçlanmıştır. Çevresel değerlerin, “*klasik maliyet çözümleri*”ne dahil edilmesi halinde de sorun çözümlenememiş, teknoloji ve sanayideki yüksek getiriye karşı, çevresel değerlerin gözle görülür getirisi genelde son derece düşük orandan hesaplanmaktadır. Bunun nedeni ise klasik ekonomik çözümlemenin genellikle birincil derecede yararlılık prensibine göre işlemesidir. (JARDINS:143)

Dolayısıyla günümüzde gelinen noktada makro-çevre sorunlarıyla mücadelede, klasik iktisat politikaları ve piyasa değerlerinin ötesine geçmek bir zorunluluktur. Zira genel-geçer ekonomi politikaları, çevre sorunlarına ilişkin felsefi ve ahlaki problemleri çözümlenememektedir. (SAGOFF,1990:22-23) Çevreci hareketin haklı olarak dikkat çektiği genel nüfus artışı ve doğal kaynak dengesinin gelecek kuşaklar açısından bir tehdit olduğunun anlaşılması, konunun farklı boyutlarda masaya yatırılması gerekliliğini kanıtlamaktadır. İstatistiki verilere göre, 1804 yılında 1 milyar civarında olan dünya nüfusu, 12 Ekim 1999’da 6 milyar kritik eşiğine ulaştı. Dünya nüfusunun artış oranlarının nispeten azalmasına karşın 2015’te 7 milyarını, 2050’de ise 9 milyarını dünya vatandaşı aramıza katılacak. Aynı verilere göre, 2050 senesinde, en yoğun nüfusa sahip 10 ülkenin 9’unun gelişmekte olan ülkelere dönüşmesi ve bu ülkelerin hızlı kalkınabilme uğruna çevresel değerlere gelişmiş ülkelere nazaran, daha “*dikkatsiz*” yaklaşımları, çevresel dengeleri orta vadede bekleyen sıkıntıyı gözler önüne serer niteliktedir.

Dünya nüfusunun yüzde beşinden azına sahip olan ABD'nin yıllık kaynak kullanımının yüzde 30'unu tüketmesi, en varlıklı 1 milyar kişinin tüm kaynakların yüzde seksenine hükmetmesine karşın, 5 milyarlık çoğunluğa yaklaşık yüzde 20'lik bir oran kalması teknolojik gelişmenin dengesizliği kadar, geride kalan ülkelerin, bir üst basamağa çıkma yolunda, ne kadar hırslı ve toplumsal baskıyla ne denli haşır neşir olduklarını ortaya koyuyor. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme yarışında yakaladıkları tempoyu araştıran Becker'in 2003 yılı sonu verilerini temel alarak yaptığı, ABD-Çin karşılaştırması ise kısaca şöyle özetlenebilir:

“2003 yılında Çin 1.8 milyon otomobil üretti. Bu hızla Çin'deki oto sahipliği, ABD ölçülerine ulaşırsa, 2004 yılında, Çin bütün dünyada varolan otomobillerden daha çok sayıda otomobile sahip olacaktır. Eğer Çin ABD ölçülerinde petrol tüketecek olursa, günde 80 milyon varilden daha çok petrol gereksinmesi duyacaktır. Oysa biliyoruz ki 2003 yılında bütün dünyada günlük petrol üretimi 75 milyon varildir. ...Ayrıca et ve balık tüketimini de arttırmaya başlamıştır. Çin, et tüketimini ABD ölçülerinde arttırırsa ve gerçekleştirirse, her yıl 343 milyon ton ete gereksinim duyacaktır. Bu miktar, ABD'nin tüm et üretimine eşit bir rakamdır. Çin, eğer Japonya ölçüsünde balık tüketecek olursa, bunun anlamı yılda 100 milyon ton balıktır ki, bu da bütün dünyanın balık üretimine eşit bir rakamdır.” (BECKER, 2004:68-95)

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı gibi doğal kaynakların korunmasına dönük endişeler, sadece çevreci hareketlerin “egzantrik talepleri” olma lüksünü çoktan aşmıştır. Tam tersine çevre sorunları; nüfus, sanayileşme, kalkınma, tarım ve adil bölüşüm politikalarıyla koşut önem kazanmaktadır. Zaten çevre sorunlarının duyarlı çevrelerce dikkate alınmaya başlanması başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere, dünyada yeşil hareketin siyasal dengelerin “yükselen değeri” haline gelmesine yol açmaktadır. Çevreci politikaların siyasal bazda değer kazanmasının somut getirileri ise “sürdürülebilir kalkınma” ve “yenilenebilir enerji kaynakları” arayışları olmuştur.

1.2 AB ve uluslararası sözleşmelerde çevre hakkı:

Dünyanın süpergücü ABD'nin, mevcut konumunu sürdürebilmek uğruna pek sıcak bakmadığı kimi çevreci politikaları, uslandırdığı gelecek projesinin temel taşları arasına yerleştiren Avrupa Birliği (AB), günümüzde çevreci siyasetin sesini en yükseğe taşıyabildiği oluşumlardan birisi konumundadır. Üstelik birliğe katılmak uğruna, kendi kanunları ve iç-politikasında yoğun düzenlemelere girişen Türkiye de, AB'nin çevre politikalarından hem siyasal bütünleşme hem de ticari ilişkiler kapsamında yakından etkilenmektedir.

AB'de üye ülkelerde farklı çevre politikalarının izlenmesi, farklı çevresel kısıtların geliştirilmesi, birlik piyasasında dolaşımda olan kimi ürünlerin maliyetlerinin değişmesine de yol açmaktadır. Yine çevresel faktörleri birinci dereceden önemseyen birlik üyelerinin, ekolojik dengeye uyumlu teknolojileri devreye sokması ürün maliyetlerini arttırmakta, AB'nin birinci dereceden dikkate aldığı malların serbest dolaşımı ve serbest rekabet şartlarını sekteye uğratmaktadır. AB üyesi ülke kamuoylarında çevreci duyarlılığın hızla yükselmesi, aynı ekonomik düzenin parçası olan devletlerde uygulanan çevre politikalarının değişkenliği sebebiyle, yaşam koşulları ve kalitesinin farklılaşması ise siyasal bazda, birliğin çevre anlayışında bir standartlaşmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. (www.ikv.org.tr:3)

1972 yılında Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, AB'yi harekete geçirmiş ve 22 Kasım 1973'te Çevre Eylem Programı, Konsey ve üye ülke temsilcilerince onaylanmıştır. Eylem Programı, 1977'de II., 1983'te III., 1987'de IV., 1993 yılında V. Eylem Programları ile sürdürülmüş ve 10 yıllık bir süreci kapsayan son Eylem Programı da 2002'de açıklanmıştır. Topluluk kurumlarına çevre sorunlarına ilişkin girişimde bulunma yetkisinin tanınmasına dair ilgili hükümlerin kurucu antlaşmalara dahil olmaları, 1987'de yürürlüğe sokulan Avrupa Tek Senediyle mümkün olmuştur. AB özellikle III. ve IV. Eylem Programları'nda doğal kaynakların korunması yolunda küresel-bütünlüklü bir programa ulaşmayı öngörmüş, plan genelindeki baskın tema kirlenmenin kontrolünden önlenmesine kaydırılmıştır. 1985'te Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), uygulamasının

hazırlanması kararlaştırılmış, 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşmasıyla çevre politikası topluluk metinleri bünyesinde güçlendirilmiştir.

Adı geçen anlaşmada çevrenin korunması ilkesi, açık bir dille Birlik hedeflerine dahil edilmiş, aynı yıl gündeme gelen 5. Eylem Programı'nda sürdürülebilir kalkınma ve doğal dengelerin korunmasında sorumluluğun paylaşılması politikalarına ağırlık verilmiştir. Ocak 2001'de açıklanan son eylem planında, “Çevre2010: Geleceğimiz, Tercihimiz” başlıklı programda; iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık ile doğal kaynaklar ve atıklar konuları ana hedefler olarak sıralanmıştır. (ikv.org.tr:4-6)

AB Çevre Politikası'nı değerlendiren Sevim, programın temel ilkelerini; bütünlüçlük, yüksek seviyede koruma ilkesi, ihtiyat, önleme, kaynaktan önleme ilkeleri ve kirleten öder prensibi olarak sıralayarak, özellikle üç, dört ve altıncı ilkeler hakkında, “İhtiyat ilkesi ilk Maastricht Anlaşması'yla dahil edilmiştir. Belli bir hareketin çevre açısından olumsuz ve zararlı sonuçlar doğuracağı hakkında ciddi bir şüphe mevcutsa, bilimsel kanıtın ortaya çıkmasına kadar beklemeyen ve çok geç olmadan önlem alınması anlamına gelmektedir. Önleme ilkesi, Tek Senet belgesiyle mevzuata eklenmiştir. Önleme İlkesi zararın tam olarak ortaya çıkmasından önce gerekli önlemlerin alınması gereğinin altını çizmektedir. Kirleten Öder ilkesiyse, İlk Çevre Eylem Programı'nda belirtildiği gibi Topluluk Çevre politikasının temel taşıdır. Kirletenlere, sebep oldukları kirlilik ile mücadelenin bedelinin ödettirilmesi, onları kirliliği azaltmaya ve daha az kirleten ürün ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir” demektedir. (SEVİM,2000:38)

Söz konusu çevre eylem programları, gerçi topluluk organlarını hukuksal bazda bağlayıcı değildir, ancak; planların özellikle genişleme politikalarına etkisi de bilinmektedir. (KABOĞLU,1996:141-143) Dolayısıyla iç hukukunu, çevre konusunda da, AB müktesebatına uygun hale getirmeyi taahhüt eden Türkiye, eylem programlarını dikkate almak ve orta-uzun vadeli çalışmalara hukuki temel inşa etmesi beklenen çevre politikalarına kulak kabartmak zorundadır. Yine de AB'nin çevre konularında önerilerinin, üye ülkelere; kalkınmalarını sürdürebilmeleri ve birlik-içi dengeleri tehlikeye atmadan gelişebilmeleri yolunda, sayısız inisiyatif bıraktığı not edilmelidir.

1.3 “Eko-kalkınma”da insan merkezli politika:

Çevrenin korunmasına yönelik atılan adımlar salt AB ile sınırlı değildir kuşkusuz. Bu bağlamda, ekonomik ve doğal çevrenin karşılıklı bağımlılık ilişkisine işaret edilen ilk rapor, 1972’de Roma Kulübü tarafından yayımlanan “*Büyümenin Sınırları*” başlıklı rapor ve onu izleyen BM konferansında önerilen, “*eko-kalkınma politikası*”nda dile getirilen “*insan merkezlilik*” ve “*gelecek nesillerin kaynaklarının korunması*” ilkeleri unutulmamalıdır. Ne var ki, sürdürülebilir kalkınmanın uluslararası arenada aktif politika hükmünü kazanması, 1992 Rio Zirvesi’nden sonra mümkün olabilmiştir ki, sırf bu tarih bile teknokrat kapitalist sanayileşme lobisinin gücünü açığa çıkarır niteliktedir. (UNEP,1981:43)

Rio de Janeiro’da 117 devlet ve 30 binden fazla katılımcının iştirakiyle gerçekleştirilen dev zirvede, bağlayıcı özellik taşıyan ortak Çevre Sözleşmesi’nin imzalanması sağlanamadı. Toplam beş önemli belgenin imzalanıp onaya açıldığı toplantıda, Türkiye dahil 153 ülkenin katıldığı, “*Hayvan ve Bitki Türlerinin Korunması*”na dair sözleşme biyoteknoloji endüstrisini tehlikeye atacağından ötürü, ABD tarafından reddedildi. Aynı sözleşmenin kaynaklara girişi engelleyeceği gerekçesiyle gelişmiş Kuzey, egemenlik haklarını kısıtlayacağı endişesiyle de gelişmekte olan Güney ülkelerince eleştirilmesi dikkati çekti. “*Atmosfer ve İklimin Isınması*”na yönelik İklim Denetim Konvansiyonu da, 153 ülkece imzalanmasına rağmen arasında Türkiye’nin de bulunduğu kimi gelişmekte olan ülkelere itirazla karşılanmıştı. (GÜLER-DURAL,2007:410-417) 21. yüzyıl için eylem programı niteliğindeki Gündem 21 adlı belgede ise doğal denge- gelişme ilişkisi masaya yatırılarak; hükümetler, BM ve gelişmeyle ilgili kuruluşlara düşen ödevlerin altı çiziliyordu. Belge 800 sayfadan oluşuyordu.

Bu arada 21 Ekim 1986’da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı’nda çevre hakkı kavramına işaret edilerek, bu hakkın bireysel değil kolektif olarak tanınması gerektiği vurgulanmaktaydı. 9 Aralık 1983’te Jakarta’da onaylanan Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi’nde, altı Asya ülkesine çevrenin korunması yolunda bağlayıcı kolektif sorumluluk ilkesi getirilerek; ülkelerin doğal kaynaklarının gelecek kuşakların da ihtiyaçlarının karşılanacağı şekilde tüketilmesi ve atmosferin bozulmasının önlenmesi amacıyla makul şekilde

kullanılmasının, hem devlet hem de halkın ödevi olduğu belirtiliyordu. (KABOĞLU:136-137)

2. Türkiye’de durum:

Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye de, doğal kaynakları koruyacağına, çevre- sürdürülebilir kalkınma ilişkisini sağlayacağına gerek imzaladığı uluslararası sözleşmeler, gerekse çevre konusuna Anayasası’nda pek çok ülkeden erken tarihte yer veren bir ülke olarak kendisini koşullandırmıştır. (SOMERSAN,1992:29-30) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte 1973-1977’de çevre politikalarının belirlenmesine yönelik adımlar atmaya başlanan Türkiye’de, 1978 senesinde Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. 1984’te Başbakanlığa bağlı Çevre Genel Müdürlüğü’ne evrilen kurum, 1989’da tekrar Çevre Müsteşarlığı’na dönüştürülmüştür. Pek çok yetki karmaşasının oluşması pahasına, yetkileriyle hemen her iktidar döneminde oynanan “devletli çevre kurumu”, 1991 yılında Bakanlık çatısı altında örgütlenmiş, en son 2003’te kamu birimlerinde yeniden yapılandırma programı çerçevesinde, birleşik bakanlık haline getirilerek, Orman Bakanlığı ile birleştirilmiştir. Görünen o ki; Yüksek Çevre Kurulu, Özel Çevre Koruma Kurumu, Çevre İl Müdürlüğü, Mahalli Çevre Kurumları gibi teşkilatları bünyesinde barındıran Çevre Bakanlığı’nı devlet önce kurmuş sonra, “Şimdi ben bu kurumla ne yapacağım?” şeklinde bir kafa karışıklığı yaşamaya başlamıştır. (TORUNOĞLU, www.sendika.org, 2005)

2.1 Yasal düzenlemeler:

1982 yılında kabul edilen Anayasa ise çevre hakkına direk atıfta bulunan ve doğal zenginlikleri koruma altına alan 56. maddenin dışında, ekolojik hassasiyeti dolaylı yollardan içeren maddelere de sahiptir. Ancak uzmanlar TC Anayasaları’nda doğal kaynakları koruyan hükümlere, 1961 Anayasası’nın yanı sıra, 1930’lu hatta 1920’li metinlerde de rastlandığına dikkat çekmektedirler. (EKİNCİ,1991:40-42) (KABOĞLU:42) Çevre hakkını, “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıkları altında toplayarak ele alan yürürlükteki Anayasa’nın 56. maddesine göre, “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi

geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” denilmektedir. (ANAYASA, 1997:67-68)

Öte yandan Anayasası’na çevrenin korunmasına ilişkin özel madde ekleyerek ilerici bir adım atan Türkiye’nin, yasanın uygulanması veya uluslararası sözleşmelerde yer alan yükümlülüklerini yerine getirmek noktasında aynı kararlılığı göstermediği anlaşılmaktadır. Zira daha 1983 senesinde 2872 Sayılı Çevre Yasası görüşülürken, yasaya temel olarak Stockholm’de kınanan tez alınmakta, amaç maddesine eklenen bir satırla, önce kalkınma sonra sıra gelirse çevre anlayışı yasaya girmiş, bir diğer ifadeyle çevre kalkınmanın tali unsuru haline dönüştürülmüştür. (EKİNCİ:48) Kanun böylelikle çevre koruma faaliyetlerinin kalkınmayı engelleyici veya zorlaştırıcı bir yola sokulmaması gerektiğini ifade ediliyordu. Özellikle sağ iktidarlar döneminde işbaşına gelen, “*Ne olursa olsun hızlı sanayileşme yanlısı*” teknokrat kadrolar tarafından çevre hakkı, sanayileşme hakkının gölgesinde kalmaktadır.

Yine de 56. maddede, teoride de olsa çevrenin korunması yolunda bazı önemli adımlar atılıyordu. Ayrıca anayasanın, “*Özel mülkiyet hakkının kullanılmasına getirilen kamu yararını sınırını*” tanımlayan 35. maddesi, “*Deniz, göl ve akarsu kıyılarının, sahil şeritlerinin kamu yararına açık alanlar*” olmasını öngören 43. maddesi doğrudan veya dolaylı olarak çevrenin korunmasıyla ilgiliydi. 1982 Anayasası’nın doğal hakları koruyan veya buna atıfta bulunan diğer kısımları ise, şu şekilde sıralanabilir:

“*Toprağın verimli kullanılması ve korunması’na ilişkin 44. maddesi; ‘tarım arazilerinin, çayır ve meralarının amaç dışı kullanımını’ hedefleyen 45. maddesi, ‘Konut ve çevre koşullarını gözetten planlamadan’ söz eden 52. maddesi; tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasından söz eden 63. maddesi; ormanların korunma ve geliştirilmesinden söz eden 169. maddesi doğrudan ve dolaylı olarak çevre ile ilgiliydi.*” (SOMERSAN:29)

Uzmanlar Türkiye’de çevrenin korunmasına ilişkin mevzuatın eksik yanları bulunmakla beraber, çok zayıf da olmadığına inanıyorlar. Bu görüşe göre sorun yasalarda değil, yasaların ciddi bir biçimde uygulanmaması, sorun çıkaran

gelişmelerin yeterince takip edilmemesi, devlet kurumları arasında bilgi koordinasyonunun sağlanamaması ve devletin çevrenin temizlenmesini daha çok vatandaşlardan bekliyor olması. Oysa çevrenin korunması hususunda kısmi sorumluluk sahibi devletin ekolojik kaynaklara sahip çıkılması noktasında oldukça “cimri” davrandığı görülüyor. Bütçeden çevreye ayrılan ödenek ya son derece kısıtlı bir oranda tutuluyor, ya da ayrılan ödenek, DPT tarafından çevre sağlığı konusunda proje geliştiren üniversitelerin projelerinin finansmanına güçlkle yetiyor. Üstüne üstlük, 1990-1994 yıllarını kapsayan 6. Beş Yıllık Plan, çevre soruna yönelik “iyi niyeti”ni bildirmesine karşın, finansman giderleri ne hiç kaynak ayırmıyordu.

Devletin yetkili ağızlarına bakıldığında çevrenin kirletilmesinin ardında yatan en önemli problem, “Halkın bilinçsizliği” ve “cahillik.” Genelde TRT’ye hazırlatılan filmler vasıtasıyla halkı bilinçlendirmeye çalışan yetkililer, vatandaşlara, “Dişlerini fırçalayıp, etraflarını temiz tutmalarını” salık vermekle yetiniyorlar. Oysa çevreyi kirleten, ekolojik dengeyi önemli ölçüde zarara uğratan birikim, vatandaşlardan ziyade Kamu İktisadi Teşekkülleri ve yeterli koruyucu önlemleri almaksızın üretimi sürdüren sanayi kuruluşlarıyla, kıyı şeridini birer beton yığına çeviren çok yıldızlı turizm tesislerinden kaynaklanıyor. Örneğin çoğu çimento fabrikası ve demir-çelik tesisinde koruyucu filtresiz üretim yapıldığı ya da tesisler açıldıktan kısa süre sonra, filtrelerin çalıştırılmamaya başladığı, böylelikle adı geçen tesislerin çevrelerine orta ve uzun vadede kolay üstesinden gelinemeyecek oranda zarar verdiği biliniyor. Üstelik devlet kendi fabrikalarıyla çevreyi kirletmekle kalmıyor, duyarsız sanayiciye teşvik, turizmciye kamu yararına ayrılması gereken sahilleri yağmalama izni tanıyarak, bilinçsizliğin neredeyse, “lokomotif” unsuru olmaya soyunuyor.

2.2 Siyasetteki “Hızlı kalkınma lobisi”nde hakim söylem:

Bu arada kendisine yönelik dillendirilen ve genelde çevreci hareketten gelen uyarılara kulak tıkamak devletin, özellikle de hızlı sanayileşme yanlısı sağ iktidarların genel eğilimi haline dönüşüyor. Örneğin ANAP dönemi Enerji Bakanları’ndan Fahrettin Kurt, ağaç sevdikleri gerekçesiyle Aliğa Termik Santrali’ne karşı çıkanlara, “O zaman ormana gitsinler” veya yine aynı partinin

Turizm ve Kültür Bakanları'ndan Mükerrerem Taşçıoğlu, “Türkiye için çevre bir lükstür. Bu işler bizde dilenciye kravat takmaya benzer” diyebiliyordu. (EKİNCİ:52)

12 Eylül sonrasında SHP ile koalisyon kuran DYP'nin tavrı da, ANAP'tan farksızdı. 1991 seçimlerinden evvel sanayileşme ile çevre arasında bir karşılaştırmada bulunan dönemin DYP lideri Demirel, ülkenin birincil sorununun kalkınma olarak nitelerken, kalkınmanın maliyetinin ise yüksekliğine değinerek, çevresel “giderler”in de bu maliyetin bir parçası olarak sayılması gerektiğini kaydediyordu. Adı geçen süreçte Ankara Hilton Hotelinde düzenlenen Çevre Şurası'nda söz alan DYP Çevre Komisyonu Başkanı Baki Durmaz, partileri sayesinde Türkiye'nin yüksek gelirli bir ülke olacağından dem vurarak, Türkiye'nin tarihin yakın döneminde sanayileşmiş ülkeler kadar çevreci olamayacağını altını çiziyordu. (SOMERSAN:52-53) DYP ile yaptığı koalisyonda birinci partinin gölgesinde kalan SHP ise çevre konusunda kolayca ortağının dümen suyuna girerek, siyasal iktidarlar açısından kalkınmanın her zaman çevreden öncelikli bir gündem maddesi olduğuna, çevrenin ancak sanayileşme programlarının izin verdiği ölçüde mühimseneceğine ilişkin kanının kuvvetlenmesine yol açıyordu.

Ne var ki, iç siyasette çevre sorunlarına karşı yeterli ilgi ve takibi göstermeyen devlet, uluslararası anlaşmalar ve yükümlülükler söz konusu olduğunda işi daha sıkı tutuyor. İç siyasette görev yapan Çevre ve Orman, Sağlık, İçişleri Bakanlıkları sıklıkla yaptıkları ölçüm sonuçlarını bile birbirlerinden esirgerlerken, özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın Çevre Bakanlığı'yla kurduğu eşgüdüm dikkati çekiyor. Yurtdışından Türkiye'ye getirilmeye çalışılan zehirli atıkların önlenmesine dair ciddi bir takip çalışması yürüten ve Ankara'nın tepkisini zaman yitirmeksizin, uluslararası platforma taşıyan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin müttefiklerine verdiği sözlerin takipçisi olduğunu ortaya koymaktadır. Hatırlanacağı gibi Türkiye, Avrupa genel çevre politikalarının yanı sıra 1976 Barselona Sözleşmesi ile Akdeniz Eylem Planı ve 1993 Bükreş Sözleşmesi ile de Karadeniz Bölgesi Çevre Eylem Planı'na imza atarak, kendisini bağlayıcı bir takım yükümlülükler üstlenmiştir. (CHP, www.chp.org.tr) Türkiye, Karadeniz'in deniz çevresinin kirlenmesinin engellenmesi, mevcut kirliliğin azaltılarak bundan sonraki olası kirlenmenin kontrolü, kara, deniz ve gemilerin yol açtığı kirlenmeyle mücadele, sınır-aşırı

taşımacılıkta tehlikeli atıkların vereceği zararın önlenmesi konularında; Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Ukrayna ve Rusya Federasyonu'yla imzalanan anlaşmada öncü girişimci rolüne de soyunmuştur. (EKİNCİ, 1997:54-67)

Bu arada çevresel varlıkların korunması noktasında iç hukuk ve siyasette geç de olsa bazı adımlar atılmıyor değil. Örneğin 2872 Sayılı Çevre Kanunu, 26-4-2006 gün ve 5492 Sayılı kanunla neredeyse bütünüyle değiştirilmiştir. 1983-1993 yılları arasında sayısız kez “sanayileşme hakkı” doğrultusunda ele alınarak değiştirilen eski yasanın, “komşuluk hakkı” ve “düşük oranlarda tutulan cezai müeyyideler” sebebiyle fazla bir yaptırım gücüne sahip olmadığı sıklıkla dile getiriliyordu. 13-5-2006 tarihinde 26167 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren yeni kanun, 1995 tarihinde Tansu Çiller tarafından TBMM’ye sevk edilmiş, ancak; aradan tam 11 yıl geçtikten sonra Erdoğan Hükümeti’nce yasalaştırılabilmıştır ki, bu durum bile, çevre değerlerinin korunması hakkında ne denli “ivedilikle” karar alınabildiğini günyüzüne serer niteliktedir.

2.3 5492 Sayılı Çevre Kanunu:

Ancak tasarının 11 yıl arayla TBMM gündemine getirileceğini öğrenen ve değişiklikleri merak eden çevreci kuruluşlar, devlet eliyle yeterli bilgilendirme yapılmadığı için TBMM web sitesinden 11 yıl evvelki tasarımı okumakla yetinmek zorunda kalmışlardır. Anti-demokratik ortamda, yurttaşlardan adeta veri saklanarak yapılan söz konusu değişiklikte, devlet olumlu adım atmaya tasarlarken, bu sefer de, bilginin serbest dolaşımı ilkesini açıkça çiğnemedi edememiştir. (ÖZKAN, 2006, www.rightsagenda.org) Konuya hukuksal açıdan yaklaşan Özkan, yeni yasada “sürdürülebilir kalkınma” ile “sürdürülebilir çevre” kavramlarının yan yana kullanıldığını, 2 maddede ise her iki kavramın ayrıntılı açıklamasına yer verilerek, BM çevre ve kalkınma ölçütlerine uyum sağlandığını vurguluyor. 3. maddeye dikkati çeken avukat Özkan, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları başta olmak üzere herkese çevreyi koruma hakkının getirildiğine değinerek, Bakanlık ve yerel yönetimlere ilgili kuruluşlarla ortak çalışma yapmaları öğütlenerek, bugüne dek sözde kalan; hatta sürekli engellenen, “çevre hakkı” kavramının güçlü yasal dayanağa kavuşturulduğunu belirtiyor. (ÖZKAN, www.rightsagenda.org)

Kanunun 9. maddesinde ise çevre korumanın temel değerlerini ifade eden hükümler getirilerek, bugüne dek imzalanan uluslar arası hükümlerle eşgüdüm sağlanmıştır. Ne var ki hükümet, kanun genelinde sanayileşme ve kalkınma hedeflerini çevresel değerlere yeğ tuttuğunu hissettiren maddelere yer vermekten de kaçınmamıştır. Kanunun genelinde AKP hükümetinin doğal zenginliklere, “*rant gözlüğü*”yle bakan çevrelere (ÖZKAN, www.rightsagenda.org) karşı yeterli önlemin alınmasını sağlayamadığı hissedilirken, 2004 yılında Madencilik Kanunu’na eklenen bir cümleyle maden arama faaliyetlerinin ÇED kapsamı dışında bırakılması karara bağlanmıştır. Anamuhalefet partisi ve muhalafet partilerinin, diğer Avrupa Konseyi ülkelerde rastlanmayan ve TC mevzuatına “*kazandırılmış*”, bu tip maddelerin iptaline ilişkin açtığı davaların çok geç sonuca bağlanması gerçeği ise yapılan müdahalelerle geri dönülemezlik noktasına sürüklenen, çevresel dengenin korunabilmesi noktasında adli makamların, daha ivedilikle hareket etmelerinin zorunluluğunu açığa çıkarmaktadır.

Kanunda göze çarpan özelliklerin başında, “*Kirleten öder*” ilkesinin şartlarının ağırlaştırılması ve çevreye karşı işlenen suçlarda öngörülen para cezalarının bir hayli arttırılmasıdır. Üstelik 20. Maddede düzenlenen para cezalarının arttırılmasının yanı sıra TCK ile diğer kanunların, fiilin suç oluşturması haline ilişkin hükümlerinin, saklı tutulmaları da dikkat çekicidir. Böylelikle yeni yasada çevreyi kasten kirletenler ve bir kişinin sağlığını bozacak oranda gürültü kirliliği yapanlar hakkında, hem idari para hem de TCK. 181-182 ve 183. maddelerinin ihlali sebebiyle cezai dava açılacaktır. Bununla birlikte yasada “*kasten kirletme*” fiilinin kolay tanımlanabilir bir çerçeveye oturtulamadığından yakınan avukat Güney Dinç, “*Tüzük, yönetmelik, genelge gibi idari işlemlerle belirlenen teknik kurallara aykırılıklar, suçun oluşumu için yeterli değildir. Eğer herhangi bir konuda atık veya atıkların doğaya verilmesinde uygulanacak ‘teknik usuller’ yasa ile belirlenmemişse, bunlara aykırılıktan söz edilemeyeceği için, ‘çevrenin kasten kirletilmesi’ suçu oluşmayacaktır*” şeklinde görüş bildiriyor. (DİNÇ, www.rightsagenda.org, 2005)

Görünen o ki yeni kanunla çevreyi kasten kirletmeden ziyade çevreyi “*taksirle*” kirletme hükmüne ceza verilebilecek. Üstelik suçun tüzel kişilerce işlenmesi halinde, tüzelkişilik yerine kirletme fiilini birebir işleyen kişiye ceza öngörülmesi, kanunu daha başından “*eksik yaptırımlı*” kılmaktadır. Tüm bunlara ek olarak kanunla tanımlanan yeni suçlara yönelik uygulamanın, iktidar partisi milletvekilleriince verilen bir değişiklik önergesiyle, daha başından iki yıllığına ertelenmesi; hem çevreyi kirletenleri kısa süreli de olsa yasanın pençesinden korurken, hem de siyasi otoritenin samimiyetine ilişkin geniş bir şüphe oluşturarak, hukuk öğretisi adına uzlaşmaz bir çelişkinin doğmasına sebebiyet vermektedir. (DİNÇ, www.rightsagenda.org)

Öte yandan siyasal partilerin çevre programları incelendiğinde, genel yaklaşımın ikilikli bir yapı arz ettiğinden söz edilebilir. Başta merkez sağ partiler olmak üzere Türk sağının önemli bir kısmı, çevreyi kalkınmanın tali değeri olarak algılayıp, kalkınmayı yücelten bir yaklaşım benimserlerken, kapitalizme karşı rövanşist eğilimlerini saklamayan kimi radikal sol hareketlerin de, çevre duyarlılığı konusunda, sağ partileri aratmadıkları hissediliyor. Örneğin, çevre politikalarının geliştirilmesi noktasında, “*Geleneksel çevre değerleri ve Türk kültüründen yararlanılacağı*”na değinen AKP programı, oldukça muğlak ifadelerle başlıyor. Türkiye’nin zararlı atık mezarlığı yapılmayacağı vurgulandığı programda, çevreyi kirleten hiçbir kalkınma modeline sıcak bakılmayacağı altı çiziliyor. Çevresel sorunların “*yerinden yönetimle*” çözüleceğinin vurgulandığı programda, uygulanması planlanan, “*Çevre Yönetim Sistemi*”nin yerel yönetim ağırlıklı bir program olacağından bahsediliyor. Çevre programının son kısmındaysa, tüm sağ partilerde hakim olan, “*cahil vatandaşı beşikten mezara dek bilinçlendirecek*” bir eğitim programının gerekliliği üzerinde duruluyor. (AKP, www.akparti.org.tr)

2.4 Parti programlarına “çevre”sel dolgu malzemesi:

Programdaki iyi niyetli ifadelerle karşın iktidar partisinin çevre karnesi, pek de içaçıcı gözüküyor. Zira I. Erdoğan hükümeti zamanında, toplam 21 yasada yapılan değişikliklerle; SİT alanlarını işgal edenler affedilerek, köy ve kıyılarda arazi edinmek kolaylaştırılmıştır. Daha önce özel orman sayılan kızılâğaç ve kestanelikleri orman kapsamından çıkarmak isteyen hükümet, dönemin Cumhurbaşkanı Sezer’in

Anayasa Mahkemesi'nde açtığı davaya takılmıştı. Yine kamuoyunda 2-B adıyla anılan tasarı doğrultusunda, orman alanlarını işgalcilere açmayı tasarlayan hükümetin ilgili düzenlemesinin, Sezer tarafından iki kez TBMM'ye iadesine karşın, hükümetin bu konuda yeni bir tasarı üzerinde çalıştığı bilinmektedir. İstanbul Altunizade Öğretmenevi'nin bulunduğu geniş ağaçlık alanı yapılaşmaya açmaya çalışan AKP hükümeti, Orman Bakanlığı'nın iznini almadan ve getirdiği kanunda çevreye ilişkin konuların sivil toplum örgütleriyle tartışılacağını açıkça beyan etmesine rağmen çevreci kuruluşlarla görüşmeden, Formula 1 yarış pistini Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait orman üzerinde inşa etmiştir. (ÇEKÜL, www.cekulvakfi.org.tr, 2004) Hemen her fırsatta Türkiye'nin nükleer enerjiyle tanışmaya hazırlanmasından dem vuran hükümet, bu tutumuyla da, diğer alanlarda gerçekleştirdiği kimi iyiniyetli girişimlere rağmen, çevreci kuruluşların güvenini sarsmaktadır.

Anamuhalefet partisi CHP ise çevre konusuna programında en ayrıntılı şekilde yer veren partilerden. Çevre hakkının uluslararası sözleşmelerde üçüncü dereceden dayanışma hakları arasında sayıldığına işaret edilen CHP programında partinin; temiz, sağlıklı ve yeşil bir çevrede yaşamayı bireylerin temel hakkı olarak algıladığı kaydedilmekte. Büyüme ve sanayileşme çabalarının, "*Ne pahasına olursa olsun*" mantığı yerine, çevreyle uyum halinde gerçekleştirilmesinin öngörüldüğü programda, devlet imzaladığı uluslararası belgelere sahip çıkmaya çağırılıyor. Türkiye'deki toprak örtüsünü tehdit eden erozyon tehlikesine karşı, Ulusal Eylem Planı hazırlama teminatı veren CHP programı, hayvan ve bitki türlerinin korunması yolunda etkin önlemlerin alınacağını ve ülkenin "*Hayvan Hakları Evrensel Beyanname*sini imzalayacağını bildiriyor. (CHP, www.chp.org.tr)

Programının haricinde altı bölümlük bir çevre raporu da hazırlayan CHP yönetimi sürdürülebilir kalkınmanın Gelişme Yolundaki Ülkeleri yakından ilgilendiren bir hedef olduğuna işaret ederek, özellikle teknoloji transferi alanında gelişmiş ülkelerin, elden çıkarmak istedikleri çevre düşmanı teknolojik ekipman ve tesisleri; gelişmekte olan ülkelere pazarlayarak, çifte standartlı bir yaklaşım izlediklerini savunuyor. Türkiye'nin zararlı teknoloji çöplüğüne çevrilemeyeceğinin altının çizildiği raporda, "*Aslında, çevrenin hesapsızca tahrip edildiği bir ortamda ne bugünün, ne de geleceğin insanına özgürlük, demokrasi, eşitlik ve gönenc*

sağlanması söz konusudur. Sosyal demokrasinin özü olan kamu yararı ve toplumsal dayanışma kavramlar, çevrenin gelecek kuşakların da gönenci düşünülerek kullanılmasını gerekli kılar” şeklinde görüş bildirilmektedir. (CHP, www.chp.org.tr)

Genelde çevreci örgütlerin kullandığı, “Evrensel düşün, yerel davran” anlayışına atıfta bulunulan raporda, çevre sorunlarının yerelleşme ekseninde, havza modeline dayanılarak, mahalli idarelere inisiyatif verilerek ve çevreci uygulamalara halkın aktif desteği sağlanarak çözümlenebileceği belirtiliyor. Çevre Bakanlığı’nın Referans Laboratuvarı’nın uluslararası standartlara uygun hale getirileceğine değinilen raporda, iller bazında sağlıklı ölçüm yapılabilmesine olanak sağlayan laboratuvar ve izleme merkezleri kurularak, devletin çevre alanında gereksinim duyduğu insan gücü ve teçhizat sorunlarının giderileceğinin altı çiziliyor. (CHP, www.chp.org.tr) Raporda dile getirilen diğer bazı önemli noktalar ise şunlar:

“Türkiye’de çevre açısından önemli riskler taşıyan büyük yatırımlar genellikle kamu kuruluşlarınca yapılmaktadır. Ancak özelleştirme uygulaması ile bu tesisler özel sektöre devredilmektedir. Özelleştirme hukuku alanında çevre kirliliğinin bertaraf edilmesi de dikkate alınacaktır. Türkiye’de çevre ve doğal kaynak kayıplarının boyutlarının kavranması amacıyla gerekli hesaplamalar, GSMH serilerinin tarihsel tutarlılığını bozmadan, yan çalışmalar olarak başlatılmalıdır. Bu çalışmalar Çevre Bakanlığı, DPT, DİE ve TÜBİTAK’ın işbirliği ile yapılacaktır. ... Çevre yatırımları için uygun kredi olanakları da sağlanacak, çevre hizmetleri fiyatlandırılacak ve dar gelirliler dışında hizmetin karşılığı alınacaktır.” (CHP, www.chp.org.tr)

ÇED uygulamasının Türkiye’de siyasal baskı gördüğünün, biçimsel düzeyde kalan uygulamanın, tarafsız olarak da kaleme alınmadığının kaydedildiği raporda, milli park ve kamunun yararlanacağı doğal alanların sayısının arttırılacağı, turizm adı altında kıyıların betonlaştırılmasının önünün alınacağı öne sürülüyor. İçme suyu kaynaklarının koruma altına alınıp, mutlak koruma bantlarında süratli kamulaştırmalar yapılacağı belirtilen CHP raporunda, yerel yönetimlere su kaynakları, kıyı, deniz kirliliği ile ilgili olarak kesilen ceza ve alınan harçlardan gelir elde etme yetkisi tanınacağına dikkat çekilerek, flora ve fauna envanterinin

tamamlanacağını, endemik türlerin ülke dışına çıkarılmasına ise sınır getirileceği söyleniyor. CHP raporunda, ulaştırma sektörüne dair ise şu görüşlere yer veriliyor:

2.4.1 Muhalefetin önerileri

“Kurşunsuz benzin üretim kapasitesi artırılmalı ve yurt genelinde yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. ... Kentlerde metro ve tramvay ile birlikte veya bölgeleri arttırılmalı, şehirlerarası ulaşımda demiryollarına öncelik verilmelidir. Rio’da imzalanan İklim Değişikliği Sözleşmesini Türkiye’nin imzalamamış olmasına rağmen, karbondioksit ve sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması için arıtma tesisleri ve teknoloji yoluyla çaba gösterilmelidir.” (CHP, www.chp.org.tr)

Programında çevre başlığına ayrıntılı olarak yer ayıran, ideolojik omurgalı kitle partilerine bir diğer örnek de MHP. Konuya sürdürülebilir kalkınma penceresinden bakarak, sanayileşme ile çevre değerlerinin korunması arasındaki *“hassas denge”* nin kurulacağını ileri sürüldüğü MHP programında, gelecek nesillere doğal kaynakları korunmuş ve kalkınmış bir Türkiye’nin bırakılacağını altı çiziliyor. Medyanın çevre duyarlılığı hususunda teşvik edileceği ve halkın daha erken yaşlardan itibaren çevre hususunda bilinçlendirilip eğitileceğini savunulduğu programda, tüm yatırımlarda çevre dostu teknolojinin kullanımının teşvik edileceği söyleniyor. Çevre denetiminde devletin kendi koyduğu kuralların takipçisi olmadığını vurgulandığı MHP programında, etkinliğin sağlanabilmesi yolunda *“Çevre Zabıtası”* ve *“Çevre İhtisas Mahkemeleri”* nin kurulacağı özellikle kaydedilerek, diğer sağ partilerin genel- geçer çevre yaklaşımının bir adım önüne geçilmiş. (MHP, www.mhp.org.tr)

Çevre kavramını Türk siyasetine sokan kadro, 1974’teki I. Ecevit Hükümeti olmuştu. Hükümet programında çevre değerlerinin korunması kısmına yer verdiren Ecevit’e yakınlığıyla tanınan DSP, tıpkı 1970’li yıllarda olduğu gibi bugün de, çevre konusundaki hassasiyetiyle dikkatleri üzerinde topluyor. DSP internette yayımladığı güncellenmiş programında, ülkenin doğal zenginliklerinin izlenip koruma altına alınabilmesi için e-Türkiye projesi kapsamında yer alan, *“Coğrafi Bilgi Sistemi”* nden yararlanılacağı vurgulanıyor. Programda, *“Su kaynaklarımızın korunması ve en verimli biçimde kullanılması ve atık suların yeniden kullanıma*

kazandırılması da DSP'nin vazgeçilmezleri arasında yer almaktadır. ... DSP'nin çevre politikası, tüm doğal zenginliklerimizi, -ülke turizmi ve sınaileşmenin yaygınlaşmasını engellemeden- korumayı ve yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır” denilmekte (DSP, www.dsp.org.tr)

Yine de DSP programında, yer yer çevresel değerlerin sanayileşmeye kurban edilebileceğine ilişkin unsurlar bulmak mümkün. Örneğin yer altı zenginlikleri ve madenlerin ülke ekonomisine kazandırılması ve istihdam yaratması yolunda, “Çevre duyarlılığını göz ardı etmeyen ama tutucu da olmayan” (DSP, www.dsp.org.tr) bir tutum izleneceğine ilişkin vaatler ve Bor madenlerinin işletilmesinde “ulusalçı tavırdan” taviz verilmeyeceğine ilişkin “muğlak ifade”ler, çevreci duyarlılıklarıyla tanınan çevrelerde soru işaretleriyle karşılanıyor.

2.4.2 Merkez sağ “aynı dili” konuşuyor:

Hatırlanacağı gibi çevre değerlerinin korunması yolunda, “sicili en bozuk” partilerden biri görünümünü veren ANAP’ın bir dönem Genel Başkanlığını yürüten eski Başbakan Mesut Yılmaz, 1999 yılı enerji yatırımlarından Çanakkale Çan Termik Santrali ve Fırtına Vadisi projeleriyle ilgili olarak, “Bırakın çevreyi mevreyi” diyerek partisinin çevre hakkındaki genel-geçer görüşlerinin tercümanı olmuştu. Bugün de ANAP programında sadece bir satırla yer bulabilen çevresel duyarlılıklar, açıkça partinin güttüğü hızlı kalkınma ve ne olursa olsun sanayileşme programının ikinci hatta üçüncü dereceden bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Merkez sağın diğer güçlü partisi DYP programında çevresel duyarlılıklar, “Tabii kaynaklar” başlığı altında dile getirilirken, madencilik geliştirilerek yoğun istihdam sağlanacağından dem vuruluyor.

Doğal kaynakları kalkınma yolunda seferber edilecek potansiyel “bakir alanlar” şeklinde değerlendiren DYP’den başka, bir dönem oylarını yüzde 6’lara dek çıkarmayı başararak dikkatleri üzerinde toplayan Genç Parti de, çevre sorununa karşı geliştirilen geleneksel sağ politikaların sıkı bir takipçisi olacağını gizlemiyor. Pahalı karayolu taşımacılığı yerine denizyolu taşımacılığına geçileceğinin vurgulandığı GP programı, nükleer enerjinin program bazında en büyük destekçiliğinin yapıldığı,

metin olarak göze çarpıyor. Partinin, her biri çevreci hareketleri ayağa kaldırmaya yetecek, diğer teklifleri ise şöyle sıralanabilir:

“Ülkenin yer altı ve yerüstü kaynakları azami ölçülerde değerlendirilmelidir. Enerjide dışa bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılması asıl hedeftir. Bunun için ülkemizin sahip olduğu doğal kaynaklar verimli olarak kullanılmalıdır. Gelişmiş ülkelerin enerji ihtiyaçlarının önemli bölümünü karşıladıkları nükleer enerjinin kullanımına, gerekli güvenlik kriterlerine uygun ve çevreye saygılı bir şekilde kısa süre içinde geçilmeli , öncelikle ülkemizin hidroelektrik kapasitesi sonuna kadar kullanılmalıdır.” (GP, www.gp.org.tr)

2.4.3 Her partinin önceliği farklı:

Sosyal demokrat partilerden SHP, çevre konusunda partilerinin “yüksek duyarlılığa” sahip olduğunu vurgulayarak söze başlıyor. Ekolojik dengelerin korunabilmesi için devletle sivil toplum örgütlerinin işbirliği içinde proje yürütmelerinin zorunluluğuna değinilen programda kısaca, “*SHP çevre sorunlarına yalnızca teknik açıdan yaklaşmaz, bu sorunu çok daha geniş bir çerçevede bir uygarlık sorunu olarak değerlendirir, gezegenimizin yalnız insanlara değil, tüm canlılara ait olduğunu düşünür. SHP insan hayatını tehdit eden, doğaya zarar veren ve ekolojik yapıyı bozan her türlü etkinliğe karşı koymayı; yalnızca ülkemizin değil dünyanın fiziksel, biyolojik, sosyolojik, kültürel varlıklarını aynı sorumluluk duygusuyla korumayı görev bilir, kendi topraklarımızın uğradığı erozyona, denizlerimizin kirlenmesine olan duyarlılığın aynısını, yağmur ormanlarının yok oluşunda da gösterir*” deniliyor. (SHP, www.shp.org.tr)

Çevresel duyarlılıklara programında geniş yer veren diğer partilerin, genelde küçük partiler oldukları biliniyor. Nitekim bu partilerden BBP, çevre sorununun global bir mesele olduğuna dolayısıyla çözümün de global bazda değerlendirilmesi gerektiğine işaret ederek söze başlıyor. Türkiye’de çevreyi kirleten en başat aktörün devletin kendisi olduğunun vurgulandığı BBP programı, açıklıksızlığı itibariyle diğer partilerden ayrılıyor. Sınırlı bir çevrede sınırsız büyümenin mümkün olmadığını altının çizildiği programda, öncelikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yayılan, tüketim kültürünün sorgulanması ve doğal kaynakları

daha fazla heba etmekten başka bir fonksiyon ifa etmeyen mevcut tüketim kültürüne son verilmesinin önemine dikkat çekiliyor. (BBP, www.bbp.org.tr) Ulaşımında denizyolu taşımacılığının benimsenmesinin önerildiği programda, erozyona karşı mücadele, doğal kaynak ve ormanların dengeli biçimde kullanılması gibi genel-geçer başlıkların yanı sıra, ülke madenleri hakkında çalışmalar yürüten kuruluşların ortak bir komisyon etrafında örgütlenerek aralarında eşgüdüm sağlanacağı ve ayrı bir Maden Bakanlığı kurulacağı ileri sürülüyor.

Her ne kadar Türkiye'deki yeşil hareketler politik anlamda kendilerini radikal solla ilişkilendirse de, ülkedeki radikal sol oluşumların veya irili ufaklı sosyalist partilerin, çevresel konulara ne denli duyarlı yaklaşabildikleri başlı başına bir muamma. Örneğin bu partilerden EMEP ve TKP, kapitalizme karşı takındıkları rövanşist tavırla, çevresel değerleri korumaktan ziyade, genel-geçer kapitalist bir partiden çok daha sert kalkınmacı politikaları, programlarında barındırabiliyorlar. Yeşiller Hareketi'nin sıklıkla seçim ittifakına girdiği ÖDP ise çevre konusunda diğer iki partiden daha duyarlı bir politika izliyor. Çevrenin kirletilmesini ciddi bir kapitalizm eleştirisi ile birlikte ele alan ÖDP programında, şu noktalara atıfta bulunuluyor:

“Evrensel ölçekte süren ekolojik krizin 'gezegen riski' boyutlarına ulaştığı göz önüne alınarak, insan-doğa ilişkisini bozan, doğayı tahrip eden kara dayalı ucuz sanayileşme ve sınırsız kalkınmacılığın önüne geçilmelidir. Üretim planlamasında geri-döndürülemez kaynakların kullanımına dayalı enerji ve sanayileşme politikalarına son verilmeli, doğal kaynakların israfından titizlikle kaçınılmalıdır. Sanayi tesislerinin, kara ve demiryollarının, hava alanlarını, barajların ve enerji santrallerinin planlama ve inşasında yöre halkının onayı esas alınmalıdır.” (ÖDP, www.odp.org.tr)

3. Türkiye'de Yeşiller Hareketi: Yeşil Manifesto

Tüm bu veriler ışığında irdelendiğinde, aslında; Türkiye'de siyasal anlamda nispeten güçlü bir Yeşiller Partisi olması için pek çok koşulun mevcut olduğu görülüyor. Ancak, bu, sadece bir ilk intiba olarak önem arz ediyor, zira; Türkiye'de sesini yüksek perdeden duyurabilen bir yeşil siyasetin varlığından söz edebilmek, şu

an için mümkün değil. İlk partileşme girişimlerini 1988 yılında gerçekleştiren Yeşil Hareket, partinin 6 yıllık ömrünü tanımlamasına rağmen, Anayasa’da öngörülen genel teşkilatlanma ve faaliyet barajını aşamadıkları için 1994 senesinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Bu süreç içinde özellikle cinsel ayrımcılığa karşı çıkışlarıyla dikkatleri üzerinde toplayan Yeşiller Partisi; sadece İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde kısmi etkinlik yürütebilen radikal bir fikir kulübü olmanın ötesine geçemedi.

1994 seçimlerine sosyalist partilerle ortaklığa giderek katılabilen Yeşiller Partisi, daha çok diğer sosyalist partilerin listesinden aday gösterme yolunu tercih ederek; İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa’da yerel seçimlere katılma olanağı bulsa da, İstanbul’da iki önemli ilçeden alınan görece yüksek oyların ötesinde bir varlık gösteremedi. 1999 Genel ve Yerel Seçimleri’ne ÖDP ile beraber katılan Yeşil adaylar, kendi başlarına bir varlık gösteremediklerinden olsa gerek, seçim sonrasında çevreye karşı hassasiyetleriyle tanınan, ancak; başka partilerden yarışarak başarılı olmuş politikacılara destek sağlayarak, bu kişilerin seçildikleri il ve ilçelerde eylemlerini geliştirerek kendilerine varlık sahası açma seçeneğine başvurdular. Örneğin, geçmişte Çamlıhemşin ve Antakya’da belediye seçimlerini kazanan adaylar, seçimlerden önce ve sonra Yeşiller’in aktif desteğini alan isimler oldular. (YEŞİLLER, www.yesiller.org, 2004)

3.1 Çevresel kirlenmeye karşı radikal teklifler:

Yeşiller Hareketi’nin 5 Kasım 1999 tarihinde yayımladığı manifestosunda, endüstriyalist hareketlerin yarattıkları dev teknolojilerin, diğer canlı türlerinin yanı sıra, insan ırkının geleceğini tehdit eder boyut kazandığına işaret edilerek; ekolojik ve ekonomik krizden etkilenenlere, “*Kendi kaderlerini tayin etme hakkı*” tanınması öneriliyor. Silahlanma, nükleer enerji ve genetik mühendisliği alanlarında yapılan harcamaların durdurulmasının salık verildiği Yeşil manifestoda, bunların yerine enerji tasarrufu, yenilenebilir enerji, toplu taşımacılık sistemlerinin teşvik edilmesi isteniyor. Manifestoda kısaca şu tekliflere yer veriliyor:

“Türkiye bütçesinin asgari yüzde 20’si, çevre ve doğanın korunmasına tahsis edilmelidir. Dünyada gelişmiş ülkelerin terk ettikleri nükleer santraller ve nükleer

atık alanlarının ülkemize girişinin önlenmesi için gerekli eylemler yapılacaktır. Türkiye enerji bütçesi, enerji tasarrufu ile rüzgar, güneş, su, jeotermal, dalga gibi alternatif enerji kaynaklarına tahsis edilmelidir. ...Otoyol yatırımları terk edilmeli, demiryolculuk tercih edilmelidir. Kentler otomobil istilasından kurtarılmalı, tramvay, trolleybüs, metro yaygınlaştırılmalıdır. ...Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar tamamen yasaklanmalıdır. Askerlik görevi isteğe bağlı olmalı, alternatif çalışma olanakları sağlanmalıdır.” (YEŞİLLER, www.yesiller.org)

Yeşiller Manifesto’da AB politikalarının da belkemiğini oluşturan, “*Kirleten öder ilkesi*”ne karşı çıkılıyor, yerine ise hapis cezaları uygulamasına geçilmesi ve çevreyi kirletmeyi sürdüren tesislere kesin kapatma kararı çıkarılması teklif ediliyor. Çevre ve insan hakları ihlalleri karşısında bireye şiddete dayanmayan, doğrudan sivil itaatsizlik eyleminde bulunma hakkı tanındığına işaret edilen manifestoda, ayrıca; doğa ve çevre katliamı yapmaya hazırlık girişiminde olduğu ileri sürülen siyasi iktidarın, Anayasa değişikliğine giderek, çevre katliamlarını yargı denetiminden kaçırmaya hazırlandığı iddia ediliyor. (YEŞİLLER, www.yesiller.org)

Öte yandan siyasal metinlerinde yer yer radikal sol partilerle, “*sol söylem yarışı*”na tuttuğu gözden kaçmayan Türk Yeşil Hareketi, basit bir fikir kulübünün yıllık eylem hacmini aşamıyor. Yeşiller’in Türkiye’de bağımsız protesto eylemlerini yeterince örgütleyememesi ve genelde diğer siyasal sol hareketlerin çalışmalarında payanda ya da “*destek unsuru*” olarak kalmaları, bu hareketin Türkiye’de kendi ayakları üzerinde durabilen, bağımsız bir hareket imajı vermesini engelliyor. Üstelik çeşitli kitaplar yayımlayan ve “*Üç Ekoloji*” başlıklı bir dergi de çıkaran Yeşiller Hareketi, kamuoyunda oldukça yanlış tanınıyor. Yeşilleri teknoloji ve kalkınma karşıtı, “*tuhaf*” kişiler olarak tanıyan Türk toplumu, bu hareketi daha çok cinsel özgürleşme ve radikalizmle birlikte anıyor. Yine ülkede sol oylar hızla düşerken, genelde irili ufaklı sol partilerle söylem yarışına tutuşan Yeşil Hareket, daha baştan toplumsal bilinçaltında aşırı-sol bir unsur olarak değerlendirilip, siyasal anlamda ketleniyor.

3.2 Yeni bir başlangıç: Yeşiller Partisi:

Öte yandan çevreci kesimlerin 1994 yılından beri hasretini çektikleri, kökten-çevreci bir siyasal oluşumun hayata geçirilmesi, çevresel duyarlılığa sahip kesimlerin geleceğe yönelik umutlarını arttırdı. Zira 6 yıldır partileşme girişimlerini sürdüren, ancak; yaşadıkları kimi aksaklıklar ve görüş ayrılıkları sebebiyle, “*mutlu sona*” ulaşamayan Yeşiller Hareketi, geçtiğimiz Temmuz ayı içerisinde kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı’na ileterek, “*Yeşiller Partisi*” adı altında çalışmalarına başladı. Türkiye’nin halihazırda faaliyet gösteren 57. partisi olan ve 40 kurucu üyesiyle hayata geçen Yeşiller Partisi, yüzlerce sanatçı ve çevreci kuruluşun da desteğini sağladı.

Günebatan çiçeğini parti amblemi olarak belirleyen Yeşiller Partisi kurucuları, halkın kendilerini salt çevreyle ilişkili bir dernek gibi algılamamasını beklediklerine dikkat çekerek, temel amaçlarının Türkiye’de yaşanan demokratikleşme süreçlerine alabildiğince katkıda bulunmak olduğunu belirtiyorlar. Parti-içi demokrasinin sağlanabilmesi yolunda parti yönetiminde, Genel Başkanlık modeli yerine, eş-sözcülük sisteminin uygulanacağını kaydeden parti sözcüleri, Yeşiller Partisi’nin seçimlerde yüzde 50 kadın kotası uygulayacağını da sözlerine ekliyorlar.

Sonuç:

Gelişmekte olan bir ülkede Yeşil Hareketi oluşturmak ve kalıcı bir toplumsal-sosyal destek sağlamak ise zaten başlı başına bir sorun teşkil ediyor. Çok kapsamlı bir proje olan AB’yi bile eni-konu, “*ceplerini dolduracak bir fırsat kapısı*” biçiminde yorumlama eğiliminde olan Türk halkı, “*geçim hakkı-çevre hakkı ikilemi*”nde hep geçim hakkı ve sürekli kalkınmadan yana tavır alıyor. Dolayısıyla kısa-orta vadede kendisine iş sağlayacağını umut ettiği, çevre katili bir fabrika veya tesisi, kaliteli yaşamın simgesi olan yaşanılabilir bir çevreyi sahiplenme misyonuna tercih ediyor. Üstelik İstanbul, Ankara ve İzmir gibi Büyükşehirlerin yarısından fazlasını oluşturan gecekondularda toplaşan, gelecekleri hakkında karamsar görüşler taşıyan yığınlar, gecekondularını ciddi bir çevre tahribi pahasına diktiklerinden olsa gerek, doğal yaşamın korunmasına pek öncelik vermiyorlar.

Tüm bu faktörlere, ülkede iktidara gelen partilerin, “*Mutlaka ve ne pahasına olursa olsun kalkınma*” ideolojisi eklenince, Yeşil hareketin ülkede ciddi oranda taban tutması en azından yakın gelecekte bir “*düş olma*” potansiyelini aşmıyor. Ancak, özellikle yetişen üniversiteli gençliğin, çevre kavramına geçmiş nesillerden daha fazla ilgi göstermesi, yerel bazda da olsa Bergama, Gökova, Aliğa gibi direniş merkezlerinden hesapsız kalkınmacılığa karşı yükseltelen toplumsal muhalefet, yeşil hareket ve çevre bilincini savunanların, tamamıyla havanda su dövmediklerini de ortaya koyuyor.

Görünen o ki, çevreci hareketin temsilcilerin toplumun geneline radikal gelen ve geniş yığınları korkutan sloganlardan vazgeçmeleri, gelişmekte olan ülkelerdeki Yeşil hareketlerin geneline nüfuz eden, “*Kalabalıkları korkutan, geleceğe ilişkin sürekli felaket senaryoları dillendiren*” söylemlerini yumuşatmaları, ilk etapta Yeşillere sağlanacak toplumsal desteğe önemli ölçüde pozitif katkıda bulunabilir. Yine çevreci önderlerin, birer sanayileşme düşmanı görüntüsü çizmekten vazgeçip, kalkınmayı tümünden dışlayan tutumlarını terk etmeleri, herkesten çok ulusal çevreci kesimin elini güçlendirecek unsurları oluşturabilecek.

Belki de kimi hukukçuların belirttikleri gibi yerli çevrecilere düşen en büyük ödev, devlet ya da genel anlamda karşılaştığı güçlükler karşısında hakkını arama sıkıntısı çeken toplumun önüne düşüp, çevre hakkı konusunda kişi ve kitleleri hakkını aramaya yöneltmek, devletle halk arasında arabulucu olan sivil toplum kuruluşlarını desteklemek ve çevre sağlığını ihlal eden kesimlere yönelik yoğun ve bilinçli bir “*teşhir*” kampanyası yürütmek olacak. Üstelik AB müktesebatına uyum sağlama gereğinden de olsa, başta çevre olmak üzere pek çok alanda reform yapma sürecinde olan devletin, şu anda kendisine doğru yolu gösterebilecek, önerileriyle fikir verebilecek ciddi, ayakları üzerine sağlam basan bir yeşil siyasete hiç olmadığı kadar ihtiyacı var.

KAYNAKÇA:

BECKER, Jasper (2004), “The Price of Growth in China” (National Geographic, Mart)

DİNÇ, Güney (2005), “Yeni Türk Ceza Yasası’nın Kentsel Getirileri”, erişim tarihi: 28-9-2006: <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=28>

DULUPÇU, M. Ali- OKÇU, Murat (2000), “Chaos and Quantum Theories: Possibilities and Implications for Economics and Management Sciences” (International Management Congress on Management Sciences, İstanbul)

EKİNCİ, Oktay (1997), İnsan Hakları ve Çevre (Anahtar, İstanbul)

EKİNCİ, Oktay (1991), Çevremiz de Demokrasi Bekliyor (E, İstanbul)

GÜLER M.-DURAL A. B., (2007), “Climate Changes and Turkey According to the International Conventions”, Journal of Environmental Protection and Ecology, Cilt:8 Sayı:2 (B.EN.A, Bulgaristan)

JARDINS, Joseph R. Des (2006), Çevre Etiği (İmge, Ankara)

KABOĞLU, İbrahim, (1996), Çevre Hakkı (İmge, Ankara)

ÖZKAN, Noyan (2006), “Yeni Çevre Kanunu: Bir Adım İleri, İki Adım Geri”, <http://www.rightsagenda.org/main.php?id=51>

SAGOFF, Mark (1990), The Economy of the Earth (Cambridge, New York)

SEVİM, Budak (2000), Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası (Büke, İstanbul)

SOMERSAN, Semra (1993), Türkiye’de Çevre ve Siyaset (Metis, İstanbul)

TORUNOĞLU, Ethem (2005), “A, B, C... Çevre ya da ‘AB ve Çevre Politikaları’”, erişim tarihi: 24-9-2006, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3653

-----, “AKP Parti Programı: Çevre”, erişim tarihi: 28-9-2006, <http://www.akparti.org.tr>

-----, (1997), TC Anayasası (Seçkin, Ankara)

-----, “BBP Parti Programı”, erişim tarihi: 28-9-2006, http://www.belgenet.com/parti/program/bbp_1.html

-----, “CHP Parti Programı: Çevre”, erişim tarihi: 22-9-2006, http://www.chp.org.tr/index.php?module=chpmain&page=show_policy&policy_id=18

-----, “Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma: I-VI”, erişim tarihi: 27-9-2006,

http://www.Chp.org.tr/index.php?module=reports&page=list_sab_reports&report_id=...

-----, (2004) “AKP Hükümeti’nin Çevre ve Orman Politikası Hakkında Basın Bildirisi”, erişim tarihi: 28-9-2006, <http://www.cekulvakfi.org.tr/icerik/haberDetay.asp?ID=190>

-----, (2003), “DSP’nin Güncellenen Programı”, erişim tarihi: 28-9-2006, http://195.142.106.158:8080/program/DSP_NIN_GUNCELLENEN_PROGRAMI_2003.doc

-----, “GP Parti Programı:Çevre”, erişim tarihi: 27-9-2006, <http://www.belgenet.com/parti/program/gp-1.html>

-----, “Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası”, erişim tarihi: 23-9-2006, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>

-----, “MHP Parti Programı: Çevre”, erişim tarihi:28-9-2006, http://www.mhp.org.tr/program/program9_11.php

-----, “Doğal ve Tarihsel Çevre Tahrip Ediliyor”, erişim tarihi: 26-9-2006, <http://www.belgenet.com/parti/program/odp-2.html>

-----, “Çevre Sorumluluğunun Bilincindeyiz”, erişim tarihi: 28-9-2006, http://www.belgenet.com/parti/program/shp_prog3.html

UNEP, (1981), In Defence of the Earth (UNP, Nairobi)

-----, (2002), “Yeşiller Partisi Girişimi Politik Program Öncelikleri”, erişim tarihi: 28-9-2006, <http://www.yesiller.org/belgeler/htm>

-----, (2004), Yeşiller Türkiye 2004 Etkinlikleri, Basın Açıklamaları ve Yankılar, (Yeşiller, İstanbul)

GELENEKSEL PERİYODİK TİCARET MEKANLARI OLARAK PANAYIRLAR: ÇANAKKALE ÖRNEĞİ

Vedat ÇALIŞKAN*

Özet

Panayırlar, yakın geçmişe kadar özellikle kırsal kesimin alternatifi olmayan ticaret ve eğlence mekanlarıydı. Gerek alışveriş olanaklarının artması, gerekse eğlence kültürünün değişmesi ile panayırlara olan ilgi de azalmıştır. Günümüzde ülke genelinde düzenlenen 79 panayır vardır. Araştırma alanımız olan Çanakkale, bir yılın içinde kurulan 15 panayırla Türkiye’de en fazla panayır bulunan illerimizdendir. Kentsel, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelere bağlı olarak gelişen süreçte, panayırların ülke genelinde azaldığı ve yayılış alanlarının küçük kentler ve taşra alanları ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Araştırmamız, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle panayırların Çanakkale’de kırsal alanlar için hala taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Öte yandan panayırların binlerce ailenin geçim kaynağı olarak yerel, bölgesel hatta ulusal ölçekte bir öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte panayırların, mekansal ve zamansal bir dağılım düzeni gösterdiği ve bir ticaret sisteminin parçaları olarak birbirlerinin varlığını destekledikleri saptanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Panayırlar, Çanakkale, ekonomik coğrafya, pazarlama coğrafyası.

Fairs as Traditional Periodic Commerce Places: A Case Study of Çanakkale Abstract

Fairs were the commercial and entertainment places which had no alternatives particularly for rural society until recent date. Both shopping possibilities have increased and the entertainment culture has changed, the interest towards fairs has increased. Nowadays, there are 79 fairs which are arranged in throughout of country. Çanakkale which is our study are, is one of the cities in Turkey with its founded 15 fairs per year, which was found most fairs. In this process which is developing dependent on the urban, socio-economic and cultural developments, it is seen that fairs have decreased in the country and the spreading areas of fairs have been limited to the small cities and the provinces. Our research has been pointing importance of the fairs in Çanakkale for rural areas in respect of their social, cultural and economic points. On the other hand, it has been understood that fairs have an importance on local, regional and even national scale as a means of living of thousands of families. However, it has been determined that fairs show an order of dispersion from the aspect of time and place and they support the existences of each other as the parts of a trade system.

Keywords: Fairs, Çanakkale, economic geography, marketing geography.

* Yrd.Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca ticaretin gerçekleştiği çeşitli mekan örneklerine rastlanır. Bu örneklerden birisi olan panayırlar, çok eskiye uzanan tarihleri ve yapılarında birçok fonksiyonu (ekonomik, sosyal, dinsel, eğlence vb) bir arada bulundurmaları ile dikkat çekerler. Bu bakımdan denilebilir ki panayırlar, hasat sonrasında yorgunluk atılmasına, eğlence ve alışveriş olanaklarına, yıl boyunca yetiştirilen hayvanların satışına, gelenek ve göreneklerin sürdürülmesine ve tanıtılmasına, geleneksel sporların sürdürülmesine, farklı kültüre sahip toplumların tanışıp kaynaşmasına da ortam oluşturmuş en eski ticaret mekanlarıdır. Tarihsel süreç içinde sosyo-ekonomik, kültürel süreçlere bağlı olarak bazı fonksiyonlarından kimileri öne çıkan panayırlar, günümüzde eğlence ya da ticaret fuarına, festivallere dönüşmektedir.

Esasen pazar yeri, sergi, panayır, fuar vb çeşitli ticari mekan örnekleri, fonksiyonları yönünden oldukça benzerlik gösterir. Geleneksel ticaret mekanları olarak bu örnekler ekonomik, toplumsal ve kültürel süreçlerle bağlantılı olarak, kimi zaman birbirinin yerini almış ya da biçim değiştirmiştir. Örneğin; Panayırlar, çok eskiden bu yana kurulan pazarlarla büyük bir benzerlik gösterir. Nitekim, geçmişte bazı pazarların büyüme göstererek panayırlara dönüşmesi bu benzerliği vurgular. Aralarındaki fark ise, pazar yerlerinin sınırlı bir büyüklüğe sahip olmasına karşın, panayırların yerli ve uzak çevredeki tüccarın da katılımının sağlandığı daha büyük ölçekli ticaret merkezleri formunda olmasıdır. Ayrıca panayırlarda perakende ticaretin yanı sıra, yaygın olarak toptan ticaret de gerçekleşir. Benzer bir ilişki panayır ve sergiler arasında da izlenir. Bunlar da zamanla birbirinin yerini alabilir ve koşullara bağlı olarak fuar ya da festivallere dönüşebilirler. Sergiler ile panayırlar her ne kadar benzer özellikler taşısa da, aralarında süre ve fonksiyonlar açısından temel farklar vardır. Bu nedenle “panayırlar”, kısa süren ve seriler biçiminde tekrarlanan “sergi”lerdir denilebilir. Sergiler, başlangıçta daha çok eğitici, bilgi veren bir amaç izlerken zamanla ticaret fonksiyonu da kazanmıştır.

Bir başka benzerlik ise panayırlar ile fuarlar ve festivaller arasında görülür. Fuarlar özellikle günümüzde, çeşitli sektörlerin ürünlerinin sergilendiği yerler olmakla birlikte, ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektörünün üretici ve tüketicilerine

yönelik olarak düzenlenir. Yüzlerce marka ve model ürünün, yeni teknolojilerin bir arada görülebildiği, iş bağlantılarının yapılabildiği fuarlar bir bakıma “günümüzün dev panayırları” olarak görülebilir. Festivaller de içeriklerine ve amacına göre çok farklı özellikler gösterir. Panayırın festival biçimine dönüştüğü yerlerde, söz konusu etkinliğin daha çok o yörenin ün kazanmış bir ürününü tanıtmaya yönelik olarak, şenlik şeklinde gerçekleştiği dikkati çeker. Ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı kentlerde kurulan panayırların bir süre sonra ulusal ya da uluslar arası fuarların çekirdeğini oluşturması panayır ve fuar ilişkisine iyi bir örnek oluşturur. Fuara dönüşen panayırların ilk örneği İzmir’dedir. 26 Ağustos 1934’te açılan “İzmir Beynelmile 9 Eylül Panayırı”, 1936 yılında uluslararası fuar haline gelmiştir. Benzer olarak 1934’te kurulan 6 Eylül Balıkesir Panayırı, 1959’da Balıkesir Sergisi’ne, 1965’te ise Balıkesir Fuar’ına dönüşmüştür¹. 1963 yılından başlayarak ülke genelinde yaygınlaşan birçok ulusal fuarın (Bursa, Samsun, Trabzon, Balıkesir, Konya vb kentlerde) temelinde de panayır olarak tanımlanabilecek pazarlar bulunur.

Geçmişte panayır kurulan yerleşimler, ulaşım ve ticaret açısından elverişli konuma sahip alanlardı. Oysa günümüzde panayırlara, ulaşım ve ticaret eğilimlerine uygun gelişme gösteremeyen, sosyo-ekonomik gelişmişliği nispeten düşük yerleşimler çevresinde rastlanmaktadır. Ülkemizdeki panayırlar, çoğunlukla kırsal yaşamın egemen olduğu alanlarda yaşayan nüfusun gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak eşya (emtia) ve/veya hayvan panayırı olarak belirli yerlerde, belirli tarihlerde kurulurlar. Ülkemizde yaşanan sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin etkileri, alandan alana farklılık gösterir. Özellikle kentleşme oranının yüksek olduğu yerlerde, panayırların yerini fuarlara, festivallere ya da şenliklere bıraktığı gözlenir. İzmir ve İstanbul gibi gelişmişlik sıralamasında en tepede bulunan illerimizde ise fuar ve festivallere dönüşen ‘panayırlar dönemi’ geçmişte kalmıştır. Hatta gelenekselliğe duyulan özlemin artmasıyla çeşitli etkinliklerin (sivil toplum kuruluşlarınca düzenlenen çeşitli yardım ve dayanışma etkinlikleri vb) günümüzde panayır olarak adlandırılması ile ileri bir kültürel aşamaya geçildiği saptanabilir².

¹ Balıkesir Fuarı en son 2004 yılında 41. kez açılmıştır.

² Her yıl düzenlenen ODTÜ Uluslararası Şenlikleri, son yıllarda ‘Panayır’ adı altında gerçekleştirilmektedir. Benzer olarak BAK (Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu) 2006’dan itibaren ‘Barış Panayırı’ adıyla İstanbul’da çeşitli etkinlikler düzenlemektedir.

Denilebilir ki ticari açıdan en iyi olanaklara sahip panayırlar zamanla kent yaşamını da beraberinde getiren bir gelişmeye yol açmaktadır. Böylece, panayırları fuar ya da festivale dönüştüren bir süreç etkili olmaktadır. Büyük merkezlere yakın çevrelerde dönüşüme uğrayan panayırlar merkezden uzak alanlarda daha dayanıklı olabilmektedir. Çanakkale örneğinde de bu sürecin etkileri saptanabilir. Örneğin; Çanakkale il genelinde çok sayıda panayırın varlığına karşın, bunlar arasından fuara ya da festivale dönüşen bir panayır henüz yoktur. Bununla birlikte merkez ilçede kurulan panayır ise 2005 yılından itibaren kaldırılmıştır. Merkezden çevreye doğru hareket edeceği öngörülebilen bu süreç, aynı zamanda Çanakkale'nin beşeri ve ekonomik özellikleri ile de bir ilişki ve uyumu yansıtmaktadır.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışma ile Çanakkale'de kurulan bahar ve güz panayırlarının mekansal ve zamansal dağılışı özelliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte panayırların fonksiyonel özellikleri, etki alanları ve yerel toplumun gereksinimlerinin karşılanmasındaki rolünün belirlenmesine çalışılmıştır. Öte yandan tarihsel süreç içinde yöredeki panayırların ortaya çıkışında, gerilemesinde veya dönüşüme uğramasında etkili olan faktörler saptanmış; mevcut sorunlar ve gereksinimler belirlenerek, gelecek ile ilgili öngörülerde bulunulmuştur.

Türkiye'de panayırlarla ilgili güncel çalışmalar çok azdır. Öte yandan panayırlarla ilgili kayıtların uzun bir süredir güncellenmeyişine bağlı olarak, bazı resmi bilgi ve veriler hatalı ya da çelişkilidir. Çalışma ile bunların düzeltilmesi de sağlanmıştır. Çalışmanın temelini 2007 yılı içinde Ayvacık, Biga, Bayramiç (bahar), Bayramiç (güz), Bozcaada, Çan (güz) ve Lapseki panayırları olmak üzere yedi panayırdaki gerçekleştirilen gözlem ve görüşmeler oluşturmuştur. Sağlanan güncel bilgi ve belgeler yerel yönetimlerin panayır organizasyonunu üstlenen birimlerinden sağlanmıştır. Çanakkale'deki dönemsel panayır serilerinin ritm (başlangıç ve sona eriş tarihleri, etkinlik süresi, birbirini izleyen serilerin güzergahları) özellikleri, oluşturulan haritalar yardımıyla gösterilmiştir.

3. ORTAYA ÇIKIŞINDAN GÜNÜMÜZE PANAYIRLAR

Panayırların kökenine ilişkin olarak Yunanca bir kelime olan ‘panêgyris’ bazı ipuçları sağlamaktadır. İlkçağda pek çok durumda kaynaklar panêgyrisi dini temeli olan ve periyodik olarak yapılan toplantılar için kullanır; dönemler de yarıyıldan dört yıla kadar değişim gösterir. O dönemde periyodik festivaller zamanla ticari özellikler kazanmış ve festival zamanlarında kurulan pazarlar, gerçek panayırlar olacak şekilde gelişmiştir (Ful,1998:45- 49).

İlkçağın başından beri kuruldukları tahmin edilen panayırlar, bir mevsim başlangıcı ya da harman sonu gibi zamanlarda yapılan şenliklerdi. Bu tür şenlikler bir ya da birkaç köy halkının köy sınırında toplanarak eğlenmeleri ile olurdu. Burada satış fırsatları da oluştuğundan, zamanla panayırlar dinsel özelliklerini kaybetmişler ve tamamen ticaret alanlarına dönüşmüştür. Panayırların eskiden daha geniş alanlardan tüccarları çekmek için, yılbaşlarında ya da olimpiyat oyunlarında görüldüğü gibi dört yılda bir büyük pazarlarda düzenlenmiş olmaları olasıdır (Atamgüç, 1935: 30). Zamanla ekonomik hareketlerin genişlemesi, uzak yerlerle ticareti gerekli kılmış; böylece malların üretimi, pazarlanması, satış bağlantıları panayırlarla sağlamıştır.

Çanakkale yöresinde panayır benzeri pazarların varlığına ilkçağda da rastlanmaktadır. Bu konuda en eski belgenin tarihi M.Ö. 3. yüzyıla aittir. O tarihlerde periyodik pazarlarda görevli memurlarla ilgili bir metinde, Parion’dan bir kişinin İlion kentindeki büyük festival için pazaryeri memuru seçildiği anlatılmaktadır.³ (Ful,1998:84).

Zamanla panayırlar, kervan yolları kavşaklarına ve bölge halklarının dini bayramlarda toplandığı meydanlara kaymıştır. Roma, Selçuklu ve Avrupa geleneklerinde bu tür pazarlara rastlanmakla birlikte, Osmanlı’nın fethettiği Bizans topraklarında da bu tür organizasyonlar karşımıza çıkmaktadır (Şen, 1993:9). Roma

³ Parion, bugünkü Çanakkale’de Biga İlçesine bağlı Balıklıçeşme bucağındaki Kemer Köyü’nün 1 km kadar doğusundaki Kemer Kalesi çevresidir. İlion ise Troya’ya verilen isimlerden birisidir. Truva ören yeri, Çanakkale il merkezinin 26 km. güney-güneybatısında Hisarlık Tepesi mevkiindedir (Daha fazla bilgi için bkz. Sevin, V. Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası)

İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Avrupa'da gerileyen panayırlar 12. ve 13. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'daki ekonomik kalkınma ile yine buradaki pek çok yerde uluslararası panayırlar olarak ortaya çıkmıştır (Küpeli,1999: 490). Ancak panayırlar bugünkü Avrupa ülkelerinde eski önemini oldukça kaybetmiştir. Bugün daha çok gelişmekte olan Akdeniz ülkeleri ve Asya ülkelerindeki bazı şehirlerde panayırlara rastlanmaktadır (Göney,1984: 157).

Osmanlı döneminde ilk panayırlar daha çok Rumeli'de kurulmuştur. Bunların gayrimüslimlerin daha fazla bulunduğu yerlerde kurulmaları, panayırların Bizans kaynaklı olabileceğini gösterir. Türklerin söz konusu alanları elde etmesiyle bu tür organizasyonları kaldırmak yerine yeniden canlandırdıkları düşünülmektedir. Gerçekten de bir ülkenin ticari geçmişini silip atması ve ticaret sistemini tümüyle yeniden örgütlemesi olağandışı bir şeydir (Garnier; Delobez, 1983:30). Rumeli'de kurulan panayırların yanı sıra, 16. yüzyıl başlarından itibaren de Anadolu'da panayırlar yaygınlaşmıştır. Özellikle 16. ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı devleti, panayırları önemli bir gelir kaynağı olarak görmüştür (Küpeli,1999: 492-495).

18. ve 19. yüzyılın aktif panayırları daha çok Rumeli ve Balkanlarda kuruluyordu. Anadolu'da ise Ankara-Yapraklı, Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Gönen, Çan ve Gelibolu panayırlarının önemli olduğu görülür (Şen, 1993: 11). Özellikle 19. yüzyılda Anadolu'da yeni panayırlar da kurulmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Rumeli panayırları arasında en büyük ölçekli olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının açılacağı, buraya mal gönderen ve mal getiren çeşitli yerlere önceden duyuruluyordu. Bu yerler arasında Gelibolu da bulunuyordu⁴ (Şen,1993: 32-58).

Anadolu panayırlarının en aktif olanı ise Balıkesir panayırdı. Şam, Halep, Diyarbakır, Tokat, Bursa, İzmir, Manisa, Denizli vb şehirleri kapsayan geniş bir alandaki tüccarlar bu panayırda yakından ilgileniyordu (Şen,1993: 85) Balıkesir, Gönen ve Çan panayırları arasında üçlü bir organizasyonun uygulanması bu üç panayırın da büyük ölçekli ve önemli panayırlar olduğunu gösterir. Organizasyonun özelliğine bağlı olarak Balıkesir panayırına ilgi gösteren tüccarın, Çan panayırına da

⁴ Uzuncaabad-ı Hasköy ya da diğer adıyla Hasköy Uzuncaabad. Bugünkü Hasköy Uzuncaova (Uzundzhova)/Bulgaristan.

ilgi göstereceği tahmin edilebilir. Nitekim Çan, önemli bir pazar olma özelliğini bu tarihlerden sonra da sürdürmüş görünüyor. Koyun ve keçi çanlarının çokça satıldığı bir pazar olması nedeniyle Çan Pazarı olarak da anılan yerleşimde, 1938 yılından başlayarak her pazartesi pazar kurulmaya başlanmıştır. 1945 yılında ilçe olarak 'Çan' adını alan yerleşimin daha önceki adının Pazarköy olması da, o dönemde yörenin en büyük pazarının burada kuruluyor olmasıyla ilişkilidir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşu ve organizasyonu uzun bir süre merkezi idare tarafından yürütülen panayırlar Tanzimat'tan sonra, belediyelerin denetimine girmiştir (Küpeli,1999: 491). Bu tarihten sonra genel alışveriş yerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde tamamen ihmal edildi. Bu süreç, Nisan 1930'da yürürlüğe konulan Belediyeler Kanunu ile bu konuyla ilgili işler ve belediyelerin yeni görevleri tarif edilene kadar sürmüştür denilebilir (Tongur,1940: 29). Bu tarihten sonra yeni bir dönem açılmıştır. Nitekim, Türkiye'de bugünde varlıklarını sürdüren birçok panayırın bilinen tarihlerinin 1930'lu yıllarla uzanması bu durumla ilişkilidir. Zamanla yerleşimlerin ilçe haline gelmesi ve panayırların bir prestij unsuru olarak görülmesi nedeniyle, ilçe pazarları panayırlara dönüşmüştür. Örneğin Yenice Belediyesi'nin 1936 yılında kurulmasıyla birlikte burada bir panayırın kurulması da resmileşmiştir. Her ne kadar Cumhuriyet öncesi dönemde de yörede kurulan panayırlar olduğu bilinmekle birlikte, bunlara ilişkin bilgiler sınırlıdır. Cumhuriyet döneminde kuruluşları tekrar resmiyet kazanan panayırların en eskisi Yenice panayırdır. Yöredeki panayırların tarihine bakıldığında Yenice panayırını 1945 tarihli Çan panayırlarının izlediği görülür. Çan panayırlarını Bayramiç (1952), Ezine (1954) panayırları ve Lapseki güz panayırı (1960) izlemektedir.

Geçmişteki panayırları sıradan pazarlar olarak görmek doğru değildir. Bunların bazıları bölgesel ve hatta bazen uluslar arası denecek kapsamda sayılabilecek pazarlardı. Kuşkusuz panayırlar, ulaşımın bugünkü kadar hızlı ve ucuz olmadığı devrede, büyük çapta ticarete olanak sağlayan en önemli kuruluşlardı (Göney,1984: 157).

4. ÇANAKKALE'NİN KONUM VE ULAŞIM ÖZELLİKLERİ İLE PANAYIRLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

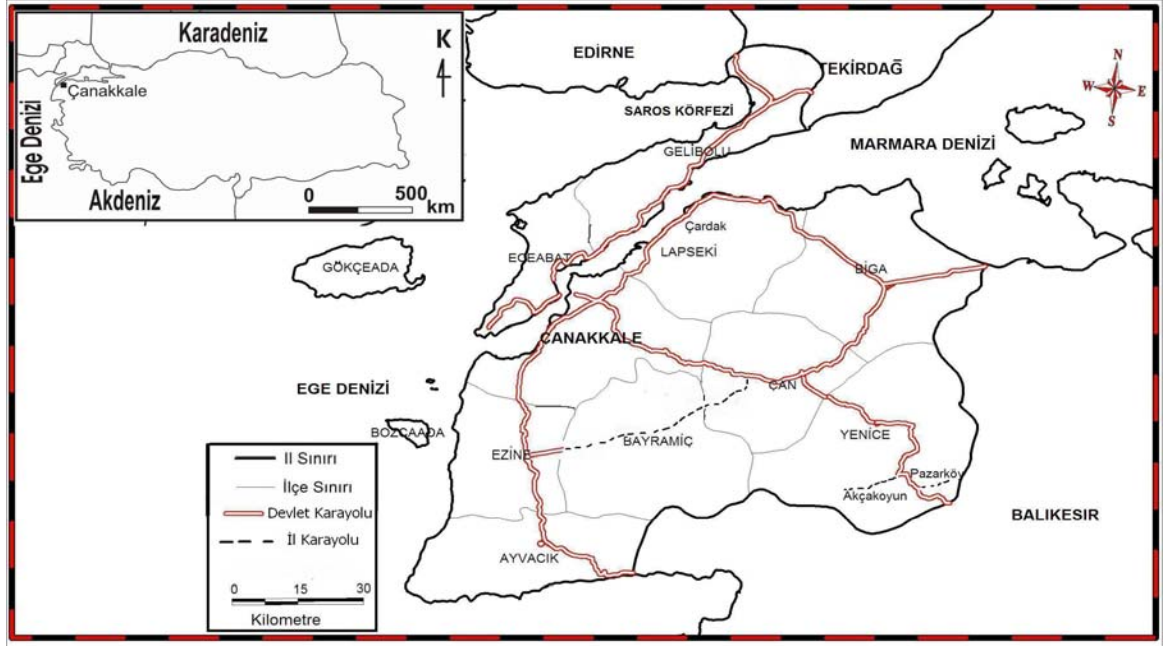
Orta Çağ boyunca Çin'den başlayarak birkaç koldan Anadolu'yu geçen İpek Yolları, Trakya üzerinden Avrupa'ya ulaşmıştır. Kuzeyden Batum üzerinden gelen kol, Bursa'ya ulaşarak buradan Çanakkale ve Gelibolu yoluyla Venedik'e kadar ulaşmaktaydı. Çanakkale ve çevresinin ipek yolu güzergahı üzerindeki önemli bir geçiş alanı olma özelliği sonraki dönemlerde de sürmüştür. Çanakkale çevresi, hem kara hem de deniz bağlantılı ulaşım elverişli bir konuma sahip olması nedeniyle, ticaret yollarının Marmara denizi kıyılarına kaymasıyla, bir geçiş alanı olarak ticari malların dağıtımında önemli bir durak olmuştur.

Roma zamanında ana yolların tali yollarla çeşitli noktalardan bağlantısının sağlanmasıyla Batı Anadolu ilk defa tam bir yol şebekesine kavuşmuştur (Stewig, 63). Sonraki Bizans döneminde de bu yollar korundular. Osmanlılar'ın batı Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra ise yol şebekesi başkent Bursa'ya göre merkezileşti (Stewig 227). Ege kıyılarından ve Batı Anadolu'dan Bursa'ya yönelen yollar Çanakkale ve çevresini kullanıyordu. Özellikle Bursa, ipek ticaretinin bir merkezi olarak 16. yüzyılda bir kavşak noktasıydı. Edirne ise Balkanlardaki dağıtım merkeziydi. Edirne'den Bursa'ya devam eden trafik Gelibolu-Lapseki yolunu izlerdi. Buradan Balıkesir üzerinden Bursa'ya ulaşan ana yol İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Manisa güzergahlarına açılan diğer ana yollarla İmparatorluğun önemli ticaret yolları arasındaydı (İnancık 273-297). Her ne kadar İstanbul'un başkent olması ile yollar İstanbul Boğazı istikametine yöneldiyse de Manisa, Çanakkale, Balıkesir ve Karacabey'den Bursa'ya yönelen yollarda zamanla bir değişiklik olmamıştır. 17. yüzyılda ana hatları ile meydana gelmiş bulunan bu yol şebekesi 19. yy ortalarına kadar sürdü. (Stewig 195-196). Edirne ve Bursa'nın tarihsel süreç içinde ticari açıdan önemli kentler olmaları nedeniyle çevrelerinde, bağlantı yolları üzerinde bulunan yerleşimlerin de ticareten pay aldıkları düşünülebilir. Çanakkale ve çevresi de bu çerçevenin içine girmektedir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret yolları içinde, Çanakkale'nin bir kavşak ve bir durak olarak önem taşıdığı görülür.

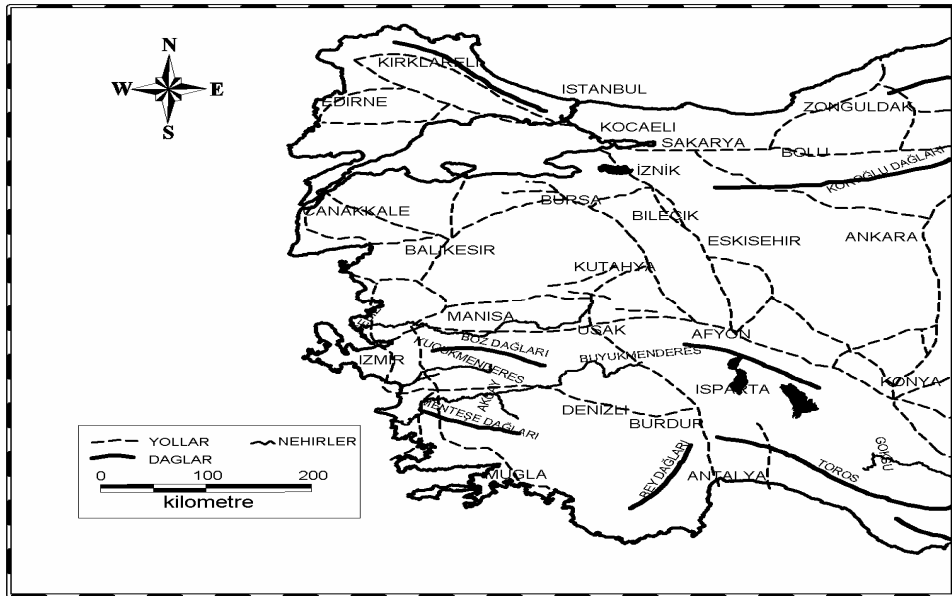
Böylece geçmişte Çanakkale yöresinde görülen panayırların ulaşım ağı ile ilişkili olarak, önemli yollar üzerinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Şekil 2).

Yollar, insan yaşantısının bir sonucudur. Onu sadece ekonomik bir olay olarak görmek taraflı olacaktır. Yollar ticarete yardım etmekle birlikte, kültürel ilişkilerde de önemli rol oynar. (Selen;1943: 352) Nitekim geçmişte ulaşım olanakları elverişli alanlarda kurulan panayırlar, çeşitli toplumlara mensup üreticilerin, satıcıların karşılaşma mekanları olarak etkileşim alanları oluşturmuşlardır. Ulaşımın gelişme göstermesi ile panayır organizasyonlarının en ücra köşelere kadar girmesi, buralarda yaşayanların ticarileşmesini de sağlamıştır. Çeşitli toplumlardan tüccarların bir araya gelerek, büyük miktarlarda yerli ve yabancı malların panayırlara sokulması ile toplumsal ve ekonomik önemli yararlar sağlanmıştır. Yerel üreticiler, tüccar ve halk çeşitli yeniliklerden panayırlar yoluyla haberdar olmuştur.

Günümüz panayırları açısından ulaşım ve erişebilirlik halen önemli rol oynayan unsurlardır. Çanakkale panayırlarına çevrelerindeki yerleşimlerden katılımların olması, panayırların varlıklarını sürdürebilmeleri açısından gerekli görünmektedir. Özellikle köylerde yaşayanlar panayırlara öteden beri ilgi duymakla birlikte, panayıra katılımları ulaşım olanaklarına bağlıdır. Çanakkale panayırlarına çevre köylerden yoğun bir katılım vardır. Ulaşım araçlarının yörede çok yaygın olmadığı yirmi sene öncesine kadar köylülerin panayır kurulan yerleşim yerindeki akrabalarında ya da panayır alanı yakınlarında kurdukları çadırlarda geceleme yaptıkları bilinmektedir. Şimdilerde ise gece kalmaksızın gününbirlik bir yararlanma söz konusudur. Dolayısı ile günümüzün panayırları ve çevresindeki yoğunluk geçmişe kıyasla azalmış görünmektedir. Yöre insanının geçmişteki panayırları daha kalabalık olarak anımsamasının nedenlerinden birisi de budur.

Şekil 1. Çanakkale'nin Lokasyonu ve İl Genelindeki Önemli Kara Yolu Bağlantıları

Şekil 2. Osmanlı Döneminin Batı Anadolu'daki Önemli Yolları
(Bektaş, 1999'dan yeniden düzenlenerek çizilmiştir).

Günümüzde Bayramiç bahar panayırından yaklaşık 40 köy yararlanır. Buraya gelenler arasında 80 km uzaklıktaki Altınoluk'tan katılanlara rastlanmıştır. Yenice panayırından da 20-25 arasında köy yararlanırken, 20 km mesafedeki köylerden

gelenler vardır. Yenice panayırına alışveriş için gelenlerin, genellikle Akçakoyun ve Çan panayırına da gittikleri anlaşılmıştır. Çan güz panayırında ise 37 km uzaklıktaki Dondurma köyünden ve 40 km uzaklıktaki Kızılelma köyünden panayıra gelenler saptandı. Çan panayırından yaklaşık 60 köyün yararlandığını tahmin ediyoruz.

Çanakkale panayırlarına katılan esnafın ikamet ettikleri yerler, çok geniş bir alana aittir. Panayırlara katılan esnafın ikamet yerleri, şimdi buldukları panayıra hangi panayırlara katılarak geldikleri ve buradan sonra hangi panayırlara katılacaklarına ilişkin bilgiler, panayır etkinliklerinin büyük bir ölçeği olduğunu ortaya koymaktadır. Panayıra katılan esnaf sayısı ile panayıra izlemeye gelenlerin sayısı da panayırın yerel veya bölgesel ölçekte bir kimliğe sahip oluşunu yansıtmaktadır. Buna göre Çan, Ayvacık, Biga ve Bayramiç panayırlarının halen büyük panayırlar olarak, geniş bir alanı kapsayan çekim etkisine sahip olduğu saptanmıştır.

Günümüzde Çanakkale panayırları, geçmişe kıyasla daha az yerel ürün ve hizmetlerin dağıtımına karşılık, daha çok büyük kentlerden getirilen geniş yelpazedeki mal ve hizmetler toplanıp dağıtımının yapıldığı ticari yapılar durumundadır. Panayırlara Çanakkale'nin çeşitli ilçelerinden (özellikle Biga, Bayramiç, Ezine ve Merkez ilçeler) katılan esnafın yanı sıra Edremit, Balıkesir, İzmir, Ödemiş, Edirne, İstanbul, Aydın, Manisa, Konya, Denizli ve hatta Muş'tan gelen esnafa da rastlanır. Emtia ticareti ile uğraşan esnafın mallarını daha çok İstanbul, İzmir, Bursa, Denizli, Ankara, Balıkesir illerindeki toptancılardan aldığı saptanmıştır.

Bayramiç bahar panayırına katılan esnaf arasında, buraya gelmeden önce Bolu'daki panayıra katılanlar da vardır. Buradaki panayırın sona ermesinden sonra ise gitmeyi planladıkları panayırlar ise Ayvacık, Yenice, Çan, Biga, Ezine, Lapseki, Gelibolu, Manyas, Göynük, İvrindi ve Savaştepe panayırlarıdır. Yine buradaki güz panayırına katılan esnaf ise buradan sonra Ayvacık, Ezine, Çan, Balya, Biga, Çardak, Lapseki ve Gönen, panayırlarına katılacaklarını bildirmiştir. Lapseki panayırına katılanlar ise Bayramiç, Ezine, Çardak, Gelibolu, Yenice, Dursunbey, Harmancık, Simav, Babaeski, Keşan, İpsala, Malkara panayırına katıldıktan sonra buraya

gelmiştir. Buradan sonra ise Çan, İvrindi, Savaştepe, Manyas, İznik, Karacabey, Göynük, Ayancık, Zile ve Boyabat panayırlarına katılmayı planlamaktadırlar. Çan güz panayırına katılanlar da Manyas, Gönen, Yenice, Bayramiç, Çardak, Ezine ve Lapseki panayırına katılarak buraya gelmiştir. Buradan sonra ise Karacabey, İznik, İvrindi, Göynük ve Zile panayırlarına katılmayı düşünmektedirler. Ayvacık panayırına katılanlar ise daha çok Bayramiç panayırından sonra buraya gelmiştir. Buradan sonra ise Ezine, Biga, Yenice Akçakoyun ve Yenice Pazarköy panayırlarına gideceklerdir. Panayırları izlemeye ve alışveriş yapmaya gelenler de yöredeki başka panayırlara katılırlar. Örneğin Lapseki panayırına gelenler Çardak, Biga, Çan, Ezine ve Gelibolu panayırlarına da alışveriş ya da gezme amacıyla gitmektedir.

Denilebilir ki panayırlar kuruldukları dönemlerde çevrelerinde ulaşım açısından yoğun bir trafik ve hareketlilik oluşturur. Hatta panayıra gelen esnafın hazırlıkları için açılış tarihinden önceden gelmeleri nedeniyle bu süre biraz daha uzundur. Panayır esnafının bir panayırdan diğerine geçişi de göz önüne alındığında, bölgesel hatta ulusal ölçekte bir hareketliliğin varlığı ortaya çıkar.

5. ÇANAKKALE'DE PANAYIRLARIN KURULUŞ YERİ VE DAĞILIŞ ÖZELLİKLERİ

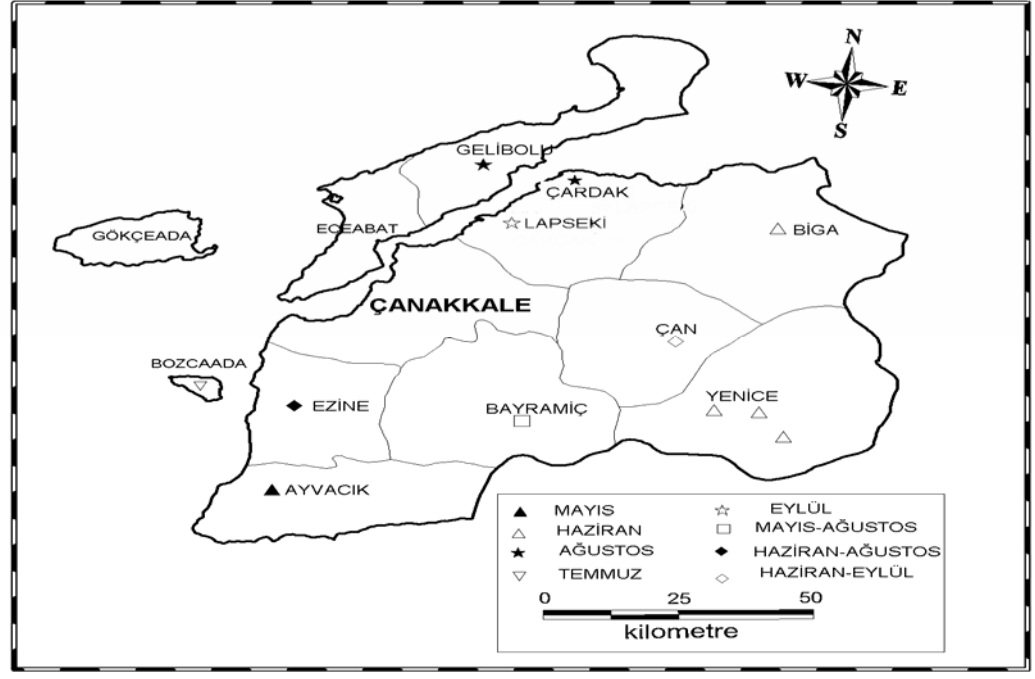
Türkiye'de panayırların dağılışında Marmara Bölgesi'nde panayırların yaygın oluşu dikkat çekicidir. Nitekim Güney Marmara bölümünde yer alan ve merkez ilçe dahil 12 ilçesi bulunan Çanakkale'de bir yılın içinde, çeşitli tarihlerde toplam 15 panayır kurulur. Dört ilçenin genelinde (Ezine, Lapseki, Bayramiç ve Çan) yıl içinde iki kez panayır kurulurken hem bahar hem de güz panayırını olmak üzere yılda iki kez panayır kurulan üç ilçe vardır (Ezine, Bayramiç ve Çan). Biga, Gelibolu, Ayvacık ve Bozcaada ilçelerinde yılda birer kez panayır kurulurken, Yenice ilçesinde merkez ve beldelerinde (Akçakoyun ve Pazarköy) kurulan üç panayır söz konusudur. Buna göre bir yıl içinde en fazla panayır kurulan ilçe burası olmaktadır. Yenice ilçesindeki panayırların tümü ilkbaharda kurulan panayırlardır. İlçe merkezi dışında bir beldesinde de panayır kurulan diğer bir ilçe Lapseki'dir. İlçe sınırları içindeki Çardak beldesinde de bir panayır kurulduğundan, bu ilçede yıl içinde böylece iki panayır kurulmuş olmaktadır.

İlkbaharda kurulan panayır sayısı 7 iken güz panayır sayısı 8'dir. İlkbahar panayırları mayıs ya da haziran aylarında güz panayırları da ağustos ve eylül aylarında gerçekleşir. Genel olarak zaten Temmuz ayında genel olarak panayırlara rastlanmaz. Temmuz ayında Bozcaada'da kurulan panayır ise fonksiyon açısından çok farklı bir özellik taşır (Şekil 3).

Panayır kurulmayan ilçeler Çanakkale Merkez ilçe, Eceabat ve Gökçeada'dır. Bu sonuçların konum özellikleri ve buna bağlı olarak da nüfus özellikleri ile yakından ilişkili olduğu görülür. Kentsel ve sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile panayırların varlığı arasında bir ilişki bulunduğunu bu örnekler çerçevesinde ileri sürebiliriz. Eceabat, Gelibolu yarımadasının uç kısmında yer alır. Gelibolu Milli Parkı'nın tamamı bu ilçenin sınırları içindedir ve ilçe yüzölçümünün önemli bir kısmını oluşturur. Nüfusu Çanakkale'nin ada ilçelerinden sonra en az olan ilçe yine burasıdır. Eceabat'ın gerek nüfus özellikleri gerekse ulaşım özellikleri burayı ekonomik açıdan sınırlandırmıştır⁵. Gökçeada ise Çanakkale'ye 32 deniz mili uzaklıkta yer alan bir adadır ve gemi ile yolculuk 2 saat 15 dakika sürmektedir. Hava koşullarının ulaşımı sık sık kesintiye uğratması ve sefer sayısının azlığı nedeniyle, adanın ulaşım özellikleri yaygın bir ticareti sınırlandıran koşullardır. Bozcaada'da panayır adı taşıyan bir etkinlik bulunmakla birlikte burada panayır sosyal amaçlı panayırlara bir örnek oluşturur. Çanakkale merkez ilçede ise yakın bir zamana kadar kurulan panayır ise kentsel gelişim süreçleriyle ilişkili olarak kaldırılmıştır. Eceabat, Gökçeada ve Bozcaada'nın ortak özellikleri arasında Çanakkale'nin önemli turizm merkezleri olmaları ve geçim kaynakları içinde turizmin önemli rolü bulunması sayılabilir. Örneğin Gökçeada'da hizmetler sektöründe çalışan nüfusun oranı %80; Bozcaada'da da ise %76'dır. Bu oranlarla Türkiye'deki 871 ilçe içinde Gökçeada 1. sırayı alırken, Bozcaada'da 4. sıradadır. Ayrıca Bozcaada % 100 kentleşme oranı ile Türkiye'de 1. sıra yer almıştır. İlde en fazla panayır kurulan Yenice ilçesidir. Bu durum ile ilçenin sosyo-ekonomik göstergeleri arasındaki bağlantı çok açık görülebilir. İlçe, Çanakkale'nin diğer

⁵ Eceabat'a komşu Gelibolu'da ise son birkaç yıldır ilçe panayırının kaldırılması tartışılmakla birlikte, kesin bir karara varılmadı. Gelibolu Belediyesi önümüzdeki yıl (2008) ilçede, 1976 yılından bu yana yapılan Sardalya Festivali'nin ilçedeki panayır organizasyonunun yerini almasını planlamaktadır.

ilçelerine göre kırsal ağırlıklı ekonomisi ve özellikleri ile önemli bir farklılığa sahiptir (Çizelge 1).

Şekil 3. Çanakkale Panayırlarının Etkinlik Tarihlerinin Aylara Göre Dağılımı

Güz ya da bahar döneminin ilk panayıruları daha fazla rağbet görmektedir. Bahar panayırularında yazlık ürünler öne çıkarken, güz panayırularında okul ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ürünler ağırlık kazanmaktadır. Sonbahar panayıruları daha çok hasat sonrası yorgunluk atmak, kışa hazırlık ve eğlence amaçlı düzenlenir. Güz panayırularında konfeksiyon, ayakkabı, kırtasiye reyonları dikkat çekmektedir. Okul önlükleri, okul formaları, okul çantaları satışının yaygın olduğu güz panayırularında okul sezonuna hazırlık havası hakimdir.

Panayırular günümüzde eski anlam ve önemini kaybetse de geleneksel bir alışkanlık biçiminde varlıklarını sürdürmektedir. Ancak günümüzde panayıruların merkezi bir planlamayla ele alınmayışı, desteklenmeyişleri, panayıruların varlıklarını korumayı güçleştirmektedir. Osmanlı dönemi içinde panayıruların kuruluş yeri seçimi, açılış tarihleri, süreleri, altyapı tesislerinin kuruluşu, organizasyonu tamamen merkezi yönetimce belirleniyordu. Hatta devlet, panayıruların açılış ve kapanış tarihlerini bir sıraya koyarak panayırular arasında rekabet oluşmasını önlüyordu.

Esasen panayırların birbirine yakın yörelerde seri halde açılması tüccar katılımını teşvik etmek içindi (Şen, 1993:12-20). Birbirine yakın kasabalardaki panayırlar, tüccarın mallarını kendi memleketlerine götürüp tekrar geri getirmek zorunda kalmamaları için birbirinin ardı sıra kurdurulurdu (Tongur,1940 28). Oysa günümüzde panayırların tamamen gelenekselleşen bir şekilde tarih sırasını izleyerek esnaf ve yerel yönetimlerce görülmektedir.

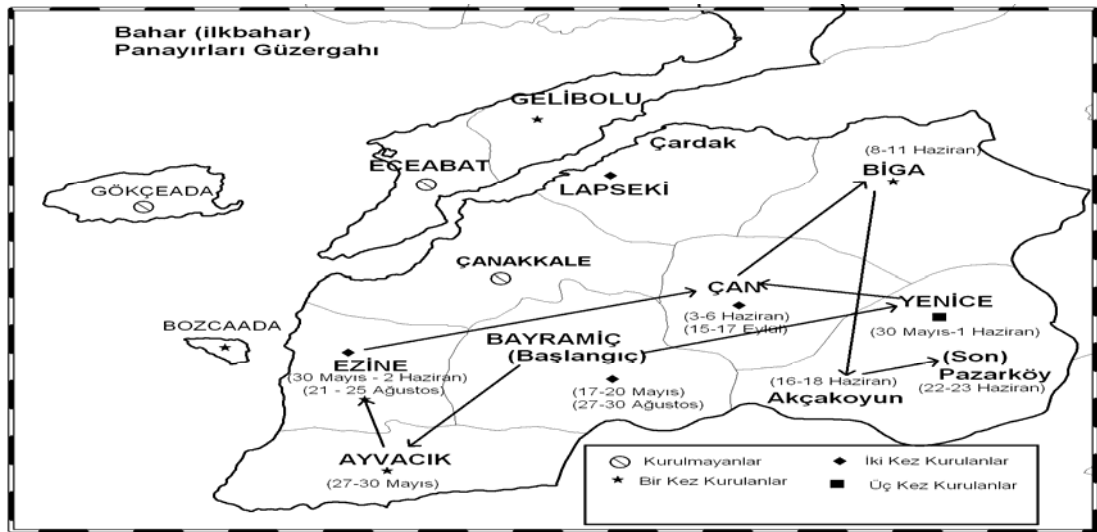
Çizelge 1. Çanakkale ilçelerinin çeşitli sosyo-ekonomik göstergeleri ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerleri (parantez içindeki sayılar 871 ilçe içindeki sırasını göstermektedir.)

İlçe Adı	Nüfus	Nüfus Artış Hızı (%0)	Tarımda Çalışan Nüfusun oranı (%)	Şehirleşme Oranı (%)	871 İlçe İçindeki Sırası	İl İçindeki Sırası
Merkez	104.205	24.65 (127)	28 (843)	73 (73)	39	2
Ayvacık	30.502	-0.10 (513)	71 (516)	21 (791)	292	10
Bayramiç	32.314	1.14 (489)	77 (387)	37 (520)	367	11
Biga	77.149	2.17 (463)	66 (588)	36 (543)	201	8
Bozcaada	2.427	19.20 (199)	17 (867)	100 (1)	36	1
Çan	52.929	2.52 (456)	48 (748)	55 (237)	121	4
Eceabat	9.929	2.63 (451)	59 (680)	48 (325)	172	6
Ezine	35.301	3.07 (445)	60 (670)	38 (508)	187	7
Gelibolu	46.226	14.41 (267)	40 (799)	50 (298)	141	5
Gökçeada	8.875	11.03 (317)	17 (865)	82 (32)	118	3
Lapseki	26.034	5.89 (402)	71 (511)	33 (601)	283	9
Yenice	39.064	-9.13 (656)	81 (236)	14 (856)	530	12

Kaynak: DPT, 2004; TÜİK, 2000.

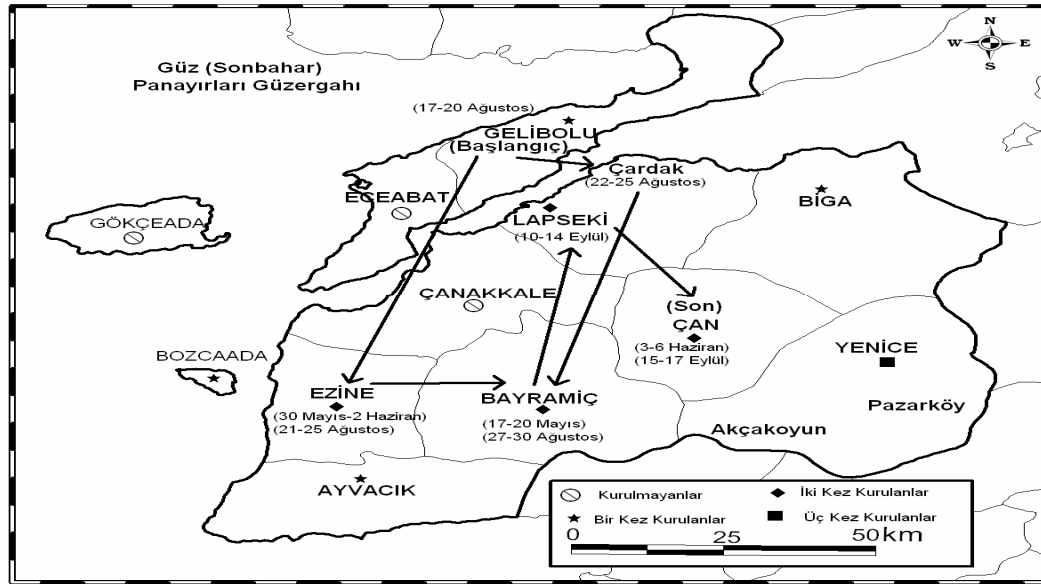
Çanakkale’de panayırların kuruluş tarihleri incelendiğinde güz döneminde Çardak ve Ezine, bahar döneminde ise Yenice-Ezine panayırlarının tarihlerinin çakıştığı görülür. Genel olarak buradaki panayırların birbirini izlediği ya da küçük dinlenme araları sağlayacak şekilde düzenlendiği izlenir (Şekil 3 ve 4). Panayırların günümüzdeki hareket kalıbının (başlangıç tarihleri ve dönemsel güzergahları) temelinin tarihsel bir geçmişi bulunduğunu da söyleyebiliriz. Çanakkale’nin Gelibolu ve Çan ilçelerinde günümüzde kurulan panayırların kuruluş tarihleri 19. yüzyılın başlarındaki belgelerde (Şen, 1993: 18-20) belirtilen tarihlerle tutarlıdır.

Genellikle mülkiyeti belediyelere ait pazaryeri, mesire yeri vb alanlara kurulan panayırların, bazen yer seçimlerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle zaman içinde yer değiştirdikleri görülür. Örneğin Çan panayırının 1945 yılında ilk olarak kurulduğu yer, Panayır Tepesi olarak da bilinen Tepeköy yokuşudur. Panayır tepesi 1991 yılında yerleşime açılınca panayırın ilk kurulduğu yer değişmek zorunda kalmış ve panayır 1991’den itibaren ilçe merkezine kurulmaya başlamıştır. Ancak ilçe merkezinde trafiğin olumsuz etkilenmesi nedeniyle bugünkü yerine, eski Biga yolu üzerine taşınmıştır. Panayırın ilçe merkezi dışına alınması ise panayıra ilginin azalmasına yol açmıştır. Bayramiç bahar panayırı ise Bayramiç Lisesi yanındaki alanda kurulmaktadır. 17-20 mayıs tarihlerinde kurulan panayır okulların açık olması nedeniyle eğitim-öğretim etkinlikleri üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Şekil 4. Çanakkale’de bahar dönemi panayırlarının etkinlik tarihleri ile yerleri ve panayırların birbirlerini izleme sırası

Organizasyonu ve denetimi yerel yönetimlerce sağlanan panayırarda, gereksinimlerin göz önüne alınmayışı ve gerekli planlamaların yapılmayışına bağlı olarak çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin Biga Panayırı, Biga Çayının kenarında kurulmaktadır. Ancak panayırda üretilen çöpler ve atıklar için herhangi bir çözüm düşünülmemiştir. Böylece panayırda oluşan çöpler, Biga Çayına atılmaktadır. Sadece bir adet tuvaletin bulunması oldukça yetersizdir. Panayır alanlarında depoların bulunmayışı nedeniyle panayıra katılan esnafın geceleri mallarına göz kulak olmak için panayır süresince arabalarında, tezgah altlarında ya da kurdukları çadırlarda kalmaktadır⁶. Bu nedenle panayır alanlarında yeterli seyyar banyo ve tuvaletin bulunması gereklidir. Öte yandan yeme içme vb üretim yapan stantların da sıcak suya gereksinimleri bulunur. Bu olanakların sağlanması hijyen koşulları açısından gerekli görünmektedir. Bu konuda sadece Ayvacık panayırında sorun bulunmadığını belirledik. Buradaki tuvaletler yenilenmiş, fiziksel engelliler için de kabin düşünülmüştür. Çalışanlar için duş kabinleri yapılmış, sıcak su olanağı sağlanmıştır.

Şekil 5. Çanakkale’de güz dönemi panayırlarının etkinlik tarihleri ile yerleri ve panayırın birbirlerini izleme sırası

⁶ Lapseki panayırında görüşme yapılan 35 esnafın 27’si tezgah başında, 3’ü aracında, 3’ü çadırında, 2’si otelde konaklamaktadır. Çan güz panayırında da görüşülen 23 esnafın 18’i tezgahın başında gecelediğini ifade etmiştir.

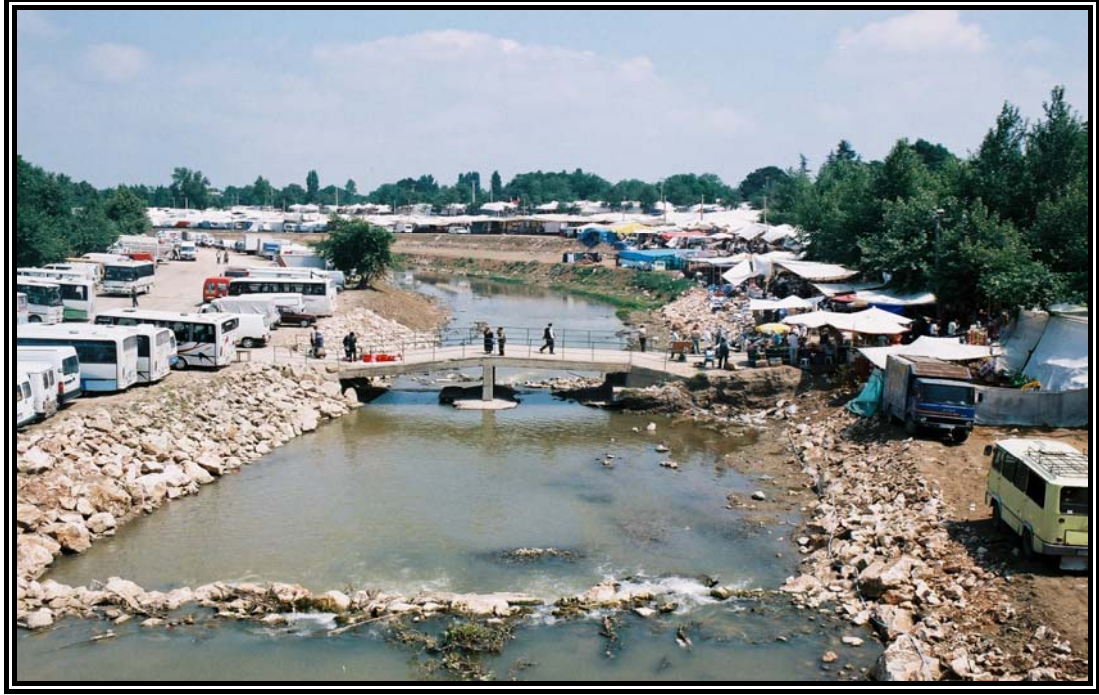

Foto 1. Biga çayı kenarında kurulan Biga panayırından bir görünüm.

Oysa 18. yüzyıldaki Anadolu panayırlarında bile mekansal organizasyonla ilgilenilmesi ve planlamaların yapılması dikkat çekici bir noktadır. Örneğin o dönemde bazı panayırlara çeşitli imar işlerini (dükkan, köprü, kaldırım, çeşme vb inşaatlar) organize etmek için mühendisler gönderildiği; Rumeli'deki Uzuncaabad panayırına gelen 100.000 insanın su ihtiyacını karşılamak için 9 adet çeşmenin inşasına karar verildiği kaydedilmiştir(Şen, 1993: 20-21). Tongur'un daha 1940 tarihinde yayınlanan bir makalesi, ülkemizdeki panayırların organizasyon ve planlama sorunlarının öteden beri varlığını kanıtlar. Tongur, yer adı vermeden 1938 yılında Trakya'nın önemli kasabalarından birinde sokaklara kurulan panayırı, yer seçiminden dolayı eleştirerek "normal koşullarda bile ihtiyacı karşılamayan yolların, panayır alanı olarak kabul edilmesi için ciddi nedenlerin olması gerekirdi" demektedir. Panayır alanlarında genel kullanım amacıyla tuvalet ve çeşmelerin yapımının basit fakat gerekli unsurlar olduğunun da altını çizmektedir (Tongur,1940: 29).Panayır alanlarının organizasyonunun belediyelerin sorumluluğunda olması nedeniyle, yerel yönetimlerin bu konuda topluma iyi örnekler sundukları söylenemez. Oysa günümüzde yerel yönetimler panayıra katılan esnaftan günlük kira

ücreti alır. Buradan elde edilen gelirlerin bir bölümü ile panayırların altyapı sorunları çözülerek, günümüzün gereksinimlerine uygun hale getirilebilir.

6. ÇANAKKALE’DE PANAYIRLARIN FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

6.1 Ekonomik Fonksiyonları

Eskiden ekonominin kapalı bir yapıda olması, ürünlerin pazarlanmasında panayırlara önemli işlevler yükliyordu. Çok uzak olmayan geçmişte insanların bazı temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için panayırların kurulmasını beklediklerini düşünürsek panayırların ekonomik ve toplumsal yaşamdaki önemli rolü daha iyi anlaşılır. Örneğin elektriğin olmadığı dönemlerde aydınlatma için gazyağına, gıda maddelerini salamura yoluyla saklamak için tuza gereksinim duyuluyordu. Bu tür maddelerin de çarşı ve pazarda kolayca bulunmayışı nedeniyle panayırın beklenmesi zorunluydu. Öte yandan panayırlar yakın bir döneme kadar malların değiş tokuş yöntemi ile el değiştirdiği ticaret mekanları olarak da dikkati çeker. Hatta 1950’li yıllarda değiş tokuşun Çanakkale panayırlarında yaygın olduğunu belirtmek gerekir.

Panayırların ekonomik açıdan etkilediği unsurların çok çeşitli olması (yerli esnaf, dışarıdan katılan esnaf, tüketiciler vb) dikkatli ve geniş ölçekli planlamalara ihtiyaç gösterir. Panayırlar kuruldukları yerleşimlerde ticari açıdan hareketlenme sağladıkları gibi başka il ve ilçelerden gelen esnafın katılımıyla ürün çeşitlenmesi ve rekabet ortamı da oluşmaktadır. Bu nedenle yerel esnafın panayırların gelirlerini azalttığını ileri sürerek panayır karşıtı tutum içine girmektedir. Çanakkale panayırlarında yerel esnafın da panayırlara katılmasına karşın, panayırda birlikte oluşan rekabet koşullarından rahatsız olduğu izlenir. Nitekim yerel esnafın panayırlara karşı artan olumsuz tutumu, Çanakkale merkez ilçede kurulan panayırın kaldırılması için baskı oluşturarak etkili olmuştur. Panayırlardaki tüketicilere göre ise, çarşıda mağazası bulunan yerel esnafın panayırda tezgah açmasıyla panayırları haftalık pazardan ayıran bir fark kalmamıştır. Osmanlı panayırlarının organizasyonunda panayırların şehirlerdeki bu tür ticari dengeleri bozmaması için bazı önlemler alındığını görürüz. Bunlardan birisi de panayırların şehir dışındaki taşra alanlarda kurulmasının sağlanmasıyla yerel esnaf gruplarının korunmasıdır

(Şen, 1993: 14). O dönemde yeni bir panayır kurulması talebi karşısında bir dizi araştırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Kurulacak panayırın çevrede bulunan diğer panayırları olumsuz etkilemeyeceği anlaşıldığında bu talepler olumlu karşılanıyordu. (Şen, 1993: 17).

Çanakkale panayırları emtia (eşya) ve hayvan panayırlarıdır. Emtia satışı yapılan günlerde giyimden züccaciyeye kadar geniş bir yelpazede ürün çeşitliliği bulunur. Hayvan panayırına ayrılan günlerde ise at, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, tarımsal üretim araç gereçleri ve makineleri satışa sunulur. Böylece panayırlarla yöre halkının gereksinim duyduğu tür, cins ve fiyatta hayvan satın alabilmesi sağlanır. Ancak son yıllarda hayvan pazarlarındaki sağlık denetimlerinin artması ve bazı ilçelerde (Ayvacık ve Biga) canlı hayvan borsalarının açılması nedeniyle, panayırlarda hayvan satışları azalmıştır ya da Ayvacık panayırında olduğu gibi tamamen kaldırılmıştır

Genel olarak Çanakkale panayırlarında köylüler ilçe halkına göre daha fazla alış veriş yapmaktadır. Panayırdan yararlanmada yaş ve ilgi gruplarına göre bir farklılaşma da bulunur. Panayırlarda çocuklar en çok lunaparka ilgi duyarken; gençler giyim, orta yaşlılar ise daha çok mutfak ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yaşlılar geç saatlere kadar panayır alanında kurulan kahvehanelerde vakit geçirir. Çiftçilikle uğraşanlar da işleri için araçlar satın alırlar.

Çanakkale panayırlarının her birini açık olduğu toplam süre boyunca onbinlerce yurttaşın ziyaret ettiği tahmin edilmektedir. Bu konuda herhangi bir çalışma ya da veri yoktur. Panayırlardaki esnaf sayısı ise yerel yönetimlerce yaklaşık olarak bilinmektedir. Örneğin Lapseki panayırında yaklaşık 350 esnafın tezgahı bulunur. Çan güz panayırında ise ortalama 750 esnaf ticaret yapar. Ayvacık panayırına katılan esnaf sayısı da 1000'e yakındır. Burası turistik merkezlere (Assos, Küçükkuşu) ulaşım güzergahı üzerinde olması ve yakınlığı nedeniyle yerli ve yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir.

Yaptığımız görüşmeler, geçimini uzun yıllardır panayırlardan sağlayanların bulunduğunu da göstermiştir. Çan güz panayırında görüşülen 23 esnafın ikisi 45

yıldır, dördü 25 yıldır, birisi de 30 yıldır panayirlara katılmaktadır. Lapseki panayırında görüşülen 35 esnaftan 3 kişinin 20 yıldır, 2 kişinin ise 35 yıldır, 23 kişinin ise 10 yıl ve daha fazla süredir panayirlara katıldığı anlaşılmıştır. Ayvacık panayırında şimdilerde tekstil ürünleri satıcısı olan bir esnaf, 40 yıldır buraya geldiğini ve yılda ortalama 50 panayıra katıldığını ifade etmiştir.

Foto 2. Çanakkale’de Panayırlar saat 07.00’den saat 24.00’e kadar açık kalırlar. Sokak ve cadde aralarına kurulan Lapseki panayırından geç saatlerde bir görünüm

Foto 3. Geleneksel el sanatlarına ve el emeği ürünlere Çanakkale panayırlarında hala rastlanır. Çini ve seramik ürünler, oyma çeyiz sandıkları, heybeler, halılar, çanlar, çeşitli mutfak ve tarım araçları bunlar arasındadır (Çan güz panayırı).

Panayırarda geleneksel, el emeği ürünlerin sunulması geçmişe kıyasla oldukça azalmıştır. Çanakkale panayırlarında, Kaz dağı'nın yüksek kesimlerinde yaşayan ve geçim kaynakları sınırlı dağ köylüleri de geleneksel ürünlerini (kilim, peynir, yağ, vb) satmayı sürdürmektedir. Çan panayırlarında geçmiş yıllarda yöresel tezgahlarda dokunan Çan halıları satılırken şimdilerde rastlanmaz. El örgüsü heybe, çorap ve çeyizlik eşyalar satılmaktadır. Daha çok el emeği işler genellikle Hurma köyünde kadınlarca yapılmaktadır. Ayvacık'ta en önemli yerel ürün el dokuması ve kökboyasıyla hazırlanan halı ve kilimlerdir. Hemen hemen tüm Türkmen köylerinde halı dokumacılığı yapılmaktadır. Lapseki köylerinde yakın yıllara kadar dokunan keçi kılından el dokuması halı ve kilimlere de artık panayırarda rastlanmamaktadır.

Yöresel bazı yiyeceklerin panayırarda sunulması da geleneksel bir özelliktir. Oğlak çevirme ve yayık ayranı Çanakkale panayırlarında karşılaşılan en yaygın geleneksel yiyecek ve içecektir. Panayır, yöresel eğlence, yeme-içme kültürünün yaşatılmasında da önemli bir role sahiptir.

6.2 Sosyal ve Kültürel Fonksiyonları

Ticari hedefli panayırarda daha fazla insan çekmek için zaman zaman eğlenceler ön plana çıkmıştır. Bazen de ticari panayırın dışında sosyal amaç taşıyan, cemaatler tarafından yılda bir kez kurulan panayır söz konusudur. Sosyal yönü ağır basan bu tür panayır, günümüzde çok fazla örneği bulunmasa da Osmanlı döneminde çeşitli cemaatler tarafından yaygın olarak kuruluyordu. Bu panayırarda, dini törenlerin veya eğlence düşüncesinin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. (Şen,1993: 11). Kuşkusuz eskiden panayırın kurulduğu şehirlerde ticaret yeterli derecede alıcının ve satışa sunulan malın bulunmasına bağlıydı. Bazı şehirlerde yeterince alıcı toplanabilmesi için, panayır genellikle dini veya resmi bayramların, festivallerin tarihine göre ayarlanıyordu. Eski Yunandaki bu durum daha sonraları Avrupa'da Hristiyan kiliseleri tarafından da yaşatılmıştır ve çeşitli ülkelerde panayır, çoğu kez adlarını da dini terimlerden almışlardır (Göney,1984: 157).

Nitekim Çanakkale'ye bağlı Bozcaada'daki Ayazma panayırı da dinsel bir ad taşıyan, sosyal amaçlı panayırlara ülkemizdeki az sayıda örnekten birini oluşturur. Buradaki panayır, Ayazma mevkiindeki Aya Paraskevi Manastırı çevresinde her yıl 25-27 Temmuz tarihlerinde üç gün süren şenlikler şeklinde gerçekleştirilir. Hristiyan inancında önemli bir yeri olan Azize Paraskevi'yi anma çerçevesinde her yıl İstanbul'dan, Yunanistan'dan ve dünyanın çeşitli ülkelerinden çok sayıda Rum adaya gelir. Burada gerçekleştirilen ibadet ve törenler, Yunanistan ve İstanbul'dan gelen kilise görevlilerinin katılımı ve yönetiminde yapılır. Panayırların geçmişte dinsel özellik taşıdığı ve özellikle Avrupa'da kiliseler çevresinde kurularak bazı dini anlam taşıyan adları bulunduğu değinmiştik. Buradaki panayırın da dinsel bir kimliğe sahip olduğu açıktır. Her ne kadar bugün için ticari bir fonksiyonu bulunmayan Ayazma panayırının geçmişteki fonksiyonları hakkında bilgimiz yoktur. Ancak geçmişte panayırlara din ulularının adlarının verilmesi yine ticaretle ilgili bir özelliktir. Böylece panayırın o kutsal kişinin korumasında olduğu düşüncesiyle gelenlere ve getirilen mallara güven duygusu verilmesi amaçlanmıştır (Atamgüç,1935: 30).

Foto 4: Bozcaada'da Aya Paraskevi Panayırı'ndaki dinsel törenlerden bir görünüm.

Geçmişte yeterli kalabalığın toplanabilmesi için panayırların eski Yunan'da olimpiyatlara, dinsel törenlere denk getirildiğinden söz etmiştik. Anadolu panayırlarında da geçmişte geleneksel sporlara ve yarışmalara rastlanırdı. Panayırlar bu yönüyle, yüzlerce yıllık geleneklere sahip, çok zengin maddi kültür unsurları içeren, kültürel ve toplumsal bir miras anlamı da taşır. Çanakkale panayırlarında geçmişte düzenlenen yağlı güreş karşılaşmaları, at yarışları, koşu yarışmaları vb etkinlikler zamanla ortadan kalkmıştır. Şimdilerde yağlı güreşler yalnızca Lapseki ilçesine bağlı belde olan Çardak'taki panayırdaki sürdürmektedir. 270 yıldır sürdürüldüğü tahmin edilen Geleneksel Çardak Yağlı Güreşleri, buradaki panayırın son gününde yapılır. Söz konusu güreş organizasyonu nedeniyle Çardak beldesinde yaşayanlar panayırlarını bir prestij unsuru olarak görmektedir. Çardak panayırının güreş organizasyonu nedeniyle çekicilik sağlaması, Lapseki panayırını ile olan rekabete önemli bir destek sağlamaktadır.

Ticari panayırların cazibesini artırmak için sosyal organizasyonlara gidilerek bir eğlence sektörü oluşturulması da çok eskiden beri başvurulan bir yoldur. Yakın geçmişte Çanakkale panayırlarında eğlence reyolları olarak çadır tiyatrosuna ve sirkelere, cambazlara, çekilişlere, dansözlere vb rastlanırdı. Bunlara günümüzde artık rastlanmaz. Ancak lunaparklar panayırlarda hala ilgi çekmeyi sürdürür. Gerçekten de çocukların lunapark eğlencesi için panayıra gelenler az değildir. Bu seyyar lunaparklar daha çok Biga ve Ezine'den gelen Romanlarca işletilir. Çanakkale panayırlarında Roman kızları ise panayırlarda penaltı atma, langırt ve çeşitli şans oyunları oynamaları için yoldan geçenleri sürekli çekiştirirler. Panayırlarda çeyiz eşyaları (danteller, çarşaf, tüller) satanlar da genellikle Romanlardır. Ülkemizde geçim kaynakları sınırlı Romanlar için panayırlar, büyük önem taşımaktadır.

Geçmişte özellikle kırsal alanlarda ihtiyaçların karşılanabilmesi için panayırların beklenmesi bir bakıma zorunluydu. Alışverişler ve sosyal ilişkiler "panayırdan önce" ya da "panayırdan sonra" şeklinde panayırlara göre ayarlanıyordu. Geçmişin panayırları, insanlara sunduğu olanaklar nedeniyle çok fazla anlam ve değer taşıyan mekanlardı. Geçmişte genç kızların çeyizlerine bir şeyler koyabilmek için, güzel bir şeyler alıp giyebilmek için panayırları beklediği ve aylar

öncesinden bunun için para biriktirdikleri; daha rahat görüşebilme ortamı olduğundan panayırın genç kız ve erkekler tarafından heyecanla beklendiği görüşmelerde sıklıkla tekrarlanmıştır. Geçmişte yapılan düğünlerin tarihleri bile panayıra göre düzenlenmiş; düğünlerde kullanılan çeşitli eşya, giyecek ve hayvanlar panayırlardan sağlanmıştır.

Foto 5. Çanakkale panayırlarında Lunapark, şans oyunları vb eğlence işleri Romanlarca sürdürülmektedir. Panayırlar Romanlar için önemli bir geçim kaynağıdır (Bayramiç bahar panayırı).

Panayırların kırsal ve kentsel alanlarda yaşayanların birbirlerinin kültürlerini, değerlerini tanımlarına olanak sağlayan bir toplumsal kaynaşma ortamı oluşturduğu da söylenebilir. Panayırların sosyal ilişkileri geliştirerek birleştirici rolleri sürmektedir. İlçe halkını çevre ilçe ve köylerde yaşayanlarla buluşmasını sağlayan panayırlar, Çanakkale ilçelerinde eğlence açısından beklenen en önemli günleri oluştururlar. Ayrıca panayırlar köylerin buluşma alanı olarak bayramlarda bile görüşme fırsatı bulamayan, farklı köylerde oturan akrabaların buluşmalarına aracılık etmektedir.

7. SONUÇ

Panayırlar, geçmişten günümüze ulaşan, geleneksel değerler taşıyan ticaret ve eğlence mekanları olarak, halen bazı kentlerimizde varlıklarını korumaktadır. Çanakkale, Türkiye’de en fazla panayır kurulan illerden birisidir. Buradaki panayırlar emtia ve hayvan panayırları olarak, geleneksel formlarıyla fazla değişime uğramadan varlıklarını sürdürmektedir. Buna ek olarak Bozcaada’da ise, Türkiye’de çok az örneği bulunan sosyal panayırlardan birinin varlığı söz konusudur.

Kırsal alanlarda yaşayanlar açısından hala çok önemli bir yeri olan panayırların kuruldukları çevrelerin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarına büyük katkıları söz konusudur. Panayırların daha çok geçim kaynakları sınırlı alanlarda gerçekleştiği göz önüne alındığında ekonomik hayatı canlandırıcı rollerinin çok değerli olduğu anlaşılır. Gerçekten de panayırlar, yerel yönetimlere gelir sağlamaya, otel ve pansiyonların gelirlerini artırmaya, yörede üretim yapan çeşitli büyüklükteki üreticilerin ürünlerini değerlendirmesine ortam oluşturarak katkıda bulunurlar. Öte yandan düzenli olarak panayırlardan geçimini sağlayan ve bir bakıma gezici ticaret yapan çok sayıda nüfus söz konusudur. Bununla birlikte daimi işinin yanında mevsimlik olarak panayırlara katılanlar da bulunur. Böylece çeşitli illerde ikamet eden büyük bir nüfus külesinin panayırılık yaparak düzenli bir şekilde panayır serilerini izlediği anlaşılmıştır. Bu durum, konunun ekonomik boyutunun yerelden çok bölgesel hatta ulusal ölçekte olduğunu göstermektedir.

Çanakkale’de panayırlar, yöresel değerlerin ve zenginliklerin tanıtılmasına aracılık ederek bunların uzak alanlarda yaşayan insanlarca tanınmasını da sağlamaktadır. Panayırlarda gerçekleştirilen çeşitli etkinlikler yöre insanının kültürel gelişimine katkıda bulunur. Bu özellikleri nedeniyle panayırlar, kırsal alanlara yönelik çeşitli eğitici ve bilgi verici çalışmalar için benzersiz bir fırsat ortamı oluşturur. Turistik merkezlere yakın alanlarda kurulan panayırlarda kültürel etkinliklerin sayısında da artış görülür. Örneğin Ayvacık panayırını çerçevesinde turistlere yönelik olarak bu tür etkinlikler dikkati çeker. Bu durum ülkemizde izlenen eğilime paralel olarak, yakın bir gelecekte buradaki panayırın bir festivale dönüşeceğinin işareti sayılabilir. Benzer olarak Gelibolu panayırının da yerini

‘Sardalya Festivali’ alacak gibi görünüyor. Denilebilir ki Çanakkale’de panayırların ortadan kalkması ya da festivallere, fuarlara dönüşmesi eğiliminin, kuzeybatı (Gelibolu) ve güneybatı (Ayvacık) sınırlarını oluşturan ilçelerinden merkeze doğru ve merkez ilçeden çevreye doğru bir yol izleyeceği öngörülebilir. Bu süreçte, merkez ilçenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin yüksek oluşu ile diğer iki ilçenin (Ayvacık ve Gelibolu) turistik özelliklere sahip olmasının etkili olacaktır.

Geçmişte nispeten ulaşım koşulları elverişli, yeterince nüfusa sahip, ticarete uygun alanlarda ortaya çıkan yöredeki panayırlar günümüzde ise varlıklarını sosyo-ekonomik açıdan gerilerde bulunan yerleşimlerde varlıklarını sürdürmektedir. Daha çok kırsal yaşamın egemen olduğu yerleşimlerde talep gören panayırların varlığı sosyo-ekonomik, kentsel gelişme kriterleriyle de yakından ilişkili görünmektedir. Tüketim ve eğlence biçimlerinin hızla değiştiği kentlerde, panayırların gelişmelere ayak uyduramayışı gerilemelerine, ortadan kalkmalarına ya da festival, şenlik vb formlara dönüşümüyle sonuçlanmaktadır. Çanakkale merkez ilçede yıllardır gerçekleştirilen panayırın iki yıldır artık yapılmayışı ile bu eğilimin doğal bir süreç olarak merkezden çevreye doğru yayılacağına bir başka delildir.

Kentleşme süreci ile birlikte yaşanan bazı gelişmeler ve değişimler panayırların algılanmasını ve onlara olan talebi de etkilemiştir. Birkaç on yıl öncesinde panayırlar, kuruldukları çevrelerde prestij sembolü olarak, yerel toplumlarca önemsenmekte ve istenmekteydi. Günümüzde ise panayırlar, ilçe yerleşimlerine ‘kasaba havası ve görüntüsü’ verdiği düşüncesiyle istenmemektedir. Yerel toplumun tercihlerinin de panayırların sürdürülmesi ya da kaldırılması üzerinde önemli etkileri bulunur.

Panayırlar bir pazar zincirinin ve ticaret sisteminin halkaları olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle idari sınırlarla çevrili bir mekansal bölümlenme panayırların yol açtığı hareketliliği ve bu ticari sistemin ölçeğini, boyutlarını ortaya koymakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle bölgesel ya da ulusal ölçekte ele alınacak çalışmalar panayırların ölçeğini, birbiriyle ilişkide bulunan alanları, söz konusu sistem içindeki bağımlılıkları ve merkez ya da kenar konumları daha kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmeye olanak sağlayacaktır.

Panayırlar yörede birbirlerinin varlığını desteklemektedir. Bazılarının çeşitli nedenlerle ortadan kalkması ya da dönüşüme uğraması, sistemin diğer halkası durumundaki diğer panayırların dayanıklılığını olumsuz etkileyecektir. Böylece atlanan alanlar oluşacağından ulaşım maliyetlerini artacak, ekonomik açıdan rekabet güçleri azalacaktır. Panayırların kısa bir dönem içinde birbiri ardına ortadan kalkmasıyla sonuçlanacak bir süreç, ulusal ticaret ve pazar sistemini olumsuz etkileyerek, ulusal ekonomi açısından çeşitli sorunlara yol açacaktır. Panayırların sadece bir ekonomik etkinlik olarak değerlendirilmesi devlet eliyle desteklenmelerini engellemektedir. Oysa panayırlar ekonomik açıdan çok önemli işlevler üstlendiği gibi kültürel, sosyal fonksiyonları nedeniyle ekonomik etkinlikten daha fazla anlam taşımaktadır.

Panayırların gelecekleri günümüzün koşullarıyla şekillenen yeni ekonomik ve kültürel süreçlere uyum sağlayabilmelerine bağlı görünüyor. Ancak yerel hatta ulusal düzeyde toplumsal ve ekonomik bakımdan sağladıkları katkılar göz önüne alındığında panayırların bütüncül bir şekilde ele alınması gereklidir. Böylece panayırların çeşitli ekonomik ve toplumsal gelişme hedeflerinin gerçekleşmesine katkısı ve sağlayacağı yararlar daha fazla olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbayar, N. (2003) *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (2. Baskı), İstanbul
- Atamgüç, Z. (1935) “Sergi ve panayırlar ekonomik önemleri”, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, İstanbul.
- Bektaş, C. (1999) *Selçuklu Kervansarayları*, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- DPT, (2004) *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, <http://ekutup.dpt.gov.tr>.
- Ful, Ş.D. (1998) *Antik Devirlerde Lydia’da Panayırlar, Fuarlar ve Pazar Yerleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., İzmir.

- Garnier, J.B.;Delobez, A., (1983), (Çevirenler Tümertekin E., Tümertekin, A.), Pazarlama Coğrafyası,İstanbul Üniversitesi Yayın No:3111, İstanbul.
- Göney, S. (1984) *Şehir Coğrafyası I*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1995) *XIV.-XVII. Yüzyılda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara.
- İnalcık, H. (2000) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1(1300-1600), Eren Yayınları, İstanbul.
- Küpeli, Ö. (1999) *Osmanlı Devleti'nde panayır organizasyonları*, Osmanlı Ansiklopedisi 3. Cilt (İktisat), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Lloyd, S. (1998) *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Orhonlu, C. (1984) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Selen, H.S. (1943) "Türkiye'nin yol sistemi", Türk Coğrafya Dergisi, 3-4, Ankara.
- Sevin, V. (2001) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Basımevi, Ankara.
- Stewig, R. (1970) *Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları*, Çev. R. Tufan ve Ş. Yazman, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Şen, Ö. (1993) *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Ramsay, W.M. (1961) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev.: M. Pektaş MEB Basımevi, İstanbul.
- Tongur, H. (1940) "Türk şehirlerinde pazar ve panayırlar", *Belediyeler Dergisi*, Ankara.

HAFTANIN GÜNÜ ETKİSİ'NE YENİ BİR YAKLAŞIM: İMKB ÖRNEĞİ

Ahmet Kamil TUNÇEL*

Özet

Haftanın günü etkisi dünya sermaye piyasalarında en fazla incelenen anomali türüdür. Yapılan pek çok araştırmada bu etki borsa endeksleri bazında incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, İMKB-100 endeksi getirilerinde görülen haftanın günü etkisi ile hisse senedi “beta”ları dikkate alınarak oluşturulan portföylerin getirilerinde gözlenen haftanın günü etkisi arasında bir farklılık olup olmadığını incelemektir. Bu amaçla konu ile ilgili literatür özetlenmiş ardından ampirik bir çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın ampirik bölümünde 01.01.2005–31.12.2007 dönemine ait İMKB-100 Endeksi'nin günlük kapanış değerleri kullanılarak hesaplanan getirilerinde haftanın günü etkisi aranmıştır. İleriki aşamada, İMKB ulusal pazarında 01.01.2000 tarihinden beri sürekli olarak işlem gören hisse senetlerinin 01.01.2000–31.12.2004 dönemine ait günlük kapanış değerleri, sermaye artırım ve temettü dağıtım verilerinden yararlanılarak; günlük, haftalık ve aylık getirileri hesaplanmıştır. İlgili veriler İMKB'nin internet sitesinde yayınladığı günlük bültenlerden derlenmiştir. Hisse senetleri getirileri Pazar modeline uygulanarak her bir hisse senedi için “günlük”, “haftalık” ve “aylık” getiri aralıklarında Beta katsayıları hesaplanmıştır. Beta katsayıları tahmin edilen söz konusu hisselerle “küçük beta katsayısına sahip şirketler portföyü” ve “büyük beta katsayısına sahip şirketler portföyü” oluşturulmuş ve bu portföylerin 01.01.2005–31.12.2007 dönemine ait getirilerinde haftanın günü etkisi araştırılmıştır.

Sonuçta, portföy getirilerinde haftanın günü etkisinin varlığına dair kanıtlar elde edilmekle beraber anılan dönem için, haftanın günlerinde elde edilen getiriler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

* Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

A NEW APPROACH TO THE DAY OF THE WEEK EFFECT: THE ISE CASE

Abstract

The day of the week effect is the most investigated anomaly type for the world capital markets. In the several studies, this effect has been searched on the basis of stock exchanges indices.

This paper targets whether there is a different between the day of the week effect that is seen on the returns of the ISE-100 index and the same effect that is seen on the returns of the portfolios created in accordance with the Beta coefficients of the individual common stocks. For this purpose, the related literature was summarized and an empirical study was performed.

In the empirical section of the paper, the day of the week effect was investigated on the returns of the ISE-100 index that were calculated by using the daily closing values for the period of Jan.1st,2005-Dec.31th,2007. Furthermore, the daily, weekly and monthly returns of the individual common stocks were calculated by using the data related to daily closing prices, capital increase and dividend payment for the period of Jan.1st,2000-Dec.31th,2004. These common stocks have been transacted in the First National Market since Jan.1st,2000. The data was collected from the daily bulletins of the ISE that are broadcasted on its official web site. Using the market model, Beta coefficients of the common stocks were calculated on the basis of daily, weekly and monthly time intervals. Then, two portfolios were created. First one is the portfolio of “Common stocks that have the least beta coefficients” and the second one is the portfolio of “Common stocks that have the biggest beta coefficients”. The day of the week effect was investigated on the returns of these portfolios for the period of Jan.1st,2005-Dec.31th,2007.

As a result, even if there are some proofs related to the existence of the day of the week effect, there are not significant differences among the returns of the each day of the week.

GİRİŞ

Etkin Piyasalar Kuramı (Fama 1965,1970 ve 1991), menkul kıymet fiyatlarının şirketlere ilişkin tüm bilgileri yansıttığını önermekte ve hiçbir yatırımcının bu bilgileri kullanarak ortalamanın üzerinde bir getiri elde edemeyeceğini ileri sürmektedir.

Dünya sermaye piyasalarında Fama'nın kuramına ters düşen ve "aykırılık" olarak adlandırılan pek çok yatırım stratejisi gözlenmiştir. Haftanın günü etkisi finans çevrelerince en çok bilinen aykırılık türüdür. Bu etki, Pazartesi günleri haftanın en düşük (negatif) ortalama getirisi elde edilirken Cuma günleri haftanın en yüksek (pozitif) ortalama getirisinin elde edilmesi şeklinde kendisini gösterir. Bir diğer ifade ile günlük ortalama getirilerin haftanın her gününde aynı olmaması bu etkinin temel göstergesidir.

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Haftanın günlerinin ortalama getirilerini karşılaştıran ilk çalışma, Cross (1973) tarafından yapılmıştır. Cross, 1953–1970 dönemi için S&P 500 endeksinin günlük getirilerini incelemiştir; New York Borsası'nda hisse senedi getirilerinin Pazartesi günleri bir önceki işlem gününe nazaran düşüş gösterdiğini, Cuma günleri ise bir önceki güne göre önemli ölçüde yükseldiğini gözlemlemiştir.

S&P 500 endeksini, 1953–1977 dönemi için kullanan French (1980) bir adım ileri giderek, elde edilen getirinin borsanın açık olduğu iş günlerinde veya borsanın kapalı olduğu takvim günlerinde elde edilmesine bağlı olarak iki hipotez geliştirmiştir. Bunlardan birincisi İşlem Zamanı Hipotezi diğeri ise, Takvim Zamanı Hipotezidir. Her iki hipotezin dayandığı varsayımlar oldukça basittir. Borsanın Cuma günü kapanışından Pazartesi günü kapanışına kadar geçen sürede, iki hafta sonu günü bir adet iş günü olmak üzere üç takvim günü mevcuttur. Bu nedenden dolayı, Pazartesi günlerinin getirileri aslında üç takvim gününü temsil etmektedir. Bir başka ifade ile beklenen getiri yatırım süresinin doğrusal bir fonksiyonu ise, Pazartesi günlerinin ortalama getirisi diğer günlerin ortalama getirilerinin üç katı olmalıdır.

Öte yandan, getiriler hafta içi iş günlerinde meydana geliyorsa, tüm beş iş gününün getirisi bir günlük yatırımı temsil edeceğinden, bütün günlerin ortalama getirileri aynı olmalıdır. Ancak French çalışmasında, ileri sürdüğü hipotezleri kanıtlayan deneysel bulgulara ulaşamamış, Pazartesi ortalama getirilerinin negatif; Cuma ve Çarşamba günleri en yüksek olmak üzere, haftanın diğer günlerinin getirilerinin pozitif olduğunu saptamıştır. French'in bulguları arasında, resmi tatil sonrası gelen Pazartesi günleri elde edilen getirilerin, hafta sonlarından sonra gelen normal Pazartesi günlerinde elde edilen getirilerden daha yüksek olduğu da vardır. Bu bulguya dayanan yazar, Pazartesi günleri negatif getiri elde edilmesinin nedeni olarak, borsanın resmi tatiller nedeniyle kapalı olma etkisi yerine hafta sonu etkisini göstermiştir.

Rogalski (1984), kendisinden önceki çalışmalarda Pazartesi getirilerinin Cuma kapanıştan Pazartesi kapanışa hesaplandığına dikkat çekmiştir. Yazar, haftanın günü veya Pazartesi etkisi olarak adlandırılan etkinin daha iyi anlaşılabilmesi için getirilerin; Cuma kapanıştan Pazartesi açılışa ve Pazartesi açılıştan Pazartesi kapanışa olmak üzere iki farklı şekilde ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle Cuma kapanıştan Pazartesi açılışa hesaplanan getirileri, "işlem dışı hafta sonu getirileri" (non-trading weekend returns); Pazartesi açılıştan Pazartesi kapanışa hesaplanan getirileri ise, "işlem zamanı getirileri" (trading time returns) olarak isimlendirmiştir. Bu noktadan yola çıkan yazar çalışmasında, 1.10.1979–30.04.1984 dönemi için DJIA (Dow Jones Industrial Average) Endeksi'nin, 29.12.1978–09.12.1983 dönemi için de S&P500 Endeksi'nin günlük getirilerinden yararlanmışır. Çalışmanın bulgularına göre her iki endeksin Cuma kapanıştan Pazartesi kapanışa hesaplanan getirileri, diğer çalışmaların sonuçlarına benzer özellikler göstermektedir. Bir başka ifade ile Rogalski de, Pazartesi günleri negatif getiri elde edildiğini saptamıştır. Öte yandan işlem zamanı getirilerini araştıran yazar, Pazartesi açılıştan Pazartesi kapanışa hesaplanan getirilerin pozitif ve haftanın diğer günlerinin getirilerinden farksız olduğunu görmüştür. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise, Cuma kapanıştan Pazartesi açılışa hesaplanan getirilerin negatif olmasıdır. Bu sonuca dayanan Rogalski, önceki çalışmalarda Pazartesi günü gözlenen negatif getirilerin, aslında hafta sonları oluştuğunu belirtmiştir.

Jaffe ve Westerfield (1985), 1962–1983 dönemi için Amerikan S&P500, 1970–1983 dönemi için Japon Nikkei Dow, 1976–1983 dönemi için Kanada Toronto, 1950–1983 dönemi için İngiliz FTOSI ve Avustralya SAI Endekslerini incelemişlerdir. Bulgularına göre Kanada, İngiltere ve Amerika’da Pazartesi günleri negatif getiri sağlayan gün olarak görülmektedir. Japonya ve Avustralya’da ise Pazartesi günlerinin negatif getiri sağlamasına karşın Salı günlerinin getirileri Pazartesi getirilerinin de gerisinde kalmaktadır. Diğer bir ifade ile Salı günleri, en çok zarar ettiren gündür. Kanada ve İngiltere’de en çok kazandıran gün Cuma günüdür. Amerika’da ise Cuma günü, Çarşamba gününden sonra haftanın ikinci en yüksek getirisini sağlamaktadır. Avustralya için haftanın en çok kazandıran günü Salı, Japonya için Cumartesi günüdür. Bu çalışmada haftanın getirilerinin eşitliğine ilişkin hipotez, %1 anlamlılık seviyesinde tüm ülkeler için ret edilmiştir.

Barone (1989), Milano Borsası’nda Pazartesi ve Salı getirilerinin negatif, Cuma günkü getirilerin ise pozitif olduğu yönünde deneysel bulgulara ulaşmıştır. Yazar, 02.01.1975–22.08.1989 tarihleri arasında Milano Borsası, MIB Endeksi’nin günlük getirilerini kullanarak, hafta sonu etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Barone ele aldığı dönemi üç alt döneme ayırmış; hem dönemin tamamı hem de her bir alt dönem için Salı günlerini haftanın en düşük (negatif) getirili günü; Pazartesi gününü ise, haftanın ikinci negatif getirili günü olarak gözlemlemiştir. Tüm dönem için Cuma günleri, haftanın en yüksek getirili günü olarak görülmektedir.

Aggarwal ve Rivoli (1989), benzer bulgulara Hong Kong, Singapur, Malezya ve Filipinler borsalarında rastlamışlardır. Yazarlar, 1.9.1976–30.6.1988 döneminde, adı geçen ülkelerin borsalarının günlük endeks getirileri üzerinde haftanın günü etkisini aramışlardır. Bulgularına göre Hong Kong, Malezya ve Singapur borsalarında Pazartesi günü, haftanın en düşük getirili günü olarak belirlenmiştir. Sadece Filipinler borsasında Salı günü getirileri Pazartesi getirilerinden düşük bulunmuştur. Çalışmanın bir diğer bulgusu, Pazartesi ve Salı günü elde edilen ortalama getirilerin tüm haftanın ortalama getirisinden düşük olmasıdır. Bu sonucun temel nedeni, Cuma günleri elde edilen getirilerin diğer günlerin getirilerinden çok yüksek olmasıdır.

Solnik ve Bousquet (1990), Ocak 1978-Aralık 1987 tarihleri arasında, Paris Borsası CAC Endeksi'nin günlük getirileri üzerinde haftanın günü etkisinin varlığını araştırmışlardır. Bulgularına göre, tüm dönem için Salı günü haftanın en düşük getirisini sağlayan gündür. Cuma günleri ise, haftanın en yüksek getirili günüdür. Pazartesi günü ise, Cuma'dan sonra haftanın en yüksek getirisinin elde edildiği gündür. Yazarlar, inceleme dönemini önce beş yıllık iki alt döneme ve daha sonra otuz aylık dört alt döneme ayırmışlar; her bir alt dönem için Salı gününün negatif getiri sağlamaya devam ettiğini gözlemlemişlerdir. Aynı çalışmada yapılan ortalama getirilerin eşitliği testinde, %5 anlamlılık seviyesinde, "haftanın günlerinin ortalama getirileri eşittir" boş hipotezi ret edilmiştir.

Berument ve Kıymaz (2001), Ocak 1973-Ekim 1997 dönemi için S&P 500 endeksini kullanarak hisse senedi piyasası oynaklığında (volatility) haftanın günü etkisini araştırdıkları çalışmalarında, söz konusu etkinin hem getirilerde hem de oynaklıkta görüldüğünü vurgulamışlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre haftanın en yüksek getirisi Çarşamba günü elde edilirken en düşük getirisi Pazartesi günü elde edilmektedir. En yüksek oynaklık Cuma günü, en düşük oynaklık ise Çarşamba günü elde edilmektedir.

Lyrودي ve Subeniotis (2002), Atina Borsası'nda Perşembe günleri negatif getiri elde edildiğini saptamışlardır. Yazarlar, Atina Borsası'nın günlük endeks getirilerinde 3.01.1994–30.12.1999 dönemi için haftanın günü etkisini aramışlardır. Bulgularına göre ele aldıkları dönemde Perşembe hariç, haftanın diğer günlerinde pozitif getiri elde edildiğini gözlemlemişlerdir. Çalışmada Perşembe günü, haftanın negatif getiri sağlayan tek günü olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, haftanın günlerinin ortalama getirileri istatistikî olarak sıfırdan farklı bulunmuştur. Bu bulguya dayanan yazarlar, Atina Borsası'nda haftanın günü etkisinin bulunduğunu ancak bu etkinin, dünyanın gelişmiş borsalarında gözlemlenenden farklı olduğunu açıklamışlardır.

Angelidis ve Lyrودي (2004), Paris borsası üzerine yaptıkları ve CAC 40 Endeksi'nin kapanış değerlerini kullandıkları araştırmalarında, Ocak 2000-Ağustos

2003 döneminde Fransız sermaye pazarında haftanın günü etkisine rastlamadıklarını açıklamışlardır.

Lian ve Chen (2004) Malezya, Singapur, Tayland ve Filipinler sermaye pazarlarında haftanın günü etkisini incelemişler ve 1997 yılında yaşanan finansal kriz öncesinde görülen etki ile kriz esnasında görülen etkiyi karşılaştırmışlardır. Beş Asya ülkesinde kriz öncesinde kuvvetli bir Pazartesi-Cuma etkisi görülürken, kriz esnasında Tayland ve Filipinler borsalarında Salı günü etkisi gözlenmiştir. Kriz sonrası dönemde Tayland borsasında Pazartesi-Cuma etkisi varlığını sürdürürken, diğer dört borsada haftanın günü etkisinin farklı günlere yayıldığı saptanmıştır.

Haftanın günü etkisi üzerine İMKB için yapılan çok sayıda çalışma mevcuttur.

Muradoğlu ve Oktay (1993) yaptıkları çalışmada, İMKB Bileşik Endeksi'nin 04.01.1988–31.12.1992 tarihlerini kapsayan 5 yıllık dönemdeki günlük getirileri üzerinde haftanın günü etkisini araştırmışlardır. Veri tabanını oluştururken, hafta sonu etkisi ile karıştırılmaması amacı ile tatil dönemlerinin öncesi ve sonrasındaki getirileri örneklem dışında bırakmışlardır. Yazarlar, hisse senedi getirilerinin haftanın günü, yılın ayı ve Ocak aylarında takip edilebilir seyirler gösterip göstermediğini incelemişler ve ele aldıkları dönem boyunca, güçlü bir haftanın günü etkisinin varlığını vurgulamışlardır. Bulguları, bu etkinin Cuma-Salı arasında uzunca bir döneme yayıldığını göstermekte olup; Salı günleri negatif, Cuma günleri ise pozitif getiri elde edilmektedir. Bu çalışmada ayrıca, takas süresinin haftanın günü üzerine etkide bulunup bulunmadığı araştırılmış; takas süresinin 2 gün olduğu dönemde istatistiki olarak anlamlı bir haftanın günü etkisi gözlemlenemezken, takas süresi bir güne indiğinde istatistiki açıdan anlamlı bir haftanın günü etkisinin varlığı vurgulanmıştır.

Balaban (1995a ve 1995b), Ocak 1988-Ağustos 1994 arasındaki İMKB Bileşik Endeksi'nin günlük kapanış değerlerini veri seti olarak kullanarak, haftanın günü etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, 1988–1994 döneminde en düşük ve negatif, fakat istatistiksel olarak anlamsız getiriler Salı günleri elde edilmiştir. Dönemi oluşturan yıllara ayrı ayrı bakıldığında, 1989 ve 1993

yılları dışında Salı günlerinin ortalama getirisi negatif olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde en yüksek ortalama getiri, Cuma günleri elde edilmiştir. Buna göre Cuma günlerinin getirileri, diğer günlerin getirilerinin iki katından daha büyük olarak gerçekleşmiştir. Ele alınan dönemin her bir yılı için Cuma günleri, ortalama getirinin en yüksek olduğu gün olmaya devam etmiştir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir başka nokta; risk açısından Cuma günlerinin en düşük, Pazartesi günlerinin ise en yüksek riske sahip olmalarıdır. Cuma'dan sonra ikinci olarak yüksek getiri-düşük risk bileşimi (kombinasyonu) Çarşamba günlerinde gözlenmiştir.

Balaban, günlük getirilerin eşitliğini test etmiş ve İMKB'nin zayıf formda dahi etkin bir pazar olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özmen (1997), çalışmasında 04.01.1988–07.06.1996 dönemini ele almış, kapanış fiyatlarına göre hesaplanan İMKB Bileşik Endeksi'nin günlük getirilerini veri seti olarak kullanmıştır. Bu çalışmada yazar, inceleme dönemini İMKB'nin kurumsal ve yapısal özelliklerinde zaman içinde meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak, altı alt döneme ayırmıştır. Alt dönem ayırımında; Tek-Çift seans uygulaması, takas süresinin 1 gün ve 2 gün olarak uygulanması ve bileşik endeksin hesaplanma farklılıkları dikkate alınmıştır.

Çalışmada tüm dönem, her bir alt dönem ve her yıl için günlük ortalama getiriler hesaplanmış ve bu getirilerin istatistikî olarak sıfırdan farklılığı test edilmiştir. Bulgulara göre, tüm dönem için Cuma günleri istatistikî olarak anlamlı, pozitif ve en yüksek getiriyi sağlayan gün olmuştur. Çarşamba günleri ise, en yüksek ikinci getiriyi sağlayan gündür. Salı günleri ise, istatistikî açıdan anlamlı olmamakla birlikte negatif getiri sağlayan gün olarak görülmektedir

Özmen'in çalışmasında ortaya çıkan bir diğer bulgu, tek seansın uygulandığı dönemde pozitif getiri sağlayan Pazartesi'lerin; çift seans uygulamasına geçildiğinde negatif, buna karşılık tek seans uygulamasında negatif getiri sağlayan Salı günlerinin ise pozitif getiri sağlar hale gelmesidir. Tek seansın uygulandığı dönemde Cuma günleri %5 anlamlılık düzeyinde en yüksek getiriyi sağlarken, çift seansın

uygulandığı dönemde en yüksek getiri Perşembe günleri gerçekleşmiştir. Ayrıca, takas süresinin 2 gün olarak uygulandığı dönemde haftanın tüm günlerinin pozitif getiri sağladığı görülmüştür.

Endeks hesaplama yöntemindeki değişikliklerin etkileri de çalışma kapsamına alınmış ve bileşik endeksin, firmaların halka açıklık oranlarının dikkate alınmadan hesaplandığı dönemde pozitif getiri elde edilen Pazartesi günleri, endeksin firmaların halka açıklık oranlarının dikkate alınarak hesaplandığı dönemde negatif getiri sağlar hale gelmiştir. Perşembe günleri ise, negatif getiriden pozitif dönüştürülmüştür.

Bildik (2000), 01.01.1988–15.01.1999 tarihleri arasındaki dönemde, günlük endeks getirilerinde haftanın günü etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Yazar, ele aldığı dönemi takas süresinin 1 ve 2 gün olmasına göre iki alt döneme ayırmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, istatistikî açıdan çok güçlü olmamasına rağmen tüm dönem için Salı günleri haftanın negatif getiriye sahip tek günü; Cuma günleri ise, haftanın en yüksek getirili günü olarak bulunmuştur. Risk açısından bakıldığında Cuma günleri riski en düşük, Pazartesi günleri ise riski en yüksek gün olma özelliğini sergilemektedir.

Takas süresinin 1 gün olduğu döneme ilişkin bulgular, tüm dönem için elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir. Cuma günleri yine haftanın en yüksek getirisini sağlamakta; Salı günleri ise, haftanın en düşük getirili tek günü olma özelliğini korumaktadır. Riski en düşük gün, bu dönemde de yine Cuma günü olup, Pazartesi günü riski en yüksek olan gündür.

Takas süresinin 2 gün olduğu dönemde de ortalama getirisi en yüksek olan gün, Cuma günüdür. Perşembe günü ise, en yüksek getirili ikinci gün konumundadır. Yazar, takas süresinin 2 güne çıkmasıyla Perşembe gününün getiri yapısının değiştiğini ve takas avantajı nedeniyle önem kazandığını belirterek, takas süresinin getiriler üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç, haftanın en düşük getirili gününün Salı'dan Pazartesi'ne kaymasıdır.

Karan (2002), 03.01.1997–13.04.2001 döneminde İMKB tarafından açıklanan sektör endeksleri ile sektör alt endekslerinde haftanın günü ve Ocak ayı etkileri olup

olmadığını araştırmıştır. Yazarın sektör alt endekslerini inceleme kapsamına almasının nedeni, farklı sektörlerin farklı özelliklerinden kaynaklanan bir etkinin olup olmadığının belirlenmesidir.

Çalışmanın bulgularında, 1997–2001 dönemi itibariyle Cuma günü getirilerinin pozitif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yüksek Cuma getirilerine karşın Pazartesi ve Salı günlerindeki getiriler negatif, ancak istatistikî olarak anlamsız bulunmuştur. Bu sonuçlara göre yazar, İMKB’de anlamlı bir hafta sonu etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Sektör alt endekslerinde, tüm Cuma günlerinin getirileri pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Ancak, çalışmada ele alınan 15 alt sektör endekslerinden 6 tanesinde Cuma günü etkisinin yanında güçlü bir Perşembe günü etkisi gözlemlenmiştir.

Muradoğlu ve Oktay (1993), İMKB’de Salı günü getirilerinin negatif ve Cuma günü getirilerinin ise pozitif olduğunu gözlemleyerek, hafta sonu etkisinin Cuma-Salı arasında uzunca bir döneme yayılmış olduğunu ortaya koymuşlardır. Salı-Cuma etkisinin varlığını [Balaban (1995a ve 1995b) , Özmen (1997) , Bildik (2000), Karan(2002)] yapmış oldukları çalışmalarda teyit etmişlerdir. Bu çalışmalarda Cuma getirileri istatistiksel olarak anlamlı, Salı günleri elde edilen getiriler ise anlamsız bulunmuşlardır.

Diğer yazarların aksine Aybar (1993), ele aldığı dönem içinde negatif getirilerin Perşembe günleri elde edildiğini saptamış, Cuma getirilerinin ise pozitif olduğunu vurgulamıştır. Yazar 1988–1991 döneminde, İMKB bileşik endeksinin günlük getirilerini incelemiş, tüm dünya borsalarında görülen Cuma-Pazartesi etkisinin İMKB’de görülmediğini, Perşembe günleri istatistiksel olarak anlamsız fakat negatif getirilerin oluştuğunu vurgulamıştır. Aynı çalışma sonuçlarına göre; Pazartesi, Salı ve Çarşamba günlerinde elde edilen getiriler pozitif ve %5 seviyesinde anlamlı bulunmuşlardır. Çalışmada, Cuma günü getirilerinin pozitif oldukları vurgulanmıştır. Aybar bu bulgulara dayanarak, İMKB’de haftanın günü etkisine ait herhangi bir bulguya rastlamadığını söylemiştir.

Daha sonraları Bildik (2004), yaptığı çalışmada İMKB’de takvim aykırılıklarının varlıklarını devam ettirdiklerini kanıtlamıştır.

Tunçel (2006), 1 Ocak 2002–30 Haziran 2005 dönemine ait ve ayrıca alt dönemler olarak her bir yıla ait günlük İMKB 100 endeksi kapanış değerlerini kullandığı çalışmasında, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında haftanın günlerinin ortalama getirilerini istatistikî olarak anlamsız bulmuştur. Bu anlamı ise, günlük getiriler arasında anlamlı bir farklılığın olmamasıdır.

VERİLER VE METODOLOJİ

İMKB Ulusal Pazarı’nda 01.01.2000 tarihinden beri sürekli olarak işlem gören hisse senetlerinin (bu kritere uygun 189 adet hisse senedi tespit edilmiştir.) 01.01.2000–31.12.2004 dönemine ait günlük kapanış değerleri, sermaye artırım ve temettü dağıtım verilerinden yararlanılarak; günlük, haftalık ve aylık getirileri aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır.

$$R_t = [(P_t(B_{lli} + B_{siz} + 1) - (B_{lix}K) + D - P_{t-1})] / P_{t-1} \quad (1)$$

Formülde;

R_t : Hisse senedinin “t” getiri aralığındaki getirisini

P_t : “t” getiri aralığının kapanış fiyatını

B_{lli} : Getiri aralığı içinde alınan bedelli hisse adedini

B_{siz} : Getiri aralığı içinde alınan bedelsiz hisse adedini

K : Rüçhan hakkı kullanım fiyatını

D : Getiri aralığı içinde 1YTL nominal değerli hisse senedine ödenen temettü tutarını

P_{t-1} : “t-1” getiri aralığının kapanış fiyatını göstermektedir.

Yine 01.01.2000–31.12.2004 dönemine ait İMKB–100 endeksi’nin günlük, haftalık ve aylık kapanış değerleri kullanılarak; endeksin günlük, haftalık ve aylık getirileri aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır.

$$R_t = (E_t - E_{t-1} / E_{t-1}) \quad (2)$$

Formülde;

R_t : Endeksin t getiri aralığındaki getirisini

E_t : Endeksin t getiri aralığındaki kapanış değerini

E_{t-1} : Endeksin t-1 getiri aralığındaki kapanış değerini göstermektedir.

Tespit edilen 189 hisse senedinin her birinin, üç farklı getiri aralığındaki verimi ile aynı getiri aralıklarındaki pazarın verimi arasındaki ilişki,

$$R_{i,t} = a_i + \beta_i R_{m,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Pazar Modeli eşitliği ile hesaplanmıştır.

Eşitlikte,

$R_{i,t}$: “t” getiri aralığında “i” hisse senedinin getirisini

a_i : “i” finansal varlığının sabit terimini

β_i : “i” finansal varlığının piyasa getirisi ile olan ilişkisini

$R_{m,t}$: “t” dönemdeki Pazar portföyünün getirisini

$\varepsilon_{i,t}$: Rassal hata katsayısını göstermektedir

Pazar Modeli'nin uygulanması ile her bir hisse senedine ait “günlük”, “haftalık” ve “aylık” getiri aralıklarında elde edilen β katsayıları, küçükten büyüğe doğru sıralanmış ve hisse senetleri, beta büyüklüklerine göre beşe ayrılmıştır. İlk %20'lik dilime giren hisse senetlerinden eşit ağırlıklı “en küçük beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü” ve son %20'lik dilime giren hisse senetlerinden yine eşit ağırlıklı “en büyük beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü” oluşturulmuş; bu portföylerin 01.01.2005–31.12.2007 dönemine ait getirilerinde haftanın günü etkisi araştırılmıştır. Böylece getiri aralıklarındaki farklılaşmanın haftanın günü etkisinde de bir farklılaşmaya yol açıp açmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu portföyler tablolarda aşağıdaki notasyonlar ile gösterilmişlerdir:

GK: Günlük getiri aralığında, en küçük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

GB: Günlük getiri aralığında, en büyük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

HK: Haftalık getiri aralığında, en küçük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

HB: Haftalık getiri aralığında, en büyük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

AK: Aylık getiri aralığında, en küçük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

AK: Aylık getiri aralığında, en büyük Beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü

Ek olarak İMKB-100 Endeksi'nin yine 01.01.2005-31.12.2007 dönemine ait getirilerinde de haftanın günü etkisi araştırılmış; endeks getirilerinde gözlenen haftanın günü etkisinin portföy getirilerinde gözlenenden farklı olup olmadığı incelenmiştir.

Günlerin ortalama getirilerinin farklarının istatistikî olarak sıfırdan farklı olup olmadıklarını test için aşağıdaki regresyon denklemi oluşturulmuştur.

$$R_t = b_1 + b_2 D_{2t} + b_3 D_{3t} + b_4 D_{4t} + b_5 D_{5t} + e_t \quad (4)$$

Eşitlikte;

R_t : “t” portföyünün t günündeki getirisini

$b_1..b_5$: Regresyon Katsayılarını

$D_{2t}..D_{10t}$: Haftanın günlerini temsil eden kukla değişkenleri (eğer t günü Salı ise $D_{2t}=1$ değilse $D_{2t}=0$ diğer günler de aynı şekilde değer almışlardır.)

e_t : Tesadüfi hata terimini göstermektedir.

Pazartesi günlerinin ortalama getirisi b_1 ile; kalan günlerin Pazartesi ortalama getirisinden farkları ise sırası ile b_2 , b_3 , b_4 ve b_5 ile gösterilmiştir. Günlerin ortalama getirilerinin farklarının istatistikî olarak sıfırdan farklı olup olmadıklarını test edileceğine göre “boş” ve “alternatif” hipotezlerimiz,

$$H_0: b_1=b_2=b_3=b_4=b_5$$

$$H_1: b_1 \neq b_2 \neq b_3 \neq b_4 \neq b_5$$

şeklinde olacaktır. H_0 hipotezinin ret edilmesi, günlerin ortalama getirileri arasında farklılığın olduğu anlamına gelecektir. Günlerin ortalama getirilerinin eşitliği hipotezi, tek faktörlü varyans analizinden elde edilecek F testi sonuçlarına göre kabul veya ret edilecektir.

AMPİRİK BULGULAR

Araştırma sonuçları, altı tablo halinde özetlenmiştir. Getiri aralıklarına göre hesaplanan Beta katsayıları esas alınarak oluşturulan portföylerin haftanın günlerine ait getirilerinin açıklayıcı istatistikleri, Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 4, haftanın günlerine ait İMKB-100 endeks getirilerinin açıklayıcı istatistiklerini kapsamaktadır. Tablo 5'te portföylerin ortalama getirilerinin farkları analizine yer verilmiş ve son olarak günlerin ortalama getirilerinin eşitliği hipotezini test eden tek faktörlü varyans analizi sonuçları Tablo 6'da özetlenmiştir.

Göze çarpan ilk bulgu, tüm getiri aralıklarında her iki portföy için, Cuma günlerinde haftanın en yüksek ve pozitif getirisinin elde edilmesi olup; bu getiriler, tüm günlerin getiri ortalamasının da hayli üstündedir. Ancak analiz sonuçlarına göre Cuma getirileri, en küçük betaya sahip hisse senetleri portföyü için tüm getiri aralıklarında %5 seviyesinde anlamsız bulunmuşlardır.

Haftanın en düşük ve negatif getirisinin sağlandığı gün, getiri aralıklarına göre değişmektedir. Günlük getiri aralığında her iki portföyde de haftanın en düşük getirisi, Pazartesi günleri elde edilmekte olup; bu getiriler istatistikî olarak %5 seviyesinde anlamlı bulunmuşlardır. Haftalık ve Aylık getiri aralığında ise haftanın en düşük getirisi, Çarşamba günleri elde edilmektedir. Çarşamba günü elde edilen getiriler de negatif ve %5 seviyesinde anlamlı bulunmuşlardır.

Standart sapma cinsinden ölçülen risk seviyelerine bakıldığında, haftalık ve aylık getiri aralıklarında en büyük betaya sahip hisse senetleri portföyünde en riskli günün Cuma, en düşük riskli günün ise Salı günü olduğu görülmektedir. Günlük getiri aralığında her iki portföy için; ayrıca, haftalık ve aylık getiri aralıklarında en küçük betaya sahip hisse senetleri portföyünde en riskli gün Pazartesi en az riskli gün ise Cuma olarak gerçekleşmiştir.

Portföy getirilerinin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uygunluk testi (Kamolgorov-Simirnof) sonuçları ise şöyledir: Günlük getiri aralığında en küçük betaya sahip hisse senetleri portföyü için Çarşamba ve Cuma günlerinde elde edilen getiriler normal dağılıma uymaktadır; en büyük betaya sahip hisse senetleri portföyünde ise Pazartesi getirileri hariç, haftanın geri kalan günlerinde elde edilen getiriler normal dağılıma uygun düşmektedirler. Haftalık getiri aralığında en küçük betaya sahip hisse senetleri portföyünde sadece Cuma getirilerinin; en büyük betaya sahip hisse senetleri portföyünde ise Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri elde edilen getirilerin normal dağılıma uyduğu görülmektedir. Aylık getiri aralığında en küçük betaya sahip hisse senetleri portföyünde Çarşamba ve Cuma; en büyük betaya sahip hisse senetleri portföyünde ise Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinde elde edilen getiriler normal dağılıma uymaktadırlar.

İMKB-100 Endeks getirisinin açıklayıcı istatistiklerine bakıldığında, haftanın günleri içinde negatif getirili gün yoktur. En yüksek pozitif getirili gün ise Perşembe günüdür. Günlük getirilerin standart sapmalarına bakıldığında, en az riskli günün Salı, en fazla riskli günün ise Perşembe olduğu görülmektedir. Haftanın her gününde elde edilen getiriler %5 anlamlılık seviyesinde normal dağılıma uygun düşmektedirler.

Günlük, haftalık ve aylık getiri aralıklarında hesaplanan Beta katsayılarına göre oluşturulan en küçük betaya sahip hisse senetleri portföylerinin getirilerinde haftanın günlerine göre anlamlı bir farklılık gözükmemektedir. Aynı durum, en büyük betaya sahip hisse senetleri portföyleri getirileri için de geçerlidir.

Öte yandan günlerin ortalama getirilerinin eşitliği hipotezi, tek faktörlü varyans analizinden elde edilen F testi sonuçlarına göre, %5 anlamlılık seviyesinde ret edilememektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada 01.01.2005–31.12.2007 dönemine ait İMKB–100 Endeksi'nin günlük kapanış değerleri kullanılarak hesaplanan getirilerinde haftanın günü etkisi aranmıştır. İleriki aşamada, İMKB Ulusal Pazarı'nda 01.01.2000 tarihinden beri

sürekli olarak işlem gören hisse senetlerinin 01.01.2000–31.12.2004 dönemine ait günlük kapanış değerleri, sermaye artırım ve temettü dağıtım verilerinden yararlanılarak; günlük, haftalık ve aylık getirileri hesaplanmıştır. İlgili veriler İMKB'nin internet sitesinde yayınladığı günlük bültenlerden derlenmiştir. Hisse senetleri getirileri Pazar modeline uygulanarak her bir hisse senedi için “günlük”, “haftalık” ve “aylık” getiri aralıklarında Beta katsayıları hesaplanmıştır. Beta katsayıları tahmin edilen söz konusu hisselerle “en küçük beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü” ve “en büyük beta katsayısına sahip hisse senetleri portföyü” oluşturulmuş ve bu portföylerin 01.01.2005–31.12.2007 dönemine ait getirilerinde haftanın günü etkisi araştırılmıştır.

Sonuçta, portföy getirilerinde haftanın günü etkisinin varlığına dair kanıtlar elde edilmekle beraber anılan dönem için, haftanın günlerinde elde edilen getiriler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo 1: Günlük Getiri Aralığında En Küçük ve En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirileri

	En Küçük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi						En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi					
	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERSŞ	CUMA	TÜM	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERSŞ	CUMA	TÜM
ORTALAMA	-0,0001	0,0013	-0,0007	0,0012	0,0023	0,0008	-0,0004	0,0000	0,0003	0,0030	0,0023	0,0010
MEDYAN	0,0031	0,0018	0,0015	0,0018	0,0031	0,0023	0,0007	-0,0003	0,0018	0,0058	0,0024	0,0018
STD.SAPMA	0,0171	0,0133	0,0132	0,0154	0,0115	0,0142	0,0178	0,0157	0,0167	0,0192	0,0153	0,0170
BASIKLIK	10,3053	9,3472	3,2238	13,3541	4,4518	10,2102	3,4725	2,7610	0,4037	1,5943	1,2628	1,9767
ÇARPIKLIK	-2,7329	-1,6503	-1,3099	-2,1968	-0,1162	-1,9873	-1,1248	-0,5946	-0,4575	-0,8814	-0,1921	-0,6960
MİNİMUM	-0,0916	-0,0770	-0,0601	-0,1011	-0,0421	-0,1011	-0,0807	-0,0663	-0,0515	-0,0759	-0,0480	-0,0807
MAKSİMUM	0,0301	0,0427	0,0275	0,0462	0,0527	0,0527	0,0445	0,0472	0,0451	0,0482	0,0532	0,0532
GÖZLEM	152	152	152	150	150	756	152	152	152	150	150	756
GETİRİ/RİSK	-0,0052	0,0993	-0,0553	0,0808	0,1984	0,0563	-0,0237	0,0021	0,0162	0,1571	0,1531	0,0611
t-ist	-0,0644	1,2245	-0,6813	0,9901	2,4296		-0,2928	0,0260	0,1994	1,9241	1,8754	

p	0,9487	0,2227	0,4967	0,3237	0,0163		0,7701	0,9793	0,8422	0,0563	0,0627	
k-s İst	2,1524	1,5385	1,2717	1,4912	1,0975		1,4558	0,7715	1,0012	0,9197	0,7543	
p	0,0002	0,0176	0,0788	0,0234	0,1797		0,0289	0,5911	0,2687	0,3661	0,6199	

Tablo 2: Haftalık Getiri Aralığında En Küçük ve En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirileri

	En Küçük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi						En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi					
	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERŞ	CUMA	TÜM	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERŞ	CUMA	TÜM
ORTALAMA	0,0000	0,0014	-0,0004	0,0015	0,0025	0,0010	-0,0006	0,0002	0,0001	0,0030	0,0479	0,0100
MEDYAN	0,0029	0,0023	0,0020	0,0030	0,0033	0,0027	0,0015	0,0010	0,0017	0,0057	0,0027	0,0021
STD.SAPMA	0,0165	0,0129	0,0131	0,0152	0,0118	0,0140	0,0186	0,0158	0,0165	0,0190	0,5579	0,2490
BASIKLIK	9,5261	9,7541	3,2415	12,2349	4,4767	9,3864	3,7595	3,7058	0,5948	1,8644	149,7705	748,8551
ÇARPIKLIK	-2,5567	-1,8015	-1,2930	-2,1422	-0,0322	-1,8751	-1,3532	-0,8767	-0,5337	-0,9038	12,2335	27,3003
MİNİMUM	-0,0866	-0,0747	-0,0591	-0,0978	-0,0401	-0,0978	-0,0815	-0,0727	-0,0566	-0,0779	-0,0500	-0,0815
MAKSİMUM	0,0299	0,0434	0,0278	0,0414	0,0544	0,0544	0,0463	0,0470	0,0412	0,0488	6,8323	6,8323

GÖZLEM	152	152	152	150	150	756	152	152	152	150	150	756
GETİRİ/RİSK	0,0011	0,1079	-0,0327	0,1000	0,2131	0,0713	-0,0309	0,0140	0,0032	0,1572	0,0859	0,0403
t-ist	0,0141	1,3304	-0,4031	1,2252	2,6097		-0,3816	0,1729	0,0389	1,9254	1,0517	
p	0,9888	0,1854	0,6875	0,2224	0,0100		0,7033	0,8629	0,9690	0,0561	0,2946	
k-s İst	2,1333	1,7286	1,5106	1,5062	1,2706		1,6575	1,0447	0,9415	0,8474	6,0072	
p	0,0002	0,0051	0,0208	0,0214	0,0792		0,0082	0,2251	0,3380	0,4692	0,0000	

Tablo 3: Aylık Getiri Aralığında En Küçük ve En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirileri

	En Küçük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi						En Büyük Betalı Hisse Senetleri Portföyü Getirisi					
	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERŞ	CUMA	TÜM	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERŞ	CUMA	TÜM
ORTALAMA	0,0003	0,0013	-0,0001	0,0013	0,0027	0,0011	-0,0002	0,0004	0,0001	0,0028	0,0476	0,0101
MEDYAN	0,0032	0,0022	0,0015	0,0026	0,0033	0,0028	0,0027	0,0017	0,0018	0,0066	0,0019	0,0026

STD.SAPMA	0,0169	0,0135	0,0141	0,0156	0,0126	0,0146	0,0186	0,0150	0,0154	0,0185	0,5582	0,2491
BASIKLIK	9,6471	7,5101	3,0802	12,4113	4,5724	8,7873	4,4402	4,7432	1,3874	2,4050	149,7930	749,3488
ÇARPIKLIK	-2,5506	-1,4620	-1,2221	-2,1477	-0,0346	-1,7688	-1,5956	-1,1250	-0,8462	-1,0482	12,2348	27,3137
MİNİMUM	-0,0865	-0,0726	-0,0601	-0,1011	-0,0419	-0,1011	-0,0786	-0,0710	-0,0627	-0,0804	-0,0482	-0,0804
MAKSİMUM	0,0295	0,0459	0,0354	0,0444	0,0593	0,0593	0,0422	0,0425	0,0344	0,0420	6,8363	6,8363
GÖZLEM	152	152	152	150	150	756	152	152	152	150	150	756
GETİRİ/RİSK	0,0163	0,0984	-0,0106	0,0834	0,2168	0,0746	-0,0130	0,0234	0,0064	0,1521	0,0853	0,0403
t-ist	0,2013	1,2130	-0,1302	1,0218	2,6551		-0,1600	0,2879	0,0789	1,8634	1,0451	
p	0,8408	0,2270	0,8966	0,3085	0,0088		0,8731	0,7738	0,9372	0,0644	0,2977	
k-s İst	2,2851	1,5008	1,2955	1,4551	1,2783		1,6825	1,1210	1,1131	1,0818	6,0421	
p	0,0001	0,0221	0,0697	0,0290	0,0761		0,0070	0,1619	0,1677	0,1923	0,0000	

Tablo 4: İMKB-100 Endeks Getirisi

	PTESİ	SALI	ÇARŞ	PERŞ	CUMA	TÜM
ORTALAMA	0,0000	0,0001	0,0008	0,0031	0,0021	0,0012
MEDYAN	0,0002	-0,0012	0,0013	0,0050	0,0012	0,0014
STD.SAPMA	0,0177	0,0153	0,0176	0,0191	0,0163	0,0172
BASIKLIK	2,9164	1,3536	0,6389	0,9336	0,6179	1,3207
ÇARPIKLIK	-0,6186	-0,3666	0,0304	-0,5320	0,1957	-0,2694
MİNİMUM	-0,0831	-0,0567	-0,0458	-0,0679	-0,0399	-0,0831
MAKSİMUM	0,0508	0,0386	0,0670	0,0524	0,0507	0,0670
GÖZLEM	152	152	152	150	150	756
GETİRİ/RİSK	-0,0027	0,0076	0,0444	0,1639	0,1286	0,0700
t-ist	-0,0332	0,0940	0,5470	2,0079	1,5749	

p	0,9736	0,9252	0,5852	0,0465	0,1174	
k-s İst	0,8145	0,9660	1,0005	0,9190	0,6094	
p	0,5208	0,3083	0,2695	0,3670	0,8516	

Tablo 5: Ortalama Getiri Farkları Analizi

GÜNLER	PORTFÖY	ORT	STD.SP	t-ist	P	GÖZLEM	PORTFÖY	ORT	STD.SP	t-ist	P	GÖZLEM
Pazartesi	GK-HK	-0,0001	0,0037	-0,3572	0,721	152	GB-HB	0,0002	0,0032	0,5916	0,555	152
	GK-AK	-0,0004	0,0042	-1,0664	0,228	152	GB-AB	-0,0002	0,0050	-0,4476	0,655	152
	HK-AK	-0,0003	0,0038	-0,8320	0,407	152	HB-AB	-0,0003	0,0040	-1,0417	0,299	152
Salı	GK-HK	-0,0001	0,0031	-0,2838	0,777	152	GB-HB	-0,0002	0,0021	-1,1193	0,265	152
	GK-AK	0,0000	0,0041	-0,0009	0,999	152	GB-AB	-0,0003	0,0042	-0,9434	0,347	152
	HK-AK	0,0001	0,0032	0,2762	0,783	152	HB-AB	-0,0001	0,0034	-0,4649	0,643	152
Çarşamba	GK-HK	-0,0003	0,0035	-1,0565	0,292	152	GB-HB	0,0002	0,0020	1,3256	0,187	152

	GK-AK	-0,0006	0,0043	-1,6676	0,097	152	GB-AB	0,0002	0,0039	0,5379	0,591	152
	HK-AK	-0,0003	0,0037	-0,9422	0,348	152	HB-AB	0,0000	0,0033	-0,1754	0,861	152
Perşembe	GK-HK	-0,0003	0,0035	-0,9567	0,340	150	GB-HB	0,0000	0,0021	0,1856	0,853	150
	GK-AK	-0,0001	0,0039	-0,1815	0,856	150	GB-AB	0,0002	0,0040	0,6071	0,545	150
	HK-AK	0,0002	0,0035	0,7750	0,440	150	HB-AB	0,0002	0,0035	0,5879	0,557	150
Cuma	GK-HK	-0,0002	0,0034	-0,8347	0,405	150	GB-HB	-0,0456	0,5576	-1,0007	0,319	150
	GK-AK	-0,0004	0,0038	-1,3919	0,166	150	GB-AB	-0,0453	0,5579	-0,9941	0,322	150
	HK-AK	-0,0002	0,0033	-0,7647	0,446	150	HB-AB	0,0003	0,0033	1,0079	0,315	150

Tablo 6: Regresyon Analizi Sonuçları

Portföyler		PTESİ		SALI		ÇARŞ		PERŞ		CUMA		R2	F	p	dw
GK	Katsayılar	-0,0001		0,0014		-0,0006		0,0013		0,0024		0,0057	1,0845	0,3630	1,8485
	t-ist ve p değeri	-0,08	0,94	0,87	0,39	-0,39	0,70	0,81	0,42	1,45	0,15				

GB	Katsayılar	-0,0004		0,0005		0,0007		0,0034		0,0028		0,0064	1,2185	0,3014	1,9785
	t-ist ve p değeri	-0,31	0,76	0,23	0,82	0,36	0,72	1,76	0,08	1,42	0,16				
HK	Katsayılar	0,0000		0,0014		-0,0004		0,0015		0,0025		0,0058	1,1032	0,3539	1,8295
	t-ist ve p değeri	0,02	0,99	0,86	0,39	-0,28	0,78	0,93	0,35	1,55	0,12				
HB	Katsayılar	-0,0006		0,0008		0,0006		0,0036		0,0485		0,0058	1,0868	0,3619	2,0035
	t-ist ve p değeri	-0,03	0,98	0,03	0,98	0,02	0,98	0,12	0,90	1,69	0,09				
AK	Katsayılar	0,0003		0,0010		-0,0004		0,0010		0,0024		0,0046	0,8752	0,4783	1,8757
	t-ist ve p değeri	0,23	0,82	0,63	0,53	-0,25	0,80	0,61	0,54	1,45	0,15				
AB	Katsayılar	-0,0002		0,0006		0,0003		0,0031		0,0479		0,0057	1,0684	0,3711	2,0027
	t-ist ve p değeri	-0,01	0,99	0,02	0,98	0,01	0,99	0,11	0,92	1,67	0,10				

KAYNAKLAR

Aggarwal, Reena ve Rivoli, Pietra (1989). "Seasonal and Day of the Week Effect in Four Emerging Stock Markets". *Financial Review*, vol.24, No.4, 541-550.

Angelidis, Dimitrios ve Lyroudi, Katerina (2004). "Seasonalities in the French Stock Market: The Day of the Week Anomaly". *11th Annual Conference of the Multinational Finance Society*, July 3-8, İstanbul, Turkey.

Aybar, Cemil Bülent (1993). "Day of the Week Anomaly: A Contrary Evidence from Istanbul Stock Exchange". *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, Nisan, 157-168.

Balaban, Ercan (1995a). "Informational Efficiency of The Istanbul Securities Exchange and Some Rationale for Public Regulation". *The Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Paper* no:9502.

Balaban, Ercan (1995b). "Some Empirics of The Turkish Stock Market". *The Central Bank of The Republic of Turkey Research Department Discussion Paper* no:9508.

Barone, E. (1989). "The Italian Stock Market: Efficiency and Calendar Anomalies". *SSRN Electronic Library* ID-512503.

Berument, Hakan ve Kıymaz, Halil (2001). "The Day of the Week Effect on Stock Market Volatility". *Journal of Economics and Finance*, Vol.25, No.2, 181-193.

Bildik, Recep (2000). *Hisse Senedi Piyasalarında Dönemsellikler ve İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma*. İMKB yayını, İstanbul.

Bildik, Recep (2004). "Are Calendar Anomalies Still Alive?: Evidence from Istanbul Stock Exchange". *SSRN Electronic Library* ID-598904.

Cross, Frank (1973). "The Behaviour of Stock Prices on Fridays and Mondays". *Financial Analysts Journal*, November/December, 67-69.

Fama, Eugene (1965). "The Behaviour of Stock Market Prices". *Journal of Business*, 38, 34-105

Fama, Eugene (1970). "Efficient Capital Markets: A Review Theory and Empirical Work". *Journal of Finance*, vol.25, Issue 2, 383-417.

Fama, Eugene (1991). "Efficient Capital Markets II". *Journal of Finance*, vol.46, Issue 5, 1575-1617.

French, Kenneth (1980). "Stock Returns and the Weekend Effect". *Journal of Financial Economics*, vol.8, Issue 1, 55-69.

Jaffe, Jeffrey ve Westerfield, Randolph (1985). "The Weekend Effect in Common Stock Returns: The International Evidence". *Journal of Finance*, vol.40, Issue 2, 433-454.

Karan, Mehmet Baha (2002). "İstanbul Menkul Kıymet Borsası Sektör Endeksleri'nde Haftanın Günleri ve Ocak Ayı Etkilerinin Test Edilmesi". *İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl 17, Sayı 90, 51-59.

Lian, Kok Kim ve Chen, Wong Yoke (2004). "Seasonal Anomalies of Stocks in Asean Equity Markets". *Sunway College Journal*, Vol.1, 1-11.

Lyrouti, Katerina. ve Subeniotis, Demetres(2002). "Market Anomalies In The A.S.E.: The Day of The Week Effect". *SSRN Electronic Library* ID-314394.

Muradoğlu, Gülnur ve Oktay, Türkyay. (1993). "Hisse Senedi Piyasasında Zayıf Etkinlik: Takvim Anomalileri". *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 11, 51-62.

Özmen, Tahsin (1997). *Dünya Borsalarında Gözlemlenen Anomaliler ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir Deneme*. SPK Yayını, No: 61, Ankara.

Rogalski, Richard J. (1984). "New Findings Regarding Day of Week Returns Over Trading and Non-trading Periods". *Journal of Finance*, vol.39, Issue 5,1603-1614

Solnik, Bruno ve Bousquet, Laurance (1990). "Day of the Week Effect on the Paris Bourse". *Journal of Banking & Finance*, 14, 461-468.

Tunçel, Ahmet Kamil (2007). "İMKB'de Haftanın Günü Etkisi". *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Mayıs 2007, 252-265.

Expressionistische Zeitschriften Vorstellung einer publizistischen Vielfalt

Hikmet ASUTAY¹

ÖZET

Bu çalışmada Alman yazınında 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve ikinci dünya savaşının sonuna kadar devam eden süreçte Almanya'da yayımlanan sanat ve yazın dergilerine, tanıtım amacıyla topluca bakış oluşturulmaya çalışılacaktır. Özellikle bu zaman diliminin seçilme nedeni, Alman yazınında aydınlanma ve romantizm döneminden sonra modern zamanda görülen en fazla ve çeşitli olarak zengin kültür-sanat ve yazın dergilerinin görülmesidir. Yazınsal Dışavurumculuk dönemi tüm Avrupa'da en çok Almanya'da etkilerini hissettirmiş bir dönem olup, ikinci dünya savaşı sonrası ikiye bölünen Almanya gibi sanatçıları da ikiye bölünmüş, kimi batıda, kimileri de doğuda yer almıştır. Bir kısmı da, savaş sürecinde „Exilliteratur“ olarak anılan ve savaştan kaçan sanatçıları aynı ad altında birleştiren yazınsal bir döneme ait olmuşlardır. Yeni bir dünya, yeni bir insan söylemiyle yola çıkan ve bunu gerçekleştirmeye çalışan sanatçılar, ikinci dünya savaşını bile bu söylemlerini gerçekleştirebilmek için fırsat olarak görebilmiş, ancak insanlığın yaşadığı belki de en büyük acıyı yaşamış ya da tanık olmuşlardır. Dünya savaşları öncesinin Almanya'sında kültür ve yazın dünyası hakkında dergiler bağlamında genel bir bakış oluşturulmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: *Dışavurumculuk, Dergi, Alman Yazını, Dışavurumcu Sanatçılar.*

¹ (Öğretim Üyesi), Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller ve Eğitimi Bölümü Alman Dili ve Eğitimi A.D. Edirne. hikmetasutay@yahoo.de

ABSTRACT

In this study, it is aimed to look through the art and literature journals published in German literature by the end of the 19th century and by the end of the World War II in Germany. The reason for choosing this period is the existence of the various kinds of cultural-art and literary journals in modern era after the enlightenment and romantic period. The period of Literary Expressionism is the period mostly influenced Germany in Europe and it divided the Germany into two after the World War II and the artists into two who took part in the West or in the East as well. Some artists took part in the literary term called “Exliteration” of whose participants are the ones who run away from the war. The artists whose ideology was the creation of a new world and a human being saw even the World War II as an opportunity to reach their aim, yet they faced the biggest pain that the human beings had ever had. We will try to create a new dimension on cultural and literary areas of journals in the Germany of pre-World Wars.

Key terms: Expressionism, Journals, German Literature, Expressionistic Arts.

0. Einleitung

Diese Arbeit beschäftigt sich mit der Zahlen und Klassifizierung der Zeitschriften, die in der Zeit von Expressionismus publiziert wurden, wobei es das Zweck ist, eine literarische Epoche in der Deutschen Literatur aus einer vielfältigen Publikationsansicht im Sinne von Zeitschriften vorzustellen. Das Korpus dieser Recherche versucht ein allgemeiner Blick über das literarisch-kulturelles Leben der Zeit zu schaffen. Die unten genannten Zeitschriften des Expressionismus lassen sich zuerst zeitlich in drei Phasen teilen, wonach dann die sich nach den thematischen Einstellungen (sozialgeschichtlich gesehen) einzureihen sind, wie es von C. Paschek (1982) und H.A. Glaser (1983) nach sieben Typen eingeordnet sind.

In den Jahren zwischen 1880 und 1918 lässt sich zum dritten Mal in der Geschichte der deutschen Literatur (nach der Aufklärungszeit Jahrzehnten der fünfziger bis siebziger Jahre des 18. Jahrhunderts und dem Vormärz – Zeitraum der dreißiger und vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts) ein Zeitraum besonderer publizistischer Vielfalt betrachten. Man sieht hier ein deutliches Ansteigen der Titelzahlen. Eine Fülle von Blättern kommt auf den Markt, wie sie weder vorher, noch nachher zu verzeichnen ist. Der „Deutsche Journal – Katalog“, der Titel aller Inhalte erfasst, nennt in seiner Ausgabe von 1903 unter etwa 2800 aufgeführten Titeln (von schätzungsweise 4000 tatsächlich erschienenen) in den Rubriken „Bibliographische, literarische und kritische Zeitschriften“, „Kunst- und Theater“ und „Blätter zur Unterhaltung“ knapp 300 Titeln (Estermann 1982: 88). Dieser hohe Prozentsatz an Literatur-Pressen wird noch höher, wenn man die Zahlen der Billig- und Gratisblätter, der kirchlich gelenkten Zeitschriften und der Fachorgane einbezieht. Die meisten Zeitschriften erscheinen in München, Berlin oder in Wien.

1. Die Blättern in drei Phasen in der Zeit des Expressionismus

Carl Paschek macht eine sozialgeschichtlich- zeitliche Einteilung, die aus drei Phasen besteht, vom 1918 bis zum zweiten Weltkrieg (Pascheck 1983: 61). Diese entspricht der Zeit der Weimarer Republik. Erste Phase umfasst die Jahre 1918 bis 1923, wo die expressionistischen Blättern erschienen, oft von namhaften Autoren unterstützt und künstlerisch ausgestattet, aber meist aus einer Aktionsbegeisterung hervorgegangen. Die zweite Phase umfasst die anschließenden Jahre von 1924 bis 1929. Einzelne Blätter wie „Der Querschnitt“, „Die literarische Welt“ u.a. repräsentieren unübertrefflich den chaotischen Reichtum der zwanziger Jahre.

Die entscheidende Wende in der Geschichte der literarischen Zeitschriften brachte das Jahr 1933, mit dem die dritte Phase beginnt und die sich bis 1945 erstreckt. Die Bücherverbrennung, die im Mai 1933 in Berlin veranstaltet wurde, bezeichnet den Untergang der meisten Zeitschriften und Verlage der vorangegangenen Epoche von 1918 bis 1933, der bei zahlreichen Organen Jahre zuvor begonnen hatte und der sich in diesem Jahr oder nur wenig später vollendete. Dazu zählen u.a. Blätter, wie:

„Aktion (1911-1932)“,
„Der Sturm (1910-1932)“,
„Die Linkskurve (1929-1932)“,
„Die literarische Welt (1925-1934)“,
„Die Weltbühne (1918-1933) fortgesetzt im Exil als „Die neue Weltbühne (1933-1939)“,
„Das Tagebuch (1933)“ fortgesetzt im Exil als „Das neue Tage Buch (1933-1940),
„Der Querschnitt (1921 bis 1936)“.

(Pascheck 1983)

Die Zeitschriften sind zentrale Funktionsträger der literarischen und politischen Entwicklungen. Zusammenfassend gesehen lässt sich diese Menge in sieben Typen einteilen, von denen die meisten Sorten heute nicht mehr erscheinen, sondern spätestens in den gesellschaftspolitisch- kulturellen und wirtschaftlichen Umbruchsituationen des deutschen Faschismus und des zweiten Weltkrieges

untergegangen sind. Die sieben Typen-Einteilung sind wie unten folgt; Familien-, allgemein kulturelle-, politisch literarische-, künstlerisch literarische-, Theater- und zuletzt literarische Zeitschriften. Unter denen trägt die literarischen Zeitschriften eine besondere Bedeutung für uns im Sinne von Literaturwelt, weil diese Art Zeitschriften das literarisch- kulturelle Leben der Zeit und Gesellschaft reflektiert.

2. Die großen Familienzeitschriften und Massenblätter

Diese Art Zeitschriften entsprachen nach Pascheck (1983) den allgemein populären Familienleben, dessen Thema Reise, Unterhaltung oder allgemein Wissen über Garten, familiäre Sachen war, in der mit den Zeitschriften angegebenen Zeit. Einige Beispiele für diesen Typ sind:

„Die Gartenlaube (1853-1943/44),
„Über Land und Meer (Stuttgart, Berlin 1858-1925)“,
„Daheim (Berlin, Leipzig, Bielefeld 1864 bis 1944)“.
(vgl. Pascheck)

3. Die allgemeinen Kulturzeitschriften.

Diese Gruppe der Zeitschriften beschäftigten sich allgemein mit der Kultur, Geschichte und Politik des Deutschen Bodens und auch der Welt. Der Begriff beinhaltete auch die literarische-, künstlich- oder auch philosophischen Themen. Beispiele für diesen Typ:

„Die deutsche Rundschau (Julius Rodenberg, Berlin 1874 bis 1963),
„Die Grenzboten“, Zeitschrift für Politik, Literatur und Kunst (Leipzig 1841-1922),
„Die deutsche Revue (Breslau, Stuttgart 1877 bis 1922)“,
„Das Forum (Berlin 1914-1915, 1918-1924)“,
„Der neue Merkur – Monatszeitschrift für geistiges Leben (Efraim Frisch, W. Hausenstein;
München 1914 bis 1916, 1919-1925) u.a.

Zu diesem Typus gehören auch die illustrierten Kultur-Rundschau, wie „Velhagen Klasinnings Hefte (Bielefeld 1886 bis 1953)“ oder „Westermanns illustrierte deutsche Monats- Hefte (Braunschweig 1856 bis 1944)“ u.a.

4. Politisch- literarische Zeitschriften

Damit sind wenige Blätter gemeint, die expressiv ein politisches Programm vertreten. Diese Zeitschriften konzentrieren auf die Berichterstattung politischer wie kultureller Entwicklungen. Ein Prototyp ist: „Die Fackel“ (Karl Kraus: Wien 1899 bis 1936). Die anderen Blätter sind wie folgendes:

„Die Nation, Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft und Literatur“ (Theodor Barth: Berlin 1883 bis 1907),

„Kunst und Literatur“ (F. Lienhard, Heinrich Mann: Berlin 1890 bis 1896),

„Die Zukunft“ (Maximilien Harden: Berlin 1892 bis 1922),

„Halbmonatschrift für deutsche Kultur (A. Langen, Hermann Hesse, L. Thoma, T. Heuss: München 1907 bis 1917) u.a.

5. Die Künstlerisch- literarischen Zeitschriften

Deren oft extensive, graphisch glänzende Ausstattung an Illustrationen, Buchschmuck und Beigaben haben einen hohen Anteil an ihrer Wirkung. Der Farbdruck setzt sich hier immer mehr durch. Bekanntester Titel dieses Typus ist: „Die Jugend“, Münchner Illustrierte Wochenschrift für Kunst und Leben (Georg Hirth; München 1896 bis 1940). Ähnliche Zeitschriften sind:

„PAN“ (Genossenschaft Pan / Otto Julius Bierbaum, Julius Meier – Gräfe; Berlin 1895 bis 1900),

„Die Insel“ (Otto Julius Bierbaum; Leipzig 1899 bis 1902) u.a.

Eine zweite zu diesem Typ gehörende Gruppe bilden die illustrierte Satire – Zeitschriften und Oppositionsblätter, wie z.B. „Simplicissimus“ (Albert Langen;

München 1896 bis 1944) oder „die fliegenden Blätter“ (seit 1844) und Kladdaradatsch (seit 1848) u.a.

6. Rezension und Informationsblätter, Zeitschriften

Strukturelemente dieser Zeitschriften sind literaturkritische Beiträge, wie ausführliche Besprechungen und Aufsätze. Meistens sind mit Nachrichten und Kurzmeldungen aus dem literarische Leben über jene Jahre verbunden. Beispiele sind dafür:

*„Blätter für literarische Unterhaltung“,
„Die schöne Literatur“ / Die neue Literatur (Eduard Zarncke; Leipzig 1900 bis 1943),
„Die Wiener Literaturzeitung / Neue Revue (Leipzig 1900 bis 1943) u.a.*

7. Die Theaterzeitschriften

In dieser Zeit spielt die Bühne eine wichtige bürgerlich- gesellschaftliche Rolle. Die Blätter oder Zeitschriften haben mit Theaterkritiken aus Metropolen und Provinzen, mit Aufsätzen über Schauspieler und Schauspielkunst, mit Dramen und mit der Wiedergabe der zahllosen kleinen Meldungen eine besondere literaturpolitische Stellung. Zu nennen sind:

*„Die Volksbühne“ (F. Mehring; Berlin 1892 bis 1895),
„Die freie Volksbühne“ (Conrad Schmidt; Berlin 1897 bis 1914),
„Bühne und Welt“ (Leipzig 1898 bis 1915) und
„Das Theater“ (Christian Morgenstern; Berlin 1903 bis 1905) zu erwähnen ist besonders
„Die Schaubühne“ (Siegfried Jacobsohn; Berlin 1905 bis 1918).*

8. Die literarische Zeitschriften

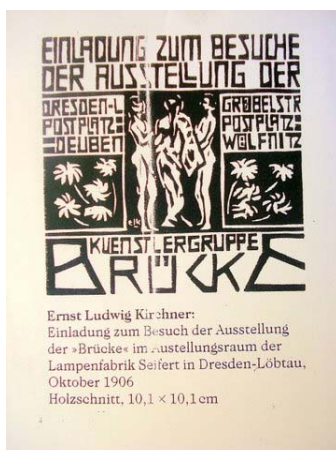
Grosse und wirkende Gruppe war diese, die die neue Weltanschauung brachte. Zwischen 1910 und 1932 war es der Höhepunkt dieser Literaturzeitschriften, die ein Programm entwickelt hatten, wie zum Beispiel „Der Sturm“ und „Die

Aktion“. Besonders diese beiden Zeitschriften bildeten die Charakteristik des Expressionismus im literarischen Sinne. Diese Postenblätter drucken zumeist Gedichte und kurze Prosa, fast immer Originalbeiträge, oft in experimenteller Aufmachung. Einige sind wie folgendes:

„Deutsche Dichtung“ (Karl Emil Franzos; Stuttgart 1886 bis 1904),

„Pan“ (Wilhelm Herzog, Paul Cassirer, Alfred Kerr; Berlin 1910 bis 1915) oder

„Wieland“ / Deutsche Wochenschrift für Kunst und Literatur (Bruno Frank, Caesar Flaischlen; München 1915 bis 1920)

Bilder: **Bild 1:** Ein Überblick zu den Zeitschriften und einigen expressionistischen Bildern. **Titel des Buches „Das Jahr 1913“**(David Sarason). **Bild 2:** Vom E. L. Kirchner verfasstem und in Holz geschnittenem (15,2 x 7,5 cm) Programm der „Brücke“(1906). **Bild 3:** Einladung zum Besuch der Ausstellung der „Brücke“ im Ausstellungsraum der Lampenfabrik Seifert in Dresden-Löbtau, Oktober 1906 (10,1 x 10,1 cm)

Es gibt auch bestimmte Zeitschriften, die zu einer literarischen Bewegung zuzuordnen sind. Es gibt auch Blätter, die das Programm (oder die Programme) einer Richtung mehr oder weniger vertreten, wo dann sich diese „Bewegungen“ ebenso in anderen Zeitschriften widerspiegeln. So wird auch die Diskussion um Positionen an sehr vielen Orten geführt. Die Künstlergruppe „Die Brücke“ hatte auch eine große Wirkung nicht nur auf die Künstler, sondern auch auf das literarische Leben. Wie im Programmschrift der „Brücke“ stand (Bild 2) „Mit dem Glauben an Entwicklung an eine neue Generation der Schaffenden“ (E. L. Kirchner: 1906) berufen die Künstler die Jugendliche eine neue Welt zu schaffen.

Am Beginn des Deutschen Naturalismus stehen die Zeitschriften der Brüder Heinrich und Julius Hart:

„Deutsche Dichtung; Organ für Dichtung und Kritik“ (Münster 1877).

„Deutsche Monatsblätter“. Zentralorgan für das literarische Leben der Gegenwart (Bremen 1882 bis 1894) und vor allem „kritische Waffengänge“ (Leipzig 1892 bis 1894),

„Die Gesellschaft“, Realistische Wochenschrift (Monatsschrift) für Literatur, Kunst und öffentliches Leben“ (Michael Georg Conrad; München 1885 bis 1902)

Norddeutsches Gegenstück dazu ist die „Freie Bühne für den Entwicklungskampf der Zeit“, noch später „Die neue Rundschau“ (Otto Brahm, W. Bölsche, O.J. Bierbaum; Berlin 1892 bis 1919). In diesem Zusammenhang gehören die Zeitschriften:

- *„Neue literarischer Blätter“ Zeitschrift für Freunde zeitgenössischer Literatur und Monatsblatt der „Literarischen Gesellschaft Psychodrama“ (Franziskus Hähnel; Bremen, Berlin 1892 bis 1897),*

- *„Jung Deutschland“ / Stimmen der Gegenwart (Max Beyer; Eberswalde 1900 bis 1902),*

- *„Charon“, Dichtung, Philosophie, Darstellung (Rudolf Pannwitz, Otto zur Linde; Leipzig, Berlin 1904 bis 1914)*

Die weitaus meisten Zeitschriften, die im engeren Sinn einer „Bewegung“ zugeordnet werden können, hat der literarische Expressionismus hervorgerufen. Vor

allein die Titel der ersten Generation, bis zum Beginn des ersten Weltkriegs, gehören hier in dem Darstellungszusammenhang

- „Der Sturm“ (Herwarth Walden; Berlin 1910 bis 1932),
- „Der Brenner“ (Ludwig von Ficker; Innsbruck 1910 bis 1954),
- „Die Aktion“ (Franz Pfempfert; Berlin 1911 bis 1932) und
- „Die weißen Blätter“ (Rene Schikele; Leipzig, Zürich 1913 bis 1921).

INHALT

Zur Einführung

I. Politik

von internationalen Standpunkten... Prof. Dr. G. Tschering 1
 von sozialdemokr. Standpunkten... Prof. Dr. H. Berlin 2
 von liberalen Standpunkten... Prof. Dr. J. M. W. Kerschba 3
 von anarchist. Standpunkten... Prof. Dr. H. K. Kerschba 4
 von Standpunkten des Zentrums... Prof. Dr. H. Kerschba 5
 von sozialdemokr. Standpunkten... Prof. Dr. J. Berlin 6
 von anarchist. Standpunkten... Prof. Dr. J. Berlin 7

II. Kunst

Pierre u. Kokoschka... Prof. Dr. Kerschba 8
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 9

III. Literatur

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 10
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 11

IV. Sozialpolitik

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 12
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 13

V. Kunstbewegung

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 14
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 15

VI. Kunst und Bildungswesen

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 16
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 17

VII. Kunst und Literatur

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 18
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 19

VIII. Kunst und Wissenschaft

Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 20
 Die Kunst... Prof. Dr. Kerschba 21

Bild 1: Inhaltsangabe des Samelbandes, der von David Sarason herausgegeben war, unter dem Titel Das Jahr 1913 (aus Ralf Klausnitzer).

Bild 2: Hauptseite und Titel der Zeitschrift „Der Sturm“ (Wochenschrift für Kultur und die Künste). Dieses Heft hat einen Umfang von acht Seiten. Titelillustration gehört dem Oskar Kokoschkazu dem Drama Mörder, Hoffnung der Frauen.

Bild 3: Hauptseite und Titel der Zeitschrift „Die Aktion“.

Die gesamten Jahrgänge der Zeitschrift „Der Sturm“ umfassen den bedeutsamsten Abschnitt des Deutschen und Europäischen Geisteslebens, steht in einem Werbetext von 1918:

„Der Sturm hat auf dem Gebiete der Dichtung, der Literatur, der Musik, der Zeichnung und des Holzschnittes stets nur die Arbeiten jener Jüngerer und Neuen veröffentlicht, die eine Entwicklung zu größerer Bedeutung erwarten ließen. (...) So gehen die Jahrgänge des „Sturm“s einen Überblick über die gesamte künstlerische Entwicklung der neuen Zeit, wer die Entstehung des Expressionismus, sein Wesen und seine Bedeutung begreifen will, ist auf Material, das der „Sturm“ bietet, angewiesen (...). „Der Sturm“ ist das führende Organ des Expressionisten“ (Estermann 1982: 100).

Am 3. März 1910 erschien das erste Heft der Zeitschrift „DER STURM, Wochenschrift für Kultur und die Künste. Sie wollte Bewegung und Aufruhr in die träge und schwüle Zeit der Vorkriegsjahre bringen, darum der Name „Sturm“. „Der Blatt“ sammelte die Wortführer und Künstler der später expressionistisch genannten Richtung. Allgemeines Aufsehen erregte „Der Sturm“ mit seiner Herbstaustellung 1913. Allmählich bildete sich durch engere Auswahl der Mitarbeiter, schließlich durch Beschränkung auf einen programmatisch gebundenen Kreis das heraus, was als Sturmkunst und Sturmtheorie Anspruch auf allgemeine und internationale Geltung hob. Aus der Fülle der Blätter, die zwischen 1910 und 1914 gegründet wurden sind; einige Beispiele:

„Kain“ (Erich Mühsam; München 1911 bis 1919),

„Satürn“ (Hermann Meister, Herbert Grossberger; Heidelberg 1911 bis 1920),

„Neue Blätter“ (Carl Einstein; Berlin 1912 bis 1914),

„Die Neue Kunst“ (Hans Ammon, Heinrich F.S. Bachmair; München 1913),

„Neue Jugend“ (Friedrich Holländer; Berlin 1916/17),

„Das Forum“ (Wilhelm Herzog; München 1914 bis 1924),
„Der Orkan“ (Rolf Cunz; Hanau, Bremen 1914, 1917 bis 1919) u.a.

Aus Titeln von Zeitschriften, die während des Kriegs und nach Kriegsende herauskamen, lässt sich eine Art Programm des Expressionismus zusammenstellen:

„Der Anbruch“,
„Der Mensch“,
„Das Junge Deutschland“,
„Revolution“,
„Das Tribunal“,
„Die Rettung“,
„Die Erde“,
„Neue Erde“,
„Das hohe Ufer“,
„Aufschwung“,
„Der Revolutionär“,
„Der Weg“,
„Die Pleite“,
„Der Gegner“,
„Genius“,
„Die Junge Kunst“,
„Die Rote Erde“.

Am 1. März 1911 erschien das erste Heft der Wochenschrift „DIE AKTION“. Sie ist bis 1932 unter Pfempferts Leistung herausgekommen und in der Tendenz nur mit den „weissen Blättern“ (Ernst E. Schwabach, vorübergehend Franz Blei, ab Jahrgang 2 Rene Schickele, Leipzig, ab 1916 Zürich, ab 1919 Berlin bis 1920) zu vergleichen.

„Die Aktion“ stand politisch weit links und nähert sich zur russischen Revolution als entscheidenden Schritt auf dem Wege zur neuen und wahren Gemeinschaft der Menschen. Die Absichten und Ziele der neuen Zeitschrift fasste Pfempfert in einer Note zum ersten Heft zusammen:

Programm der Zeitschrift „Aktion“:

„Die Aktion tritt, ohne sich auf den Boden einer bestimmten politischen Partei zu stellen, für die Idee der großen Deutschen Linken ein. Die Aktion will den imposanten Gedanken einer ‚Organisation der Intelligenz‘ und dem lange verpönten Wortkulturkampf (in einem freilich nicht bloß kirchenpolitischen Sinne) wieder zu einem alten Glanz verhelfen. In der Dingen der Kunst und der Literatur sucht „Die Aktion“ ein Gegengewicht zu bilden zu der traurigen Gewohnheit der pseudoliberalen Presse, neuere Regungen lediglich vom Geschäftsstandpunkt aus zu bewerten, also sie totzuschweigen. Bei vollkommener Unabhängigkeit von Rechts und Links ist die „Aktion“ eine Tribüne, von der aus jede Persönlichkeit, die Sagenswertes zu sagen hat, ungehindert sprechen kann
(Soergel / Hohaft 1963: 143)“.

Zum Schluss bei Pascheck/Glaser (1982) bleibt ein Hinweis auf die Zeitschriften des Dadaismus. Sie sind zumeist erst nach der hier abgegrenzten Berichtszeit erschienen und haben ihre literarische Wirkung in den zwanziger Jahren gehabt. Die Zeitschriften des Dadaismus sind wie folgendes:

*„Sirius“ (Walter Serner; Zürich 1915 bis 1918),
„Cabaret Voltaire“ (Hugo Ball, Zürich 1916),
„DADA“ (Tristan Tsara, Zürich 1919 bis 1960),
„Das Hirngeschwür“ (Walter Serner; Zürich 1919),
„Der blutige Ernst“ (Carl Einstein, Georg Grosze, Berlin 1919)
„Jedermann sein eigener Fußball“ (Wieland Herzfelde Berlin 1919).*

Nachher sehen wir die Literaturzeitschriften im dritten Reich und die Exilzeitschriften.

Die expressionistische Literaturzeitschriften (besonders wie „Der Brenner, Die Fackel, Die Aktion“) waren gegen den Krieg, gegen den Deutschen Militarismus, gegen die Verflechtung von Generalstab und Schwerindustrie. Dennoch hatte Deutsche Gesellschaft sogar ganze Europa einen dramatischen II. Weltkrieg erlebt. Der Wunsch oder die Suche nach einer neuen Welt und nach einem

neuen Mensch blieb mit dem Krieg unerfüllt, was aber andere neue Weltordnung und Menschenbild herauskam.

Wie diese Vorstellung es deuten versucht, wie breit das Spektrum des literarisch-, kulturellen Lebens in der Zeitperiode vom 1880 bis zum Ende des zweiten Weltkrieges war. Selbst die Vielfalt der Publikationen war schon ein Ausdruck der Gesellschaft, wie das Motto des Expressionismus als Ausdruckkunst.

Literatur:

Glaser, Horst Albert (Hrsg.): „Deutsche Literatur- Eine Sozialgeschichte“, Band 8, Rowohlt, Hamburg 1982

Glaser, Horst Albert (Hrsg.): „Deutsche Literatur- Eine Sozialgeschichte“, Rowohlt, Band 9 Hamburg 1983

Estermann, Alfred: „Zeitschriften und Verlage“, Versuch einer Typologie: H. A. Glaser (Hrg.) „Deutsche Literatur-Eine Sozialgeschichte“, B. 8, Hamburg 1982

Klausnitzer, Ralf: „Das Jahr 1913 auf DVD. Die computerphilologische Modellierung von Text-Kontext-Beziehungen. Am Beispiel einer digitalen medienhistorischen Quellensammlung“, Vortrag an der LMU München, 29. Oktober 2004 in: amor.rz.hu-berlin.de/~h2187e6n/comphil.htm, / http://amor.rz.hu-berlin.de/~h2187e6n/com_philologie.pdf, Stand: 20.11.2007

Pascheck, Carl: „Zeitschriften“: H. A. Glaser (Hrg.) „Deutsche Literatur-Eine Sozialgeschichte“, B. 8, Hamburg 1982

Soergel Albert / Curt Hohaft (Hrsg.): „Dichtung und Dichter der Zeit vom Naturalismus bis zur Gegenwart, August Bogel Verlag, 1963

TRANSFER IN DER GESPROCHENEN SPRACHE IN DER KLASSENKOMMUNIKATION*

Seyyare DUMAN**

Özet

Bu çalışmada sınıf içi söylemde dilsel, toplumsal ve kültürel aktarımlar ele alınacaktır. Veriler dersi yürüten öğretim elemanı tarafından ders esnasında kaydedilmiştir. Çevriyazıya dönüştürülen verilerin sayısı yirmidir. Çözümlemenin çıkış noktasını ödev verip, ödev yapma örnekçesine dayanan sözlü iletişimdeki eylemler oluşturmaktadır. İzlenen yöntem şudur: Bu örnekçe yapılandırılmaktadır. Yeniden yapılandırmada çevriyazıya dönüştürülmüş konuşmalar söz konusudur. Çevriyazıya dönüşmüş olan konuşmaların belirli bölümleri örnek olarak verilmektedir. Çözümlemede sözcelerin önerme içerikleri temel alınmaktadır. Çalışmada önce Almanca ve Türkçenin farklı yapılarından oluşan dilbilgisi ve sözcük aktarımları ele alınıp, örneklerle açıklanmıştır. Daha sonra toplumsal ve kültürel aktarımlar örnekleri ile gösterilmiştir. Almanca dil derslerindeki aktarımların yapısal, sosyokültürel farklılıklardan ortaya çıktığı ve bunların bozucu faktörler olarak değil de yaratıcı gerçekleştirmeler olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dilsel, toplumsal ve kültürel aktarım, ödev verip, ödev yapmak örnekçesi, sınıf içi söylemi, yeniden yapılandırma.

* Dieser Beitrag wurde in dem IVG-Kongress in Paris von 26.08. bis 03.09.2005 vorgetragen und überarbeitet.

** Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Eskişehir.

Zusammenfassung

In dieser Arbeit geht es um sprachlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Transfer im Klassendiskurs. Die Daten wurden während des Unterrichts von der Lehrkraft, die unterrichtet, aufgenommen. Die Zahl der transkribierten Daten betragen zwanzig. In der Analyse wird davon ausgegangen, dass der Unterricht auf mündliche Kommunikation bezogene Handlungen am Muster Aufgabe-Stellen/Aufgabe-Lösen orientiert ist. Methodisch geht man so vor: Dieses Muster wird rekonstruiert. Bei der Rekonstruktion geht es um transkribierte Gespräche. Man nimmt bestimmte Teile der transkribierten.

Gespräche, die als Beispiele angeführt werden. Die proportionalen Gehalte der Äußerungen bilden Basis der Analyse. In dieser Studie wurden zuerst sprachliche Übertragungen, die wegen der Unterschiede in der deutschen und türkischen Sprache zustande gekommen sind, mit Beispielen gezeigt. Man muss hier demonstrieren, dass Übertragungen im DaF-Unterricht wegen strukturellen und soziokulturellen Unterschieden entstanden sind, die nicht als Störfaktor, sondern kreative Aktualisierungen betrachtet werden müssen.

Schlüsselwörter: sprachlicher, gesellschaftlicher und kultureller Transfer, Muster Aufgabe-Stellen/Aufgabe-Lösen, Klassendiskurs, Rekonstruktion.

Einleitung

In dieser Arbeit geht es um den Transfer, der in der Klassenkommunikation im DaF-Unterricht entsteht. Genauer gesagt ist vom sprachlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Transfer die Rede, der während der mündlichen Kommunikation aufkommt.

Die Daten wurden während des Unterrichts von der unterrichtenden Lehrkraft aufgenommen. Die Zahl der transkribierten Daten sind zwanzig, die sich auf fünfundzwanzig Minuten dauernde Unterrichtsstunden beruhen . So betrachtet,

beschränkt sich die Analyse nur auf eine bestimmte Lernergruppe. Aus diesem Grund kann man keine allgemeinen Schlüsse ziehen.

In der Analyse wird davon ausgegangen, dass der Unterricht auf mündliche Kommunikation bezogene Handlungen am Muster Aufgabe-Stellen/Aufgabe-Lösen orientiert ist. Methodisch geht man so vor: Dieses Muster wird rekonstruiert. Bei der Rekonstruktion geht es um transkribierte Gespräche. Man nimmt bestimmte Teile der transkribierten Gespräche, die als Beispiele angeführt werden. Die propositionalen Gehalte der Äußerungen bilden Basis für die Analyse.

Bevor man auf die verschiedenen Übertragungen in der Klassenkommunikation eingeht, muss hier erklärt werden, dass das Thema Transfer in der Linguistik ganz ausführlich bearbeitet ist. In dieser Arbeit wird nur sprachlicher und soziokultureller Transfer in der mündlichen Klassenkommunikation bearbeitet. Mit dieser Erklärung beabsichtige ich zu betonen, dass es hier nicht um den allgemeinen Transfer geht.

Wie man weiß, wird der Begriff Transfer der behavioristischen Lerntheorie entlehnt (Grießhaber,1990:387). Es gibt wichtige Ansätze im Bereich des Transfers, die in dieser Arbeit ganz kurz erläutert werden. Ich beziehe mich auf Hecht/Green (1993) und versuche diese Ansätze darzustellen

Übertragungsprozesse wurden zunächst in den USA Gegenstand einer wissenschaftlichen Theorie von Fries (1945) und Lado (1957, 1964). Sie betrachteten "Transfer" als Problem beim Lernen einer Fremdsprache. So gesehen ist der negative Transfer ein Störfaktor beim Fremdsprachenunterricht. Transfer ist also eine Gewohnheit, die immer auftaucht, wo L1 und L2 verschiedene Strukturen haben.

Ab den 60er Jahren nahm die Fehlerursachenforschung mit dem Angriff Chomskys auf die behavioristische Sprachpsychologie eine Wende. Man entdeckte den potentiell negativen Einfluss von bereits Gelerntem auf neu zu lernendes Material der Zielsprache (Intralinguale Interferenz). Man stellte fest, dass die Lernstrategie des Generalisierens zur fehlerhaften Sprachnorm führt. Dieses Generalisieren nannte

man overgeneralisation. Für diese Theorie sind die Namen der amerikanischen Sprachforschung wie Dulay, Burt und Krashen zu nennen.

Mit Selinker Interlanguage (1972) intensivierte den inter- und Intralingualen Transfer für die Entwicklung der Lernersprache. Seit Mitte der 80er Jahren kommt eine Phase, in der der L1- Transfer weder über- noch unterbewertet wurde. Es gibt Forscher, die den Transfer als einen kognitiven Prozess ansehen, in dem deklaratives und prozeduales Wissen übertragen wird (35-37).

1.Transfer in der mündlichen Kommunikation im Klassenraum

Bevor man auf den Einfluss von L1 auf L2 eingeht, ist es wichtig zu betonen, wie und unter welchen Bedingungen eine Fremdsprache gelernt wird, denn die Art des Lernens einer Fremdsprache fördert oder beschränkt die kommunikative Fähigkeit eines Lerner. Es gibt zwei Formen des Lernens: „a formal or classroom setting and an informal or natural environment“ (Adiv,1984:126).

Die Lerner, die an dieser Studie teilgenommen haben, haben die Möglichkeit eine Fremdsprache formal d.h. „in a classroom“ zu lernen. Dieser Klassenraum befindet sich in einer türkischen Hochschule, in der geplante Sprachkenntnisse den Lernern vermittelt werden. Das Lernen der Fremdsprache wird von Erwartungen der Hochschule bestimmt. Dieses Sprachwissen ist abhängig von Lernsituationen, die von Medien wie Lernbüchern, Filmen und Kassettenrecorder unterstützt werden und von dem Diskursmuster, das in der Klasse verwendet wird.

In dem Klassenraum wird das Muster Aufgabe-Stellen/Aufgabe-Lösen verwendet (vgl. Ehlich/Rehbein,1986 und Becker-Mrotzek/Vogt:2001) Mit Hilfe dieses Musters wird der Diskurs im Klassenraum realisiert. Dieses Muster schafft Möglichkeit für die Lehrkräfte, Fragen zu stellen, damit die Aufgabe von den Lernern gelöst wird. Die meisten Fragen werden von den Lehrkräften gestellt. Die Fragen der Lerner sind situations- und wissensbedingt, deren Anzahl im Vergleich zu den Lehrkräften nicht so hoch sind (dazu vgl. Duman: 2003).

Es ist wichtig, hier zu betonen, dass mit Hilfe dieses Musters nicht nur die Unterrichtsthemen bearbeitet werden, sondern dass es das Mittel der Klassenkommunikation ist. D.h. dieses Muster schafft für Lerner Möglichkeiten im Klassenraum über die Themen, über sich oder über soziale Themen zu reden.

Unten werden Beispiele von der Klassenkommunikation gegeben, in denen der Einfluss der Muttersprache auf die Zielsprache demonstriert wird.

Bevor man mit Analysen anfängt, ist es notwendig, kurz den Interlingualen Ansatz, der die Basis für diese Studie bildet, zu erklären.

Nach Selinker (1969, 1972) entwickelt der Lerner beim Erwerb der Zweitsprache eine Art des sprachlichen Zwischensystems, das als Interimsprache genannt wird. Dieses spezifische Sprachsystem (Interimsprache) weist von Grund- und Zweitsprache unabhängige sprachliche Merkmale auf. Es geht um kreative sprachliche Prozesse. Die Interimsprache nähert sich der Zielsprache an, wenn der Lerner Fortschritte im L2 macht. So betrachtet geht die Theorie davon aus, dass der Lerner die Interimsprache weiterentwickelt und es möglich ist, dass die beiden Sprachen zu irgendeinem Zeitpunkt äquivalent sind.

Selinker stellt die Interimsprache als Produkt von fünf zentralen kognitiven Prozessen dar:

- Sprachtransfer
- Transfer des Trainings
- Strategien des Zweitsprachenlernens
- Strategien der Zweitsprachenkommunikation
- Übergeneralisierung

Der Sprachtransfer wird als psycholinguistischer Prozess angesehen. Dieser umfasst eine bewusste kreative Aktualisierung vorhandenen Wissens. Der Transfer zeigt den störenden Einfluss der Erstsprache auf die Zweitsprache.

Der Transfer des Trainings hat mit dem Lehrplan, ungeeigneten Lehrmaterialien und Lehrern zu tun, die Fehler verursachen.

Unter Strategien des Zweitsprachenlernens versteht man kognitive Regelbildungsprozesse, durch die die Lerner Hypothese über das System bilden.

Strategien der Zweitsprachenkommunikation zeigen, dass der Lerner eine Hypothese über das System bildet, und dass ihm die Begrenztheit seiner sprachlichen Mittel bewusst ist, und deshalb eine Kommunikationsstrategie verwendet.

Übergeneralisierung bedeutet, dass der Lerner sprachliche Gesetzmöglichkeiten, die er erkannt hat, auf Bereiche ausweitet, in denen sie keine Gültigkeit haben. Der Lerner generalisiert sprachliche Regeln der Zielsprache, um sein lernerspezifisches sprachliches Problem zu lösen (vgl. dazu <http://webdoc.sub.gwdg,1999:5-7>).

Nach dieser kurzen Erklärung des interlingualen Ansatzes muss hier betont werden, dass in dieser Arbeit nicht alle von Selinker festgestellten Transferstrategien bearbeitet werden, denn es ist nicht das Ziel dieser Arbeit.

In dieser Arbeit werden nur Sprachtransfer und Transfer im Diskursbereich mit Beispielen aus den Transkriptionsausschnitten gezeigt.

1.1 Sprachtransfer

Wie wir wissen, entsteht der Transfer sowohl wegen der Unterschiede als auch der Ähnlichkeiten in den Sprachen. Aus welchem Grund es auch immer sein mag, es ist wichtig zu explizieren, dass ein Lerner aus seiner Muttersprache strukturelle Elemente in die Fremdsprache überträgt. Da das Sprachsystem des Türkischen ganz anders als das System des Deutschen ist, spricht man vom negativen Transfer. Bei der Übertragung bestimmter Elemente aus der Muttersprache werden von den Lernern bestimmte Hypothesen gebildet, die grammatische oder lexikalische Fehler

verursachen. Eine große Gruppe der Übertragungen ist aus der türkischen Sprache, eine kleine Gruppe ist aus der englischen Sprache (vgl. dazu www.ecml.at/documents/relresearch/spiropoulou.pdf,2004).

Bemerkenswerte Fehler in den Transkriptionen sind die Verwendungen der deutschen Präpositionen von den türkischen Lernern. Die Präpositionen werden von den türkischen Lernern entweder falsch oder gar nicht gebraucht. Die falsche Verwendung oder Nicht-Verwendung der Präpositionen versuche ich jetzt mit Beispielen aus den Transkriptionsausschnitten zu demonstrieren.

(B1)¹

- (1) (Lkt) Was für ein Problem war da • • ?
(42) Wer kann es erzählen?
(43) Wo spielte denn der Film • • • ?
(44) Wo spielte...
(5) (Ogz) In einer Stadt.
(6) (Sm) Berlin.
(7) (Lkt) In Berlin
(47) In einer Stadt, in einer Großstadt.
(48) Ja, jetzt ist es Hauptstadt.
(49) Sami, erzählst du?
(11) (Sm) Der alte Mann • e • trat ins neue Haus.
(12) (Lkt) Ja.
(13) (Sm) Eee die alte Frau eee seht/sah ehm • • im Balkon • • und
die Frau e will e den alten Mann kennenlernen.

In diesem Transkriptionsausschnitt diskutieren die Lerner mit der Lehrkraft über einen Film, der im Klassenraum gezeigt wurde. Im Film geht es um die Beziehung zwischen einer alten Frau und einem alten Mann. Die Lehrkraft versucht, dass die Lerner - mit Hilfe ihrer Fragen - über den Film reden, den sie im Klassenraum

¹ In den Beispielen wird die Lektorin mit (Lkt) und die Lerner werden mit den verkürzten Namen wie (Ogz) gezeigt.

gesehen haben. Außerdem will sie auch wissen, ob der Film von den Lernern verstanden wurde oder nicht, ob das Problem zwischen der alten Frau und dem alten Mann erkannt wurde, wo der Film spielte und wer die Geschichte erzählen konnte (1,2,3 und 4). Der Lerner (Ogz) beantwortet die Frage der Lehrkraft (5), indem er sagt, dass der Film in einer Stadt (spielte). Mit einer anderen Antwort auf diese Frage erweitert ein anderer Lerner (Sm) das Gesagte des Lerners (Ogz), denn er nennt die Stadt, in der der Film spielte (6). In der Äußerung (6) hat der Lerner (Sm) keine Präposition verwendet. Er sagt nur den Namen der Stadt: "Berlin". Da er die Präposition (in) nicht verwendet hat, hat die Lehrkraft die Präposition verwendet und sagt: "In Berlin" (7). Sie erklärt auch, dass diese Großstadt jetzt die Hauptstadt ist (9). Sie fordert den gleichen Lerner (Sm) auf weiter zu erzählen (10). Der Aufforderung folgend erzählt er weiter und sagt, dass der alte Mann ins neue Haus trat (11). In dieser Äußerung hat er die Präposition richtig gebraucht. In seiner Äußerung (13) erwähnt er, dass die alte Frau den alten Mann "im Balkon" sah und die Frau den alten Mann kennenlernen will. In dieser Äußerung verwendet er anstatt der Präposition "auf" die Präposition "in". Diese falsche Verwendung der Präposition kommt wegen der türkischen Übertragung, denn (Balkonda) bedeutet "im Balkon". Dieses (de und da) signalisiert im Türkischen den Lokativ, der als den Ort bestimmender Kasus dient.

Ich will hier ein anderes Beispiel geben, in dem es um ein Verb geht, das man im Deutschen mit einer Präposition verwendet, aber im Türkischen ohne. Dieses Verb ist (düşünmek) "denken". Im Deutschen gebraucht man dieses Verb mit der Präposition "an". Dagegen verwendet man dieses Verb im Türkischen ohne Präposition, sondern mit einem Akkusativ-Objekt: (Birini ya da birşeyi düşünmek) Wenn ein Lerner dieses Verbs ins Deutsche überträgt und ohne die Präposition "an" gebraucht, dann kommt es wegen dieser Übertragung zu einer inkorrekten Verwendungsform, die uns das Beispiel (B2) zeigt :

(B2)

(50) (Lkt) Was denkt der Mann da, was meinst du?

- (51) Er ist da, er hat geklingelt, die Tür geht nicht auf, aber er weiß, dass die Frau zu Hause ist.
- (52) Was denkt er?
- (53) (Sm) Eee •••
- (54) (Lkt) Vielleicht?
- (55) (Sm) Sie denkt, was wird ihm/mit ihm?
- (56) (Lkt) Er/der Mann?
- (57) (Sm) Ja ••• er denkt eee sie/sie •••

In diesem Transkriptionsteil reden die Lerner und die Lehrkraft über den Film (vgl. B1). Der Mann im Film klingelt, aber die Frau öffnet die Tür nicht, aber der Mann weiß, dass die alte Frau zu Hause ist. Das ist eine Situation, die für den Mann nicht gut ist. Die Lehrkraft will wissen, was der alte Mann in einer solchen Situation denken würde. Diese Frage der Lehrkraft hat nicht nur mit der Aufgabe zu tun, die die Lerner lösen sollen, sondern die Lehrkraft fordert die Lerner auf, dass sie sprachlich handeln. Mit dem sprachlichen Handeln kommen auch die Meinungen der Lerner zu dem Thema auf (55 und 57). In der Äußerung (57) kann man eine Übertragung vom Türkischen als Muttersprache ins Deutsche als Fremdsprache erkennen, denn ein Lerner (Sm) sagt: „Ja ••• er denkt eee sie/sie •••“ In dieser Äußerung gebraucht der Lerner (Sm) die Präposition „an“ nicht. Der Grund dafür ist, dass der Lerner (Sm) die akkusativische Verwendung dieses Verbs „denken“ (düşünmek) von seiner Muttersprache in die Fremdsprache überträgt. M.E sollte die Lehrkraft fragen: Woran denkt der Mann da? Somit könnte sie zeigen, dass das Verb „denken“ (düşünmek) mit der Präposition „an“ verwendet wird.

Von der grammatischen Übertragung kommen wir jetzt zur lexikalischen Übertragung, die die Lerner realisieren. Wegen der lexikalischen Übertragungen entstehen nicht nur inkorrekte Verwendungen, sondern auch solche, die man entweder gar nicht versteht oder nur dann versteht, wenn man Türkisch gut kennt. In diesem Zusammenhang gebe ich ein Beispiel.

(B3)

- (170) (Lkt) Elvan, wenn du/wenn du • einen jungen Mann gerne hast,
was würdest du machen?
- (171) (Elv) Er muss für mich Mühe geben.
- (172) (Lkt) Aha, ja?
- (173) (Elv) Denn hier ist die Türkei.
- (174) (Lkt) Ja.
- (175) (Elv) Eee ich/ich kann nicht eee laufen e/ich kann nicht ihm
laufen.
- (176) (Lkt) Ja, jaaa, ich verstehe dich schon, aha.

In dem Beispiel (B3) reden die Lerner über die Beziehungen zwischen den jungen und alten Menschen in der Türkei. Die Lerner sind von der Diskussion über den alten Mann und die alte Frau im Film zu den Beziehungen der jungen Menschen in der Türkei gekommen. Aus diesem Grund kommt es zu den Übertragungen türkischer Wörter in der deutschen Sprache. Diese Übertragungen sind nicht leicht zu verstehen.

Im oben gezeigten kurzen Diskurs zwischen der Lektorin und einer Lernerin (Elv) richtet die Lektorin Fragen an die Lernerin (Elv). Die Lektorin will mit Hilfe der Frage erfahren, was die Lernerin (Elv) machen würde, wenn sie einen jungen Mann gerne hätte. Sie (Elv) vertritt die Meinung, dass der Mann sich Mühe geben muss. Sie verallgemeinert ihre Meinung, und glaubt, dass ihre Meinung nicht nur für sie, sondern auch für die anderen jungen Frauen in der Türkei gilt, indem sie sagt: „Denn hier ist die Türkei“. Wenn man die Äußerung paraphrasiert, heißt es, dass der Mann sich in der Türkei Mühe geben muss, aber nicht die Frau, wenn eine Frau einen Mann gerne hat. (Dieses Mühe-Geben kann man meines Erachtens als „sich interessieren“, „Liebe zeigen“ oder aber als „sich bemühen“ übersetzen). Nach dieser Äußerung kommt eine andere Äußerung (175): „Eee ich/ich kann nicht eee laufen e/ich kann nicht ihm laufen“. Dieses „nicht laufen“ (koşmamak) bedeutet in diesem Kontext „nicht versuchen jdn zu gewinnen“.

Nach diesen Erklärungen mit den Beispielen von dem Sprachtransfer kommen wir zum Transfer im Diskursbereich.

1. 2 Transfer im Diskursbereich

Anhand der Transkriptionen kann man sagen, dass in der mündlichen Klassenkommunikation zwei Fragearten von der Lehrkraft gestellt werden, wenn es um das Muster Aufgabe-Stellen/Aufgabe-Lösen geht. Sie sind:

- Direkte Fragen zum behandelnden Thema
- Freie Fragen zum behandelnden Thema

Direkte Fragen auf das behandelnde Thema werden gestellt, damit das Thema im Klassenraum besser verstanden wird. Nach der Besprechung des Themas mit Hilfe der gestellten Fragen, kommen freie Fragen, die nicht direkt mit dem Thema zu tun haben, die aber im Bereich des Themas gestellt werden, und die die Erfahrungen/die Erlebnisse der Lerner zeigen. Da es um die Erfahrungen/die Erlebnisse der Lerner geht, werden die gesellschaftlichen und kulturellen Übertragungen in den Äußerungen der Lerner sichtbar. Der Transfer zeigt also "die soziokulturelle Kompetenz" der Lerner (dazu. vgl. Kecskes/Papp: 2000).

Zuerst gebe ich ein Beispiel für direkte Fragen zum behandelnden Thema:

(B4)

(12) (Lkt) Das wissen wir wohl: Ausländeramt, okay.

(13) Wer kümmert sich um die Ausländer?

(14) [Das Ausländeramt.

[Sie schreibt das Wort an die Tafel

(15) (Sin) Aussiedler.

(16) (Adn) Aussiedler.

(17) (Lkt) Aussiedler, jaaa, das steht auch im Buch.

(18) Wir sehen das uns mal zusammen an.

(19) Aussiedler, im Buch auf Seite 39, Aufgabe 2.

- (20) Da stehen schon sehr viele Begriffe/sehr viele Wörter.
Zum Beispiel Gastarbeiter, Aussiedler.
- (21) Welche Wörter kennt ihr?
- (23) (Sin) Hocam, Asylanten.
- (24) (Özl) Fremde.
- (25) (Ebr) Wanderer.
- (26) (Lkt) Zuwanderer.

Im (B4) geht es um die Wortschatzerweiterung. Die Lehrkraft weiß, dass die Lerner das Wort "das Ausländeramt" kennen. Trotzdem schreibt sie das Wort an die Tafel (12,13 und 14), denn die Lerner werden andere Wörter lernen, die mit dem Wort Ausländeramt gebraucht werden. Die Aufgabe der Lerner ist diese Wörter im Klassenraum zu lernen und was sie gelernt haben zu verbalisieren. Aus diesem Grund verbalisiert ein Lerner (Adn) das Wort "Aussiedler". Dasselbe Wort wird von einem anderen Lerner (Adn) wiederholt. (15,16). Die Funktion dieser Wiederholung ist: Die Lerner kennen das Wort Aussiedler. Dieses Wort haben sie wie andere Wörter im Buch auf Seite 39 in der Aufgabe 2 gelernt (die Äußerungen der Lektorin 17, 18 und 19). Die Lektorin will kontrollieren, ob die Lerner die Wörter gelernt haben oder nicht. Aus diesem Grund stellt sie die Frage: "welche Wörter kennt ihr?" (22). Dann kommen die Antworten der Lerner, mit denen sie ihr Wissen zum Ausdruck bringen. D.h. die Wörter, die sie gelernt haben, bringen sie zum Ausdruck, indem sie sagen: Asylanten, Fremde, Wanderer (23,24,25).

Von den direkten Fragen zum Thema kommen wir zu den freien Fragen zum Thema:

- (B5)
- (41) (Lkt) Du hast den Film nicht gesehen, aber • • wie ist denn die
Beziehung in der Türkei zwischen • den jungen Männern und
jungen Frauen • • und • bei alten Frauen und alten Männern?
- (42) Kannst du zu Ahmet gehen und sagen: "Ich habe dich gern!"
- (43) (Dlk) Es ist normal, aber • eee es ist schwer.
- (44) Aber wenn ich so viel liebe, kann ich sagen.

- (45) (Lkt) Ja.
- (46) (Dkl) Ich denke: Zwischen den Alten ist ehm sehr selten.
- (47) Die Frau schämt sich eee mit einem Mann • • eee allein zu sein ehm zusammen zu sein.
- (48) (Lkt) Ist das nur schämen, oder darf sie überhaupt zusammen sein?
- (49) (Dlk) Nein, vielleicht sie brauchen nicht/die alten Frauen brauchen keine Männer.
- (50) (Lkt) Aha, warum?
- (51) (Dlk) Eee zuerst sie/ich denke, dass eee sie schämen, was die Gesellschaft über mich sagt und e • zweitens ((lacht)) • • • ehm...
- (52) (Lkt) Sind sie alleine in unserer Gesellschaft?
- (53) (Dlk) Ja.
- (54) Sie begnügen sich mit ihren Freundinnen, und ihren Nachbarn.
- (55) Vielleicht eee/vielleicht e • ihre Kinder/Kind/Kinder...
- (56) (Lkt) Ja.

In dem Beispiel (B5) wird das Thema mit einer Frage der Lektorin nach der Beziehung zwischen dem alten Mann und der alten Frau im Film und den Beziehungen zwischen jungen Menschen in der Türkei (41) angesprochen. Sie will wissen, ob die Lernerin (Dlk) zu Ahmet gehen und sagen kann, dass sie ihn gerne hat. Mit der Antwort auf diese Frage von der Lernerin (Dlk) kommt die Meinung einer jungen Frau zur Sprache, die die Beziehung der jungen Frau zu einem jungen Mann zeigt: Für sie ist es normal, zu einem jungen Mann zu gehen und ihm zu sagen, dass sie ihn gern hat. Obwohl sie es normal findet, ist es für sie schwer, das zu sagen. Sie kann das nur sagen, wenn sie ihn sehr liebt. Ihrer Meinung nach könnte so was zwischen den alten Menschen sehr selten vorkommen, denn sie glaubt, dass die Frauen - hier alte Frauen - sich schämen würden, wenn sie mit einem Mann allein bzw. zusammen wären (44, 46 und 47). Die Lektorin als eine Hörerin ist mit dieser Verbalisierung der Lernerin (Dlk) nicht einverstanden. Deswegen fragt sie, ob es nur schämen sei oder ob eine alte Frau (mit einem Mann) zusammen sein dürfe. Mit ihrer Antwort auf die Frage der Lektorin kommt zur Sprache, dass die Lernerin (Dlk) als Grund dieses Schämens die Gesellschaft angibt (51). Wenn man diese Äußerung

paraphrasiert, wird deutlich, dass eine alte Frau sich schämt, besser ausgedrückt, dass sie Angst haben wird, wenn sie mit einem alten Mann zusammen ist. Aus Angst vor der Gesellschaft verzichten alte Frauen auf Beziehungen zu Männern und begnügen sich mit ihren Freundinnen, mit ihren Nachbarinnen und auch mit ihren Kindern (54,55).

Schluss

Dieser Beitrag zeigt, wie bestimmte sprachliche, gesellschaftliche und kulturelle Übertragungen vom Türkischen ins Deutsche in der mündlichen Klassenkommunikation beim Fremdsprachenlernen auftreten. Ich schließe diese Arbeit mit der Hoffnung, dass mehr Untersuchungen von Übertragungen im Diskursbereich realisiert werden, und dass diese Arbeit anderen Arbeiten Anregung gibt, und dass die Übertragungen, die wegen der strukturellen und soziokulturellen Unterschiede in dieser Arbeit entstanden sind, nicht als Störfaktor, sondern als kreative Aktualisierung des Wissens betrachtet werden.

Literatur

Adiv, E. (1984) Language Learning Strategies: The Relationship between L1 Operating Principles and Language Transfer in L2 Development. In: Andersen, R. (Hrsg.) Second Languages. London: Newbury House Publishers, 125-142.

Becker-Mrotzek, / Vogt, R. (2001) Unterrichtskommunikation. Tübingen: Niemeyer.

Bußmann, H.(1983) Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart: Kröner.

Duman, S. (2003) Situations- und Wissenbezogenheit der Studentenfragen im Rahmen des DaF-Unterrichts. In: Cakir,M./Öztürk,I/Yildiz,C.(Hrsg) Aachen: Shaker,1-5.

Ehlich, K. / Rehbein, J. (1986) Muster und Institution. Tübingen: Narr.

Grießhaber, W. (1990) Transfer diskursanalytisch betrachtet. In: Linguistische Berichte 129/1990, 386-414.

Hecht, K. / Green, P-S. (1993) Muttersprachliche Interferenz beim Erwerb der Zielsprache Englisch in Schülerproduktionen. In: Henrici, G. /Zöfgen, E. (Hrsg,) Fremdsprachen Lehren und Lernen. Tübingen: Narr, 35-56.

Keckes, I. /Papp, T. (2000) Foreign Language and Mother Tongue. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

[http://webdoc.sub.gwdg./ebook/ah/1999/aroui/Kapitel 2.pdf](http://webdoc.sub.gwdg./ebook/ah/1999/aroui/Kapitel_2.pdf).

www.ecml.at/documents/relresearch/Spiropoulou.pdf (zugegriffen am 14.01.2004)

L.V. BEETHOVEN’NİN KEMAN-PIYANO SONATLARININ KEMAN ÇALMA TEKNİKLERİ AÇISINDAN GENEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Ahmet Hamdi ZAFER*

Özet

L.V. Beethoven’ın keman-piyano sonatları keman edebiyatının önemli ve güç sonatları arasında yer almaktadır. Legato, Spiccato, Trill, Oktav, Pizzicato, Detache, Arpej gibi sağ ve sol el tekniklerinin yanı sıra, nüansların elde edilmesi, entonasyon ve müzikalite açılarından kendine özgü güçlükler içermektedir. Tüm bu değişkenler eserin doğru ve etkili bir biçimde seslendirilebilmesi için önem taşımakta ayrıca keman sanatının gelişiminde eğitici özellikler içermektedir. Bu sonatların Beethoven’ın müziğine uygun bir şekilde seslendirilebilmesi için, söz konusu tekniklerin Beethoven’ın müzik anlayışı doğrultusunda incelenmesi ve çalma tekniklerinin doğru bir biçimde uygulanması önemlidir. Araştırmanın sonucunda bu yönde katkı sağlayacak bulgulara ulaşılmış gerekli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Beethoven, Sonat, Keman, Teknik, Legato

Abstract

L.V. Beethoven’s piano and violin sonatas take place among the examples of hardest and the most important sonatas of violin literature. This sonatas have some own difficulties by the point of Legato, Spiccato, Trill, Oktav, Pizzicato, Detache, Arpej, Entonation, müzikalite and getting differences, and they have an educational way. It is very important for the violinists to practise the playing techniques in the correct style; to examine them to Beethoven’s musical ideas.

Keywords: Beethoven, Sonata, Violin, Technic, Legato

* Arş.Gör., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuarı

AMAÇ

Beethoven'ın keman-piyano sonatlarının genel özelliklerinin iyi anlaşılması, hem Beethoven'ın müzik stilini, hem de bu stilin keman-piyano sonatlarındaki uygulanışını kavramakta önemli bir temel oluşturabilir. Dolayısıyla araştırma sonucunda, bu yaklaşımın onun herhangi bir keman-piyano sonatının doğru ve etkili bir biçimde seslendirilmesinde yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu amaca yönelik olarak söz konusu sonatlar genel özellikleri açısından incelenmiş, belgesel tarama, gözlem ve analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

PROBLEM

L. V. Beethoven'ın keman-piyano sonatları seslendirilmesi güçlükler içeren zor sonatlar arasında yer almaktadır. Beethoven'ın keman piyano sonatları, keman çalma tekniklerine ilişkin ne gibi güçlükler içermektedir? Bu güçlüklerin doğuracağı olası sorunları azaltmaya yardımcı olabilecek başlıca yaklaşımlar nelerdir?

GİRİŞ

Beethoven müziğe başlangıç yıllarında çok çalışmasına rağmen, babası onun Mozart gibi bir dahi olacağını düşünmekteydi.¹ Bu dahi bestecinin eserleri üç periyotta incelenebilir. İlk periyotta Haydn, Mozart'ın etkileri yoğunlukla görülmektedir. Besteci bu periyotta aynı zamanda hem bir piyanist, hem de bir kompozitör olarak ün yaptı.²Orta periyot Beethoven.'nın en üretken olduğu periyottur. Bu periyotta, bestecinin kahramanlık ve mücadele unsurlarından etkilendiği, eserlerinde yoğun bir şekilde hissedilmektedir.³ Bestecinin son periyottaki eserleri ise daha kişisel anlatıma yönelik ve yenilik içeren yapıtlardır.⁴ Büyük yaratıcı Beethoven'ın bu özellikleri, keman edebiyatının en önemli eserlerinden olan keman- piyano sonatlarına da yansımıştır.

¹ Tia DeNora, (1995): *Beethoven and construction of Genius*, University of California press, London: s.197

² <http://home.swipnet.se/zabonk/cultur/ludwig/beebio.htm> (Temmuz 2007)

³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Beethoven>, (Haziran 2007)

⁴ Leyla Pamir, *Müzikte Geniş Soluklar*, Ada Yayınları: s.40

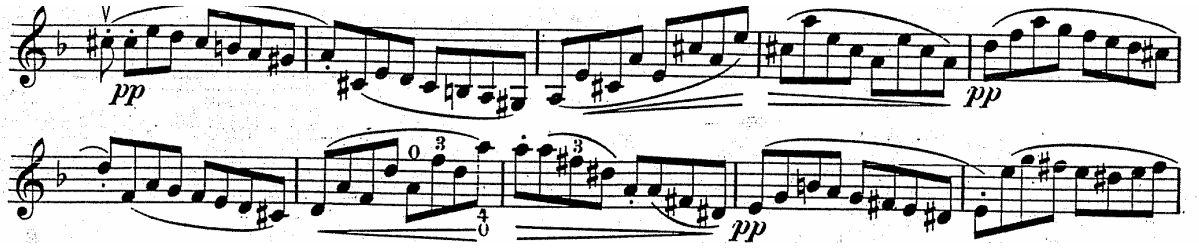
BULGULAR VE YORUM

Bu sonatlardaki bir takım genel özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Beethoven'ın keman-piyano hem müzikalite açısından hem de teknik açıdan aşılması gereken kendine özgü güçlükler içermektedir. Beethoven bu sonatlara kendi müzik anlayışını ve stilini yansıtmıştır, dolayısıyla bu sonatlardaki bir takım güçlüklerin, Beethoven'ın özelliklerinin dikkate alınarak incelenmesi gerekir.

Çok sık kullanılan Legato'lar, Beethoven'da çok uzun yay bağlarıyla yer almakta, dolayısıyla yayın çok planlı bir şekilde kullanılması zorunluluğu olduğu gibi, buradaki nüansların ve müzikalitenin de ortaya çıkarılması gerekir. Ayrıca aksi istenmediği takdirde, yay değişimlerinin mümkün olduğunca vurgusuz bir şekilde yapılmasına dikkat gösterilmelidir.

Örnek 1: 1.Sonat, 1.bölümden bir kısım

Zorlayıcı olabilecek çok süratli ve güç pasajlarda hem teknik, hem de psikolojik açıdan bir gerginlikten olabildiğince kaçınılması ve kasların yumuşaklığının sağlanması gerekir.

Örnek 2: 2.Sonat, 1.bölümden bir kısım

Ağır bölümlerde tek tel üzerindeki pasajlarda ve pozisyon geçişlerinde entonasyonun ve çevikliğin sağlanabilmesi için, bu pasajlardan iyice emin oluncaya kadar, disiplinli bir şekilde çalışılması gerekir.

Örnek 3: 3.Sonat,2. bölümden bir kısım

The image shows a musical score for Example 3, which is a section from the 3rd Sonata, 2nd movement. It consists of two staves. The top staff is in treble clef and the bottom staff is in bass clef. The music is written in a key with one flat (B-flat major or D minor) and a 2/4 time signature. The top staff features a complex rhythmic pattern with many sixteenth notes and triplets. The bottom staff provides a harmonic accompaniment with chords and moving lines. Dynamics include piano (p), pianissimo (pp), and sforzando (sf). There are also markings for 'perdendosi' and 'sf'.

Beethoven'ın İlkbahar sonatı örneğinde olduğu gibi, kendine özgü güzel melodilerini sunduğu pasajlarda iyi bir sonarite önem kazanmakta, yapılan vibratonun karakterine de dikkat etmek gerekmektedir. Vibratonun fazla abartılı yapılması müziğin karakterini etkileyebilir. Juan Manen vibratoyu hızına göre yavaş, orta ve hızlı salınımlı olmak üzere üç gruba ayırmıştır.⁵Buradan hareketle, vibrato hızının pasajların karakterine uygun bir şekilde seçilmesi gerekir. Ayrıca iyi bir ton üretimi için; tele uygulana basınç ile birlikte, yay sürüş hızı ve yay ile tel arasındaki temas noktasının, eşit derecede önemli üç faktör olduğunu da hatırd tutmak gerekir.⁶

Örnek 4: 5.Sonat, 1. bölümün giriş kısmı

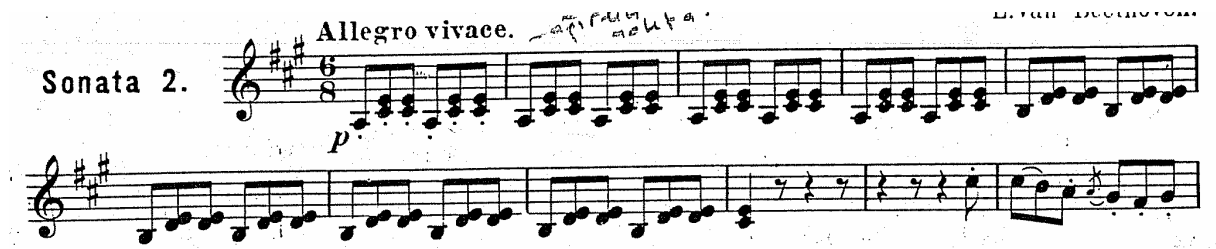
The image shows a musical score for Example 4, which is the introduction of the 5th Sonata, 1st movement. It consists of two staves. The top staff is in treble clef and the bottom staff is in bass clef. The music is marked 'Allegro.' and 'Sonata 5.'. The top staff features a melodic line with slurs and accents. The bottom staff features a rhythmic accompaniment with slurs and accents.

⁵ Cemalettin Göbelez, (1996): *Çalgılar Dünyasında Keman*, Lizi Müzikevi Yayınları, Ankara: s.79

⁶ Harold Berkley, (1943): *The Modern Technique of Violin Bowing*, G. Schirmer, inc, New York:s.36

Çok yüksek tempolu Spiccato pasajlarda yayın denge noktasının tercih edilmesi ve yayın telden fazla uzaklaştırılmaması daha uygun olabilir.

Örnek 5: 2.Sonat, 1.bölümün giriş kısmı

Bazı pasajlarda arpejlerden oluşan üçlemelerde tel değiştirirken zamanlamaya, netliğe ve her bir teldeki sesin aynı karakterde çalınmasına özen gösterilmelidir.

Örnek 6: 2.Sonat, 3.bölümden bir kısım

Olanak bulunduğu çift Forte ve Sforzando'lara yayın tele biraz yukarıdan düşürülerek başlanması hem etkiyi güçlendirecek, hem de daha artistik olacaktır.

Hızlı bölümlerde sekizlik ve dördlük notalardaki Triller'in tam ve net duyurulması müziğin karakteri açısından önemlidir. Bu Triller'e yayla bir aksan yaparak girmek kolaylık sağlayabilir. Triller'in rahat bir şekilde yapılabilmesi için Trill yapan parmağın tele yakın tutulması ve sol elin yumuşaklığının korunması, parmağının tele çok sert vurulmaması ve telden fazla uzaklaştırılmaması gerekir. Trill yumuşak bir şekilde yapılmalı ve parmakların rahat bir şekilde hareket edebilmesi sağlanmalıdır. Aksi durumda elin kasılması ve dolayısıyla parmağın vuruş hızının yavaşlaması ve ritmik eşitliğin bozulması söz konusu olabilir.⁷

⁷ Feridun Büyükkaksoy,(1997): *Keman Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Armoni Yayınları, Ankara: s.16

Örnek 7: 5.Sonat, 4.bölümün giriş kısmı

Hızlı bölümlerde göze çarpan dört, sekiz ve üç bağlı onaltılıkları izleyen Spiccato'lar çalınırken, hem temponun aksamaması, hem de bu pasajların rahat çalınabilmesi için, bağlı notalarda, yayın topuk ile ortası arasındaki kısmın kullanılması Spiccato'lara daha rahat bir geçişin sağlanmasına yardımcı olabilir. Çok fazla tel değişimi olan Staccato'larda ise, gerektiğinden fazla uzun yay kullanılması ve yayın değiştirilecek tele çok çevik bir şekilde yerleştirilmesi gerekir. Aksi takdirde bu pasajlarda ritmin aksamaması ve netliğin bozulması kaçınılmaz olabilir.

Örnek 8: 3. Sonat, 3. bölümden bir kısım

Keman eşlik konumunda olduğunda, bu eşlik kuru ve mekanik olmamalı, piyanonun nüanslarına ve yorumuna uygun olarak, ifadeyi güçlendirici ve zenginleştirici olmasına çalışılmalıdır. Piano, Forte, çift Forte, Crescendo ve Decrescendo gibi nüanslarda yay basıncı ile pasajlardaki ifade arasında paralellik kurulması gerekir.

Örnek 9: 5.Sonat, 1. bölümden bir kısım

Beşinci sonatın ilk bölümünde yer alan üçlemelerde bağısız notalar, yayın uç kısmına doğru, güçlü, ani ve Martele yay çekişleriyle çalınmalı, bağlı notaları iterken yay baskısında bir değişme olmamalıdır. Böylece bu pasajlardaki dinamik etkiyi ortaya çıkarmak mümkün olabilir.

Örnek 10: 5.Sonat, 1. bölümden bir kısım

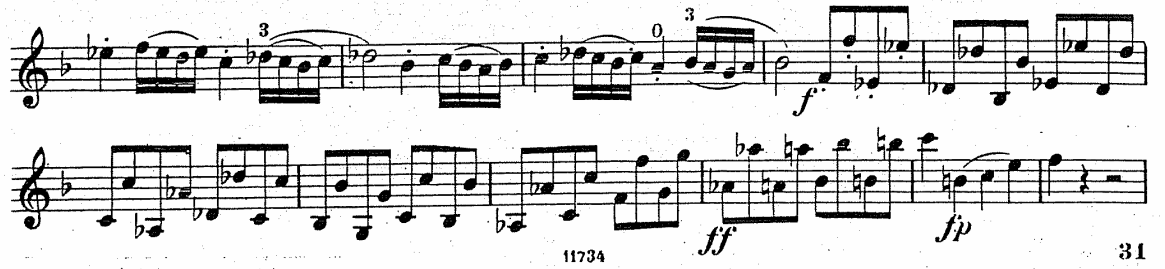
Yayla çalarken elde edilen netliği Pizzicato pasajlarda sağlayabilmek zordur. Çünkü bu teknikte belli bir düzeye ulaşmış olmak gerekir. Pizzicoları yayı bırakarak çalışmak, daha sonra yayı tutarak çalışmak hâkimiyeti arttırmaya yardımcı olabilir. Daha zor olan çift ses Pizzicato'ları çalmak böylece daha kolaylaşabilir.

Örnek 11: 5.Sonat, 4. bölümden bir kısım

Oktavların yer aldığı pasajlarda tel değiştirirken, öncelikle 1. parmağı yerleştirmek ve bu parmaktan emin olmak 4. parmağın doğru bir şekilde yerleştirilebilmesine de öncülük edecek, iyi bir entonasyonun sağlanmasına katkı da sağlayacaktır.

Örnek 12:5. Sonat, 4. bölümden bir kısım

Piano ve Forte nüanslardaki akorlarda iyi bir entonasyonun sağlanması hem müziğin karakteri, hem de teknik açıdan ayrı bir zorluk içermektedir. Piano akorlarda yumuşak bir Sonorite elde edebilmek için, topuğa yakın çalmaktan kaçınmak daha doğru olur. Çoğunlukla Kemancılar, akorları hep ökçede çalmak isterler. Ancak ökçedeki ağırlıktan yaralanmak için akorlar, zaman zaman yumuşak ses özellikleri istendiğinde, yayın ortasında hatta üst yarsında bile çalınmalıdır.⁸ Ağır tempolarda akoru çok çabuk kırmak sert bir ifadeye yol açabilir, ancak daha keskin akor kırışları da gerekebilir. Bu açıdan eserin temposuna ve karakterine uygun akor kırışları tercih edilmelidir.

Örnek 13: 6.Sonat, bölüm 3, varyasyon 4'ten bir kısım

⁸ Feridun Büyükaksoy, (1997): *Keman Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Armoni Yayınları, Ankara:s.59

Hızlı pasajları Detache çalmak çoğu zaman Spiccato çalmaktan daha zordur. Bu yüzden, Detache dizileri çalmak daha zor olabilir. Bu güçlüğü aşmak için yayı tele yapıştırmak, her bir nota için aynı uzunlukta yay kullanmak, yay hareketini hem ön kol, hem bilek, hem de parmakların katılımıyla yapmak, bu harekete omuzun dahil olmasına izin vermemek, fazla uzun yay kullanmamak, geniş tel atlamalarında yayı çok çabuk çevirmek ve hemen tele yapıştırmak güçlüğü azaltmaya yardımcı olabilir.

Örnek 14:7.Sonat, 1.bölümden bir kısım

SONUÇ

Beethoven'ın keman-piyano sonatları kemancılar için son derece eğitici olmakla birlikte, olgunlaşmalarına büyük katkı sağlayan yapıtlardır. Dolayısıyla kemancıların bu sonatları repertuarlarına almaları kendilerini geliştirmeleri açısından önemlidir. Ancak bu sonatların karakterine uygun seslendirilmesine ve keman çalma tekniklerinin doğru bir biçimde uygulanmasına dikkat edilmesi, doğru çalışma yöntemlerinden yararlanılması gerekir.

KAYNAKÇA

1. Büyükaksoy, F. , (1997): *Keman Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Armoni Yayınları, Ankara.
2. Berkley, H. , (1943): *The Modern Technique of Violin Bowing* , G.Schimer Inc. , New York .
3. DeNora, T. , (1995): *Beethoven and the Construction of Genius*, University of California Press.
4. Göbelez, C. , (1996): *Çalgılar Dünyasında Keman*, Ligt Müzikevi Yayınları, İstanbul.
5. <http://home.swipnet.se/zabonk/cultur/ludwig/beebio.htm> (Temmuz 2007).
6. <http://en.wikipedia.org/wiki/Beethoven> (Haziran 2007).
7. Pamir, L. : *Müzikte Geniş Soluklar* , Ada Yayınları.
8. Zafer, A.H, (2007): *L.V.Beethoven'ın Keman-Piyano Sonatlarının Keman Çalma Teknikleri Bakımından İncelenmesi*,Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi.

SANAT EĞİTİMİNDE BİR DUAYEN SANATÇI BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU VE 10'LAR GRUBU

Evren BOLAT AYDOĞAN*

Özet

Türk resim sanatı toplumsal ve kültürel değişimler sonrasında gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu süreç içerisinde yer alan Bedri Rahmi Eyüboğlu hem sanatçı hem de sanat eğitimcisi olarak önemli bir yere sahiptir. Eyüboğlu, yaşamı boyunca sürdürdüğü sanat eğitimciliği ile birçok sanatçı yetiştirmiştir. 1940'ların sonunda ortaya çıkan ve sanatçının öğrencilerinden oluşan '10'lar Grubu' da dikkat çeken bir sanat hareketi ve dayanışması olarak sanat tarihimizde yer almaktadır. Bu çalışmada da '10'lar Grubu' ve hocaları Bedri Rahmi Eyüboğlu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat eğitimi, Bedri Rahmi Eyüboğlu, 10'lar Grubu

Abstract

Turkish painting art has reached today by developing after social and cultural changes. Bedri Rahmi Eyüboğlu has an important position in this course as an artist and also as an art educator. Eyüboğlu trained a lot of artists in the term of his art educator continuing during all his life. '10'lar Grubu', which arises at last 1940's and consist of the artist's students, takes place in our art history as an attracting attention art movement and cooperation. This study deals '10'lar Grubu' and their teacher Bedri Rahmi Eyüboğlu.

Key Words: Art education, Bedri Rahmi Eyüboğlu, 10'lar Grubu

* Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

Türk resim sanatının batılı bir anlayış kazanması ve kökten bir başkalaşım geçirmesi toplumsal ve kültürel değişimler sürecinde olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren başlayan bu değişimler Cumhuriyet ile birlikte ivme kazanmıştır. Yaklaşık iki yüzyıldan beri gerçekleşen batılı resim deneyleri 1920'lerde Cumhuriyet'in getirdiği yeni dünya görüşü ile biçimlenerek günümüze kadar gelmiştir. Bu zaman sürecinde farklı üslup ve görüşlerde gruplar ortaya çıkmıştır. 1940'ların sonuna doğru ortaya çıkan '10'lar Grubu' da bu gruplardan biridir. 10'lar Grubunun oluşmasındaki en büyük etken ise hiç kuşkusuz ki hocaları Bedri Rahmi Eyüboğlu'dur. 1927 yılından itibaren resim öğretmenliği yapan ve yaşamı boyunca sanat eğitmenliğine devam eden Eyüboğlu bu yönüyle çağdaş resim sanatımızın gelişmesine katkılar sağlamış bir kuşağın yetişmesinde önemli rol oynamıştır. 10'lar Grubu ve sanatçı kişiliğinin yanı sıra sanat eğitimci kişiliği ile de çağdaş resim sanatının ülkemizde şekillenmesine katkılar sağlayan Bedri Rahmi Eyüboğlu'na değinmeden önce, o dönemde toplumsal alanda ve sanat alanında yaşanan olaylara değinmek gerekmektedir.

Aslında 1940'lardan sonra yaşanan değişimler bu dönem öncesinin batılı dünya görüşünden ayrı bir anlam taşımamakla beraber önceki gelişmelere de dayanmaktadır. Bununla birlikte 1940'lardan itibaren Türk resim sanatında belirgin bir biçimde özgünleşme, yöreselleşme ve ulusal bireşimlere ulaşma çabaları görülmektedir. "Türk resmindeki batılılaşma süreci ulusallaşma bilinciyle birlikte Türk sanatında kendini gösteren kaynağa dönüş eğilimleri, 1940 sonrası kuşaklarında değişik yöntemler izlemekle beraber temelde aynı olgunun farklı görünüşleridir" (Özsezgin,1980:11).

Bu tür bir eğilimin nedenleri ise bu dönem ve az öncesinde yaşanan olaylardır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleşen Türk Devrimi ile ulus bilincine sahip yeni bir toplum yaratmaya yönelik siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hareketler gerçekleştirilmiştir. Çağdaş Türkiye'yi hedefleyen bu girişimler sanat alanında da etkin olmuştur. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ali'si 1927-1928 öğretim yılından itibaren Güzel Sanatlar Akademisi adını almıştır ve 1936 yılında eğitim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Akademi günün koşullarına uygun, çağdaş bir

eğitim yine yabancı hocalarla uygulanmak istenmiştir. Ayrıca Gazi Eğitim Enstitüsü'nün açılışı ve Türk Ressamlar Cemiyeti'nin (eski Osmanlı Ressamlar Cemiyeti) Ankara'daki Türk Ocağı binasındaki sergisi (1923) Anadolu'daki ilk sergi olarak önem taşımaktadır. 1933-1936 yılları arasında gerçekleştirilen ve bir anlamda da Kurtuluş savaşını görselleştiren İnkılap Sergilerinin yanı sıra CHP tarafından düzenlenen Yurt Gezileri (1938-1944) topluma sanatı kaynaştırmak ve sanatçıya yeni ufuklar açmak amacıyla düzenlenmiştir. Özellikle Yurt Gezileri ile sanat Anadolu'ya taşınarak, sanatçıların yurdun çeşitli köşelerindeki yaşam biçimi, tarihi değerler ve folklorik öğelerden yola çıkarak Türk resmine değişik temalar kazandırması hedeflenmiştir (Osma,2003:4-13).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet ile birlikte gelişen olaylar özellikle de Yurt Gezileri, Anadolu'nun, yöreselliğin Türk Resminde başlıca konulardan biri olmasına neden olmuştur. Bu anlamda 1940'lar gerçek anlamda yöreselliğin ana yöneliş olduğu bir dönemdir. Daha öncesinde özellikle de 1930'larda yurt gerçeklerinden, Kurtuluş Savaşı'ndan yola çıkılarak yapılan eserler (örneğin; Şeref Akdik 'Millet Mektebi', Zeki Faik İzer 'İnkılap', Halil Dikmen 'Cephane Taşıyan Köylü Kadınlar') gerçekçiliğin ve yöreselliğin ilk örnekleri olsa da önceden belirtildiği gibi Yurt Gezileri bir değişim yaratarak yöreselliğin Türk resminde başlıca tema olarak yer almasını sağlamıştır.

“...Halk Partisi'nin 1939'larda ressamlarımızı Anadolu'ya geziye göndermesiyle meydana gelen yerel notlu çalışmalarda, biçimleme yöntemleri katılığı yumuşadı. Kısa süre içinde sergilerde, Anadolu kent ve kasabalarının hanlarını, kahvelerinin, eski yaylı arabalarını, ulu çınarlarını, kübist biçim-bozmasına uğramış köylü ya da kasabaları konu edinen resimler görülmeye başladı. Böylece, yerli havalı, kübist biçimleme yönteminden çok sadeleştirmeye yönelik resimler adeta moda oldu”(Turani,1984:11).

Yurt Gezisi programı çerçevesinde Çorum'a giden Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun sanatında da bu değişimin izleri görülmektedir. Sanatçının Çorum'daki yaşantısı sanatının ve kişiliğinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Daha önceleri, özellikle askerlik dönüşünde İstanbul'un açık hava kahvelerinden, Boğaz'dan, Salıpazarından manzaralar yapan sanatçı bir yandan da Akademideki atölyedeki

çalışmalarını sürdürmüştür. Az boya ile şiddeti azaltılmış renkleri, boyayı fırça ile sıyırtarak kullanan sanatçı, hocası Leopold Levy'nin tekniği ile çalışırken aynı zamanda Dufy'den de etkilenmiştir: “Dufy etkisi, Dufy'nin doğu çinilerinden aldığı modle edilmemiş, yan yana düz ve özentisizce sürülmüş canlı renk lekeleri üstünde ince, kıvrak çizgiler halinde nesnenin sınır çizgilerini, ayrıntılarını serpiştirmesi Bedri Rahmi'nin benimsediği, ömrü boyunca yararlandığı bir yöntemdir”(Erol,1984:78)

1929 yılında Güzel Sanatlar Akademisine başlayan Bedri Rahmi, ilk yıl Nazmi Ziya Güran'ın, ikinci yıl ise Çallı'nın atölyesinde çalışmıştır. 1931 yılında Paris'e giden sanatçı orada Dijon, Lyon Güzel Sanatlar Okulu ve Andre Lhote Özel Akademisi'ne devam etmiş daha sonra geri dönerek 1936 yılında akademiye birincilikle bitirmiştir. Sanatçının akademide öğrenciyken Paris'e giderek farklı atölyelerde çalışması onu daha çok Dufy ve Matisse gibi sanatçılara yaklaştırmıştır. 1940'lara kadar bu iki sanatçının izlerini taşıyan Bedri Rahmi'nin sanatında ilkin Kübizmin etkisi ile figürlerin, eğri ve düz çizgilerin dengeli olarak uygulandığı kurt yapılı işleniş ya da geometrik bir sadeleştirme içinde ele alınışı görülür. Fonda ise Türk süsleme sanatındaki çiçek motifleri ve süsleme düzenine yer vermiş, nü çalışmalarında ise yine Anadolu nakış ve yazma sanatının motiflerini kullanmıştır. Geleneksel Türk yaşantısına ilişkin biçimlere de yer veren sanatçı içtenlikle ve Matisse'i anımsatan renk ve dekoratif unsurları coşkuyla işlemiştir. Nü, oda içi, peyzaj ve fantastik düzenlemeler yapan sanatçı, “Kübizm etkili figür ve biçimler yanında lekeci doğa soyutlamaları, Dufy'i çağrıştıran çizgi düzeni ile lekesel lirik yorumları çeşitlilik içinde gösterir” (Gültekin, 1992:62-63).

Turani'ye (1984:11) göre “doğa izlenimlerini not ederken, kah kübizme, kah Dufy şiirine, kah Picasso neo-klasisizmine yaklaşan, Bursa kahveleri ve hanlarından, soyut lekecilğe, hatta strüktüralizma değin çeşitli denemeleri yapan” Bedri Rahmi'nin yaşam yapıtında homojen bir gelişim söz konusu değildir. Akademideki öğretmenliğinin yanı sıra yazarlık da yapan ve bu bakımdan da çok yönlü bir kişilik olan Bedri Rahmi, Çorum gezisi ile sanatındaki farklı denemelerinden sonra ana temalarına kavuşmuştur: “han kahveleri, han avluları, pazar yerlerinin kalabalığı,

halay çekenler, saz çalan âşıklar, dağ köyünden kente hasta indirenler, pazardan köye dönenler, bebesini emziren köylü kadınlar, bayramlıklarını giymiş köylüler, garipler, yoksular” (Erol,1984:79)

Anadolu insanının elinden çıkan işlere, çoraplara, nakışlara, yazmalara da yönelen sanatçı, çağdaş bir beğeni düzeyi yaratmıştır. Halk sanatının ürünlerini olduğu gibi aktarmadan, çağdaş resim ölçüleri ve görsel değerler de katarak ele alan Bedri Rahmi için halk sanatı ancak hız alınacak sağlam bir kaynak olmuştur. Yurda dönüşünden bir yıl sonra farklı anlayışlarda çalışan sanatçıların oluşturduğu D Grubu'nun dördüncü sergisine katılan sanatçı, Türk resmi için yeni anlatım yolları, yeni seçenekler aradığının belirtilerini göstermiştir (Özsezgin,1980:32-36).

“...Eyüboğlu, klasikleşmiş süsleme sanatlarımızdan ve halk sanatlarından seçtiği motifleri, ona kadar denenmemiş başarılı bir sentez gücüyle yağlıboya tabloya, gravüre, mozaik ve seramiğe aktardı. Böylelikle Türk süsleme sanatlarının değişik, zengin biçim ve renk klavyesi modern bir sanatçının elinde yepyeni bir tada kavuşmuş oluyordu. Çorapları, çevreleri, yazmaları, kilimleri uzaktan ya da yakından hatırlatan bir çizgi ve renk cümbüşü içindeki resimleriyle Eyüboğlu, kuşkusuz, modern Türk sanatına geniş bir katkıda bulunmuş oldu”(Berk-Gezer, 1973:62-63).

“Çok yönlü sanat çalışmaları ve bitmez, tükenmez sanat coşkusuyla kendine özgü sanat kişiliğini ortaya koymuş olan Bedri Rahmi 1969’da profesör ünvanını aldı ve ölümüne kadar sanatını yoğun çalışmalarıyla sürdürdü.” (Gültekin, 1992: 62). Ayrıca arkasında ‘Resim Yaparken’, ‘Resme Bakarken’ gibi sanat eğitime dair görüşlerini içeren eserler bırakan sanatçı, öğretmenliği boyunca da halk sanatı ile çağdaş dünya sanatı arasında bir sentez kurmanın gerekliliğini öğrencilerine aktarmıştır. Yaşamı boyunca devam ettirdiği sanat eğitimciliğinden asla ödün vermeyen sanatçının atölyesinde de kendinin takip ettiği ve öğrencilerinin de benimsemelerini istediği ilkeleri içeren bir yemin metni asılı durmuştur. Bu yemin ise şöyledir:

*Bugüne kadar resim sanatı alanında
Yapılagelmiş olanları inceleyeceğime
Kendini bütün dünyaya kabul ettirmişler
Arasında beni en çok saranlarını ayırarak
Onlara kendi aramalarımı, denemelerimi katacağıma
Alışıl gelmiş, basmakalıp, hazırlop
Klişeleşmiş çiğnene çiğnene tadı tuzu
Kalmamış hiçbir şeyi tekrarlamayacağıma
Elimden çıkan her çizgiye
Her lekeye
Her renge
Her beneğe
Kendi aklımı
Kendi tecrübemi
Kendi tasamı
Kendi ömrümü, yüreğimi basacağıma
Aldığım nefes, içtiğim su, bastığım toprak
Gözüm, kulağım, burnum,
Elim, belim, dilim, derim üstüne
Yemin ederim
Yemini bozduğum gün
Burdan giderim.*

Sanatçı atölyesindeki gençlerin sanata ilk adım atmalarında da yardımcı olarak, onların ‘10’lar Grubu’nu kurmalarını da sağlamıştır. Bir usta ve öğretmen olan Bedri Rahmi, öğrencilerine sergi düzenleme öğüdünü vererek aynı zamanda öğrenimini tamamlayan ve bir yıl sonra diploma konkuruna girecek olan genç sanatçılara dayanışmanın önemini de kavratmak istemiştir. 1947 yılında akademinin yemekhanesinde sergi düzenleyecek 10 genç sanatçı (Fikret Elpe, Mustafa Esirkuş, Leyla Gamsız (Sarptürk), Nedim Günsur, Saynur Kıyıcı, Mehmet Pesen, Hulusi Sarptürk, Ivy Stangali, Fahrünnisa Sönmez, Meryem Özacul) ‘10’lar Grubu’ adını alır. Daha sonra üye sayısı otuzu geçen bu grubun afişi ise serginin kapısına sağlı

sollu asılan ve her biri iki metre boyunda bir kilim motifi ve El Greco'nun bir düzenlemesinden alınmış bir figür şeklindedir (Erol,1984:95-96).

Biri Doğu'nun diğeri Batı'nın simgesi olan, Anadolu'nun saf bir kilim nakışı ve 16. yüzyılı 17. yüzyıla bağlayan kişilikli bir İspanyol ressamının yan yana getirilmesi ile grubun üyeleri her iki motife de sahip çıkacaklarını, ne birine ne de ötekine bütünüyle yönelmenin çağdaş sanat açısından tutarlı olmayacağını anlatmak istiyor olmalıydılar. Hocaları Bedri Rahmi'ye göre de hem resmi hem de tezyini sanatı tatmak gerekirdi. Ve son yarım yüzyıldır da batının resim dünyası da bu yönelimdeydi. Batılı ressamlar onların önemsemedikleri bu nakışları, kilimleri, dokumaları önemsiyorlardı (Özsezgin,1980:62-63).

Bu anlamda Turan Erol'a (1984:96) göre, yerelliğin yanında resim alanında batılı öğretim yöntemleri kaçınılmaz bir olgu olarak görülmektedir ve bu grubu oluşturan gençler resme başlarken desen çizimlerinde bir Dürer, Leonardo gibi çizmek şartıyla yetiştirilmişlerdir. Atölyesinde öğrencilerine bu çerçevede eğitim veren Bedri Rahmi'nin 10'lar Grubu üzerine sözleri ise şu şekildedir:

“Türk tezyini sanat dehasıyla ancak garp resminin temeli üzerinde esaslı bir şekilde durduktan sonra temasa geldiler. Tezyini sanatlarımızın abad eden, icat fikrini, biçimde, renkte, istifte son haddine ermiş, vuzuhu benimsemeğe başladılar. Bu benimsemede bir gün bir Fransız, bir İspanyol, bir Alman ressamından öteye gideceklerine eminim. Çünkü benimsemeğe çalıştıkları vuzuh babalarının dedelerinin malıdır”

Bu sözlerle ifade edilen grup ikinci sergisini bir apartman dairesinde, sonraki sergilerini ise Beyoğlu'nda Sanatseverler Kulübü ve Amerikan Haberler Merkezi'nde düzenlemiştir. İkinci sergiden sonra topluluğa, Turan Erol, Osman Oral, Fikret Otyam, Remzi Paşa, Orhan Peker, Adnan Varınca gibi isimler de katılmış ve sayıları 21'e ulaşmıştır (Özsezgin,1980:63).

Sürekli değişik isimleri içinde barındıran grup zaman zaman da hocalarının tesiri altında kaldıkları şekilde eleştirilmiştir. Fakat belirtildiği üzere hocaları Bedri

Rahmi özellikle böyle bir etki yaratmamak için öğrencilerinin önünde resim yapmamıştır. Ayrıca öğrencilerinin başladığı resimleri düzeltmeğe kalkışmadan usta-çırak ilişkisini sürdüren sanatçı, öğrencilerinin kendi resimlerine benzer resimler yapmasına izin vermeyen bir mizaç içinde zaman zaman sert tepkiler de vermiştir. Gruba dair bu tarz eleştirilere ise sanatçı şu yanıtı vermiştir (Turan,1984:95-96):

“Gruba zaman zaman hoca tesiri altında kalmış olmaları sitemi yapılmakta ise de, bu tenkid çok yufka ve yersizdir. Lhote atölyesinde çalışanların hocaları gibi Leger atölyesinde çalışanların Leger gibi resim yaptıklarına şahit olduk. Grubun en büyük şansı, her azasının kendi yağı ile kavrulmuş olmasıdır. Yerli nakışlarımızdan faydalanmağa başlamamız hepimize muhakkak ki müşterek unsur olacaktır. Bir kilime veya yazmaya benzemek hiçbir zaman şu ya da bu ressamın tesiri altında kalmak değildir. Bunlar tamamıyla orta malı, miri malıdır. Mes’ele o cevheri bulmaktır”

Genç sanatçılardan oluşan 10’lar Grubu tazelik getiren bir hareket olarak yorumlanıp, ilgiyle karşılanmalar da üyelerinin zamanla kendi kişiliklerini güçlendirme savaşına girmeleri grubun adını gölgede bırakmıştır. Henüz yolun başında olan sanatçılar sanat ortamını derinden etkilemeseler de bazıları yöresel ve özgün resim dünyamızın etkili temsilcileri olmuştur. Özellikle etkilerden sıyrılarak çevreden, doğadan esinlenen, içten samimi anlatım üslubuna sahip olan Turan Erol, Mustafa Esirkuş, Orhan Peker, Nedim Günsur, Mehmet Pesen, Leyla Gamsız önemli bir yere gelmiş, yerel Türk resmine katkıda bulunan önemli sanatçılardan birkaçıdır (Özsezgin,1980:70).

Sezer’e (1995:15) göre 10’lar Grubu arasında sözü ilk ağızda edilmeye değer kişilerden biri de Orhan Peker’dir. Teknik ve duyarlık yönünden diğerlerinden daha etkin olan sanatçı, Avrupa ve Amerika’da baş gösteren lekeci akımla geometrik hayvan stilisasyonları uygulayarak soyut ekspresyonizme uygun işler yapmıştır. Yine Sezer’e (2005:273) göre Peker aynı zamanda figüratif etkinlik yönünden bir pentür ustasıdır. Bu konuda Adnan Benk’in yorumları ise şu şekildedir:

“Orhan Peker’de bir bakıma, on altıncı yüzyılın dengeciliği var ama, bunu, resmi çerçeveye göre ayarlayarak değil de çerçeveye resmin anlamını belirtici bir ödev

vererek sağlıyor. Çalışmalarının hemen hemen hepsinde bu var (...) Orhan Peker'de gerçek ötesinde arayabileceğimiz bütün zenginlikleri, bize gerçek içinde buldurmanın sevinci ve uyanıklığı var: bir öğeyi yok etmenin en güvenilir, en kestirme yolu, o öğeyi görmezlikten gelmek değil, özelliklerini baka bir öğeye sindirmek, başka bir düzen içinde ödevlendirmektir (...) Resmi bu iki tehlikeden, yani kendi sınırları içine kapamak ve bir araç durumuna düşmek tehlikesinden korumak için, Orhan Peker bir orta yol bulmuş: ele aldığı konunun dış çizgilerini gerçeğe uyduruyor; fakat bu sınırlar içinde soyut bir ressam gibi davranıyor”

1946 yılında girdiği akademide 6 yıl boyunca Bedri Rahmi'nin atölyesinde çalışan Orhan Peker 1956 yılında da Salzburg'da Oskar Kokoschka'nın yaz okulunda çalışır. Bir çok ülkenin müzelerinde araştırmalar yapan sanatçı, Ankara'ya yerleşir ve Turizm Bakanlığı'nda grafiker olarak atanır. Bakanlık için hazırladığı afiş ile de ödül alan Peker birçok çalışması ile de ödül almakla beraber 1966 yılında da yılın ressamı seçilmiştir. Bu tarihten sonra da birçok ödül alan sanatçı, DRHS'ne ve onlar grubunun sergilerine katılmanın yanı sıra 2 tane kitap da resimlemiştir. Lekeci bir anlayışla ele aldığı çoğunluğu hayvan figürleri olan yapıtlarında özgün yorumlara ulaşan Peker, lekeyi figür ve motiflerde kavramsal bir anlatım içinde kendine özgü renk duyarlılığı ile ortaya koyması ile Türk resminde lekeci anlayışın önemli temsilcilerinden biri olmuştur (Gültekin,1992:132).

10'lar Grubu içinde lekeci anlayışın önemli temsilcilerinden başka biri de Turan Erol'dur. Turan Erol özellikle de Ankara'nın sanat ortamında önemli bir isim olmuştur Akademide Bedri Rahmi'nin atölyesinden mezun olduktan sonra resim öğretmenliği ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Şube Müdürlüğü görevlerini yapan Turan Erol, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Hacettepe Üniversitesi G.S. F'nde de öğretmenlik ve öğretim üyeliği yapmıştır. Bedri Rahmi'nin renk, leke, çizgi görüşünü benimseyen sanatçı, 1962'de gittiği Paris dönüşünde Kübizm etkisi ile figür soyutlamalarına yönelmiş ve figürü kesin düz çizgilerle geometrik bir şematizm içinde ele almıştır. Ayrıca lirik-soyuta varan bir anlatımı yağlıboya ve gravür çalışmalarlarıyla ortaya koyan Erol, yöreselci bir yaklaşımla, Anadolu doğasını lekeci anlayışla yorumlamakla beraber, Ankara gecekondualarını ve Anadolu bozkırını ele aldığı çalışmalarında özgün yorumlara ulaşmıştır. Özellikle 1970'lerden itibaren

sanatçının yapıtlarında açık tonda geniş lekelerle küçük alanda çarpıcı renk kullanımlarına, küçük kendiliğinden beneklere, yumuşak, ritmik yapıllı çizgilerle egemen lirik soyutlamalara rastlanmaktadır. “1970 sonlarına doğru mekânlaşma düşüncesi ile birlikte gelişmesini sürdüren lekeli anlayış, anlatımındaki lirizmi arttırdı. Bodrum resimlerinde açık lekenin egemenliği ile beyazın bütün niteliklerini başarı ile tabloya yansıttı” (Gültekin,1992:130). Bu şekilde rengi güçlü bir duyarlılıkla ele alan sanatçı aynı zamanda resim sanatıyla ilgili teorik çalışmalar yapmış, birçok dergi ve gazetede eleştiri, inceleme yazılarının yanı sıra kitap yazmıştır.

10’lar Grubunun diğer üyelerinden Nedim Günsür ise; özellikle Paris’teki burslu eğitim döneminde açtığı sergiyle kendisinden bahsettirmeye başlamıştır. Sanatçının bu dönem çalışmaları ile Zonguldak’taki öğretmenliği sırasındaki savaş ve maden işçisi temalı dramatik simgeciliğe dayanan çalışmaları dikkat çekicidir. “Nedim Günsür’ün sosyal içeriğe ağırlık veren simgesel figüratif çalışmaları küçük figür düzenlerinin geniş doğa dekorları içinde yer aldığı çalışmalara dönüşmüştür. Sanatçı bu tür çalışmalarında gecekonduların yıkılmalarını, cenaze taşıyanları, lunapark alanlarına dağılan hüznü duyarlı ifadelerle yansıtabilmeyi başarmıştır” (Sezer,1995:57). Günsür, bu konulara eğilirken hikâyecilikten uzak bir anlatımla ve yurt sorunlarına değinmek istemek ile ‘sosyal gerçekçilik’ arasındaki sınırı geçmeden yorum yapmaktadır. “Çizgi, istif, renk ahengi, ‘valör’ dediğimiz renk değerleri öylesine ustalıkla ayarlanmıştır ki, konu kolayca unutuluyor. Resim dilinden anlayan, resim zevkine varabilen kişi ilkin, Nedim Günsür’ün eserlerinde, çizgi arabesklerinin ve renk senfonilerinin havasına dalabiliyor” (Berk-Gezer: 1973,82).

Mustafa Esirkuş’un ise özellikle halk oyunları oynayanları ele aldığı düzenlemeleri, hocası Bedri Rahmi’nin izlerini taşımaktadır. Sanatçının Anadolu’daki çalışmalarından sonra özlem duyduğu İstanbul’a gelince sanatında fazla bir gelişme gösteremediğini belirten ve “Esirkuş’un resimlerinde tezyini motif değerlerine tercih edilmesi pek olanaklı görünmeyen, yani resimsel oluşumların denge ve uyum inceliklerine yeterince yatkın olmayan kof bir kalabalık da vardı” diyerek eleştiri getiren Sezer’e (1995:59) göre sanatçı belli belirsiz bir üslup gücü

sürdürmüştür. Berk'e göre (Berk-Gezer, 1973:87) ise "Mustafa Esirkuş köylü figürlerini, oyunlarını ya da gerçeğe dayanan belli konuları renkli lekeler içine öylesine alıyor ki, tablonun kökü olan figürlülük ortadan kayboluyor". Bu tarz resim çalışmalarının yanı sıra heykel de yapan sanatçı Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki 18 yıllık öğretmenlik hayatından sonra İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde restorasyon uzmanlığına getirilmiştir. Birçok ödülü de bulunan sanatçı 1970'lerden sonra özellikle balıkçılar konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. "Gri ve mavilerin egemen olduğu kompozisyonlarında kalın boya katlarını çoğu kez spatula ile uygulayarak dokulu bir yüzey elde eder; ayrıca çizgiselliğin yanında dengeli renk lekelerine de yer verir"(Rona,1997:552).

Babası da hattat olan Osman Zeki Oral ise 10'lar Grubu ve Birleşmiş Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği'nin kurucu üyelerindendir. 1943'te akademiye girerek, Seyfi Toray ve Şefik Bursalı atölyelerinde çalışan sanatçı,1950'de akademinin Yüksek Resim Bölümü'nden mezun olmuştur. Daha sonra ise Mısır prensesinin (İffet Hassan) özel ressamlığı, Bolu'da resim öğretmenliği ve Ankara Güzel Sanatlar Galerisi müdürlüğü yapmıştır. İçinde yer aldığı grupların tüm sergilerine ve etkinliklerine katılan sanatçının birçok ödülü de bulunmaktadır. Daha çok Karadeniz Ereğlisi'nden yaptığı eserleriyle tanınan Oral, dingin deniz kıyılarını, huzur dolu sessizliği ve görüntüleri en yalın biçimde ifade etmiştir. Gerçekçi doğa görünümelerini yöresel bir eğilimle ve rengi sade bir biçimde, parlak grilerle kullanarak, olgun armonilerle ele almıştır. Bu şekilde biçim ve renk uyarlamasında gerçeğin özgün yorumlarını ortaya koyan sanatçı aynı zamanda sağlam bir desene de sahiptir (Gültekin,1992:89).

Yüksek öğrenimini coğrafya alanında yapmasına karşın daha sonra akademiye girerek Bedri Rahmi atölyesinden mezun olan Leyla Gamsız ise çalışmalarını daha sonra Paris'te Lhote atölyesinde sürdürmüştür. Grup üyelerinde Hulusi Sarptürk ile evlenen sanatçı, hocası Bedri Rahmi gibi Doğu-Batı sanat değerlerinin bir arada tutma kaygısındaki bir anlayışı benimsemiştir. İlk dönemlerindeki Mısır sanatı ve Matisse etkisi zamanla yerini daha sade renk ve biçimde doğa yorumlarına

bırakmıştır. Sanatçıda tekli, ikili ya da üçlü figür düzenlemelerinde içten bir bakış açısı ve dengeli bir figür anlayışı söz konusudur (Dal, 1997:641).

Minyatür sanatının esinleri ile halk oyunlarını, gelin törenlerini, Karadeniz balıkçıları, çay toplayanları ve çeşitli kent görünümünü yorumlayan Mehmet Pesen ise Bedri Rahmi'nin atölyesinden mezun olduktan sonra birçok lisede resim öğretmenliği ve yöneticilik yapmıştır. Sanatçının Türk motiflerini kullandığı büyük boyutlu tuvaleri genelde figüratif olup dönemin soyut ve lekeci tavrını yansıtmıştır. Sanatçı özgün bir biçime ulaşmak kaygısıyla yeni arayışlara yönelmiş ve tuval yüzeyine kilim, kumaş, kum ve cam gibi çeşitli malzemeler uygulayarak soyut lekeci bir anlatımı da denemiştir. 1975'de ise Pesen'in sanat anlayışı değişerek 10'lar grubunun etkisiyle de minyatür sanatına yönelmiştir. Minyatürlerin şematik ve iki boyutlu kurgusunun egemen olduğu çalışmalarında Anadolu köyünün ve insanın günlük yaşamı ile kentlerin özellikle de İstanbul'un görünümünü ele almıştır. Geniş renk lekelerine ağırlık verdiği figürün giderek daha küçüldüğü çalışmalarında daha sonraları kompozisyonu çevreleyen bordürlere de yer veren sanatçı bu bordürlerde zaman zaman yazı ve ebru da kullanmıştır. Sanatçı son çalışmalarında ise hergün biraz daha yok olan ve bakımsızlaşan İstanbul semtlerini, çarşılarını, tarihi yapılarını betimlemektedir (Giray, 1997:1456).

1938'de akademiye giren ve Levy ve Bedri Rahmi'nin öğrencisi olan Adnan Varınca, 1948'de mezun olduktan sonra köy enstitülerinde ve çeşitli ortaokullarda resim öğretmenliği yapmıştır. Daha sonra Paris'e giden sanatçı buradaki sergilere katılmıştır. Özellikle ölü doğa ve manzaraları çalışmayı tercih eden sanatçı erken dönem resimlerinde boyayı kalın bir tabaka halinde ve dokusal niteliklerini koruyarak bu çalışmalarında siyahın egemenliği söz konusu iken 1970'lerin sonuna doğru siyah egemenliği yerini beyaza bırakmış, resimlere belirli bir saydamlık kazandırmıştır. Hacimleri belirgin fırça vuruşlarıyla oluşturan Varınca, giderek daha canlı renklere yönelerek hacimlemede Cezanne gibi renk tonlarını kullanmıştır. Derinlik etkisini ise nesnelere arka arkaya dizerek ve renk karşıtlıkları ile vermiştir. Sanatçı 1980'de de Sedat Simavi Vakfı Görsel Sanatlar Ödülü'nü (Turan Erol ile birlikte) almıştır (Arslan, 1997:1869).

İstanbul GSA Yüksek Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi'nin atölyesinde öğrenim görerek 1953'te mezun olan Fikret Otyam ise grup içinde yoğun olarak çalışmış, aynı zamanda da gazetecilik ve yazarlık da yapmıştır. Çalıştığı gazetelerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöre halkını ve gerçek yaşamlarını anlatan yazılar yazan ve daha sonra bunları 'Gide Gide' başlığı altında toplayan sanatçı bu tarz yazılarıyla ödül de almıştır. Sonraki zamanlarda ise Anadolu insanını, yaşantısını, iç dünyasını, acı ve sevinçlerini fotoğrafları ile yansıtmıştır. Bu bakımdan fotoğrafçılığıyla da öne çıkan Otyam, gazetecilikten emekli olduktan sonra resim çalışmalarına daha yoğun olarak devam etmiştir. Özellikle Doğu Anadolu yöresini, halkını sevecenlikle ele alan sanatçı, tekli, ikili ve üçlü figür düzenlemelerinde sürmeli, ak poşulu kadınları kendine özgü doğal bir çevre içinde ifade etmiştir. "İnsan gerçeğini, figür soyutlamaları ve lekeci bir anlayışla, açık-koyu dengesine özen göstererek, fakat gerektiğinde detayı ihmal etmeyen bir biçimde işlemiştir" (Gültekin,1992:134).

10'lar Grubu içerisinde yer alan fakat grup içindeki serüveni etkisiz bir sonuca ulaşan isimlerden biri ise Nevin Çokay'dır. Özellikle hayvan figürlerini stilize etmekte başarılı olan sanatçı aynı zamanda öğretmenlik mesleğini de çalışmalarıyla birlikte yürütmüş fakat öğretmenlik ve diğer yoğunlukları yüzünden üslupçu gücünden çok şey yitirmiştir (Sezer,95:57). Bu grupta yer alan ve Yunanistan'dan göç eden İvi Stangeli ise Rum azınlıktan bir sanatçı olup, Bedri Rahmi atölyesinden mezun olduktan sonra kent görünümüne masal atmosferi katan bir duyarlılığa sahip çalışmalar yapmıştır (Sezer,95:62). Hulusi Sarptürk ise doğa ve toplum konularını bir araç olarak kullanmış amaç olarak ise doğrudan doğruya resim'i kendine hedef seçmiştir. Bundan dolayı toplum sorunlarını göstermeyi resim sorunlarının dışında görmüştür (Özsezgin,1980:66).

Buraya kadar bazı sanatçılarına değinilen ve belirtildiği üzere tek ortak nitelikleri halk sanatı kaynaklarına eğilmek olan ve dayanışma amacıyla bir araya gelen bu grup, 1954'ten sonra düzenli olarak sergi etkinlikleri gösteremedikleri ve bundan dolayı grup oluşturmanın işlevinin kalmamasından dolayı dağılmışlardır (Gültekin,1992:16). Özsezgin'e (1998:48) göre "10'lar Grubu'nu, Türkiye'de

1970’li yıllara doğru iyice seyrekleşen son gruplaşma eğilimleri arasında sayabiliriz”. 1914 kuşağından sonra ortaya çıkan gruplar (özellikle de ‘Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği’) kendilerinden öncekileri ağır bir dille eleştirmiş ve bunun sonucunda resim sanatımıza eleştiri boyutunu da kazandırmışlardır. Fakat bu konuda 10’lar Grubu, D Grubu ya da ‘Yeniler’ kadar etkin olmamıştır.

“...Türk resminde 1914 kuşağının ardından 1950’lere kadar, birbirini izleyen ve birbirinin deneyleri temelinde yeni sanatçı birliklerinin kurulduğu görülür. Ancak çerçevesi kolayca çizilebilecek, sınırları belli, kesinlik içeren tek bir görüş etrafında bütünleşmiş bir görüntü sergileyen bu sanat hareketleri gerçekte etki ve tepki diyalektiği ya da çatışması bağlamında gelişmiş değildir. Bu yüzden de özellikle Müstakiller ve takip eden grupların her biri kendilerinden öncekilere ters düşen yeni bir biçim anlayışı çerçevesinde bir araya gelişi değil, bir öncekine şu ya da bu şekilde karşı çıkararak sesini duyurmayı amaçlayan ortaklıkları temsil ederler”(Başkan,1990:77).

Sonuç olarak, 10’lar Grubu, eleştirildiği gibi hocalarının izlediği yolu tam anlamıyla takip etmemiş, çoğunluğu zamanla sanat ortamından çekilse de grubun diğer üyeleri kendilerine özgü bir üslupla yöresel resmimizin önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu anlamda 10’lar Grubu da Türk resim sanatı tarihinde yer alarak, önemli sanat hareketi ve dayanışmalarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bedri Rahmi Eyüboğlu ise usta bir ressam, yazar, şair, heykeltıraş olarak sanatın farklı alanlarında var olan çok yönlü kişiliğinin yanı sıra Turan Erol, Orhan Peker gibi resim sanatımızda önemli bir yere sahip birçok sanatçıyı yetiştirmiş bir sanat eğitimcisi olarak sanat tarihimizde ölümsüz bir usta olarak yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN Necla, (1997), “Adnan Varınca”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 3. Cilt, İstanbul: Yem Yayın
- BAŞKAN Seyfi, (1990) *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Resim*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları Başvuru Eserleri Dizisi/150
- BERK Nurullah, GEZER Hüseyin, (1973), *50 Yılın Türk Resim Ve Heykeli*, 2. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları:123

- DAL Esin, (1997)“Leyla Gamsız”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1. Cilt, İstanbul: Yem Yayın
- EROL Turan, (1984), Günümüz Türk Resminin Oluşum Sürecinde Bedri Rahmi Eyüboğlu: Yetiştirme Koşulları, Sanatçı Kişiliği, İstanbul: Cem Yayın Evi
- GİRAY Kıymet, (1997), “Mehmet Pesen”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul: Yem Yayın
- GÜLTEKİN Gönül, (1992), Batı Anlayışında Türk Resim Sanatı, Ankara: T.C. Ziraat Bankası Kültür-Sanat Etkinlikleri
- OSMA Kıvanç, (2003), Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları
- ÖZSEZGİN Kaya, (1980), Başlangıcından Bugüne Türk Resim Sanatı, 3. Cilt, İstanbul: Tıglat Basımevi
- ÖZSEZGİN Kaya, (1998), Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Resmi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- RONA Zeynep, (1997), “Mustafa Esirkuş”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1. Cilt, İstanbul: Yem Yayın
- TANSUĞ Sezer, (1995), Türk Resminde Yeni Dönem, 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- TANSUĞ Sezer, (2005), Çağdaş Türk Sanatı, 7. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi
- TURANİ Adnan, (1984), Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİNDE

YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI

Dergide yayınlanacak yazıların her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Yazılar, World 6 programına göre kağıdın bir yüzüne 12 punto büyüklüğündeki (Times New Roman) tipi harflerle 1,5 satır aralığında yazılarak, yirmi sayfayı geçmeyecek biçimde iki takım olarak disketi ile birlikte editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

Yazının başlığı, büyük harfle ve sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak biçimde yazılır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (Üniversite, Fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar aşağıdaki düzenlemeye uygun biçimde hazırlanır.

ÖZET, ABSTRACT, GİRİŞ, PROBLEM, AMAÇ, SINIRLILIK (gerekirse), SAYILTILAR (gerekirse), YÖNTEM, BULGU VE YORUMLAR, SONUÇLAR, TARTIŞMA, TEŞEKKÜR (gerekirse),

Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Kaynaklar

Yeni buluş ve yöntem sunumlarında yukarıdaki sıralamaya uyma zorunluluğu yoktur. Bunlar orjinal durumlarına bağlı kalınarak uygun düzenlemeyle gönderilebilir. Yayın komisyonu bu tür yazıların düzenlenmesinde yazar veya yazarların görüşlerini alarak değişiklik yapabilir.

Açıklayıcı Dipnotlar

Kaynakça Bağlacı

Alıntı yapılan kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “ yazar ve yıl “yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966) ... ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek : Massialas ve Cox (1966: 37-66).

Soyadlar aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Daha sonraki verilişlerde “v.d.” kullanılır.

Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu v.d., 1995: 31).

Kaynakça

Kaynak listesi, yazar soyadı, adının başharfi, basım yılı (parantez içinde), varsa adı, cilt numarası, sayısı, sayfa numarası biçiminde verilir. İkinci satır, birinci satırdan 3 harf içeride yazılır. Yazıda kullanılan bütün kaynaklar alfabetik olarak, yazının sonunda ayrı bir sayfada (sayfalarda) verilmelidir. Aynı yazarın birden fazla yapıtı, kaynak olarak kullanılmışsa basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir.

Kitaplar

Yazarın soyadı, adı. Basım yılı (parantez içinde). Kitabın başlığı (*italik yazıyla*), Basım yeri: Basımevi.

Örnek:

Bloom, Benjamin S. (1976). *Human Characteristics and School Learning*, New York: Mc Graw-Hill Company:

Dergiler

Yazarın soyadı, adı. yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), Derginin adı (*italik yazıyla*) cilt, sayı ya da ay: sayfalar

Örnek :

Ericson, L.H. (1958). “ Certain Ability Factors and Their Effect on Aritmetic”. *Teacher*, Vol. 5, No 2: 287-290.

Derlemeler

Yazarın soyadı, adı. Yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (turnak içinde), in Editörün adı ve (ed.) ya da (eds.), Kitabın adı (*italik yazıyla*), Basım Yeri: Basımevi.

Örnek:

Getzels, J.W. (1958). “The Acquisition of Value in School and Society”, in F.S.Chase and H.A. Anderson (eds.) *The High School in the New Era*, Chicago: Üniversity of Chicago Press.

Gönderilecek yazılara ait resim, şekil, grafik sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın üçten fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde üçten fazla gönderilmişse ilk üçü dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

CONDITIONS OF PUBLICATION CONCERNING THE ARTICLES WHICH WILL BE PUBLISHED ON TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH SERIES OF SOCIAL SCIENCES

The articles are published on the Trakya University Journal of Scientific Research Series of Social Sciences in the framework of Trakya University Journals Concerning the General Principals.

1. In the journal original articles are required which is not being submitted for publication elsewhere and not given any copyrights.

2. Any kind of responsibility of the articles which will be published on the journal is belong to the writer.

3. Articles should be typed 1,5 line spaced according to the Word 6 programme on the one side of the paper with the 12 font size (True Times New Roman) and sent to the editor in two copies with the disk. Articles should not exceed 10 pages if not they may not published on the journal and unpublished articles are sent back to the writer.

4. Title of the article is written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 6 cm empty space. Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academical title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academical title of the writer, Institution where he/she works (university, faculty, department or others) are written as footnotes at the bottom of the page.

5. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. Summary is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language must be take part which it was written in one of the languages of the Associated Professorships (English, French, German or Italian) , Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. If the work is materialized with the support of an institution its name is given at the bottom of the first page as a footnote. Original name of the article is written below the SUMMARY title with small letters.

6. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order which is mentioned below. SUMMARY, INTRODUCTION, PROBLEM, AIM AND PURPOSE, LIMITATIONS (If is needed) , HYPOTHESIS (If it is needed), METHODS, COMMENTS, RESULTS, DISCUSSION, ACKNOWLEDGEMENTS (If it is needed).
References

7. There is no compulsion in the presentations of the new discovery and technique as in the 6th article. They can be sent in the correct order in connection with their original situation. Board of editors can make some changes in such articles by consulting to the writer.

Explanatory Footnotes

8. Explanatory footnotes are mentioned at the same page consecutively by numbering at the bottom of the page.

Connective References

9. References which is quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of " writer and year " , surname of the writer, publishing date and page number.

If the name of the writer is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yildirim (1996) ... or by giving the page number, Yildirim (1996: 70-97).

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

Example: Gates (1967a : 45-50(1967b : 130-170) .

If the references have two writer only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

If the reference has more than two writer all surnames are mentioned in the first mentioning.

Example: Bursalioglu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioglu , et al. (1995: 120-145)

The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

References

Reference list can be given in this order (surname of the writer , first letter of his/her name , publishing date (in brackets), name if there is, number of volume, number of edition and page number. Second line is written 3 letter intended from the first line. All references which are used in the article should be given in alphabetical oeder on a separate page at the end of the writing. If more than one work of a writer are used as references they should be given from the oldest to the recent one.

Books : Surname of the writer, name. Publishing date (in brackets) . Title of the book (in Italic) , Place of publishing: Printing House

Example: Bloom, Benjamin S. (1967) Human Characteristics and School Learning, New York : MC Graw- Hill Company.

Journals : Surname of the writer , name. Year (in brackets) Title of the Article (in quation marks) , Name of the journal (in Italic) , number of volume, number of edition or month: pages.

Example : Ericson, L.H. (1958) "

Certa1

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

Ability Factors and Their Effect on Aritmetic" Teacher ,Vol.5 No 2 : 287-290.

Selecteds : Surname of the writer , name . Year (in brackets) Title of the article (in quotation marks), Name of the editor and (ed.) or (eds.) , name of the book

(in italic) , Place of Publishing : Printing House .

Example : Getzels, J.W. (1958) " The Aquisition of Value in School and Society " , F.S. Chase and H.A.Anderson (eds.) The High School in the New Era , Chicago: University of Chicago Press.

Pictures, figures, graphs belong to the articles which will sent must be clear and suitable for the teqnique of offset printing and should not exceed the area off writing . Their row number and names are given below the each figure or graph.